

SOSYAL & BEŞERÎ

BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR - II

MART 2023

Editörler

Doç. Dr. Güneş SALI

Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI CEYLAN

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Güneş SALI
Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI CEYLAN
Birinci Basım / First Edition • © Mart 2023
ISBN • 978-625-430-704-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar - II

Mart 2023

Editörler

Doç. Dr. Güneş SALI
Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI CEYLAN

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

AVRUPA BİRLİĞİ SİBER GÜVENLİK POLİTİKALARI

Duhan KALKAN.....1

Bölüm 2

BACIM SULTAN VE TÜRBEŞİ ETRAFINDA OLUŞAN BAZI SAĞALTMA YÖNTEMLERİ

Fahri DAĞI.....19

Bölüm 3

TÜRK RESMİNDE DIŞAVURUMCU BETİMLER; RESSAM DİLEK İŞIKSEL VE İSTANBULU

İlona BAYTAR33

Bölüm 4

DEMOKRASİ VE SOSYAL HİZMET - SOSYAL HİZMETİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİNE KISA BİR GİRİŞ

Selman YARCI49

Bölüm 5

ETİK LİDERLİĞİN ETİK İKLİM VE ÇALIŞAN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Gaye ONAN, Ömür N.T.ÖZMEN65

Bölüm 6

BİR CUMHURİYET AYDINI VASFİ RAŞİT SEVİĞ

Tuğba KORHAN89

Bölüm 7

CUMHURİYET DÖNEMİ BİR KÖY TAHLİLİ DENEMESİ (KADIOĞULLARI REHBERİNE GÖRE ERZİNCAN REFAHİYE GÜNYÜZÜ KÖYÜ 1976-1987)

Ferruh KAYALAN113

Bölüm 8

GÖÇÜN AİLELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Elif AKTUNA131

Bölüm 9

II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUS DONANMASI (1762-1796)

Sinan YÜKSEL147

Bölüm 10

**AR-GE HARCAMALARININ MALİYET VE GİDER KAPSAMINDA
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ**

Pınar DALOĞLU171

Bölüm 11

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI
BAĞLAMINDA 1999-2009 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE - AB
İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yıldırım TURAN187

Bölüm 12

**YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ İNSAN KAYNAKLARINI
YENİDEN YAPILANDIRMA İŞLEVİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR:
FENOMENOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME**

Esmâ ESGİN GÜNDER211

Bölüm 13

**JEOTURİZM - TEMEL KAVRAMLAR VE TÜRKİYE'DE JEOTURİZM
ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Nihat ÇEŞMECİ233

Bölüm 14

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMASI
ÖRNEĞİ: KARABÜK/OVACIK İLÇESİNDE "YILANCIK OCAĞI"**

Öznur ÇELİK, Fahri DAĞI255

Bölüm 15

**EĞİTİM MÜZİK VE MÜZİK TERAPİ İLİŞKİSELLİĞİNE DAİR
METODOLOJİK VE TERMINOLOJİK BİR İNCELEME**

Burak SAĞIRKAYA269

Bölüm 16

**KİLİKİA BÖLGESİ VE MİSİR TİCARİ İLİŞKİLERİNE DAİR YENİ
VERİLER: ELAIUSSA SEBASTE'DE ELE GEÇEN MİSİR ÜRETİMİ
AMPHORALAR**

H. Asena KIZILARSLANOĞLU295

Bölüm 17

**SAĞLIK İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA SAĞLIK BAKANLIĞI OBEZİTE
KONULU FAALİYETLERİ VE ABD'DE UYGULANAN LET'S MOVE
KAMPANYASI ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Ömer Faruk ÖZGÜR317

Bölüm 1

AVRUPA BİRLİĞİ SİBER GÜVENLİK POLİTİKALARI

Duhan KALKAN¹

¹ Dr.

1. Giriş

Güvenlik, tarih boyunca hep varolmuş, günümüze kadar varlığını sürdüren gerekli bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kavram tarihin başlangıcına, bireylerin hayatta kalma mücadelesi, yırtıcılara karşı korunma, rahatlık ve güvenlik hissi ve risk ve tehditlerden kaçınma ile açıklanmıştır. Varolan bu halin devam ettirilmesine yönelik çabalarla, insanların çağdaş devletler dahilinde refah içinde yaşamaya ve çalışmaya devam etme arzusu, özgür, adil, eşit, risk ve tehlike olmadan hayatta kalma çabasıyla farklı güvenlik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Tarihin ilk günlerinden günümüze en genel haliyle güvenlik, tüm risk ve tehlikelere karşı hayatta kalabilme çabası şeklinde tanımlanabilir. Zamanla değişen şey ise güvenliğin algılanma şekli ve düzeyi olmuştur.

Her ne kadar uluslararası ilişkiler teorilerinin çoğunda olsa da Buzan'a göre güvenlik Az gelişmiş bir kavramdır. Kavrama ilişkin ampirik düzeyde yapılan tartışmaların kavramın daha derin ve genel bir anlayıştan yoksun olması gerçeğine karşın Buzan güvenlik kavramının az gelişmişliğini beş farklı şekilde açıklamaktadır. İlk açıklama; kavramın doğasının güç, adalet, barış, sevgi ve özgürlük kadar olmasa da karmaşık olmasıdır. Gallie'nin de belirttiği gibi "özünde tartışmaya açık" olma özelliği kavramın gelişmesine engeldir. İkinci neden güç ve güvenlik kavramlarının birbiriyle çakışmasıdır. İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş süresinde devletler arasında daimi bir güç mücadelesi vardı. Bu süreçte güvenlik ise askeri gücün yan ürünü şeklinde ele alınmış ve güvenlik kavramına ilişkin bir ilerleme kaydedilmemiştir. Buzan'a göre üçüncü neden ise 1950-1970 yılları arasında Uluslararası İlişkiler disiplininde yaşanan yönetsel kargaşadır. Dördüncü olarak ise çalışmaların Batı'nın savunma politikası ihtiyaçları doğrultusunda Anglo-Amerikan bir söylemle güvenliğin az geliştiğini söylemiştir. Son olarak ise kamu politikası uygulayıcılarının güvenlik kavramının sembolik belirsizliğini sürdürmeye devam etmeleri için zorlayıcı nedenler vardır (Buzan, 2015, s. 26-32). Ullman (1983, s. 133) ise güvenliği tehditlerle ilişkilendirerek tanımlamaya çalışmıştır. Bir devletin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin o devlette yaşayan insanların yaşam standardını düşüreceğini ve devlet ve devlet dışı aktörlerin karar alma sürecini olumsuz etkileyeceğini belirtir. Ullman buna ek olarak güvenliğin değerinin, kaybedildiğinde ya da tehdit edildiğinde anlaşıldığını vurgular. Realizm akımının öncülerinden olan Carr (1946, s. 105), devletin en önemli amacının güç toplamak ve güvenliklerini sağlamak olduğunu savunur. Booth (2007, s. 2-3) ise, güvenlik durumunun devlet güvenliği yerine bireysel güvenliğin sağlanarak sürdürülebileceğini ve bireylerin güvenliğinin özgürlükle ilişkili olduğunu söyler.

Uluslararası sistem, toplumların yaşadığı değişimlere bağlı olarak farklı aşamalardan geçerek gelişmektedir. Uluslararası ilişkilerin çeşit-

li biçimleri, belirli dönemlerde dünya siyasetine egemen olmuştur. Orta çağda dini düşüncenin egemenliği, sonrasında ise aklın egemenliğine dayanan Aydınlanma Çağı yaşanmıştır. 19. ve 20. yüzyılda milliyetçiliğin egemenliğine tanıklık edilmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise bilimsel ve teknolojik düşünce hakim olan iki dengeleyici unsurun haline gelmiştir. Bilim çağında yaşanan teknolojik ilerlemeyle bir yandan insanlığın yararına ilerlemeler sağlarken diğer yandan ise insanlığı yok edecek silahlar üretilmeye başlanmıştır (Al-Zubaidi, 2015, s. 10-11). Modern çağ hiçbir hükümetin, şirketin veya bireyin stratejik olarak bilgiden izole edilemeyeceği sanal bilgi çağıdır. Teknolojik devrimin meyveleri insanlığa olumlu bir şekilde hizmet etmek için kullanılabilirliği gibi olumsuz bir şekilde bazı ülkelerin ekonomisine zarar vermek için de kullanılmaktadır. Bu yönüyle teknoloji ülkelerin ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri haline gelmiştir (Dutta & Osorio, 2012).

Siberuzay, uluslararası ilişkiler literatüründe yeni bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanda yaşanan mücadele devletleri bazı durumlarda karşı karşıya getirirken bazı durumlarda ise ortak politikalar geliştirmek amacıyla birlikte hareket etmelerini sağlamaktadır. Uluslararası aktörler, siberuzayda söz sahibi olmak ve yaşanabilecek tehditleri önlemek amacıyla hızla gelişen bilişim sektörüne dikkat çekmektedir. Sosyal ve ekonomik düzenin devamlılığını sağlayan sistemlere yönelik olası müdahalelere karşı korunmaya çalışmaktadırlar.

BM, AGİT ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar kendi bünyelerinde komiteler ve farklı çalışma grupları kurarak siber güvenlik alanında çalışmalar yapmakta ve gelişmeleri yakından izleyerek olası tehditlerle mücadele için alınabilecek önlemleri araştırmaktadır. Bu çalışmada AB'nin politikalarının niteliği ele alınmaktadır.

2. Siber Güvenlik Kavramı

Siber güvenlik kavramı, 1960'larda internetin askeri amaçlı kullanılmasında sonra yaklaşık 20 yıl geçmesi üzerine ortaya çıkmıştır. İnternet düşüncesinin geliştiği önemlerde öncelikli amaç düşük maliyetli olması, birden fazla ağda iletişim kurulabilmesi, belirli alanlarda kullanım kolaylığı sağlamasıdır. Zaman içinde oluşabilecek güvenlik tehditleri tahmin edilememiştir (Googman, 2008, s. 25-26). Yakın zamana kadar siber güvenlik teknik sorun ve aksaklıkların giderilmesi olarak algılanmaktadır. Buna karşın siber güvenlik sadece teknik sorunları değil, insan hataları veya kullanıcı müdahalelerinin neden olduğu sorunları da içermektedir. Siber güvenlikle amaçlanan en genel haliyle sanal ağdaki bilgilerin güvenliğinin sağlanmasıdır (Ünal, 2015, s. 106-112). Ancak, siber güvenliği yalnızca bilgi güvenliğini sağlamak olarak ele almak kavramı indirgemek olacaktır. Bilginin belli bir karakteristiği ve büyük önemi vardır. Bilgi-

nin değerini o bilgi hakkındaki algı belirlemektedir. Bu bağlamda bilgi güvenliği üç temel üzerine inşa edilmiştir; veri bütünlüğü, süreklilik ve gizlilik. Bu temeller siber güvenliğin de temel ilkelerini oluşturmaktadır. Buna ek olarak hesap verebilirlik, kimlik doğrulama, inkar edememe ve anonimlik gibi ilkeleri de vardır (Yeşilyurt, 2015, s. 170-171).

Bu noktada açıklanması gereken bazı ek kavramlar vardır. Bu kavramlardan ilki siber tehdittir. Siber tehdit, siber alanda bulunan sanal ya da fiziksel bir varlığın, gizliliğini, bütünlüğünü ve erişilebilirliğini olumsuz yönde etkileyebilecek durumların tamamıdır. Kısaca siber ağda oluşan herhangi bir açığın suistimal edilmesi olasılığı olarak da ifade edilebilir. Kimi durumlarda bilginin istenmeyen kişilerin eline geçmesi, kimi durumlarda ise bilgiye ulaşmanın tamamen ya da kısa süreli engellenmesi, işlevlerini yapamaz hale getirmesi şeklinde gerçekleşebilir (Winther & Dahll, 2005, s. 371). Açıklanması gereken diğer kavram ise siber suçtur. Bu kavram en kapsayıcı şekliyle siber alanda işlenen suçları ifade etmektedir (Sağiroğlu, 2018, s. 27). Diğer kavram ise siber terörizmdir. Siber terörizm ise siber uzaydan faydalanan veya terörist gruplar tarafından siber manipülasyon aracı olarak kullanılan terör eylemleri olarak ifade edilmektedir (Krasavin, 2000). Başka bir deyişle, siber uzay ve terörizm kavramlarının bir birleşimidir. Siber terörizm, siyasi ve sosyal hedeflere ulaşmak için bir ülkeyi veya vatandaşlarını hor görmek, korkutmak veya tehdit etmek amacıyla bilgi sistemlerine ve ağlarına yönelik yasa dışı saldırılar veya siber saldırı tehditleridir (Denning, 2000). Bu tanımlar ışığında siber güvenlik; siber uzaydaki güvenlik açıklarının belirlenmesi, devlet kurumları ve kuruluşlar tarafından güvenlik zafiyetlerine karşı korumanın geliştirilmesi demektir. Bilgi sisteminde iletim sırasında bilginin mahremiyetinin ve gizliliğinin hız ve kalitesinin korunması, sistemin devamlılığının sağlanması gibi temel amaçlar da siber güvenlik kapsamına girmektedir. Türkiye Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi belgesinde ise siber güvenlik; “Siber uzayı oluşturan bilişim sistemlerinin saldırılardan korunmasını, bu ortamda işlenen bilgi / verinin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirliğinin güvence altına alınmasını, saldırıların ve siber güvenlik olaylarının tespit edilmesini, bu tespitlere karşı tepki mekanizmalarının devreye alınmasını ve sonrasında ise sistemlerin yaşanan siber güvenlik olayı öncesi durumlarına geri döndürülmesini” (UDHB, 2016) şeklinde tanımlanmıştır.

Günümüzde siber güvenliğin ortaya çıkmasında birçok faktör bulunmaktadır. Siber güvenliğin bir güvenlik alanı olarak ele alınmasında düşük maliyet ve kısa süre gibi faktörler vardır. Çeşitli sektörleri hedef alan siber saldırılar sonucunda, devletlerin siyasi ve askeri yapısı hakkında gizli bilgilerin ortaya çıkması, kimlik ve toplumsal yapıya ilişkin algıların oluşması, ülke ekonomisinin zarar görmesi gibi nedenlerle siber güvenlik

de güvenlik alanında önemli bir yere sahip hale gelmiştir. Siber alandaki tehdidin büyüklüğü fark edildikçe önlem alma ihtiyacı da doğmuştur.

3. Siber Saldırıları ve Etkileri

Siber uzayın gelişmesiyle birlikte geleneksel istihbarat operasyonları yerini giderek özel istihbarat operasyonlarına bırakmış, savaş alanı farklı bir bakış açısı kazanmıştır. Siber savaş, ulusların önemli sektörlerinin bilgi altyapısını yok etmeyi amaçlar. Bu bağlamda, siber bağımlılık gerçekten de modern ulusların ulusal güvenliğine yönelik bir tehdittir. Konvansiyonel silahlar kullanılmadan gerçekleştirilebilmesi, düşük maliyetle büyük etkiler yaratabilmesi ve kaynağının tespitinin zor hatta bazı durumlarda mümkün olmaması gibi nedenler bireylerden karmaşık ulusal kuruluşlara kadar siber savaşı daha da önemli hale getirmektedir (Bayraktar, 2014, s. 119).

Siber savaşlar zaman içinde kara, deniz, hava ve uzay savaşlarından sonra beşinci savaş alanı olarak kabul edilmiştir. Siber savaş, bir ülkenin başka bir ülkenin ağlarına ve bilgi sistemlerine sızması ve kesinti veya hasar oluşturmalarıdır.

Saldırganlar, bilgi ve kullanıcıları hedef alarak eylemlerini gerçekleştirirken temelde üç ilkeye göre hareket ederler. Bu ilkeler, gizli bilgilerin ele geçirilmesi ve ifşa edilmesini, bilgilerin bütünlüğünü bozarak bilgiye hasar verilmesi ve kullanıcıların bilgiye erişiminin engellenmesidir. Ülke veya kurum içinden veya dışından, suç örgütleri, teröristler, bilgisayar korsanları, casuslar vb. saldırı düzenleme kapasitesine sahip kişi, grup ve devletler tarafından yapılabilen siber saldırıların teknoloji geliştikçe çeşitleri, şiddeti ve sayıları ile teknik açıdan karmaşıklığı artarken, saldırı yapma uzmanlığı ve becerisi diğer bir ifadeyle saldırganların bilgi seviyelerinin ve uzmanlıklarının ise gittikçe azaldığı, buna paralel olarak tehdit kaynakları ve risklerin yanında saldırılar sonucunda verilebilecek zararların daha da arttığı ve saldırıları tespit ve önleme tedbirlerinin ise zorlaştığı gözlenmektedir (Canbek & Sağıroğlu, 2006, s. 166). Siber savaş, manipülasyon, casusluk, iletişimin kontrolü, propaganda, dolandırıcılık gibi birçok savaş araç ve yöntemine sahiptir.

3.1.Siber Saldırı Örnekleri

Siber güvenlik tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Stuxnet saldırısı (Hagerott, 2014, s. 244) 2010 yılında İran'da gerçekleştirilmiştir. Saldırıda İran'ın nükleer tesisleri sızılmış ve yaklaşık 2 yıl boyunca uranyum zenginleştirme programını kesintiye uğratılmıştır (Yadegari & Mueller, 2012). Stuxnet olayının en göze çarpan özelliği, ağa bağlı olmayan sistemlere insan müdahalesi ile kötü amaçlı yazılımların yerleştirilmesi ve etkinleştirilmesi sonucu bir siber saldırının gerçekleştirilmesidir.

Stuxnet virüsü dünyaya yayılmış olsa da esas olarak İran'ı hedef almıştır. Virüs, anakartı hedef almak üzere programlanmış ve kullanıcıların bilgisayarlarına zarar vermemiştir. Bu nedenle yayılma, etki ve kullanım açısından diğer kötü amaçlı yazılımlardan oldukça farklıdır. İran'ın nükleer tesislerinde çalışan birinin farkında olmayarak ya da Mossad adına çalışan birinin isteyerek bu solucanı aktif hale getirdiği düşünülmektedir (Aydın, 2013, s. 33). BBC, New York Times ve The Guardian gibi gazeteler ise bu virüsün ABD veya İsrail tarafından geliştirildiğini yazmışlardır. Çünkü Stuxnet'in zarar verdiği sistemlerin çoğu İran'da bulunan bilgisayarlardır (Gürkaynak & İren, 2011, s. 273). Karşılaşılan en gelişmiş kötü amaçlı yazılım olan Stuxnet'in en önemli özelliği kendini otomatik olarak kopyalayabilmesidir. Bulaştığı ağı etkisizleştirene kadar çoğalır ve yayılır. Stuxnet örneği, siber tehditlerin tüm alanları hedef alabildiği, ulusal güvenlik açıkları oluşturabildiği ve siber tehditlerin casusluk aracı olarak kullanılabilmesini açık şekilde ortaya koymuştur.

Tüm dünyada gündem olan bir diğer siber saldırı ise 2007 yılında Estonya'ya yapılan saldırıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Rusya ile Estonya arasında sürekli bir anlaşmazlık hali yaşanmaya başlamıştır. 2007 yılında Estonya'nın Tallinn merkezinde olan eski bir Sovyet askerinin anıtının kaldırılmasıyla ilişkiler iyice gerilmiştir. Bu olayın üstüne Estonya 3 hafta sürecek olan bir siber saldırıya maruz kalmıştır. Bu saldırılar, Avrupa'nın en güçlü kablo toplumu olan ve e-devlet uygulamalarının yoğun şekilde kullanıldığı Estonya'da hayatı durma noktasına getirmiştir. Saldırıların ana hedefleri; cumhurbaşkanlığı, parlamento, bakanlıklar, siyasi partiler, ülkenin en büyük bankası ve en büyük ülkenin en üç medya kuruluşudur. Estonya saldırısı, uluslararası arenada önemli bir soruyu gündeme getirmiştir; siber saldırı ile karşılaşan devletler nasıl tepki verecek ve kendilerini nasıl koruyacaklardır? Bu soruya verilen cevaplar ise devletlerin güçlerinin önemini tekrar ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu saldırılar üzerine Estonya direkt olarak Rus hükümetini suçlamıştır. İki ülke bu kez de siber saldırılar nedeniyle karşı karşıya gelmiştir. NATO üyesi olan Estonya, 5. madde kapsamında kolektif öz savunmasını başlatmak istemiştir. Buna karşın NATO, Rusya'ya "silahlı saldırı" suçunu yüklemekten kaçınmıştır. Estonya, yapılan siber saldırının terörist bir faaliyet olduğu ve Rusya'dan geldiği tezini sürdürmüştür. Bunun üzerine yaşanan saldırı AB ve NATO tarafından "savaş" değil "saldırı" şeklinde ele alınmıştır. "Saldırı" tanımını ise büyük bir maddi hasara neden olmamasına ve insanların zarar görmemesine bağlamışlardır. Buna göre siber saldırılar net bir askeri eylem olarak tanımlanamamaktadır. Özetle siber saldırı durumunda NATO'nun 5. Maddesi otomatikman hayata geçirilemeyecektir (Farwell & R. Rohozinski, 2011, s. 32). Bu tavır devletlere yaşayabilecekleri siber saldırılara karşı yalnız oldukları mesajını vermiştir. Buna karşın nüfu-

sun yaklaşık %60'ının günlük ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu internet aracılığıyla karşıladığı ve bankacılık işlemlerinin yaklaşık %96'sının internet üzerinden yapıldığı Estonya gibi ülkelerde siber saldırıların ne derece yıkıcı etkileri olabileceği gözler önüne serilmiştir (Yener, 2015). Estonya'ya yapılan saldırıdan yaklaşık bir yıl sonra bu kez de Gürcistan'a karşı bir siber saldırı düzenlenmiştir. Saldırının Rusya başta olmak üzere bir ok ülkeden gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Gürcistan'ın bilişim altyapısının Estonya kadar gelişmiş olmaması, saldırının verdiği hasarın etkisini azaltmıştır. Burada dikkat çeken ise saldırıda izlenen yöntemlerin Estonya saldırı ile aynı olmasıdır (Bıçakçı, 2014, s. 122). Gürcistan'a yönelik siber saldırıların en etkili sonucu bir hibrit savaş ortamı yaramasıdır. Gürcistan'daki ayrılıkçı gruplar eylemler düzenlerken eş zamanlı olarak siber saldırılar başlatılmıştır. Bu durum ise NATO'nun hibrit savaşa olan bakışını güçlendirmiştir (Bıçakçı, 2012, s. 219). Bu saldırıların sonrasında, Kasım 2008'de, NATO Ortak Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi, "Gürcistan'a Karşı Siber Saldırılar: Belirlenmiş Hukuki Dersler" başlıklı önemli bir rapor yayınlamıştır. Raporda, Silahlı Çatışma Kanunu'nun Rusya-Gürcü Savaşı sırasındaki siber saldırılara karşı uygulanabilirliğinin üstünde durulmuştur (Ada & Çakır, 2017, s. 639).

Üzerinde durulması gereken bir diğer örnek ise ABD seçimleri örneğidir. Rusya Federasyonu, 2016 yılında Başkan adayları Clinton'un kampanya yöneticisi Podesta ile ABD eski Dışişleri Bakanı Powell'ın e-maillerini ele geçirerek yayınladığı ve Rusya Federasyonu'nun bu yolla kendi çıkarları doğrultusunda seçimlere aktif olarak müdahale ettiği ileri sürülmüştür. Rusya Federasyonu'nun böyle bir müdahalede bulunmasının nedeni olarak ise 2012 yılında Rusya'da düzenlenen seçimlerde Beyaz Saray yöneticilerini Putin karşıtı faaliyetlerinin bulunduğu iddiaları basında yer almıştır (Darıcılı, 2017, s. 16). Yazışmaların sızdırılması üzerine FBI yaptığı açıklamada Rusya Federasyonu'nu açık şekilde suçlamıştır. Yapılan açıklamada yazışmaların sızdırılmasına ek olarak Rusya Federasyonu tarafından üniversitelere, kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik de yeni saldırılar beklediği ifade edilmiştir (USA - Homeland Security, 2016). Buna ek olarak FBI ve CIA tarafından yapılan ortak açıklamada "Putin'in 2016 ABD Başkanlık seçim sürecinin manipülasyonu emrini bizzat verdiği" iddia edilmiştir (ICA, 2017). Bunun üzerine çok sayıda Rusya Federasyonu diplomatı persona non grata ilan edilmiş, Maryland ve New York'taki temsilcilikler kapatılmıştır (NTV, 2016). Yaşanan olaylar uluslararası hukuk kapsamında genel olarak kıymetlendirildiğinde; siber casusluk, kuvvet kullanma ve meşru müdafaa, içişlerine müdahale edilmeme ilkesinin ihlali ve özel hayatın gizliliğinin ihlali gibi kavramlar karşımıza çıkmakta ve bu kavramlar da siber bağlamında halen daha literatürde yoğun bir şekilde tartışılmaktadır (Bülbül, 2018).

4. Avrupa Birliği'nin Siber Güvenlik Stratejileri

Yaşanan tüm saldırıların üstüne AB, siber güvenlik konusunu ciddiye almaya başlamış ve siber güvenliği, kişisel verilerin korunması, e-ticaret, siber suçlar gibi çeşitli alanlara ayırıp gerekli Ar-Ge ve prosedür çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.

1992'de AB, "Bilgi Sistemlerinin Güvenliği" konulu Konsey Kararı ile bilgilerin elektronik ortamda saklanması ve iletilmesinde yeterli korumanın gerekliliğini vurgulamıştır. Ancak siber uzayın genişlemesiyle birlikte bu kararın sadece elektronik bilgi sistemlerinde veri güvenliği konusunu ele aldığı için kapsamının dar olduğu söylenebilir. 1995'de ise verilerin korunması amacıyla çıkarılan "Kişisel Verilerin İşlenmesi Sırasında Gerçek Kişilerin Korunması ve Serbest Veri Trafiki" yönergesi ile kapsam biraz daha sınırlandırılmış ve sadece gerçek kişiler dahil edilip tüzel kişiler kapsam dışı bırakılmıştır (EUR-Lex, 2018). Buna karşın yönergede e-posta verilerinin güvenli iletimi ve saklanmasını da kapsam dahilindedir. Temmuz 2002'de hazırlanan "Elektronik İletişimde Gizliliğin Korunması ve Kişisel Veri İşlemesi" başlıklı yönergede ise kapsam genişletilmiş ve tüzel kişiler de dahil edilmiştir (Commission of the European Communities, 2000).

14 Mart 2004'de Avrupa Birliği Ağ ve Bilgi Güvenliği Ajansı (ENISA)'nın kuruldu. ENISA'nın amacı; AB'de koordine olarak tüm Avrupa'da ağ ve bilgi güvenliğinin sağlanmasıdır (Eren, 2017, s. 73). ENISA, belirli olaylar sırasında operasyonel ekiplerle işbirliği yapar, politikalar oluşturur ve siber güvenlik stratejileri geliştirir (Leither, Pahi, & Skopik, 2017, s. 230). AB'nin siber güvenlik alanındaki çabaları 2012'de CERT-EU (Avrupa Birliği Bilgisayar Acil Müdahale Ekibi)'nin kurulmasıyla devam etmiştir (Çiftçi, 2013, s. 58). 2013'e gelindiğinde ENISA bünyesinde enerji ve ulaşım altyapısı gibi endüstriyel kontrol sistemlerinde siber dayanıklılığın geliştirilmesi amacıyla Endüstriyel Kontrol Sistemi- Bilgisayar Güvenliği Olaylarına Müdahale Ekibi (ICS-CSIRTs) kurulmuştur (Eren, 2017, s. 74). 15 Mart 2006 tarihinde ise siber tehditlere yönelik mücadeleye yönelik hükümleri içeren "Verilerin Saklanması Direktifi (European Directive on Data Retention)" (EUR-Lex, 2006) yayınlanmıştır (Çakmak & Altunok, 2009, s. 170). Direktifte, AB üyesi devletlerin belirlenen yasal çerçeveye uyum göstermesi amaçlanmaktadır (Eren, 2017, s. 76-77). Bu sayede herhangi bir tehdit durumunda karışıklık yaşanmadan karar alınabilecektir.

7 Şubat 2013'de "Avrupa Birliği Siber Güvenlik Stratejisi: Açık, Güvenilir ve Güvenli Bir Siber Alan" başlıklı belge yayınlanmıştır (EDPS, 2013). Bu belgede siber güvenlik konusunun önemine dikkat çekilmiş, güvenliğin tahsis edilebilmesi için işbirliği vurgusu yapılmış ve ENISA'nın geliştirilmesi ve modernize edilmesi ihtiyacına değinilmiştir. Ayrıca siber

tehditlerle ilgili yeni gelişmelerin takip edilmesi ve buna göre araştırmaların yapılması gerekliliğinden bahsedilmiştir (Bologna, Fasani, & Martellini, 2013, s. 69-70). Bu belge gelişmelerin takip edilmesi ve işbirliği vurgusu nedeniyle siber güvenlik alanında önemli bir yere sahiptir.

Bu işbirliği vurgusu Avrupa Konseyi'nin bilgi sistemlerine yönelik saldırılara ilişkin 2 Şubat 2005 tarihli Çerçeve Kararı ile, AB genelinde bilgi sistemlerini hedef alan siber saldırılarla ilgili cezai prosedürleri güçlendirmek amacıyla tekrar yapılmıştır. Kararın 11. Maddesi uyarınca üye devletlerin işbirliğini sağlamak için haftanın 7 günü, günde 2 saat çalışan temas noktaları kurulması gerekmektedir. Çerçeve karara göre, bir bilgi sistemine yetkisiz erişim ve sistemin engellenmesi kanunen cezalandırılması gereken bir bilgisayar suçu olarak kabul edilmiştir. Ayrıca üye devletlere, etkili ve orantılı para cezalarını içeren yasal mevzuat oluşturma yükümlülüğü verilmiştir (EU, 2005, s. 67-71). 2006 yılına gelindiğinde çıkarılan Verilerin Saklanması Direktifi'yle 2002 direktifinde değişiklikler yapılmıştır. Yeni direktife göre AB üyesi devletlerin internet servis sağlayıcı bilgilerini iletişim tarihinden itibaren 6 ay – 2 yıl süreyle saklama sorumluluğu verilmiştir (EUR-Lex, 2006, s. 54-63). Ayrıca üye ülkelerin mevzuatlarında tanımlanan e-mail ve telefon verilerinin suçlara ilişkin yürütülecek olan soruşturma, tespit ve kovuşturma nedenleriyle saklanması konusunda uyum sağlanması amaçlanmıştır.

2012 yılında AB kurum ve kuruluşlarının karşılaşabileceği siber ihlallerle etkin bir şekilde mücadele etmek amacıyla CERT-EU birimi oluşturulmuş ve bir yıl sonra yayınlanan siber güvenlik strateji belgesi ile üye devletlerin de benzer birimler kurması talep edilmiştir. Bu adımla hem üye devletlerde hem de AB düzeyinde siber güvenlik olaylarına müdahale birimleri teşkilatlandırılmaya başlanmıştır. Aynı yıl siber suçlara ilişkin adli güvenlik önlemleri alınmış ve Europol çerçevesinde Avrupa Siber Suç Merkezi kurulmuştur (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2013). 2013 yılında belirlenen siber güvenlik stratejisinin yasal çerçevesini oluşturmak amacıyla çıkarılan NIS Direktifi ile üye Devletlerde kurumsallaşmanın hızlandırılması ve her üye devletin bir ağ ve bilgi güvenliği birimi oluşturması istenmiştir (AB Konseyi, 2016/1148 Sayılı Direktif). ENISA, bu amaçlar doğrultusunda AB'ye üye olan devletlerin karşılaşabilecekleri siber tehditler için tavsiyeler hazırlamaktadır. Ayrıca ağ güvenlik seviyesinin yükseltilmesinde aktif rol oynar ve katkı sağlar. Olası siber krizler ve acil durum planlarının ne zaman uygulanacağı konusunda Siber Kriz İşbirliği ve Tatbikatları Konferansları düzenler (Polat, 2020, s. 147)

AB, Temmuz 2016'da "Ağ ve Bilgi Güvenliği (NIS) Direktifi"ni kabul etmiştir. NIS Direktifinin özelliği, tüm üye devletlerin siber tehditlere karşı hazırlıklarını uyumlu hale getirmek ve AB genelinde ağ sistemlerinin eşit biçimde güvende olmasını amaçlamasıdır. Ayrıca bu direktif, AB'deki

ilk siber güvenlik mevzuatıdır. NIS direktifi 2018 yılında üye ülkelerin mevzuatlarına da yansımıştır (AB Delegasyonu, 2019). Bu gelişmenin üstüne üye devletler, ENISA'nın yetkisini güçlendiren bir siber güvenlik yasası üzerinde uzlaşa sağlamıştır. 2017'de önerilen bu yasa 2019'da kabul edilmiştir. Yasanın amacı üye ülkelere siber güvenlik, tehdit ve saldırılar konusunda yardımcı olmak ve üye devletleri işbirliğine yöneltmektir. ENISA'nın gücünü artırmak; siber saldırılara etkin şekilde yanıt vermek amaçlanmıştır (European Commission, 2019).

Siberuzay çalışmalarında; kritik altyapıları korumak ve tehditlere karşı güvenliği sağlamak önemlidir. AB günümüze dek kritik altyapıları sağlamıştır. Kritik altyapılar, toplumsal işleyişi devam ettirmek için en çok ihtiyaç duyulan sistemdir. Kritik altyapısının zarar görmesi vatandaşlar, toplum ve üye devletler nezdinde ciddi olumsuz etkilere neden olabilir (European Commission, 2014). AB'nin belirlediği kritik altyapılar; su, sağlık, enerji, iletişim, bilişim, kamu ve hukuk düzeni, finans, uzay ve araştırma, sivil yönetim, nükleer, kimya endüstrisi ve ulaşımı içerir. Günümüzde kritik altyapıların hepsi siberuzayla bağlantılı hale gelmiştir. Bu nedenle kritik altyapıların güvenliği için politikalar oluşturulmalıdır.

AB'nin siber güvenliğe ilişkin politikasını; kritik altyapıların korunmasıyla ilgili olarak AB Komisyonunun 2009'da yayınladığı "Avrupa'yı büyük siber saldırılara ve kesintilere karşı koruma: hazırlıklı olma, güvenlik ve dayanıklılığın artırılması" başlıklı bildirisi yansıtmaktadır. Bu bildiride bir bütün olarak Avrupa'yı bekleyen zorlukların dört yönlü olduğu belirtilmiştir. İlki AB'ye üye devletlerin eşit olmayan ve eşgüdümsüz ulusal yaklaşımları olduğudur. İkincisi, kritik bilgi altyapılarının güvenliği için yeni bir Avrupa yönetim modeline ihtiyaç duyulduğudur. Üçüncüsü, Avrupa'nın erken uyarı ve olay müdahale yeteneklerinin sınırlı olduğudur. Dördüncüsü ise uluslararası işbirliğine dair bir ihtiyacın varlığıdır. Bu bildirinin amacı Avrupa'nın dışında da ulusal siber güvenlik politikalarıyla işbirliği yapmak ve Avrupa Komisyonu'nun internet direncinin geliştirilmesinde, Avrupa'nın ana değerlerini yansıtan ilkelerin geliştirilmesi amacıyla küresel topluma çağrı yapmaktır. AB, siber güvenlik politikasının temelini bu bildiride belirtilen hususlar üzerinde inşa etmiştir.

5. Sonuç

Uluslararası alanda güvenlik bağlamında çok sayıda araştırma yapıldığı bilinmektedir. Her alanda kendini gösteren güvenliğin toplumu, bireyi ve sistemleri kapsadığı ifade edilmektedir. Güvenlik kavramına yönelik olarak tam bir tanımlama yapılması son derece zordur. Bu nedenle kavrama yönelik olarak yapılan genel tanımlamaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Söz konusu zorluğun sebebi olarak, aktörün içinde bulunduğu koşullara ve algılamalarına göre, güvenliğin ve güvensizliğin ortaya çıkı-

şının değişmesi gösterilmektedir. Günümüzde güvenlik her yapının içerisinde korunması ve çalışılması gereken özelliklerden biri haline gelmiştir. Dünyada genelinde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin hızının zaman içerisinde katlanarak arttığı görülmektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan küresel güç mücadeleleri, teknolojik gelişmelerin yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bahsi geçen teknolojik gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan siber uzay, fiziki ortamda görülen işlemlerin hemen hemen tümünün gerçekleştirilebildiği elektronik ve sanal bir ortam olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, güvenlik ve uluslararası güvenlik kavramlarının klasik yapısından son derece farklı bir yapıya bürünerek sanal dünyaya yönelmeye başladığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla farklı boyut olarak nitelendirilen siber uzayda yer alan siber silahların da konvansiyonel silahlar gibi uluslararası ilişkilerde ve savaş alanlarında yeni bir aktör olarak yer edinmeye başladıkları gözlenmektedir. Politika üretirken, söz konusu yeni aktörün de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra bu aktörün ortaya çıkarabileceği problemlere karşı da gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Günümüzde siber savaş ihtimalinin yüksek olması nedeniyle siber alanda çeşitli uluslararası çalışmalar yapılmıştır. Yaşanan pek çok olayda, fiziksel savaşların eşliğinden dönüldüğü bilinmektedir. Bunun yanı sıra pek çok olay sonucunda zamanla biriken ve gergin bir yapıya dönüşen uluslararası ilişkiler bulunmaktadır. Günümüz koşullarında içinde bulunduğumuz ortamın son derece gergin bir ortam olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu gergin ortam aynı zamanda her türlü tehlikenin ortaya çıkma ihtimalini de barındırmaktadır. Günümüzde yapılan tehditlerin, her an farklı bir şekilde fiziksel bir savaşa dönüşmeye yol açabilecek bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda uluslararası alan açısından özellikle siber tehditlerin sorumlusu belli olmayan bir yapıya sahip olmasının, kurulan ilişkilerde yıpratıcı bir rol oynadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası alanda yapılan siber tehditlerin henüz büyük sonuçlar doğurmaması ise, yaşanan olayların ciddiyetinin farkına varılmamasına yol açmaktadır.

Yeni dönemde değişime uğrayan güvenlik anlayışı kapsamında, özellikle siber güvenlik alanında devlet tekerciliğinin güç kaybettiği ifade edilmektedir. Uluslararası aktörler NATO, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar tarafından siber sorunlardan korunmak amacıyla geleneksel güvenlik anlayışı yerine, uluslararası alanda yeni (modern) güvenlik konuları çerçevesinde gerekli görülen bazı adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu gelişmede siyasi ilişkiler açısından siber uzayda ortaya çıkan saldırıların gerginliğe sebebiyet vermesi ve bütün ülkeleri tehdit etme potansiyeline sahip olması gibi faktörlerin etkili olduğu ifade edilmektedir. AB tarafından oluşturulan siber güvenlik politikasının

da, uluslararası siber saldırı örneklerinin çok büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü belirli bir sınırı olmayan bir alanda yapılabilecek her eylemin, her devleti ve her topluluğu büyük oranda etkileyebilme kapasitesine sahip olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede AB açısından da etkin bir erken uyarı sisteminin yanı sıra gerçekleşen siber saldırılara karşı savunma sistemlerinin oluşturulması önem arz eden öncelikler olarak belirlenmiştir.

Dünya genelinde pek çok ülkede özellikle de internete entegre edilmiş kamu kurumlarının ve özel sektörün güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak Siber Güvenlik Eylem Planları hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Fakat bu konuda atılan adımların yetersiz kalmasıyla birlikte hala etkin bir ulus üstü siber güvenlik yapısının oluşturul(a)maması durumu da günümüzde siber uzayda güvenliği sağlamanın imkansız olduğunu göstermektedir. Çünkü günümüzde ülkelerin haberleşme sistemleri, elektrik üretim ve dağıtım şebekeleri, enerji üretim ve dağıtım hizmetleri, bankacılık hizmetleri, su arıtma hizmetleri, nükleer santralleri ve askeri savunma sistemleri gibi bütün kritik altyapıları internete entegre edilmektedir. Aynı zamanda bu altyapılar internet üzerinden yönetilmektedir. Buna rağmen dünya genelinde pek çok ülke için siber güvenliğin, askeri güvenlik kadar önem arz etmediği görülmektedir. Bahsi geçen durum günümüzde internetin güvenliğinin tam olarak sağlanamamasının riskinin her geçen gün artmasına ve neredeyse önlenemez bir hal almasına neden olmaktadır. Ayrıca risk, hem dünyada güvenliği sağlamanın hem de siber alanın sağlıklı bir şekilde çalışmasının zorlaşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla siber alanda güvenliğin sağlanabilmesi için dünya genelindeki bütün ülkeler tarafından gereken tedbirlerin alınması ve iş birliğine gidilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

AB tarafından siber güvenlik alanında, kendi temel değerleri çerçevesinde, insan hakları ve ekonomi bağlamında çalışmalar yürütülmüş ve bunlar genellikle kullanıcı güvenliği yaklaşımıyla geliştirilmiştir. AB politikalarının ve hukuki düzenlemelerinin özellikle siber uzaydaki temel hak ve özgürlükleri korumaya yönelik olarak kullanıcıların e-ticarete olan güvenlerini arttırmak gibi amaçlar doğrultusunda geliştirildiği bilinmektedir. Bunların siber uzayın değişken yapısına bağlı olarak yeterli düzeyde olmamasına rağmen, dünya genelindeki diğer siber güvenlik çalışmalarıyla kıyaslandığında çok daha iyi düzeyde oldukları ifade edilmektedir. Öte yandan siber suçları azaltmak amacıyla AB'nin strateji belgesinde öne çıkarılan güçlü ve etkili yasamanın, uygulamada pek mümkün olmadığı gözlenmektedir. Bu çerçevede yasamanın geç işleminin temelindeki önemli sorunlar arasında üye devletlerin iç hukuk sistemlerine uyum sağlamalarının zaman alması, üye devletlerin tutumları ve Birlik gündeminde siber güvenlik dışındaki olayların daha fazla ön planda olması yer almaktadır.

Siber güvenliğe yönelik, esnek ve sürdürülebilir olması gereken tedbirlerin AB öncülüğünde üye devletlerin ve özel sektör temsilcileri, uzmanlar, akademisyenler gibi ilgililerin katılımıyla ortak süreç üzerinden şekillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu alanda gerçekleştirilmesi planlanan süreçlerin başında ise genel katılımlı bir forum oluşturulması gelmektedir. Bu çerçevede Siber Güvenlik Yasası'ndaki temel görevler kapsamında da paydaşlar arası koordinasyona yer verilmiştir. Bu geniş işbirliği, siber uzayın sınırsız yapısının da dikkate alınmasıyla üçüncü ülkeler ile tesis etme yoluna gidilmiştir. Böylece siber diplomasi argümanı oluşturulmuştur. Siber diplomasinin amacı siber güvenliğin geliştirilebilmesi için küresel bir iş birliği olarak ifade edilmektedir. AB tarafından siber güvenliğin sadece kurumsal yapılar ve teknolojik araçlar ile değil, aynı zamanda kullanıcıların eylemleriyle de ilgili olduğu göz önünde bulundurulmaktadır. Bu nedenle AB'nin siber farkındalık çerçevesinde siber hijyen argümanları da geliştirdiği görülmektedir. Böylece siber tehdit risklerinin minimum düzeye indirilebilmesi için kuruluşlar, işletmeler ve vatandaşlar tarafından düzenli olarak basit kullanıcı önlemlerinin uygulanması önem arz etmektedir.

Sonuçta dünya çapında siber suçlar hızla yayılırken, bu suçların tamamının yok edilmesi mümkün değildir. Fakat siber sorunların etkilerin en aza indirilebilmesi için siber suçlarla mücadelede küresel çapta işbirliği yapılması ve bu çerçevede bütün ülkeler tarafından imzalanacak sözleşmeler geliştirilmesi ve siber saldırı savunma kapasitelerinin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AB Delegasyonu. (2019). *AB Türkiye’de Şebeke ve Bilgi Sistemleri Güvenliğini Destekliyor*. 04 13, 2022 tarihinde <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/ab-turkiyede-sebeke-ve-bilgi-sistemleri-guvenligini-destekliyor-9420> adresinden alındı
- Ada, M., & Çakır, H. (2017). Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü’nün (NATO) Siber Güvenlik Stratejisinin İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(2), 632-656.
- Al-Zubaidi, F. H. (2015). National Security Risk Assessment Methodology an Analytical Study of National Security Risk Assessment Methodology. *Strategic Perspectives*, 10-11.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2013). *Türkiye’nin AB Gündemi*. 04 12, 2022 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/bulten/aylik_bulten_subat2013.pdf adresinden alındı
- Aydın, M. (2013). *21. Yüzyılda Siber Güvenlik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayraktar, G. (2014). Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat. *Güvenlik Stratejileri*, 10(20), 119-147.
- Bıçakçı, S. (2012). Yeni Savaş ve Siber Güvenlik Arasında NATO’nun Yeniden Doğuşu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 204-226.
- Bıçakçı, S. (2014). NATO’nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. yüzyılda siber güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(40), 100-130.
- Bologna, S., Fasani, A., & Martellini, M. (2013). Cyber Security and Resilience of Industrial Control Systems and Critical Infrastructures. M. Martelli içinde, *Cyber Security: Deterrence and IT Protection for Critical Infrastructures* (s. 57-72). İtalya: Landau Network Centro Volta.
- Booth, K. (2007). *Theory of World Security*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar Devletler, Korku*. (E. Çıtak, Çev.) İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Bülbül, H. B. (2018). *2016 Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık Seçimine Rusya’nın Siber Müdahalesi İddialarının Uluslararası Hukuk Açısından Analizi*. 04 12, 2022 tarihinde İstanbul Center for International Law: <https://icil.org.tr/2016-amerika-birlesik-devletleri-baskanlik-secimine-rusyanin-siber-mudahalesi-iddialarinin-uluslararası-hukuk-acısından-analizi/> adresinden alındı
- Canbek, G., & Sağıroğlu, Ş. (2006). Bilgi, Bilgi Güvenliği ve Süreçleri Üzerine Bir İnceleme. *Politeknik Dergisi*, 9(3), 165-174.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years’ Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Londra: Macmillan & Co. Ltd.

- Commission of the European Communities. (2000). *eEurope 2002*. 04 12, 2022 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0330:FIN:EN:PDF> adresinden alındı
- Çakmak, H., & Altunok, T. (2009). *Suç - Terör - Savaş Üçgeninde Siber Dünya*. İstanbul: Platin Yayınları.
- Çiftçi, H. (2013). *Her Yönüyle Siber Savaş*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Darıcı, B. (2017). Demokrat Parti Hack Skandalı Bağlamında ABD ve RF'nin Siber Güvenlik Stratejilerinin Analizi. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Denning, D. E. (2000). *Cyberterrorism*. 04 12, 2022 tarihinde <http://palmer.wellesley.edu/~ivollic/pdf/Classes/Handouts/NumberTheoryHandouts/Cyberterrorism-Denning.pdf> adresinden alındı
- Dutta, S., & Osorio, B. (2012). *The Global Information Technology Report 2012: Living in a Hyperconnected World*. 04 12, 2022 tarihinde https://www3.weforum.org/docs/Global_IT_Report_2012.pdf adresinden alındı
- EDPS. (2013). *Cyber Security Strategy of the European Union: an Open, Safe and Secure Cyberspace*. 04 12, 2022 tarihinde European Data Protection Supervisor: https://edps.europa.eu/sites/default/files/publication/13-06-14_cyber_security_en.pdf adresinden alındı
- Eren, M. (2017). *Avrupa Birliğinin Siber Güvenlik Politikası*. İstanbul: Beta Yayınları.
- EU. (2005). *Council Framework Decision 2005/222/JHA of 24 February 2005*. <https://lexparency.org/eu/32005F0222/> adresinden alındı
- EUR-Lex. (2006). *On the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC*: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006L0024&from=EN> adresinden alındı
- EUR-Lex. (2006). *On the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC*. 04 12, 2022 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0024> adresinden alındı
- EUR-Lex. (2018). *On the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data*. 04 12, 2022 tarihinde Directive 95/46/EC: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31995L0046> adresinden alındı
- European Commission. (2014). *Critical infrastructure*. 04 12, 2022 tarihinde https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/page/critical-infrastructure_en adresinden alındı
- European Commission. (2019). *The EU Cybersecurity Act*. 04 12, 2022 tarihinde

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/eu-cybersecurity-act> adresinden alındı

Farwell, J. P., & R. Rohozinski, R. (2011). StuxnetandtheFuture of CyberWar. *Survival*, 53(1), 23-40.

Googman, S. E. (2008). Critical Information Infrastructure Protection. C. O. Terrorism içinde, *Responses To Cyber Terrorism NATO Science For Piece and Security*. Ankara: IOS Press.

Gürkaynak, M., & İren, A. (2011). Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 263-279.

Hagerott, M. (2014). Stuxnet and the vital role of critical infrastructure. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*(7), 244-246.

ICA. (2017). *Background to "Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections": The Analytic Process and Cyber Incident Attribution*. 04 12, 2022 tarihinde https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf adresinden alındı

Krasavin, S. (2000). *What is Cyber-terrorism?* 04 12, 2022 tarihinde Computer Crime Research Center: <https://www.crime-research.org/library/Cyber-terrorism.htm> adresinden alındı

Leither, M., Pahi, T., & Skopik, F. (2017). Situational Awareness for Strategic Decision Making on a National Level. F. Skopik içinde, *Collaborative Cyber Threat Intelligence* (s. 225-276). New York: CRC Press.

NTV. (2016). ABD, 35 Rus diplomatı sınır dışı etti. 04 12, 2022 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/dunya/abd-35-rus-diplomati-sinir-disi-etti,ASHJwsrm5UmQRNXpTCdAbw> adresinden alındı

Polat, D. Ş. (2020). NATO'nun Yeni Operasyon Alanı: Siber Uzay. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*(UGK Özel Sayı), 135-158.

Sağiroğlu, S. (2018). Siber Güvenlik ve Savunma: Önem, Tanımlar ve Önlemler. Ş. Sağiroğlu, & M. Alkan içinde, *Siber Güvenlik ve Savunma - Farkındalık ve Caydırıcılık* (s. 19-45). Ankara: Grafiker Yayınları Kitap Serisi.

UDHB. (2016). *2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara: UDHB Yayını.

Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129-153.

USA - Homeland Security. (2016). *Executive Summary of Grizzly Steppe Findings from Homeland Security Assistant Secretary for Public Affairs Todd Brasseale*. <https://www.dhs.gov/news/2016/12/30/executive-summary-grizzly-steppe-findings-homeland-security-assistant-secretary> adresinden alındı

Ünal, A. N. (2015). *Siber Güvenlik ve Elektronik Bileşenleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Winther, R. G., & Dahll, B. A. (2005). *Computer Safety, Reliability, and Security*.

Norveç: Fredrikstad.

- Yadegari, B., & Mueller, P. (2012). *The Stuxnet Worm*. 04 12, 2022 tarihinde <https://www2.cs.arizona.edu/~collberg/Teaching/466-566/2012/Resources/presentations/2012/topic9-final/slides.pdf> adresinden alındı
- Yener, Y. (2015). 8. *Yılında Estonya Saldırılarına Çok Boyutlu Bir Bakış*. 04 12, 2022 tarihinde Siber Bülten: <https://siberbulten.com/siber-saldirilar-2/8-yilinda-estonya-saldirilarina-cok-boyutlu-bir-bakis/> adresinden alındı
- Yeşilyurt, H. (2015). Ulusal Güvenlik Perspektifinde Siber Güvenlik. F. Tombul, M. Güneştaş, & O. Başbüyük içinde, *Siber Suçlar: Tehditler, Farkındalık ve Mücadele* (s. 169-195). Ankara: Global Politika ve Strateji Yayınları.

Bölüm 2

BACIM SULTAN VE TÜRBEŞİ ETRAFINDA OLUŞAN BAZI SAĞALTMA YÖNTEMLERİ

Fahri DAĞI¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Turizm Rehberliği Bölümü, fahridaği@karabuk.edu.tr

GİRİŞ

Sağaltma ve kadın arasında tarih öncesi dönemlerden itibaren güçlü bir bağ olduğu aşikardır. Kadınlar hem hekim hem eczacı hem de uygulayıcı olarak insanlığın ilk dönemlerinden günümüze sağaltma kurumunun başaktörleri olmuşlardır. Türkler arasında da ilk hekimler “kam” adını verdiğimiz büyük çoğunluğu kadın olan şifacı büyücülerdi. İslamiyet’i kabul ettikten sonra her ne kadar kadınlar bu görevlerini bırakıyor gibi görünse de aslında “ocak”, “ocaklı” adları etrafında kadınların yüzyıllardır bu görevlerini yürüttüklerini ve bugün Anadolu coğrafyasında sağaltma görevini üstlenmiş yüzlerce kadın ocaklı olduğunu görmekteyiz. Bu makalemizde Ankara’ya bağlı Nallıhan ilçesinde bulunan Bacım Sultan namıyla bilinen yatır etrafında oluşan sağaltma pratiklerinden bahsedeceğiz

Eski toplumlarda kadın; bereket, sonsuz yaşam, yeniden dirilme, doğurganlık, sağaltma, ateş gibi unsurları oluşturan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın, başta sonsuz yaşamı temsil eden ağaç, yılan ve ay gibi unsurlarla bir algılanmış sağaltmanın en önemli figürü haline gelmiştir. Türk toplumunda kadın, tarihin en eski çağlarından itibaren toplum içinde saygı görmüş toplumda önemli bir yer edinmiştir. Bugün bile evde ilk hekim, ilk eczacı, ilk hemşire olarak karşımıza çıkan Türk kadını bu vazifesini zamana yenik düşmeden icra etmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi kadınlar, bu alanda da kendisini gösteren, ihtiyacı olan insanları tedavi etme yetisine sahip olan önemli bir faktör olmuşlardır.

Eski Türk toplumunda sağaltma görevini “kamlar” yapmaktaydı. Eski Türklerde hem erkek hem de kadın kamlar vardı. Kadın Kamlık kurumu paleolitik dönemde özellikle avcılık ekonomik sistemin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. (Bayat 2019).

Yakutlar, ağacın her şeyin anası olduğuna inanıyorlardı. Yine Yakutlarda doğum ve hayat tanrıçası olan Humayana kutsal kayın ağacı altında oturmakta ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bu ağaca tapınarak ona kurbanlar adamaktaydılar. Yakut kadınlarının üzerlerinde Umay Ana’nın sembolü olan ağaçta boncuk bulduklarını da bilinmektedir (Bayat 2019).

Eski toplumlar hastalıklarının kökenini kötü ruhlara bağlamışlardır. Eski toplumlar animist bir yaklaşımla her şeyin ruhu olduğunu kabul etmekte ve bu ruhların değişik dünyalarda yaşadığı düşüncesini savunmaktaydılar. Kamlar insan ruhuyla iletişim kurabilen, toplumun huzur ve refahını, sağlığını olumsuz etkilerden koruyabilen insanüstü kişilerdir. Kadın şamanlar fal bakarak gelecekte haber alabildikleri gibi hastaları iyileştirmek, ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek, kısırlığı tedavi etmek, kayıp şeylerden haber vermek, mevsim ritüellerini düzenlemek, evi kötü ruhlardan temizlemek gibi işlevlere sahip olmuşlardır. Daha önceki

zamanlarda da otacı, büyücü, emci gibi adlar alan ve çeşitli tedavi etme yöntemleri kullanan kadın kamlar; toplumun güvenini, saygısını ve sevgisini kazanmayı başarmışlardır. Hasta olan, eşyası kayıp olan, herhangi bir derdine çare aramak isteyen insanlar kadın şamanların kapısı çalmış ve sorunlarını çözebilme imkânı bulmuşlardır. Kadın şamanların hastaları tedavi ederken temel dayanağı dünyadaki her şeyin bir ruhunun olduğu düşüncesidir. Tedavide amaç insanları kötü ruhlardan arındırmak ve onların eski yaşantılarına geri dönmesini sağlayabilmektir (Bayat 2019).

Bacım Sulta ve Türbesi

Ulu bir kişi olarak karşımıza çıkan, başta ruhsal hastalıklar olmak üzere çeşitli hastalıkları tedavi eden bacım Bacım Sultan, Ankara ili Nallıhan ilçesine bağlı “Tekke” köyünde bir türbede ebedi istirahatini yapmaktadır. Bölge halkı onu Yunus Emre'nin eşi ve Yunus Emre'nin şeyhi Emrem Sultan'ın kızı olarak kabul etmektedir (Tezel 1944: 12). Türk inanç sisteminde iki ulu zâta kan bağıyla bağlanan Bacım Sultan, bölge halkı tarafından veli bir kadın olarak tanınır. Onun ve türbesinin etrafında birçok menkıbe oluşmuştur. Bacım Sultan aynı zamanda Tekke köyünün kurucusudur ve bu isim onun tekkesinden gelmektedir (Tezel 1944: 13; Şener 2018). Türk toplum hayatında ve inanç sisteminde saygın bir konumda ve veli mertebesinde Bacım sultan gibi birçok Türk kadını vardır. Karaca Ahmet'in annesini bunlardan birine örnek olarak verebiliriz:

Bacım Sultan'ın tekkesi köyün en yüksekinde ve kayalık bir bölgedir. Yüksek yerde olmak göğe yakın olmak demek olup bu da Tanrısallıktır. İlkel insandan günümüze göğe yakın olmak hep kutsanmıştır. Dağların zirveleri, ağaçların tepeleri, gök cisimleri, kuşlar gibi unsurlar kutsal olarak kabul edilmiştir.

“Yüksek bölgeler kutsaldır. Göğe yakın olan her şey aşkın olana farklı yoğunluklarla bulaşır. “Yükseklik,” “üstünlük” aşkın, insanüstü olanın özellikleridir. Her “yükselme,” belli bir seviyeden kopuştur, öteki dünyaya geçiştir; dindışı mekan ve insanlık durumunun aşılmasıdır. “Yüksekliğin” kutsal olmasının kaynağının, göğün üst katmanlarının kutsallığı ve kutsal gök olduğu açıktır. Dağ, tapınak, şehir vb kutsanır, çünkü “merkez” olma ayrıcalığını paylaşır; temelde evrenin en yüksek zirvesiyle, gökle yerin birleştiği yerle özdeşleştirilir. Sonuç olarak yükselme ritüelleriyle, dağları aşarak ya da merdivenleri çıkararak kutsanma, ibadet eden insanın gökle bağlantılı yüksek bir yere dahil olması koşuluyla geçerlidir. “Yükselme” simgelerinin çeşitliliği ve zenginliği, yalnızca görünüşte karışıktır; bir bütün olarak bakıldığında, tüm ayınlar ve simgeler, “yüksekliğin” kutsal olmasıyla, yani göğün kutsallığıyla açıklanmaktadır. İnsan olma durumunu aşmak, kutsal bir bölgeye (tapınak, sunak) dahil olmak, ayınle kutsallaşmak, ölümlle kutsallık kazanmak en somut ifadesini, “geçişle,” “çıkışla,”

“*yükselişle*” bulur.” (Eliade 2003:114-115). Yükseklik insanı sıradan olmaktan ayırıştırır. Böylece sıradan olmayan insan, insan dışı bazı güçlere sahip olabilir.

“O zamanlar Tekke köyünde yaşayan Hamza Sultan, oğlu Uluğ (Hulbiye) Sultan için Tapduk Emre’nin kızı istenir. Kız verilir, düğün başlar. Gelin alayı Tekke Köyü’nün Erenler mevkisine gelir. Öğle vaktidir, herkes atlarından inerek namaza durur. Namaz bittiğinde gelini bıraktıkları yerde bulamazlar. Hamza Sultan’a sorarlar gelin geldi mi? diye. Gelmediğini haber alınca Emrem Sultan’a haber sallarlar gelin döndü mü? diye. O da ‘Gelin yerini buldu orada arayın.’ der. Kendisi şimdi yattığı tepede bir ardiç ağacına yaslanmış bulurlar. Köye götürmek istediklerinde ‘Ben buraya kadar geldim, oğlunuz da buraya gelsin.’ der. Damat buraya gelir ve yerleşirler.” (Tezel 1944: 13)

Şimdi ise köy Bacım Sultan’ın yerleştiği şekilde varlığını devam ettirmektedir. Bacım Sultan odalar açıp gelen gidene baktığı, kendi elleri ile yemekler hazırlayıp gelip geçeni doyurduğu için köye “Tekke” adı verilmiştir. Bu gelenek halen Tekkeköy’de devam ettirilmektedir. Her hafta cuma günleri köyde yaşayan bayanlar tarafından yemekler hazırlanıyor, cuma namazı bittikten sonra yapılan yemeklerin türbeye gelen herkese ikram edilmesi geleneğinin devam ettirildiği bilinmektedir. Ayrıca o gün içerisinde Tekkeköy’e yolu düşen ziyaretçilere de bu yemekten ikram ediliyor ve Bacım Sultan’ın hatırasına bu şekilde sahip çıkılıyor. Bacım Sultan köye gelin olarak geldikten sonra Tekkeköy ve çevresinde birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bacım Sultan, babası Tapduk Emre’nin elini alarak Nallıhan ve çevresinde pek çok kişinin dertlerine çare olmaya başlamıştır. Bacım Sultan akıl hastaları başta olmak üzere, tedavisi mümkün olmayan pek çok hastalığın devası olmuştur. Bir rivayete göre Tapduk Emre, “Çocuğu olmayan kişiler bana, aklî dengesi yerinde olmayan kişiler ise kızım Bacım Sultan’a gitsin.” demiştir. Tapduk Emre’nin vefatından sonra ise çocuğu olmayan kişiler de Bacım Sultan’ın dergâhına gitmişler ve burada çare aramışlardır (K.1.)

Bacım Sultan’da görülen bu kerametler ve onun kapısını çalan hastaların neredeyse hepsini tedavi etmiş olması kısa sürede Türkiye’nin pek çok yerine dağılmış, çeşitli yerlerden çok sayıda kişinin burayı ziyaret etmesine neden olmuştur. Bacım Sultan, değişik sağaltma yöntemleri kullanarak hastaları tedavi etmiştir. Bacım Sultan’ın gelen hastaları tedavi etme yöntemi asırlar önce kadın şamanların uyguladığı sağaltma yöntemlerine çok benzer. Kadın şamanların tedavi esnasında uyguladıkları ritüeller de dahil olmak üzere sağaltma yöntemleri de büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bacım Sultan’ın yıllar önce kullanmış olduğu tedavi yöntemleri günümüzde halen Tekkeköy’de yaşayan kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

Bacım Sultan Türbesi Etrafında Oluşan Tedavi Yöntemleri:

Ardıç Ağacından Yapılan Tokmaklar Yardımıyla Tedavi Etme

Bacım Sultan türbesinde hastalar ardıç ağacının kökünden yapılan tokmaklarla tedavi edilmektedirler. Bacım Sultan'ın tedavide kullandığı tokmaklar dergâhın çevresinde bulunan iki tane ardıç ağacının köklerinden yapılmıştır. Bu ağaçların biri yukarıda da anlattığımız gibi Bacım Sultan'ın Tekkeköy'e gelin geldiği zaman, gelin alayının kendisini buldukları yerde sırtını yasladığına inanılan ardıç ağacıdır. Bir diğeri ise dergâha şifa bulmak için gelen ziyaretçilerin tedavi olduktan sonra adak kurbanlarını sundukları ardıç ağacıdır. Kurban, ardıç ağacına asılarak derisi yüzülür. Kurban edilen hayvanın kanının bu ardıç ağacının köklerine gitmesine özen gösterilir. Kanın bu ağaç köküne gitmesiyle ardıç ağacının köklerinin büküldüğüne ve tokmak şeklini aldığına inanılır. Türbede bulunan tokmaklar bu iki ardıç ağaçlarının köklerinden yapılmıştır. (K.1. Abdullah Yıldız).

Burada hem ağaç költünü hem de yeraltı dünyasına ait inançları görmektediriz. Kökleri yeraltında, gövdesi bu dünyada ve dallarının ucu gökte olduğuna inanılan hayat ağacı tüm dünya mitolojilerinde karşımıza çıkmaktadır. Tanrı'yı bazen de Tanrısallığı temsil eden hayat ağacı hem yeraltı dünyası hem yaşadığımız dünya hem de gök ile bağlantı kurabilen kozmik bir varlıktır. (Eliade 1999: 303).

Eski inanç sistemlerinde önemli yere sahip olan hayat ağacı Türk inanç sisteminde Tanrı değildir ama Tanrısal bir varlıktır. Başta kayın olmak üzere ardıç ve diğer birçok ağaç Türk inanç sisteminde önemli bir rol oynar (Ergun 2012: 185-305). Bacım Sultan'ın türbesinde gördüğümüz ardıç ağacı ve kökleri, türbeye gelenlerin şifa kaynağı olarak kabul edilir. Sağaltma öncesi ve sonrası yapılan kurban törenlerinde türbenin içindeki ardıç ağacı sunak merkezi olarak kullanılmaktadır.

Bacım Sultan türbesine özellikle ruhsal bozukluk çeken insanlar gelmekte ve kurban sunmaktadır. Bu kurban töreni ardıç ağacının dibinde ve kanı da ardıç ağacının köklerine gidecek şekilde yapılmaktadır. Kurbanın kanının ardıç ağacının köküne akıtılması ilkel toplumlarda yer altı dünyasının ruhlarına kurbanın kanın sunulmasını çağrıştırmaktadır. Tarih öncesi toplumlar kötü ruhların yeraltında yaşadığına inanıyorlardı (Eliade 2003: 80). İlkel toplumlar gibi eski Türkler de hastalıkların ve kötülüklerin kaynağını kötü ruhlara bağlamaktaydılar. Bu ruhların mekânı ise yer altı dünyası idi. Bacım Sultan'da gördüğümüz bu durum kötü ruhlara sunulan bir kurban töreni gibi görünmektedir. Böylece hastalığın sebebi olan kötü ruhlar mutlu edilecek ve hasta musallat olan ruhlardan kurtularak şifa bulacaktır.

Yukarıda gördüğümüz kurban töreni ilkel toplumlarda can yerine can verilmesi ritüelini hatırlatmaktadır. Eski toplumlar bir ruhun cennete ulaşması ya da azaptan kurtulması için kendi canlarının yerine Tanrıya can vermelerini yani kurban sunmaları gerektiğine inanıyorlardı (Eliade 2003: 78-125).

Türkler hiç şüphesiz Müslüman olduktan sonra da Allah'a kulluklarını göstermek, ona yaklaşmak, adak olarak ve diğer birçok sebepten kurban kesmiştir ve kesmeye devam etmektedir.

Bacım Sultan'ın türbesinde uygulanan en önemli sağaltma ritüellerden biri de türbedeki ardıç ağacı ile Bacım Sultanın gelin gelirken yaslandığına inanılan ardıç ağacının köklerinden yapılan tokmaklardır. Günümüzde bu tokmaklar sağaltma amaçlı kullanılırsalar da türbede bulunmaya devam etmektedirler (Resim 1). Hasta olan kişilerin sırtlarına ve ağrıyan bölgelerine dualar eşliğinde bu tokmaklarla sıvama yöntemi uygulanarak hastalığın tedavi edildiğine inanılırdı.

Ardıç ağacı tüm Türk dünyasında bilinen, sevilen, saygı duyulan bir ağaçtır. Türkistan'da genellikle "arça", daha kuzeyde ise "arçın" şekilde kullanılmaktadır. Yakut Türklerinin bugünkü yurtlarında ardıç ağacı olmasına rağmen "arçın" kelimesi varlığını sürdürmektedir. Yakut Türkleri ardıçta Tanrısal bir gücün varlığına inanırlar ve atalarından kalma bilgileri ile ev, bahçe ve ağaçlarını ardıç ağacıyla tütsülerler. Altay Türkleri insanlara ve hayvanlara hastalık ya da kötü ruhlar musallat olduğunda ardıç ağacıyla tütsülerler. Yine Altay Türklerinde tütsü ve şifa amacıyla ardıç ağacının dalları alınacağı zaman, alacak kişinin temiz olması ve bir yıl içinde akrabalarından herhangi birisinin ölmemesi gerekir. Alacak olan kişi kadın ise hamile olmamalıdır. Ardıç ağacının yanına binekle gidilmez. Ayrıca süt, çay gibi saçılar kurban sunulmalıdır. Dal alınmadan önce çaput bağlanmalı ve ağaçtan izin istenmelidir. Uygur Türkleri ardıç tohumunu ilaç olarak kullanmışlardır. Anadolu'nun birçok yerinde dağ ve kaya başlarında tek başına yetişen ardıç ağacının Tanrı tarafından dikildiğine inanılır. (Ergun 2012: 280-282). Ardıç ağacı etrafında başka inançları da bulmak mümkündür.

Resim 1. Ardıç ağacının köklerinden yapılan sağaltma tokmakları.

Günümüzde bu tokmaklar tedavi amaçlı kullanılmıyor. Tekkeköy'deki türbede sergilenmektedir ama yöre halkı bu tokmakların kutsal olduğuna ve sağaltma özelliklerini koruduğuna inanmaya devam etmektedir. Ziyaretçiler kendileri isterseler izin alıp ağrıyan bölgelerine tedavi amaçlı sürebilmekteler. Ardıç ağacının köklerinden elde edilen bu tokmakların üzeri cilalanarak pürüzsüz bir görünüm elde edilmiştir. Dergâha gelen hastaların büyük bir çoğunluğu akli dengesini yitirmiş kişilerdir. Tekkeköy halkı ve türbeyi tedavi amaçlı ziyaret eden kişiler, Bacım Sultan'ın manevi gücüyle hâlâ hastaları tedavi ettiğine inanmaktadır.

(Resim 2. Adak kurbanlarının kesildiği, tokmakların yapıldığı türbe içindeki ardıç ağacı)

Resim 3. Bacım Sultan'ın gelin gelirken yaslandığına inanılan ardıç ağacı

Türbe, çevresi ve türbedeki eşyalar kutsaldır ve hiçbir surette türbe dışına çıkarılamaz. Bacım sultanın ardıç ağacında yapılan sağaltma tokmağını almak isteyen bir bürokratın başına gelen ilginç olayı menkıbeleştirerek şöyle anlatır:

“Nallıhan'a yeni tayini çıkan Kaymakam, Bacım Sultan türbesinin bakım ve onarımı için bazı çalışmalar yapmaya karar vermiştir. Bu yapılan çalışmaların nasıl gittiğini kontrol etmek ve türbeye ziyarette bulunup dua etmek için Tekkeköy'e gitmiştir. Yapılan çalışmaları kontrol ettikten sonra türbeye gelir duada bulunur. Bu sırada Kaymakam'ın dikkatini camın önünde duran tokmaklar çeker. Bu tokmaklardan bir tanesini alır ve evine götürür. O gece Kaymakam uykusunda rahatsız edilir. Ertesi gün Kaymakam, tokmağı götürüp türbeye bırakır ve bu sıkıntıdan kurtulur. (Abdullah Yıldız) Bu durumdan da anlaşılacağı üzere türbeye ait olan bir şeyi almak kesinlikle yasaktır. Türbeye gelen ziyaretçilerin kullanmaları için yazma, şal, seccade gibi şeyler türbeye bırakılabilir fakat bir daha geri alınamaz” (K. 1, 2)

Türbedeki Duvara Zincirleyerek Tedavi Etme

Düşünmeye başladığından beri ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu arayan insanoğlu bu emeline ulaşmak için hep kutsal bir mekân arayışı içine girmiştir. Aradığı ölümsüzlüğün ve sonsuz mutluluğun bu dünya dışında başka bir boyutta yani cennet olduğunu düşünen insan, bu dünya ile cennet arasında bir geçişin olduğu kutsal bir bölgenin varlığına inanmış ve tarih boyunca bu mekânı bulmaya çalışmıştır. Bu mekânın sıradan olandan yani

dünyasalıktan farklı olması gerektiğini düşünmüş ve başta kendi evi olmak üzere kutsal mekanlar arayışına ve inşasına başlamıştır. “*Kutsal mekân düşüncesi, mekâna bir sınır çizerek, onu çevresindeki kutsal olmayan mekândan soyutlayarak kutsamış olan ilksel hiyerofaninin yinelenmesi düşüncesi üzerine kuruludur.*” (Eliade 2003: 356).

Türk inanış siteminde camiler, dağ başları bazı ağaçlar, su kaynakları, ocak gibi mekânların kutsal olduğuna inanılır. Türk düşüncesinde ulu kişilerin türbeleri kutsal mekânların başında gelir. Bacım Sultan ve türbesi bölgede yaşayan halk için kutsal bir bölgedir. Onun türbesi köyün diğer bölgelerinden farklı ve daha kutsaldır. Bundan dolayı hastalar onun türbesinde şifa bulabilir. Kaynak şahıslarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla özellikle aşk acısı yüzünden aklını yitirmiş gençler aileleri tarafından tedavi amaçlı türbeye getirilirler. Buraya geldikten sonra tedavi olmaları için bir gece dergâhta kalmaları gerekir. Aklî dengeleri yerinde olmadığı için de buradan kaçmak isterlermiş. Bu durumun önüne geçmek ve yapılan sağaltma işleminden hemen sonuç almak için dergâhın en geniş duvarına kütükler ve zincirler yardımı ile bağlanılmaları uygun görülürmüş. Elleri ve ayakları etkisiz hale getirilerek burada tedavi işlemleri gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bu duvar türbede bulunmamaktadır. Yapılan restorasyon çalışmaları nedeniyle günümüze kadar ulaşamamıştır. Geçen zaman zarfında tedavi etmek amacıyla kullanılan zincir ve kütükler de kaybolmuştur. Fakat bahsedilen zincir ve kütüklerin sağaltma amacıyla kullanıldığını Tekkeköy sakinleri de bilmektedirler. (K.1, 2.)

Aşk acısıyla aklını kaybeden bir gencin Bacım Sultan türbesinde şifa bulunduğunu anlatan bir menkıbe şu şekildedir:

“Aklını kaybeden bir gencin Yakın bir zaman da genç bir üniversite öğrencisi hukuk eğitimi alırken aşk acısı yüzünden aklını yitirir. Ailesi çaresiz kalır ve Bacım Sultan’ın kerametlerini duyarak oğullarını Nallıhan’a getirirler. Türbeye gelirler Bacım Sultan’ın öğretileri ışığında oğullarının bir gece burada kalması gerekmektedir. Genci türbeye kapatırlar. Gecenin ilerleyen saatlerinde delikanlı türbeden kaçır ve Erenler Mevkii’ye doğru koşar. Bunu gören halk genci yakalamak için arkasından giderler. Bulup getirirler. Delikanlı burada kalır tedavi işlemleri gerçekleştirilir. Delikanlı sağlığına kavuşur ve adak kurbanını sunmak için türbeye gelir. (K.3).

Bacım Sultan’ın türbesi ve türbenin bulunduğu bahçe diğer mekanlardan ayrı kutsal bir mekandır. Türbenin bahçesinin eşiği, türbeyi diğer mekanlardan ayırır. Eşikle ayrılan bu mekân sıradan mekandan farklıdır. Çünkü orası Bacım Sultan’ın egemenlik bölgesidir. İlkel insan sıradan kutsal olmayan mekândan çekinmez, herhangi bir tedbir almadan o mekanlarda rahatça dolaşabilir. Bacım Sultan ve benzeri mekanlarda insanlar korkar, sakınır. Bu mekanlara girerken, temiz olmak, saygılı olmak, abdest almak

gibi çeşitli tedipler alınır.

Türkler eşiği kutsal ile kutsal olmayanın ayrımı olarak görür.¹ Türk Medeniyeti Tarihinde Ziya Gökalp, eşiğin kutsal bir vazifesi olduğunu söyler “*Eski Türklerde eşik de mukaddesti. Yabancı bir adam eşiğe basarsa çarpılırdı. Evlerin taarruzdan masuniyeti eşiklerin bu kutsiyetinde dinî bir müeyyide bulmuştu.*” (Gökalp 2017: 301).

Türk mitolojisinde eşik ruhu vardır ve yabancıları ve kötüleri evden uzak tutar. “Pura, yani Şamanın binip göğe çıktığı atın ruhu, İslamiyet’teki “Burak”a benzemektedir. “*Şamanın en kutlu silahının yay ve ok olması; bakır kılıcı, eşik ruhu ve çadırın kapısının doğuya açılması*”, *Proto-Türk geleneklerinin, en belirli görüntüleridir: ‘Akşam olunca, “keçe bir çadır” kurulur ve kapısı, “doğuya” çevrilir. Çadıra bir ağaç dikilir, ağaca göğün 9 katını gösteren, 9 işaret yapılırdı. Açık renkli bir at, kurban edilirdi... Kurban, davulun ruhuna, ateş anası’na sunulurdu. “Ay, Kam, ay” diye bağırılırdı... Şaman (Kam), eşik ruhuna seslenir; bakır kılıcı, ok ve yayı ile kötü ruhları kovardı... 7. katta aya; 8. katta, güneşe saygı duruşu yapar. 9. katta, Ulu Tanrı ile buluşurdu...*” (Ögel 1995: 164).

Dinler tarihi uzmanı Eliade kutsal mekanla kutsal olmayan mekânı şöyle ayırır: “*Çağdaş bir kentteki bir kilise. Mümin açısından bu kilise, üzerinde yer aldığı sokağınkinden farklı bir mekâna ait olmaktadır. Kilisenin içine doğru açılan kapı, bir süreklilik çözümünü vurgulamaktadır. İki mekânı ayıran eşik, aynı anda dinsel ve dindışı iki varlık dünyası arasındaki mesafeyi işaret etmektedir. Eşik, aynı anda hem iki dünyayı birbirinden ayıran ve zıtlaştıran sınırdır ve hem de bu iki dünyanın ilişkide buldukları, orada dindışı dünyadan kutsal dünyaya geçişin gerçekleştirilebildiği paradoksal yerdir. İnsanların oturdukları yerlerin eşiklerine de buna benzer bir ayinsel işlev yüklenmiştir ve bu nedenle eşik büyük bir özene mazhar olmaktadır. Çok sayıda ritüel, evin eşiğinin aşılmasına eşlik etmektedir: eşiğe selam verilmekte veya tapınma hareketleri yapılmaktadır, eşiğe dindar bir şekilde elle dokunulmaktadır vb. Eşiğin «muhafızları» vardır: bunlar girişi insanların kötü niyetlerine karşı olduğu kadar, şeytani ve hastalık getiren güçlere karşı da koruyan tanrı ve ruhlardır. Koruyucu tanrılara kurbanlar, eşiğin üzerinde sunulmaktadır. Bazı Eski Doğu kültürleri (Babil, Mısır, İsrail) yargılamayı da burada yapmaktaydılar. Eşik, kapı, ani ve somut bir şekilde mekânın sürekliliği çözümünü göstermektedirler; çünkü bunların hepsi birden geçiş simgeleri ve araçlarıdır.” (Eliade 1991: 5-6)*

¹ Geniş bilgi için bk. (Ali Duymaz 2019). “Eşik Kültü ve Tabtuk’un Eşiğindeki Yunus Emre”, AKAD, C. 5, S 10-11, s. 1-19.

Resim 5 Bacım Sultan Türbesi iç mekan

Resim 6 Bacım Sultan Türbesi dış mekan

Sonuç

Türk Halk hekimliğinde kadın, ağaç ve ocak üçgeninde oluşan sağlık sistemi yüzyıllar boyu Türk sağlatma sisteminin temelini oluşturmuştur. En eski çağlarda kadın doğurganlığı, şifacı oluşu, yaşam döngüsünde ana faktör oluşu, ön görüşü, sağ duyusu, kıvrak zekâsı, doğumundan hemen sonra yavrusunu beslemesi, hastalandığında ilk müdahale eden kişi olması gibi özellikleri Türk toplumunda önemli bir yer edinmiştir. Yüzyıllardır Anadolu’da “ocak” ve “ocaklı” kavramı etrafında oluşan halk sağlatmasını temel unsuru kadınlar olmuştur. Bugün dahi Anadolu’da yüzlerce ocağın uygulayıcıları kadınlardır.

Türk kadını sadece sağaltmada önemli roller üstlenmemiş kişiliği ve duruşu ile Türk toplumuna yol gösteren öderler de olmuşlardır. Örneğin Bacım Sultan’ın evlenme esnasında gösterdiği güçlü kişiliği ile nereye yut kurulacağına karar vermesi, kurduğu tekkenin adının yurdunun adı olması onun bulunduğu toplumun lideri olduğunun açık göstergesidir. Türk kadınının Türk toplumunda öncü unsurlardan biridir.

Ağaç kültü tüm toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da önemli bir konuma sahiptir. Yücelikleri, meyve vermeleri, köklerinin yeraltına uzanması, dallarının göğe çıkması, çevresindeki varlıklardan daha heybetli olmaları gibi sebeplerden tanrısal bir varlık olarak görülmüş ve Türkler arasında Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Türk halkının geçmişten günümüze ağaca karşı duyduğu bu saygı başta sağaltma olmak üzere, iyi şans, dilek, bereket gibi arzularını gerçekleştirmek sıkça baş vurduğu kutlu bir nesne olmuştur.

Özellikle kutsal mekanlarda ve kutsaldan uzak durması gerektiği ileri sürülen kadının, Türk kültüründe kutsal mekânın sahibi, yaşatıcısı ve aktarıcısı olduğu Bacım Sultan ve onun çevresinde oluşan inanç pratiklerinde açıkça görülmektedir.

Kadın ve ağaç Türk toplumunda birlikte bir bütünün iki parçası olarak görülmektedir. Bugün Anadolu’da meyve vermeyen ağaçlar “erkek” olarak adlandırılıp kesilmektedir. Kadın ve ağaç bir “kozmos”tur. Onlar sürekli yenilenmenin, verimliliğin, bereketin, sağlığın, şifanın, ebedi döngünün, kutsalın tezahürüdür. Günümüzde Anadolu’da hala bilge, sağaltıcı kadınlara “kocakarı” derler. Buradaki koca “ulu”, “bilge” anlamındadır. Hem kadınların hem de ağaçların bu “bilge”, “ulu” vasıfları Türk toplumunca çok iyi algılanmış, onların “kut”u temsil ettiği çeşitli nesnelere ve ritüellerde gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- BAYAT, Fuzili (2019). Türk Kültüründe Kadın Şaman, İstanbul Ötüken Yayınları
- DUYMAZ, Ali (2019) “Eşik Kültü ve Tabtuk’un Eşiğinde Yunus Emre”, AKAD, C.5, S10-11, s. 1-19.
- ELİADE, Mircea (1991). Kutsal ve Dindışı (Çev. Mehmet Ali Kılıç Bay), Ankara: Gece Kitaplığı
- ELİADE, Mircea (1996). Şamanizm,(Çev. İsmet Birkan). İstanbul: İmge Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (2003). Dnler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ERGUN, Metin (2012). Altay Şamanizmi. Konya: Kömen Yayınları.
- ERGUN, Pervin (2012). Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- ŞENER, Mesut (2018). Nallıhan Kitabı. Ankara: Nadir Kitap.**
- ÖGEL, Bahaeddin (1995). Türk Mitolojisi II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TEZEL, Naki (1944). “Rivâyetten Gerçeğe: Nallıhan ve Yunus Emre”,Ülkü Milli Kültür Dergisi (Yeni Seri), 63: 13-14.
- Ziya Gökalp (2017). Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat (3. Bs.)

Kaynak Kişiler

K1.

Adı Soyadı: Abdullah Yıldız

Doğum Yılı:1938

Doğum Yeri: Tekkeköy, Nallıhan

İkamet Adresi: Tekkeköy, Nallıhan

Eğitim Durumu: İlkokul

K2.

Adı Soyadı: Ali Demir

Doğum Yılı:1950

Doğum Yeri: Tekkeköy, Nallıhan

İkamet Adresi: Tekkeköy, Nallıhan

Eğitim Durumu: Ortaokul

K3.

Adı Soyadı: Ali Yıldız

Doğum Yılı:1974

Doğum Yeri: Nallıhan

İkamet Adresi: Nallıhan

Eğitim Durumu: Lise

Bölüm 3

TÜRK RESMİNDE DIŞAVURUMCU BETİMLER; RESSAM DİLEK IŞIKSEL VE İSTANBULU

İlona BAYTAR¹

¹ Dr. Sanat Tarihi Araştırmacı, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı
İstanbul ORCID ID: 0000-0001-8564-5665 e-posta: ilonabaytar@gmail.com

Çok katmanlı kültürel dokusu ile İstanbul romanlardan tuvallere hemen her daim sevilerek çalışılan temalar arasında yer alır. Kimi zaman mimari dokusu, kimi zaman Bizans'ın mozaikleri, kimi zaman da Osmanlı'nın minyatürleri ilham verir sanatçısına. Sanatın her alanında İstanbul, yüzyıllarla süregelen görsel bir şölene dönüşür. Tarih boyunca uğruna savaşılan bu şehir için “*İstanbul yalnızca bir şehir değildir. Bir hayat tarzıdır, bir dünya görüşüdür, tarihtir.*” der Ara Güler, İstanbul soluk alan, yaşayan, her güne gülümseyerek başlayan bir dünyadır. Pek çok sanatçının tuvaline konu olmuştur. Hikmet Onat İstanbul aşığı bir ressam olarak Boğaziçi'nin görünümünü tuvallerine taşıırken, Ara Güler objektifinden İstanbul manzaralarını yansıtmıştır. İstanbul'da yaşayan her sanatçı gibi Dilek Işıksel de İstanbul'u tuvallerine taşıyan sanatçılardan biridir. Işıksel'in çalışmaları çağdaş diğer sanatçılardan farklılaşır ve İstanbul salt bir şehir silueti olmanın ötesinde rengin ve ışığın birlikteliği ile düşsel bir atmosfere dönüşür.

3 Kasım 1948'de Ankara-Keçiören'de doğan Işıksel iyi bir ailede yetişir. Babası Refik Yetkin asker ve aynı zamanda bir bilim insanıdır. Türkiye'de kuduz aşısını ilk uygulayan kişidir aynı zamanda. Babasının görevi gereği çocukluk yıllarını farklı yerlerde (Ankara, İzmir, Adapazarı ve İstanbul) geçirir. İstanbul Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümüne girer. (Şerifoğlu, 2022:17-18) Işıksel'in Akademide eğitim aldığı dönemler Türk resmi adına önemli adımlar atılmış, manzara teması ile başlayan ardından figürün sorun olarak algılandığı var olma mücadelesinin üzerinden çok zaman geçmiştir. Resim sanatında artık soyut sanat ve soyutlamalar hâkimdir. Özellikle 1950'li yılların siyasi yapısındaki çoğulcu dönem ve milliyetçi değerlerin önem kazanması bireysel sanat biçimine yeni bir anlam kazandırmaya yönelirken Anadolu kültürü ve geçmişin değerlerinden beslenme anlayışı hem konu hem de üslup olarak önem kazanır. (Berk, 1973: 74) Dönemin sanatçıları minyatür etkili Anadolu insanını, kübist kompozisyonların içinde betimleyerek geleneksel motifleri, parçalanmış kübist formlarda yedirirler. Söz konusu betimleme anlayışı kimi zaman Bedri Rahmi'nin çalışmalarındaki gibi kendi içinde tutarlı ve özgün sonuçlar ortaya çıkarırken kimi zaman da Sabri Berker'in kendine özgü arabesk yorumlu kompozisyon örgüsü ile ortaya çıkar. (Düben, <https://saltonline.org/tr/1432/ipek-duben-yazi-ve-soylesileri-1978-2010>) Dolayısıyla 1930'lardan itibaren başlayan resimdeki üslupsal yorum ve geçmiş dönemin minyatür sanatını güncel tekniklerle birleştirme düşüncesi 1950'li yıllarda Bedri Rahmi resimleri ile çağdaş yorumuna ulaşır.

18. yüzyıla kadar yerini koruyan minyatür sanatında kompozisyon perspektifsiz bir mekân içinde belirlenmiş ve tekrarlanan formlar ile kur-

gulanır. Figür içeren mimetik yorum kullanılmaz. Kalabalık figürlü kompozisyonlar ise tek tip şablonun çoğaltılması ile oluşur. Minyatür resminin temel özelliği renk ve geometrik düzendir. (Düben, :269-270) Kompozisyon kurgusu ise kuşbakışı denilen resmin dışında çıkılarak gerçekleştirilir. Sanat Tarihçisi Uşun Tükel minyatür resmi, tek yönden bakmanın ötesinde birden, fazla noktadan bakışın resim düzlemi üzerinde bir araya getirildiği dünya olarak tanımlar. Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinden yola çıkarak düşüncelerine devam eder. Ona göre sanatçı gözünü o kadar iyi kullanır ki bu durum ona hiçbir başka betimleme kipinde karşımıza çıkmayan bir özgürlük sağlar. İsteddiği zaman karşıdan, istediği zaman yandan, istediği zaman içeri girerek bakar yapılara ve nesnelere. Ancak kuş bakışı niteliyle tanımlanan bu betimleme anlayışının minyatürün özgül niteliğini katlettiğini belirtir.

Tükel, kuşun bir kübist olmadığını varsaydığımızda sabit odaklanmış bir bakış noktasını zorunlu kıldığının üzerinde durarak yapı duvarlarının dört yana yatırılarak açılması, avludaki yapının karşıdan, kimi zaman duvarlar olmadan gösterilmesinin, kuş bakışından daha doğru bir nitelimenin gerekli olduğunu bunu da çoklu ya da çoğulcu bakış gibi nitelimenin kuş bakışından daha doğru bir tanımlama olacağını belirtir. Minyatürün betimleme anlayışının da aynı zamanda özgün bir dizgesellik ürettiğinden de söz eder. (Tükel, 2003: 98-99) Batılılaşmanın başladığı 18. yüzyılda minyatür resmi geleneksel yapısından uzaklaşmaya başlar. Özellikle mühendishanelerde başlayan perspektif dersleri minyatür ile olan bağları koparacak, 1940'lı yılların ortamında yeniden çağdaş sanattaki yerini almaya başlayacaktır. Turgut Zaim ve Bedri Rahmi ile başlayan eğilim Devrim Erbil, Yurdaer Altıntaş, Fevzi Karakoç, Oya Katoğlu gibi sanatçılarla farklı yorumlara ulaşacaktır. Kuşkusuz ki bu sanatçılar arasında Bedri Rahmi'nin Osmanlı minyatürleri ile Bizans mozaiklerini bir arada işlediği İstanbul betimleri Türk resminin başyapıtları arasında yer alırken aynı zamanda geleneksel sanatı çağdaş yoruma da ulaştırır. Minyatürün bezemeci üslubunu İstanbul Boğazı'nın sularında resmeden sanatçının kompozisyonlarında mimari anıtlarıyla kent silüeti, bulutların altında akıp giden İstanbul yaşamının kesitleri yer alır. (Demireli, Yayan, 2020:1772-1774) Dolayısıyla 1967'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne başlayan Dilek Işıksel, Türk resminin başlangıçtan itibaren geçirdiği serüvenin içinde bir eğitim alacaktır. Sanatçı ilk yıl Devrim Erbil'den ders alır. (Şerifoğlu, 2022:17-18) sonraki yıl Bedri Rahmi Atölyesi'ne geçer ve mezuniyetine kadar burada devam eder. Kuşkusuz ki Batı ve Doğu estetiğini sentezleyerek Türk resminin kimlik oluşumunda önemli bir ismin, Bedri Rahmi'nin öğrencisi olmak Işıksel için büyük şanstır. Bedri Rahmi'ye göre sanat sadece bir resim değil bir disiplinler bütünüdür. Dolayısıyla öğrencilerine de önce sanatçı olmayı ve sanatçı tavrını tüm yaşamları boyunca nasıl hayat felsefesi haline

getireceklerini öğretir. (Giray, <http://www.antikalar.com/bedri-rahmi-eyu-bogluErişim> 06.04.2022) Öğrencilerini açık havada resim yapmaya teşvik eden, onlarla yurt gezilerine çıkararak Bedri Rahmi'den söz ederken Işıksel, “Biz resim yapmanın yanı sıra hocadan asıl ressam olmayı öğrendik ifadesini kullanır. Öğrenciyken Işıksel'e “Mavili” adını veren hocası Bedri Rahmi'nin desteği ile ilk sergisini 1972'de iki arkadaşı, Demet Yersel ve Burhanettin Kuku ile birlikte, İstanbul Amerikan Kültür Merkezi'nde açar. Sergiye gelen Bedri Rahmi, arkadaşlarına “*Bu gençlere dikkat edin, bunlar geleceğin ressamları*” derken öğrencilerine desteğini ifade eder. Işıksel'in mezun olduktan iki yıl sonra Taksim Sanat'ta açtığı sergisine gelen Bedri Rahmi bu kez “Mavili'den ressam olur, demiştim” diyerek haklı çıktığını dile getirir. (Koşan, 2002:12-13)

Eğitim hayatını tamamlamasının ardından Ankara ve İstanbul'da farklı okullarda resim ve sanat tarihi dersleri veren sanatçı, bu esnada hem resim yaparak hem de bilgisini paylaşarak kendisini geliştirdiğinden söz eder. Pek çok yerde 40 kişisel sergi açar, (Işıksel, 2021: 269) yurtiçi ve dışında 80'den fazla karma sergiye katılır. 1976-1977 Ankara Sanat Dergisi Yarışması'nda 2 mansiyon, 11. DYO Resim Sergisi'nde Onur Belgesi, 1978 Clermont Ferrand Bienali'nde Grup Büyük Ödülü; aynı yıl Vichy Bienali'nde Türk Kadın Ressamları Grup Altın Madalyası alır. (1994) 1995'te öğretmenlikten emekli olan Işıksel'in artık tek işi resim yapmak olacaktır.

2001'den itibaren aralarında Fredric Amblard ve Klara Beer'in de yer aldığı “Ut Pictura Poesis” grubuna katılır. “Ut Pictura Poesis”; Horatius'un Art Poetika'sında geçen bu Latince deyim, Antik Yunan'dan Modernizme kadar devam eden bir düşünce sistemidir. “Resim nasılsa şiir de öyledir” şeklinde ifade edilebilecek bu kavramı kullanırken Horatius'un amacı şiirle resmi karşılaştırmaktan öte konuyu tartışmaya açmaktır. (Şengel, 2002: 2) Ancak bu konu Platon'dan bu yana tartışılır, Homeros'ta şiirin üstünlüğünün üzerinde durulurken, Leonardo da Vinci “resim dilsiz bir şiir ise, şiir kör bir resimdir” diyerek Ut Pictura Poesis düşüncesi bağlamında iki sanatın karşılaştırılmasını net olarak ifade eder. Leonardo da Vinci, resmin şiire üstünlüğünü, sanatları duyarları sınıflandırdığı açıdan ele alır. Tabii Leonardo'nun düşüncesi Rönesans resmi çevresinde gelişir ancak süreç içerisinde bu tanımlamalardan uzaklaşır. Resim, başlangıçtaki gibi sadece nesneyi betimlemenin ötesindedir. Betimleme önce nesneyi gördüğü hali ile yansıtırken ardından soyutlamalar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla betimlenen şey artık farklı şekilde verilmeye başlanmıştır. Bu nedenle Leonardo'nun bahsettiği görüntüler bozulmuş, şekil değiştirmiş, soyutlamalar ortaya çıkmıştır.

Hocası Bedri Rahmi'nin “geçmişteki izlere bakın ve yeni dünya sanatının tarihine bakın bunun yüzde birine bir katkınız oluyorsa siz zaten büyük bir sanatçı oluyorsunuz” sözünü hatırlayarak “yapılmamış bir şey yapmak gerekiyordu” der Işıksel. Hemen her çalışmasında hocasını hatırladığından söz eder. Emekli olduktan sonra Galatada açtığı atölyesi sanatçıyı besleyen en büyük ilham kaynakların-

dan biri olur. Öyle ki burada yaptığı resimler onun sanat üslubunun değişiminde önemli bir rol oynayacaktır.

Üslubu ve Konuları: Erken Dönem Resimleri: Çizgi ve Rengin Uyumu ya da Karşıtlığı

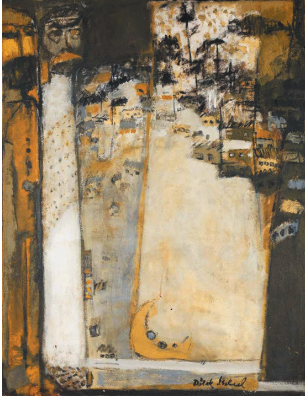
Dilek Işıksel akademide öğrenci olduğu dönemlerden itibaren resimlerinde yaşadığı çevreyi betimler. Kalamış, Fenerbahçe, Moda, Kabataş resimlerinin temasını oluşturur. İlk dönem çalışmalarında yumuşak, saydam, renk ve lekelerle gerçekçi bir anlayıştan yola çıkar. Öyle ki yer yer çizgilerin de belirginleştiği detaylandırılmış yüzey, doğru kurgulanmış kompozisyon kurgusu, sıcak ve soğuk renklerde denge söz konusudur. (Görsel 1-4) Levent Çalikoğlu sanatçının eserlerini çizgi ve renk arasında bir çatışma olarak yorumlar. (Şerifoğlu, 2021) Kuşkusuz ki çizgi ve renk görsel sanat çalışmalarının temelini oluşturan anlatım araçlarıdır. Bedri Rahmi, resmi büyük bir aşk olarak yorumlarken bu aşkın renk ve çizgi aracılığı ile insanlara ulaştığının üzerinde durur ve şöyle devam eder: “Dört küheylan çeker arabamızı: biri çizgi, biri leke, biri renk, biri benek. Bizim derslerimizi bu dört küheylan yürütür.” (Eyüboğlu, 1977: 35, 237) Ancak biçime verilen öncelikten dolayı rengin geride kaldığını belirtirken ışığın üzerinde de durur ve aslında rengin ve biçimin belirlenmesindeki en önemli öğe olduğunu belirtir. Eyüboğlu tek rengin farklı tonlarının kullanılmasının çok renk kullanılmasından daha önemli olduğuna değinir ve bunu bir ölçü olarak kullanır: “Bir ressamın renk kudreti hakkında fikir edinmek isteyenler onun bir tek renge nasıl hâkim olduğuna dikkat etsinler. Eğer bir ressam bir tek rengin kılı kırk yarar gibi muhtelif çeşitlerini bulabiliyorsa o rengin ne demek olduğunu anlamış, rengin tadına varmış demektir” der. (Eyüboğlu, 2004:132)

1. Kabataş'tan, 1969, füzen, 30 x 22,5 cm (s. 38)

2. Kabataş'tan, 1969, suluboya, 21 x 18 cm (s.40)

3. Köy (mezuniyet resmi) 1972, tuval üzerine yağlıboya, 116 x 88 cm (s.48)

4. Moda'da Kar 1978, tuval üzerine yağlıboya, 50x70 cm (s.51) (eski no: 38)

İşıksel'in erken dönem çalışmaları içerisinde bulunan görsel 3 ve 4'deki resimleri onun sanat anlayışının aslında klasik akademik resim geleneğinde devam etmeyeceğinin de ilk örnekleri gibidir. *Köy* resmi (görsel 3) sanatçının aynı zamanda mezuniyet çalışmasıdır ve burada gerek kullandığı renk tonlamaları gerekse kompozisyon kurgusu ile akademinin başında yaptığı resimleri ile ne kadar farklılaştığına belki de kendisini ifade edecek yolu bulduğuna işaret eder. Söz konusu resim dikey formattaki kompozisyon kurgusu ve renk tonlamaları ile Gustave Klimt'in çalışmalarını hatırlatır.

Okuldan mezun olduktan sonra evlenen ve Ankara'ya dönen sanatçı bir süre natürmort çalışır. Ankara'da olduğu dönemi daha çok yurt dışı seyahatler ile geçirir. Gezdiği müzeler gördüğü kültürler, ilerleyen dönemlerde İşıksel'in tuvallerinde birer birer yansımaları bulacaktır. 1977'de tekrar İstanbul'a döner ve yakın çevresini betimlemeye devam eder. *Moda'da Kar* çalışması (görsel 4) konu olarak kendisi için farklılaşmış görünmese de resmin kompozisyon kurgusu ile üç boyuttan iki boyuta doğru görülecek değişimlerin ilk adımları gibidir.

1990'lardan itibaren İşıksel'in üslubu ve renkleri yavaş yavaş değişir. Giderek gölge ve perspektiften arındırılmış betimler resimlerine hâkim olmaya başlar. Yaşamın bir parçası haline gelen hikayeleri belirli ikonik sembollerle ele alan Dilek İşıksel'in resme olan yolculuğu farklı bir yoldan devam edecektir. Kendi içinde özel bir kanonu olan İşıksel'in resimlerindeki ilk kırılma konularıyla olur. Önce bir dizi deniz ve balık teması çalışır,

sonra natürmorta ve nar temasına döner. Mitler ve efsaneler ile giderek gerçekçi betimlerden uzaklaşan sanatçının resimleri kendi dünyasından ve düşlerinden beslenmeye başlar. Artık sanatçının her bir çalışması beraberinde farklı sorulara da cevap aramaya başlar. Evrenin sonsuz var oluş döngüsünü binlerce yumurta bırakabilen balık ve yüzlerce çekirdeği olan nar ile mi ilişkilendirmek istemişti, yoksa Kibele ile mi? (Görsel 5-6) Bir çekirdek tohumla bereketlenen nar ve bir tohum olarak hayat bulan insan ve yaşam döngüsünün devamı. Söz konusu çalışmalarında tek rengi kullanan Işıksel, ışığın etkisi ile kompozisyonu güçlendirir. Gerek kompozisyon kurgusu gerekse resme bakış noktaları değişmeye başlayan sanatçı giderek klasik akademik geleneğin dışına çıkmaya başlayacaktır.

5. *Nar*, 2000, Tuval üzerine yağlıboya, 68 x 60 cm (s.89)

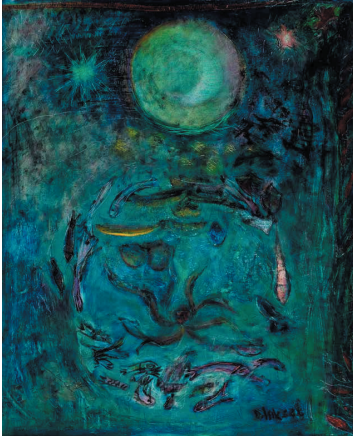
6. *İstanbul'un Denizi*, 2000, Tuval üzerine yağlıboya, 130 x 111 cm (s. 76)

2) Olgunluk Dönemi: İstanbul Betimleri ve Düşsel bir Dışavurum

2000'li yıllar Işıksel'in resimlerindeki asıl kırılma ve üslupsal değişimin belirginleştiği döneme denk gelir. Bu dönem resimlerinin teması kubbeden yola çıkarak yaptığı İstanbul betimlerinden oluşur. (Şerifoğlu, 2021: 265) Bizans'ın mozaikleri ile Osmanlı'nın minyatürlerinden beslenen bu çalışmalarda zaman, mekân ve resme üçüncü boyutu katan perspektiften söz edilmez. Batı sanatı Giotto ile yüzeyden derinliğe, hayalden gerçeğe doğru ilerlerken, İslam minyatürü derinlikten yüzeye, gerçekten hayale doğru yükselir. Bu esnada nakkaş da natüralist resimden uzaklaştıkça güzelleşen gerçeği, kendi hayal dünyasında bulur. (Elmas, 2000:

27) Işıksel de yetiştiği toprakların geçmişinden beslenir, zamansızlık, devinim, güneş ve kozmik bir simgeyi işaret eden zaman çarkı, kuyruklu yıldız, melekler ve düşsel evren imgeleri resimlerinin ana kompozisyonunu oluşturur. Kendi zihin dünyasını tuvale aktaran Dilek Işıksel, rüya ve ritim metaforlarının belirgin biçimde görüldüğü sanat serüvenine paralel, bir taraftan Şaman kültüründen Uzakdoğu kökenli şifa çalışmalarıyla iç dünyasına, diğer taraftan Honduras'tan Guatemala'ya dış dünyaya yolculuklarını ve araştırmalarını sürdürür. (Şerifoğlu, 2021: 25) Çağdaş olan resamlardan gerek tekniği gerekse üslubu ile ayrılan sanatçı çalışmalarına dair şöyle bir açıklama yapar: (Öztürk, 2013:70)

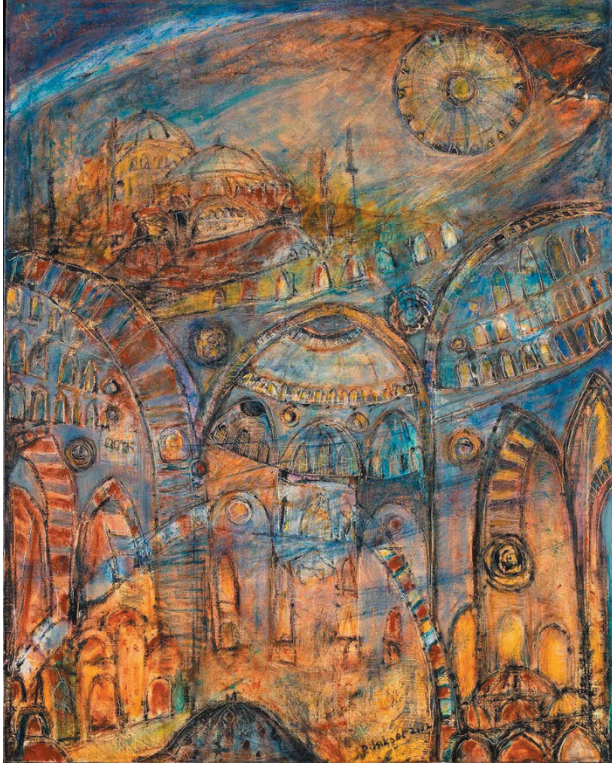
“İçime sindirdiğim birlikte yaşadığım şeyler zaman içinde resmimin parçalarını oluşturuyorlar. Kalamış'taki Todori kilisesi, Fenerbahçe parkındaki ağaç, birdenbire açılıveren beyaz yelken, gökyüzünde ve denizdeki bin bir türlü renkler, titreşimler, bir anıt gibi yükselen servi ağacı, evdeki mangal, çiçekler, mavi lamba... Dünya kültürünün incisi İstanbul'un santsal zenginliğini resimlerimde renk katmanları ve dokularla yansıtırm; Ayasofya'nın meleklerini İstanbul'u ve barışı sonsuza kadar koruması için başköşelerde uçuruyorum, kuyruklu yıldızları da mutluluk ve sevinç için İstanbul'a yağıdırıyorum... Bazen biçimlere, çoğu zaman da renklere kapılıyorum. Aslında konular kendimi dışa vurmak için sadece bir çıkış noktası, resmin yüzeyini halletmek için bir araç. Boyanın tadı, benekler, büyük renk lekeleri beni tasarladığımdan daha değişik bir yerlere götürüyorlar. Resim yapmak bir serüven yaşamak gibi. Başlarken sonunu hep merak ederim. Coşku olmazsa, insan kendi duyarlılığını hatta kararsızlığını tuvale aktaramazsa, resim yapmak neye yarar?”

7. *Kırmızı Balıklı Deniz*, 2001, Duralit üzerine yağlıboya, 53 x 63,5 cm (s.79)

8. *Ahtopot ve Balıklar*, 2001, Duralit üzerine yağlıboya, 67x55 cm (s. 78)

9. İçerisi ve Dışarı, 2002, Tuval üzerine yağlıboya, 100 x 80 cm. (s. 103)

Görsel 7-9'da yer alan çalışmalarda Işıksel adeta dünya ve evrenin kurgusunu yansıtmış gibidir. *Kırmızı Balıklı Deniz*'de kullandığı spiral döngü ilerleyen yıllarda sanatçının çalışmalarında çarkıfelek motifi ile ifade edilecektir. Tek rengin hâkim olduğu çalışmada zaman belirsizdir. Mekân ise balık figürlerine dayanarak denizin altı olduğuna işaret etse de belki de burada betimlenen güneş veya ay ile dünya, balıklar ise tufan olayına yaptığı sadece bir benzetme idi. (Görsel 7) *İçerisi ve Dışarı* isimli çalışmasında İstanbul'u Ayasofya ile eşleştiren sanatçı hem içeriden hem de dışarıdan bakar. Resme hâkim olan Ayasofya ile birlikte kocaman bir balık figürüdür. Balığın gözünü ise çarkıfelek motifi oluşturur. (Görsel 9)

İsviçreli psikiyatrist ve analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung'un geliştirdiği kolektif bilinçaltı kavramı, belki de İnci San'ın söz ettiği gibi Işıksel'in beslendiği ana kaynaklardan biridir. Jung'a göre insanların ortak bir bilinçaltı vardır ve korkularımız gibi becerilerimizin de bilinçaltından geldiğinden söz eder. Zihnin yalnızca çevreden etkilenerek şekillenmediğini, evrimin ruhumuzda da izler bıraktığını savunur. Jung zihnin bedenle birlikte biçimlendiğini savunur. Dolayısıyla kişi zihni ile geçmişin deneyimleri ile

bağ kurar. Ancak sözkonusu bağ, sadece kişisel bir deneyimi değil, insanlık tarihinin tamamını kapsar ki bu da kolektif bilinçaltı kavramının ortak anılarımızda dayandığına işaret eder. (Şerifoğlu, 2021:23) İnci San, Işıksel'in İstanbul betimlerini Jung'a dayanarak şöyle açıklar; (San, 2011)

“...İç içe geçmiş halkalar ve bunların türlü çeşitlemeleri; halka içinde spiraller, halkalar içinde düz geometrik çizgilerle ya da güneş ışınları gibi saplanan bağlantılar... Hemen her resimde yer alan, kimisinde de gökyüzünü bir cümbüşe çevirecek denli zenginlikle insanın başını döndüren bu örgeler (motif) Jung'un ortak bilinçaltı kuramına dayanarak Dilek'in biçimindeki en saf ve en zengin ve en derinlikli saf yürekli (naif) yanını oluşturuyor kanımca. Uçuşma, devingenlik, imgelemsellik, düşlem ve gerçeklik stilizasyon, arketipler, renk ve çizginin zevkli birleşimi, havada gibi duran, kimi kez kuşbakışı, kimi kez içinden bakışla ele alınmış ama sağlam ve her keresinde farklı bir kompozisyon.”

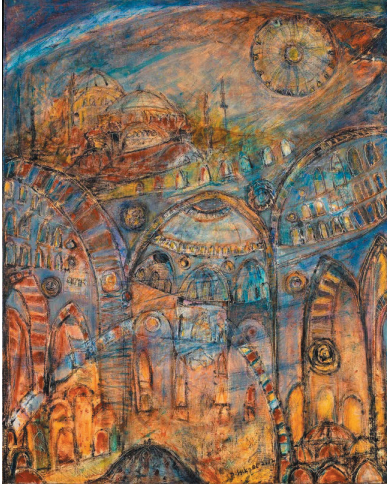
Aslında Işıksel'in öğrencilik yıllarının geçtiği 1960 sonrası dönem sanat dilinin çeşitlenmeye başladığı bir geçiş dönemidir. Kimi sanatçılar yeni anlatım biçimlerini denerken kimi sanatçılar farklı malzemelere yönelirler. Ciddi bir yol ayrımının söz konusu olduğu dönem sanatçıları figüratif ve non-figüratif çalışanlar olarak iki gruba ayrılır. Soyut dışavurumcu eserler sanatçının ruhundan gelen seslerin betimlerinden oluşur. (Düben, 2016:86) 1970 sonlarında ise modern var eden her türlü iktidar ilişkileri sorgulamaya ve eleştirilmeye başlanır. Gelenek bir kimlik sorunsalı olarak yorumlanırken, çağdaş sanatçılar için geçmiş öncelikli olarak bir bellek sorunu ve düşünsel bir analiz olarak görülür. (Çalıköğlü, 2010:11)

Mekânın sınırsız algılandığı bu dönem Freud'dan yararlanarak gerçeküstücülerin geliştirdiği otomatik yazı ya da çizgi yöntemi bilinçaltındaki birtakım evrensel anlamlı mitleri simgeleyen biçim ve işaretlerin, resimsel plana çıkmasına yardım eder. Dolayısıyla sanatçıyı bilinçaltına götürmesi, kendi iç dünyası ile aracısız bırakması; Türk ressamını kendine rağmen kendini kabullenmeye, kendini aramaya, ruhsal dünyasına ifade vererek dünya ile olan ilişkisine özgün görsel denklemler bulmaya zorlar. (Düben, 2016: 85-86) Dilek Işıksel de içsel bir dürtü üzerine resim yapmaya başladığından söz eder ve “yıllar önce Bedri Rahmi'nin: ‘Sen renkçi ve dışavurumcusun, bunun üzerine git’ dediğini belirtir. (Koşan, 2002: 12-13.) Sanatçının kendisini bulduğu yer kuşkusuz İstanbul olacak, Dışavurumcu yorumuyla çalıştığı bu tema onun resim yolculuğunun da en güzel örneklerini içerecektir. Resimlerine iç dünyasının fısıltılarını taşıyan sanatçı çalışmalarına dair şu cümleleri dile getirir: “Bu resimler güçlerini karşısına geçenlerin düşleme yeteneğinden alır. Konuları ise: ne bu şehrin geçmişi- dir ne de geleceği... Sadece sizin, benim, bizim içsel yolculuğumuz, şenliğimiz hakkındadır. Zaten resim nedir ki: Konu sadece araçsa, resim başka bir şeydir, hem de bambaşka...” (Işıksel, 2011)

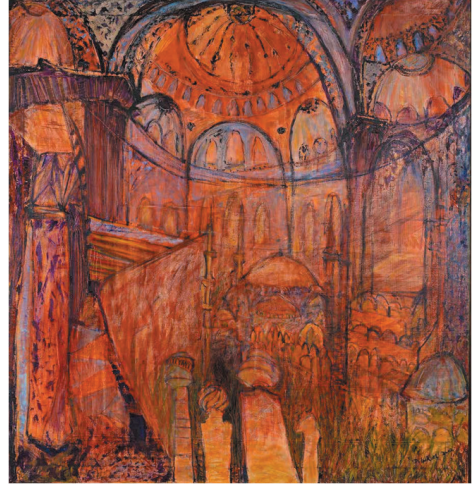
İstanbul'u betimlerken klasik minyatürün "kuşbakışı" görünümünü figüre yer vermeden betimler. Renk tonlarının olmadığı, renklerin birbirine karıştırılmadan saf renklerle verdiği minyatür etkisindeki çalışmalarında zaman ve mekân belirsizdir. Sadece fiziksel bir betimleme yoktur, tuvallerine yansıyan İstanbul'un spirü-tüel boyutudur. Kuşkusuz ki hayal gücü bizleri çoğu zaman bilinmeyen dünyalara götürür ve hayal gücümüz olmadan da bir yerlere ulaşamayız. Onun resimlerinde biçim kadar öz de önemlidir. Çalışmalarında birden fazla bakış noktası kullanılır. Kimi zaman resmin içinde kimi zaman dışında kimi zaman da yan taraftadır.

10. *Ayasofya'nın Melekleri*, 2006, Tuval üzerine yağlıboya, 52 x 102 cm (s. 119)

11. *Ayasofya ve Zaman*, 2002, Tuval üzerine yağlıboya, 152 x 147 cm. (s. 101)

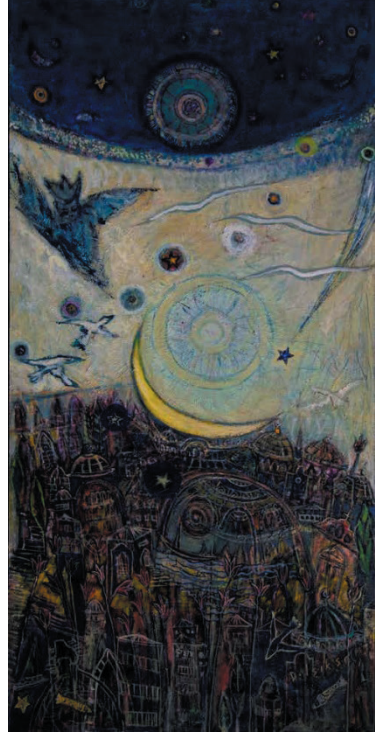
12. *İçerisi ve Dışarı*, 2002, Tuval üzerine yağlıboya, 100 x 80 cm. (s. 101)

Işıksel resimlerinde Galata Kulesi'ni yaşamın merkezi, bir çekim ve titreşim noktası olarak konumlandırır. Kız Kulesi inşa gerekçesi ve başına geleceklerden habersiz bir genç kızın efsanevi hikayesi ile ilişkilendirildiğinde saflığı anlatırken kuleler izleyicinin ayaklarını yere bastırır, yaşama demirler. Buna karşın Ayasofya ve Süleymaniye'nin kubbeleri uçurur, başka bir boyuta taşır. Helezonik zaman çarkları ise kompozisyonların mistik ana öğeleri olarak, başrolü üstlenir. Bu daireler atalarımızın Taş Devri'nden beri bize bıraktığı vasiyetlerle ve bize bırakılmadıysa da tanıklık edeceğimiz metinlerle sarıyor bizi. Doğadan evrenden kaynaklanan metinler bunlar; simetrisinin kaosla yan yana var olduğunu, maharetlerin üstesinden geleceğini, arzulanana vaat edilenden daha güven verici olduğunu hatırlatıyor bize. Böylece geçmişten gelen mirasımız ve tanık olduklarımız sayesinde dayanışma içinde beklemeyi öğreneceğiz. (Berger, 2016: 104) Berger'ın da ifade ettiği gibi sanatçının eserlerinde mekânı aynı zamanda hem içinde barındırıyor hem de ortadan kaldırıyor. Mesafe ayırmak yerine birleştiriyor. Resmin bütününe baktığımız zaman gördüğümüz her şey hareketsiz ve dingin ama aynı zamanda yörüngedeki durmak bilmez bir dönüştür parçası. (Berger, 2016: 64)

Görsel 10-15'de görülen çalışmalarda tarihi yarımada, Ayasofya, Galata Kulesi sanatçının resimlerinin merkezindedir. Hemen hepsinde aynı kompozisyon kurgusunda yaptığı soyutlamalarla yaşamsal döngüyü verir. *Yatan Ay* isimli çalışması belki de tüm çalışmalarının özeti gibidir. Hilal şeklindeki bir ay ve tam ortada görülen çarkıfelek motifi gecenin yerini gündüze bırakacağı hilalin dolunay olacağı ve bunun dünya var oldukça devam edecek bir döngü olduğu ve bu döngü süresince İstanbul'un tarihi yarımada ile hep var olacağı vurgusu resme hakimdir. (Görsel 14) Perspektifsiz bir betimlemenin hâkim olduğu ve İstanbul'un tarihi yapılarının bir arada betimlendiği *Dünyanın Mücevherleri* isimli çalışmanın kompozisyon kurgusu klasik minyatür şablonuna yansır. (Görsel 15) Sanatçının son çalışmalarından biri olan *Benzersiz Bir Gün* isimli eseri uzay boşluğunda var olan dünyanın betimlenmesidir. Gezegenler, dünya, güneş, melekler ve var olmaya devam eden evrensel yaşam. (Görsel 16)

13. *Derin Gecenin İçinden*, 2008,
Tuval üzerine yağlıboya, 146 x 81 cm.
(s. 122)

14. *Yatan Ay*, 2008, Tuval üzerine
yağlıboya, 120 x 60 cm (s. 128)

15. *Dünyanın Mücevheri*, 2011, tuval
üzerine yağlıboya, 100 x 110 cm. (s.
152)

Benzersiz Bir Gün, 2021, tuval üzerine
akrilik, 50x70 cm. (s. 242)

İşıksel'e göre her bir resminin bir ruhu vardır ve İstanbul çok katmanlı medeniyetler şehri olarak döngüsel bir yaşama sahiptir. Tıpkı bir yaşam ve bir tekâmül süreci gibi. "Hiçbir şey sona ermedi, ermez de... Geçmişe doğru süzülüp giden bir hikâyenin başladığı yere döndüm. Zamanın tozunda berraklığımı yitiren ve sonra da ansızın öyle bir anda tıpkı bir rüya gibi gelen bir hikâye. Hiçbir şey sona ermez." (Angelopoulos, Karaindrou, 2009)

Sonuç yerine, Türk resim sanatı içinde özgün konuma sahip olan Dilek İşıksel resimlerinde figür ve motiften yola çıkar ve betimlerini soyutlayarak kompozisyonunu kendi düş dünyasından kattığı yorumlar ile oluşturur. Betimleri minyatür etkisindedir. İki boyutlu çalıştığı tasvirlerinde üçüncü boyutu karşısındakinin düşsel yorumuna bırakır. Tıpkı bir masal dünyası gibi. Nitekim Fransız filozof Gaston Bachelard *Mekânın Poetikası*'nda minyatür bölümüne giriş yaparken peri masalları gibi tanımını yapar. İşıksel'de kendi düş dünyasını yansıttığı çalışmalarında kimi zaman içeriden kimi zaman dışarıdan bakar. Çoğunlukla tek renk ve tonları ile çalışan sanatçı doğduğu, büyüdüğü çevreden ve kültürlerden beslenir ve kendi düşsel evrenini oluşturur. Schopenhauer'un dediği gibi "dünya benim imgelemimdir." (Bachelard, 1996:166-170)

Dilek İşıksel'de kendi düş dünyasını resimleri ile dışavurur. Aslında sanat yolculuğu süresince ürettiği ve üretmeye devam ettiği çalışmaları ile ne toplumsal mesajlar vermiş ne de klasik çizgide çalışmıştır. Özellikle son yirmi yılda yaptığı resimleri ile Osmanlı ve Bizans kültürünü sentezleyerek İstanbul'un mistik ruhunu ve katmanlı kültürünü kendine has oluşturduğu resim dili ile vermeye çalışır. Erken dönemlerinde izlediği klasik akademik çizgisini zaman içinde değiştiren sanatçının eserleri düşsel bir atmosferin içinde yaşamı ve evreni İstanbul ile özdeşleştirerek betimler. Sanat anlayışı ve resim dili olarak kararlı adımlarla ilerleyen İşıksel'in gelişim çizgisinde çevresindeki figür ve motiflerden yola çıkarak, bazen onları soyutlayarak, sembolik ve fantastik öğeler katarak imgelemine geliştirmeye yönelik maceralara ve özgün kompozisyon tasarımlarına giriştiği görülür.

KAYNAKÇA

- Angelopoulos T, Karaindrou,E., (2009), *The Dust of Time*, ECM New series
- Bachelard, G. (1996), *Mekânın Poetikası*, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Berger, J., (2016), *Hoşbeş*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Berk, N., Gezer, H. (1973), *50 Yıln Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çalikoğlu, L., (2010), *Gelenekten Çağdaşa, Modern Türk Sanatında Kültürel Bellek*, İstanbul Modern Sanat Müzesi, İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş.,
- Demirel, A., Yayan, G. H. (2020). Günümüz Türk Resminde Minyatür Sanatına Çağdaş Yaklaşımlar. *Turkish Studies*, 15(3), 1767-1782. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43620>
- Duben, İ., Yıldız, E. (2008), *Seksenlerde Türkiye’de Çağdaş Sanat: Yeni Açılımlar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Elmas H., (2000), *Çağdaş Türk Resminde Minyatür Etkileri*, Konya: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Eyüboğlu, B.R., (1977), s. 35, 237
- Eyüboğlu, B.R., (2004), s. 132.
- Giray, K. *Türkiye İş Bankası Koleksiyonu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giray, K. “Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Yeni Türk Resmi Yaratma Ülküsü”, <http://www.antikalar.com/bedri-rahmi-eyuboglu> Erişim Tarihi:06.04.2022
- Güler, A. (1995), *Yitirilmiş Renkler*, İstanbul: Dünya Şirketler Grubu
- Işıksel, D., (2011), “Kendim Hakkında”, *Görsel Şiirler*, Sergi Kataloğu
- İpek Düben, (2016), *İpek Düben Yazı ve Söyleşileri 1978-2010*, (Haz. Seza Ateş, Sezin Romi) <https://saltonline.org/tr/1432/ipek-duben-yazi-ve-soylesileri-1978-2010> Erişim Tarihi 10-05-2022
- Koşan, Sema, (2002), “Dilek Işıksel’le Bir Söyleşi”, *Sanat Çevresi*, S. 283, s. 12-13.
- Öztürk, E. Ö., (2013), “Tuvalden Taşan İstanbul”, *Vizyon Dergisi*, S. 287, s. 70.
- San, İnci, (2011), “Dilek Işıksel’in Görsel Şiirleri” *Sergi Kataloğu*.
- Şengel, D.,(2002), “Ut Pictura Poesis: Kısa bir Tarih”, *Parşömen*, 4(2): 1-69.
- Şerifoğlu, Ö. F., (2022), *Rengin ve Zamanın Ötesi İstanbul’dan Ölümsüz Düşler*, İstanbul: Mas Matbaası A.Ş.
- Tansuğ, S., (1994), “İnce Arıtılmış Bir Doğa İçin”, *Dilek Işıksel Resim Sergisi*, İstanbul: İş Bankası Parmakkapı Sanat Galerisi.

Tükel, U. (2003), “İmge ve Dizde: Osmanlı Minyatürünün Klasik Dili Üstüne Gözlemler”, *Dipnot*, İstanbul: MSGSÜ Yayınları S.1, s.98-99.

Görsel Kaynakçası: Şerifoğlu, Ö. F., (2022), *Rengin ve Zamanın Ötesi İstanbul'dan Ölümsüz Düşler*, İstanbul: Mas Matbaası A.Ş. adlı yayımdan alınan izinle kullanılmıştır.

Bölüm 4

DEMOKRASİ VE SOSYAL HİZMET - SOSYAL HİZMETİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİNE KISA BİR GİRİŞ

*Selman YARCI*¹

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, selmanyarci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1098-8732

Giriş

Tüm eksikliklerine ve aksayan yönlerine rağmen demokrasi düşüncesinin hala geçerliliğini koruması nasıl açıklanabilir? Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplar arasında, demokrasinin, temel değerleri ve prensipleri olarak görülen özgürlük (*liberté*), eşitlik (*égalité*) ve kardeşlik (*fraternité*) fikirlerini içeren ve fakat bunları da aşacak şekilde bir sosyal norm haline gelmesi sürecini içeren cevaplar sayılabilir. Farklı bir ifadeyle demokrasi, temel değer ve prensiplerini modern toplumsal değerlerle harmanlayıp kurumsallaştığı uzun soluklu bir *öğrenme* süreci olarak tecrübe edilen sui generis bir varlık olarak düşünülebilir (Raschke, 2020, s. 17-26).

Sosyal hizmet sözkonusu bu süreç içerisinde gelişen bir disiplin ve meslek olmasına rağmen, ilginç bir şekilde sosyal hizmet ile demokrasi arasındaki ilişkiyi teorik olarak değerlendiren yaklaşımlar oldukça yeni ve kısıtlıdır. Buna rağmen demokrasi fikri oldukça uzun bir süredir toplumsal ilişkileri etkilemektedir. Sosyal hizmet mesleği de sözkonusu bu etkileşimden azade değildir. Sosyal hizmet ile demokrasi arasındaki ilişkinin, sosyal hizmet mesleği açısından oldukça temel bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Profesyonel bir meslek olarak sosyal hizmet bir taraftan demokratik değerlerle sıkı sıkıya bağlıdır, diğer taraftan benzer bir bağlılık kapitalist toplumun ekonomik ve sosyal şartlarının belirleyiciliği açısından da geçerli gözükmemektedir.

Temel demokratik değerlerden olan eşitlik fikrinin sosyal alana yaygınlaşmış şekli olan kardeşlik değeri toplumsal dayanışma fikrinin kurucu bir prensip olarak ortaya konulmasıyla alakalıdır. Farklı bir ifadeyle kardeşlik ve insanlık onuru değerleri ile birlikte başta yoksulluk, suç ve şiddet gibi konular toplumsal meseleler haline gelmişlerdir. Böylece toplumsal durumların değiştirilebilir olduğuna ve bireylerin kendi kaderlerini tayin etme haklarına sahip olduklarına yönelik zihinsel dönüşümle birlikte bireylerin toplumsal konumları karşısında bir şeyler yapma ihtiyacı duymaları aynı zamanda tam da bu noktada onların desteklenmeleri gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Böylece bir meslek olarak sosyal hizmet demokratik dönüşümün açtığı yolda kullanılan işlevsel bir destek mekanizmasına dönüşmüştür.

Bu bağlamda demokratik değer ve prensiplerin sosyal hizmet mesleğine ne kadar içkin olduğu ya da olmaya devam ettiği temel sorulardan sayılabilir. Özellikle sosyal hizmetin egemenin elinde bir kontrol aygıtına dönüşmesi tehlikesi sözkonusu bu soruyu daha da anlamlı hale getirmektedir. Bu çalışma çerçevesinde öncelikle demokrasi ve sosyal hizmet kavramlarına yönelik genel çerçeveler çizilmeye çalışılacaktır. Buradan hareketle demokrasi ve sosyal hizmet arasındaki ilişkinin, demokratik temel değerlere ek olarak “daha iyi bir yaşam”, “herkesin katılımı” gibi değerler-

le ilişkili olarak anlaşılabilir hale geldiği iddia edilebilir.

Demokrasi; “İyi Bir Hayat İnşa Etmek”

Demokrasi, her ne kadar antik dönemde icat edilmiş bir kavram da olsa, günümüzdeki anlam ve içeriğini modern dönemlere borçludur. Modern bir kavram olarak demokrasi, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin antik kökenlerini aşacak şekilde kardeşlik değeriyle birlikte, politik ve hukuki varlığını sosyal alana da taşımak suretiyle kurumsallaşma sürecine girmiştir. Böylece demokrasi fikri kendisini, sosyal dayanışma düşüncesini merkezine alarak, nihayetinde azınlıkları, dezavantajlıları ve onların sosyal içerme süreçlerinin konu edinen bir düşünsel ve tecrübi inceliğe ulaştırdığı iddia edilebilir.

Joachim Raschke’ye (2020, s. 31-37) göre sözkonusu bu tekâmül özetle dört evrede incelenebilir. Yaklaşık 1780’lere kadar olan birinci evrede demokrasi, olumsuz bir imaja sahip ve düşünsel alana sıkışmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi olarak bu dönemde demokrasiye yönelik düşüncenin Aristotelesçi bir köke sahip olmasıdır. Bu çerçevede demokrasi ancak küçük ve geleneksel toplumlarda işleyebilir olan ve buna ek olarak despotizm, demagoji, anarşi ve halkın niteliksizliği gibi sebeplerden ötürü aslında işler olması da pek mümkün olmayan değer-siz bir model olarak ele alınmaktadır.

1780-1800 yılları arasını kapsayan ikinci evre ise, her ne kadar yetersiz ve tartışmalı da olsa, demokrasi kavramının sosyal bir içeriğe kavuşması ve siyasal söylem alanında kendine yer bulmasıyla karakterize edilebilir. Siyasal söylem alanında cumhuriyet fikrinin karşısında kendisine tedricen yer açan demokrasi, eşitlikçilik prensibinin aynı zamanda sosyal alanda yaşanan bireyselleşme fikrinden hareketle düşünölmeye başladığı bir evredir. Böylece demokrasinin jakoben tavırları reddetme eğilimi, beklenti ve ihtilafları birleştirme özelliği ve nihayetinde bir anlaşmazlık ve mücadele kavramına dönüşmeye başlaması bu evreye tarihlenebilir.

Üçüncü evre olan 1800-1848 yılları arasında demokrasinin antik tutularında sıyrıldığı ve modern toplumsal ve politik ilişkilere daha fazla adapte olduğu bir dönemi içermektedir. Temsil, kuvvetler ayrılığı ve modern büyük şehirlerin oluşumu demokrasi kavramına yeni bir profil kazandırmıştır.

1848/1849’da yaşanan devrimler demokrasinin ilk doruk noktası olarak tanımlanabilir. 1840’lı yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da tecrübe edilen halk egemenliği, temel/doğal haklar ve genel ve eşit seçme hakkı ile sonuçlanan siyasal eşitlik pratikleri demokrasiyi *gerçekleşmiş ütopyaya* (Schössler, 2014, s. 56) dönüştürmüş ve nihayetinde uygulamanın başarısı önyargıları çürütmeye başlamıştır.

Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan ve tanrısal düzen fikrini aşındırıp yerine tekil bireylere ait insani bilişlerinin değerli olduğu düşüncesini içeren zihinsel dönüşüm, siyasal ve sosyal meşruiyetin bireyler arası yapılan sözleşmelerden hareketle kurulması gerektiği düşüncesini içermektedir. Bu çerçevede demokrasi fikrinin dönüşümünün iki düşüncenin etkileşiminden hareketle gerçekleştiği iddia edilebilir: Her bireyin doğuştan bazı temel haklara sahip olduğu fikrinden ortaya çıkan *Doğal Hukuk* düşüncesi ve her bir vatandaşın eşit şekilde egemenliğin bir parçası olduğu fikrine yaslanan *Toplum Sözleşmesi* tartışmaları (Meyer, 2009, s. 23-26).

Dolayısıyla içerisinde bulunulan toplumsal şartların değiştirilebilir olduğu düşüncesine ek olarak demokratik toplumlarda gelişen Doğal Hukuk ve Toplum Sözleşmesi düşünceleri sıradan insanları kendi kaderlerini tayin hakkına sahip vatandaşlara dönüştürmüştür. Toplumsal konumlarını kendi referans değerlerinden hareketle kuran bu bireyler sıradan insanların dahil olduğu bir karar verme süreci olan modern demokrasiyi ortaya çıkartmıştır.

Söz konusu bu süreçte bireyler hiyerarşik olarak önden belirlenmiş ve sabit sosyal konumlarla olan bağlantılarından değil bireylerin karşılıklı dinamik ilişkileri çerçevesinde kurulan bir sosyal siyasal düzenin ürünü olan etkin varlıklarıyla elde ettikleri konumlardan hareket etmektedirler. Böylece bir sistemin işlerliğini devam ettirebilmesi için gerekli değerlerden birisi olan kardeşlik, hukuki ve siyasal eşitliğin sosyal alanı da içerecek şekilde genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu ise demokrasinin dayanıklılığını, sürdürülebilirliğini ve işlerliğini garantiye alan herkes için özgürleşme ve sosyal içerme prensiplerinden hareketle kurulan *égalité réelle*'dir.

“Kendi kaderini tayin ve birlikte belirleme hakkını özgürleştirme ve bunu herkesin bir hukuku olarak yapma: Eşit özgürlük. Devrim, muhtemelen demokrasinin bir dayanışma değerine ihtiyacı olduğunu hissettiğinden, fraternité kavramını eklemiştir. ‘Kardeşlik’ demokrasiyi, küçük mülkiyet sahiplerinden oluşan toplumun aradığı sosyal adaleti, sosyal reforma bağlayan orta ve küçük yurttaş sınıflarına yakın bir ideal olarak duruyordu” (Raschke, 2020, s. 38).

Günümüzde demokrasiye karşı meydan okumalar mevcuttur. Bunların başında tamda katılım prensibini zedeleme ihtimali olan sorunların geldiği iddia edilebilir. En başta neoliberal ekonomik düzenlemeler ve onun kural tanımaz karakteri sosyal eşitsizlik ve düzensizlikleri tetiklemektedir. Başta gelen demokratik kazanımlardan olan kendi kaderini tayin ve iktidar gücünün sınırlandırılması ilkelerinin tehdit altında olduğu iddia edilebilir. Buradaki prensip oldukça açıktır. Eğer üretilen sosyal siyasal rıza eşitler arasında bir uzlaşmanın neticesi değilse o halde söz konusu uzlaşmalar politik egemenler tarafından dikte edilen bir uzlaşma yanılmasıdır başka bir şey değildir.

Özellikle siyasal katılımı sorunlu hale getiren olgulardan biri de sosyal eşitsizliklerdir. Küreselleşme, karmaşıklaşma ve neoliberalizm gibi toplumsal değişimler özellikle sosyal eşitsizliklerin derinleşmesini, özellikle dezavantajlı grup ve bireyler özelinde daha belirgin ve zarar verici olacak şekilde, beraberinde getirmiştir. Böylelikle etkinlik, katılım ve meşruiyet sorunları gibi temel sorunlar demokrasi serüveninin günümüzdeki kısmına düşen meydan okumalar olarak görülebilir. Demokrasinin günümüzde ve gelecekte geçerli bir sistem olup olamayacağına yönelik soruya verilebilecek muhtemel bir cevap onun toplumsal değişimlere ayak uydurma kapasitesiyle yakından ilişkilidir. Taleplerle mücadelelerin kesiştiği noktada gerçekleşen bir öğrenme süreci olarak demokrasi, bireylerin içerisinde buldukları toplumda hayatlarını nasıl düzenleyeceklerine yönelik geliştirilen bir sistemdir (Yarcı, 2022, s. 46-47).

Bu bağlamda demokratik süreçlere katılım bu dönemde demokrasinin karşılaştığı temel sorunların başında gelmektedir. Bu bağlamda vatandaşların demokratik süreçlere olan güvenlerinin sarsılmasından seçim ya da parti faaliyetleri gibi demokratik mekanizmalara katılımın azaldığı söylenebilir. Farklı bir ifadeyle git gide daha fazla insan siyasal hayattan çekilmektedir. Sözkonusu bu geri çekilme beraberinde buna bağlı daha farklı bir sorun olan meşruiyet sorununu beraberinde getirmektedir. Meşruiyet sorununu temelini, sıradan insanların siyasal karar alma süreçlerine katılımının azalmasına bağlı olarak, siyasal alanı ve yönetim süreçlerini daha dar bir halk kesiminin seçmesi ve böylece meşrulaştırması oluşturmaktadır. Gitgide daha dar halk kesimleri tarafından yürütülen siyasal süreçler böylece bir temsil sorununa da yol açmaktadır. Buna ek olarak sistemsiz kısıtlamalar, uzmanlaşma ve muktedir aktörlerin etkileri gibi diğer faktörler de siyasal katılımı vatandaşların ilgi alanından uzaklaştıran ve temsil krizinde önemli rol oynayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber günümüz demokrasisi adına dillendirilebilecek olumlu gelişmeler de mevcuttur. Öncelikle her şeye rağmen demokratik temel değerler olan eşitlik, özgürlük ve dayanışma demokrasiyi bir yönetim sistemi ve yaşam formu olarak hala yüksek oranda desteklenen bir sistem olarak karşımıza çıkartmaktadır. Hatta bu bağlamda toplumun gündelik hayattaki beklenti, talep ve davranış pratiklerini derinden etkileyen oldukça güçlü bir demokratik kültürel değişiklikten de bahsedilmektedir. Sözkonusu bu demokratik kültür geleneksel dayanışma şekillerinin (dernekler, birlikler, sendikalar vs) dışında sabit üyelikler olmadan işleyen yeni dayanışma şekillerinin (msl. Müşterek projeler, topluluk bahçeciliği, mülteci yardım projeleri vs) var edilmesini de mümkün kılmıştır. Dolayısıyla demokrasinin demokratikleştirilmesi süreci devam etmektedir (Oehler, 2018, s. 31-32).

Demokrasinin en büyük kazanımları arasında sayılabilecek olan iyi bir yaşam inşasının mümkün olduğu fikri ve herkesin sosyal siyasal karar

alma süreçlerine katılması prensibi bireylerin bu süreçte desteklenmelerini gerektiren meydan okumalarla doludur. Bu çerçevede sosyal hizmet oldukça önemli işlevlere sahip bir disiplin ve meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik ideallerin işlerliğinin ve sürdürülebilirliğinin devamının sözkonusu bu meydan okumalar karşısında bireylerin ve grupların ne kadar desteklenebildikleri ile doğru orantılı olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla sosyal hizmet demokratik değerlerle ilişkili bir meslek olarak anlaşılabilir.

Sosyal Hizmet; “İşlevselleşmiş Kardeşlik”

*“Büyük talep, bir toplumu, insanlar için, yani herkes için “iyi bir yaşam” sağlayacak şekilde şekillendirmekle ilgilidir”
(Sommerfeld, 2013, s. 170).*

Sosyal hizmetleri tanımlamak, daha doğrusu nicelik ve niteliğini kapsayıcı bir tanıma ulaşmak, oldukça zor bir uğraştır. Sözkonusu bu zorluk bir yönüyle sosyal hizmetlerin hem bir disiplin hem de bir meslek olmasından kaynaklanan karmaşıklığından dolayı diğer taraftan sosyal hizmetlerin doğasında yer alan ve topluma ya da iktidara yönelebilen ödev ve sorumluluklarından kaynaklı gerilimli doğasından kaynaklı olduğu iddia edilebilir. Farklı bir anlatımla sosyal hizmet bir taraftan uzmanlaşmış bir destek sağlama işini ödevini/işini yerine getirirken diğer taraftan sözkonusu bu ödevi refah devlet modelleri adına gerçekleştirmekle “memurdur”. Bu ise ikili bir meşruiyet sorunsalını ortaya çıkartır. Sosyal hizmetin yetki, sorumluluk, mesleki etik ve rolleri bu gerilimli alandan hareketle inşa edilir. Daha yalın bir anlatımla aslında tüm mesele sosyal hizmetlerin aslında kime karşı sorumlu olduğuyla ilgilidir: İktidara mı? Yoksa topluma mı?

Uğur Özdemir’e (2018, s. 41-45) göre sosyal hizmetlerin tanımlanmasına yönelik kayda değer çabalar arasında öncelikle Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu (IFSW) ve Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları (IASSW) tarafından yürütülen çalışmalar sayılabilir. Bu bağlamda ulaşılan ilk tanım (1957), “Sosyal hizmet, bireylerin ve grupların topluma daha iyi adaptasyonu için yardım etmenin..” ifadeleriyle başlar ve temelde mesleki bilgi, beceri ve prensiplerin sistematikleşmesine ve böylece ihtiyaç sahiplerinin *gerek duyduğu değişimleri* sağlamak ödevine vurgu yaparak devam eder. Bununla birlikte daha sonra ulaşılan tanımlar “topluma adaptasyon” vurgusundan vazgeçmiş ve onun yerine “insanların yaşamların destekleyen çözümlerin ortaya konulması” vurgusunu merkeze almaya başlamıştır. Örneğin bu bağlamda 2000 yılına tarihlenen diğer bir tanım da “sosyal hizmet mesleği, sosyal değişimi, insan ilişkilerinde sorun çöz-

meyi ve insanların esenliğini artırmak için onların güçlendirilmesini ve özgürlüklerini destekler” şeklinde tanımlanmaktadır. Sözkonusu bu tanımda güçlendirme, özgürlükler, insan hakları ve sosyal adalet kavramlarının özellikle vurgulanması mesleğin esasları ile ilgili olmasındandır. Nihayet, 2014 yılında ulaşılan son tanımda “sosyal hizmet, sosyal değişimi ve gelişimi, toplumsal bağlılığı destekleyen, insanları yetkilendiren ve özgürleştiren uygulamaya dayalı meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, müşterek sorumluluk ve farklılıklara saygı, sosyal hizmetin merkezindedir” şeklindedir.

Bu çerçevede IFSW'nin 2014 tanımı, sosyal hizmetleri, insani ve demokratik değerler olan eşitlik ve insanlık onuruna saygıyı merkeze alan bir meslek olarak tanımlıyor olması, sosyal hizmet ve demokrasi arasında var olan ilişkinin ideal ve değerlerden başlayan ortaklığını tescilleyen organik bir ilişki olmasındandır.

Bireylerin omuzları üzerinde kurulan bir organizasyon olan modern kapitalist toplum, bireylerin daha önceden sahip oldukları destek mekanizmalarını yetersiz hatta geçersiz hale getirmiştir. Toplumsal mekanizmalarla bireysel bütünleşme arasında yaşanan gerilimli alanlar bireyleri bu süreçte daha kırılgan hale getirmektedir. Demokratik mekanizmalar söz konusu bu kırılgan durumların ortadan kaldırılması sürecinde çoğu zaman desteğe ihtiyaç duymaktadır. İşte sosyal hizmetin toplumsal işlev olarak böylesi bir desteğin profesyonel ve mesleki performansa dönüşme süreci olduğu iddia edilebilir. Ayrıca belirtilmesi gereken husus demokratik idealere uygun bir şekilde sosyal hizmetlerin temel sorumluluğunun topluma karşı olması gerektiğidir. Sözkonusu bu angajmanın sosyal hizmeti bir araç olmaktan kurtarıp özerk bir alan sahibi profesyonel bir meslek yapan en temel değerlerden olduğu iddia edilebilir.

Demokrasi ve Sosyal Hizmet

Sosyal hizmetin özerk bir alan ve kamu yararını gözeten topluma yönelik bir meslek olarak ortaya çıkabilmesinin ancak demokratik toplumlarda mümkün olabilmesi bir tesadüf müdür? Bu bağlamda sosyal hizmetin ancak demokratik değerlere yaslandığında sözkonusu özerkliği ve savunuculuğu koruyabileceği iddia edilebilir. Dolayısıyla sosyal hizmete ait mesleki pratiklerinin demokratik değerlerin imkânlarını içerip içermediği temel bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Bu metnin sahip olduğu bakış açısı içerisinde bu soruya sosyal hizmetin ancak demokratik bir meslek olarak gerçekleştirilebilir olduğu şeklinde bir cevap verilebileceği iddia edilebilir. Sosyal hizmet modern bir toplumsal icat olarak demokrasinin içerisine daha doğrusu demokratik devrimlerin içerisine gömülmüştür. Çünkü toplumsal bir yardım sistemi ve bir meslek

olarak sosyal hizmetin ortaya çıkışı ve gelişimi ancak demokrasi etrafında gerçekleşen sosyal ve politik hareketlerin arka planı olan temel haklar, insan hakları ve sosyal eşitlik gibi değerlerle açıklanabilir. Bu bağlamda hem sosyal hareketler hem de sosyal hizmet temelde sosyal meselelere ve sosyal değişmeye odaklanırlar. Böylece hem normatif seviyede hem de meslek etiği bağlamında demokratik değerler sosyal hizmet için temel öneme sahiptir. (Oehler, 2018, s. 1-2).

Bu bağlamda sosyal hizmet varlığını, hukuki ve siyasi gerekliliklere ya da yönetsel kararnamelere ve görevlere değil; sosyal hareketler tarafından tanımlanmış ihtiyaç, hedef ve taleplere borçludur (Staub-Bernasconi, 1995, s. 1). Farklı bir anlatımla sosyal hareketler bağlamında sosyal değişimden kaynaklı dışı vurulan sosyal rahatsızlıklar ve bu bağlamda ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlar ve talepler (Alpman, 2014, s. 20), tamda sosyal hizmetin yakalaması ve bu noktada mesleki performansını sergilemesi gereken alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmetin demokratik toplumsal talepler bağlamında gerçekleşen mücadelelere içkin bir şekilde gelişim sürecini devam ettirmiş ve profesyonelleşme sürecine girmiş olduğu iddia edilebilir. Özellikle 1960'lardan itibaren sosyal hizmet toplumsal değişim süreçlerinde talep edilen bir değişim ajanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Wendt, 2020, s. 43).

Bu bağlamda Amerika'da gelişen ve vatandaşlık haklarının kazanılmasına yönelik mücadeleleri içeren sivil haklar hareketi sayılabilir. Söz konusu bu hareketle birlikte sosyal hizmetlerin savunuculuk ve güçlendirme rollerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Öğrenci hareketleri ve 68 hareketlerinin temel hedefi ise mevcut iktidar ilişkilerine karşı mesafe kazanmak olarak tanımlanabilir. Bu hareketler bağlamında sosyal hizmet özellikle kurumsallaşmaların çözülmesi gerekliliğine yönelik önemli teorik tartışmalar gerçekleştirmiştir. Ardından kadın hareketleri özellikle 68bhareketlerinden aldığı ilhamla kadınların toplumsal konumlarının eşitsiz değerlendirilmesine yönelik itirazlar geliştirmişlerdir. Bu dönemde sosyal hizmet bir kadın mesleği olarak yeniden keşfedilmiş ve kadınların merkezinde olduğu yeni konuları çalışmaya başlamıştır. Son olarak alternatif yaşam biçimlerini önceleyen hareketler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda sosyal hizmet çeşitliliği, dezavantajlı konumları ve eşitsizliklerin üstesinden gelinmesi noktasında pozitif ayrımcılığı ele almıştır (Wendt, 2020, s. 43-47).

Sosyal hizmeti diğer profesyonel mesleklerden ayıran ve onu demokratik değerlere yaklaştıran temel fark, hizmetine ihtiyaç duyanların bunun karşılığında çoğu zaman bir bedel ödeyemez durumda olmasından kaynaklanır. Tam da bu nokta bir toplumdaki demokratik değerlerden olan eşitlik ve insanlık onuru değerleri ile sosyal hizmetin ilişkisini anlamak için temel bir öneme sahiptir. Çünkü bir toplumda tüm vatandaşların temel ihtiyaç-

larını karşılama ve bu bağlamdaki dezavantajların fırsat eşitliği prensibi bağlamında ortadan kaldırılması gerektiğine yönelik inanç demokratik toplumsal ilişkiler bağlamında ortaya çıkan bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu süreç sosyal hizmet için bir anlam ve kimlik oluşumunu destekleyen bir kurucu unsur ve kaynaktır (akt. Oehler, 2018, s. 3).

Bununla beraber sosyal hizmetin bir taraftan demokratik süreçlerde aktif bir şekilde rol aldığı diğer taraftan ise sosyal hizmet bir disiplin ve bir meslek olarak demokrasi ile pek de ilgili sayılmaz. Bu bağlamda sosyal hizmet mesleğine ait performansların demokrasi ile ilişkisi özellikle gösterilmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bir ifadeyle “demokrasinin, sosyal hizmetin eylem pratikleri ve bilimsel düşünümü bağlamlarında bir referans noktası olarak, hangi rolleri oynayabileceği ya da oynaması gerektiği”ne yönelik sorulan soru aynı zamanda günümüz toplumlarında da demokrasinin sosyal hizmet açısından hala bir referans noktası oluşturup oluşturmadığının anlaşılmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Oehler, 2018, s. 3). “Sosyal hizmetin anlamı tarihsel-öznel anlamı etrafında kavranabilir; bunun anlamı sosyal hizmetin anlamının farklı sosyal politik her bağlam için yeniden belirlenmesi gerektiğidir. Burada onun toplumsal işlevinin yanında kendine özgü mesleki, profesyonel ve disipliner anlayışı, analitik bir bakışla ele alınmalıdır” (Geisen vd., 2013, s. 9).

Bir meslek olarak profesyonelleşme aynı zamanda bir kurumsallaşma eğilimini de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Sözkonusu bu kurumsallaşma, ihtiyaçların ve çözümlerin donuklaşmasını ve hatta hegemonikleşmesini beraberinde getirir. Toplumda istenmeyen durumları ortaya çıkartan sebepler eğer toplumsal kaynaklarıyla dinamik bir ilişki içerisinde kavranmazsa o zaman sosyal hizmet *teknik* bir mesele haline gelir; böylece topluma yönelik olmaktan çıkar ve sosyal siyasal değişim dinamiklerini ıskaladığından, sergilenen mesleki performans zamanla sorunların asıl kaynağı olan eşitsizlik ve ayrımcılığın kaynağına dönüşür (Alpman, 2018, s. 21).

Sosyal hizmetin toplum içerisinde konumlandırılması sadece demokrasi ile ilişkisinden hareketle değil aynı zamanda refah devleti ile ilişkisinden de hareketle anlaşılır. Farklı bir ifadeyle demokrasi ve sosyal hizmet arasındaki ilişkinin referans noktalarından biri de refah devleti olmazsa o ilişki yeterince anlaşılabilir. Ve tabii ki sosyal hizmet ve refah devleti arasındaki ilişki de demokrasinin referansı ile ancak tam olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda sosyal hizmet, bir taraftan planlanmış destek mekanizmalarının düzenlenmesi diğer taraftan insanların yaşamlarının aktif olarak etki altına alınması arasındaki bağlantı olarak refah devletlerinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Sosyal hizmetin şu ana kadar “sosyal” alanın kurumsallaşmış bir ifadesi olarak, refah devleti düzenlemelerinin bir parçası olması noktası önemlidir. Buradaki sosyal, siyasal ve ekonomik sistemlerin oluş-

turulmasındaki kurucu bağlantı olarak, kapitalist toplumlar için tipik olan, piyasa dışı düzenleyici sistemleri ifade eder. Böylece toplumsal kavramı her zaman sosyal gerçekliğin bilgilendirici üretimini yani siyasi ayrışmaları ifade eder. Tamda bu sebepten refah devleti düzenlemelerinde sosyal ve siyasal alanlar kurucu bir birliktelik içerisindeyler. Farklı bir ifadeyle hali hazırdaki refah devleti düzenlemeleri aslında öncelikle sosyal ve siyasal çatışmaların bir sonucudurlar ve düzenlemelerin ne şekilde yapılacağı noktasında belirleyicidirler. Bu bağlamda sosyal ve siyasal katılım meselesi temel bir öneme sahiptir (Geisen vd., 2013, s. 12; 16-17).

Bu noktada sosyal hizmetin profesyonelleşme süreci, daha farklı bir ifadeyle hem sistemli bir disiplin hem mesleki bir performans olması sosyolojik bir analiz için ayrıca önem arz eder. Bu çerçevede temel çıkış noktası toplumsal organizasyonun değişmesidir: Daha çok kominal olarak organize edilmiş feodal toplumsal ilişkilerden işlevsel farklılaşma merkezli bir toplumsal organizasyona geçiş. Bu iki farklı organizasyon biçimi bireyin sosyalleşmesinde temel fark(lar) ortaya koyar ki sözkonusu bu fark(lar) bireyin topluma yönelik ilişkisini kökten farklılaştırır. Bu çerçevede hiyerarşik olarak düzenlenmiş pre-modern toplumsal organizasyonda bireyin toplumsal konumu temelde doğum yoluyla belirlenir buna ek olarak aynı zamanda tevarüs edilen bu pozisyonel güç marifetiyle toplumsal bir iktidar ve eşitsizlik ilişkisi kurulurken, işlevsel farklılaşmış modern toplumlarda ise bireyin konumu doğumla belirlenmiş ve sosyal olarak sabit yapılar marifetiyle değil; bir özgürleşim sürecinin neticesi olarak kendi bireysel çabalarıyla belirlenmektedir. Farklı bir ifadeyle “bireyler pozisyonel konumlara bağlanmazlar; toplumsal konumlarını elde ederler”. Bu süreç ise oldukça dinamik bir süreçtir ve oluşan sosyalleşmenin niteliği de bireyin topluma katılım seviyesiyle doğrudan ilişkilidir. Sözkonusu bu özgürleşim sürecinin karakterinin kapitalist ilişkiler içerisinde belirlendiği ayrıca unutulmaması gereken diğer bir noktadır. Eşitsiz olarak düzenlenmiş sabit toplumsal konumlardan özgürleşen birey aynı zamanda stabil ve belli oranlarda kendisine koruma sağlayan toplumsal pozisyonlarını da kaybetmiş ve kendi kendine yetmek zorunda kalmıştır. Bu ise bireylerin artık tek sahip oldukları şey olan *emek güçlerini* satmak zorunda kaldıkları bir toplumsal organizasyon anlamına gelmektedir. Eğer bir toplumsal organizasyon içerisinde insanlar hayatlarını idame etmek için işe ihtiyaç duyuyorsa bu emek ve sermaye arasında bir iktidar ilişkisini ve çatışmayı ortaya çıkartır ki bu iktidar ilişkisi geleneksel toplumsal organizasyonun çözülmesinden dolayı modern toplumlarda artık oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Sınıflı kapitalist toplumlarda sözkonusu bu iktidar ilişkisi sosyal yapıda rahatça gözlenebilecek eşitsizlikleri beraberinde getirir. Sosyal hizmetin modern sınıflı kapitalist toplumdaki işlevi ve bunun demokrasi ile ilişkisi tam da buradan hareketle kurulabilir. Artık gündelik yaşamları

içerisinde ve oradan hareketle toplumsal konumunu kendi kurmak ve devam ettirmek zorunda olan bireyin bunu gerçekleştirebilmesi, birçok dinamik sosyal değişkene ve iktidar ilişkilerine bağlı olduğundan, birey için oldukça riskli hale gelmektedir. Dolayısıyla bu tür bir sosyalleşme biçimi birey açısından oldukça güvencesiz bir yapı arz eder. Bu tür toplumlarda entegrasyon sorunları yapısal olarak kabul edilir. Dolayısıyla her bireyin entegrasyon süreci başarılı değildir. Demokratik değer ve anlam açısından eşitlik ilkesi en azından *her* bir bireyin toplumsal katılımını prensip olarak kabul eder. “Halkın gücü zayıfların refahı ile ölçülür”. Bu noktada sosyal hizmet modern kapitalist toplumların sahip olduğu eşitsizlik üretimi ve eşitlik ilkesi arasında oluşan dinamik yapısal bir prensipten hareketle ortaya çıkmıştır. Demokrasinin kurucu değerlerinden olan kardeşlik ilkesi yardımlaşmanın kişisel referanslarla değil; işlevsel farklılaşmış modern toplumsal organizasyonun bir iz düşümü olarak mesleki bir form şeklinde kurulması gerekliliğini beraberinde getirir. Farklı bir ifadeyle toplumsal rasyonelleşme sürecinin bir sonucu olarak yardım bir mesleğe dönüşür ve sosyal hizmet bir meslek olarak ortaya çıkar. Farklı bir ifadeyle sosyal hizmet “işlevselleşmiş bir kardeşliktir”. Buradan hareketle sosyal hizmeti sadece demokratik temel değerlerle anlamak yetersizdir. Buna ek olarak farklı temel değerleri de işe koşmak gerekir. “Sosyal hizmet, ‘iyi bir yaşam’ ya da ‘herkesin katılımı’ ve yaşam pratiklerinin bağımsızlığı noktasındaki özgürleştirici düşünsel anlam çizdiği hedefi gözeterek güncel sosyal adalet ve sosyal denge kavramlarına yaslanan, yani özgürleştirici anlamda, eşitlik ilkesinden hareketle sosyal eşitsizliklerin sonuçlarına yönelik çalışmakla sorumlu bir toplumsal kurumdur” (Sommerfeld, 2013, s. 170-177; Oehler, 2018, s. 5-12; Brandstetter, 2010, s. 107-108).

Özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllar sosyal hizmetler açısından bir yeniden politikleşme yılları olarak sayılabilir. Bu çerçevede sosyal hizmet bir “insan hakları mesleği” olarak var sayılmış ya da demokratik vatandaş olma yolunda sosyal ve pedagojik eğitim fikriyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte ne sosyal hizmet ne de demokrasi olguları açık bir varlık ortaya koymazlar. Daha açık bir ifadeyle her ikisi de kendilerini oluşturan sosyal, siyasal ve tarihsel arka plana bağlı olarak farklılıklar gösterirler. Örneğin sosyal hizmetin bir parçası olarak görüldüğü sosyal refah devleti modelleri de böylesi bir çeşitlenmeye tabidir. Siyasal iktidarın değişen organizasyon şekline paralel olarak gerçekleşen benzer bir çeşitlenme demokrasi için de geçerlidir. Dolayısıyla hem refah devleti hem de demokrasi kavramları ancak çoğul olarak tartışılabilir olan kavramlar olarak yerlerini alırlar.

Thomas Olk ve Maksim Hübenenthal’a (2013, s. 277-280) göre, ideal tipleştirilen vatandaşlık modelleri vatandaşların devlet, piyasa ve sivil toplum karşısındaki farklı farklı konumlandırılmalarını içerir. Bu bağlamda

sosyal hizmet, hangi vatandaşlık modeline yönelik kendisini mecburiyet hissediyorsa ya da hangi modele zorunlu kılındıysa, demokrasi ile olan ilişkisi o şekilde sonuçlanır. Sosyal hizmet modeli sosyal-liberal vatandaşlık modeli tarafından desteklendiğinde, ihtiyaç sahiplerinin prensip olarak çalışma hayatına ve siyasal sisteme katılımlarını sağlamak amacıyla yönelik gerekli hizmetlerin, tesislerin ve maddi-kültürel kaynakların sağlanması temel hedef haline gelir. Sosyal hizmet tüketici vatandaşlık modeline yaslanıyorsa, müracaatçıları, toplumsal entegrasyonlarını Pazar ilişkilerine katılımla gerçekleştiren “müşterilere” dönüştürmeye çalışır. Sosyal hizmet cumhuriyetçi vatandaşlık modelini takip ederse, müracaatçıları hem yerel hem de ulusal düzeyde karar alma süreçlerine aktif olarak katılmaya ve sosyal-pedagojik eğitim kurum ve süreçlerinden yararlanmaya teşvik eder. Sosyal hizmet (neo)liberal vatandaşlık ya da aktif vatandaşlık modeline yakınsa o halde müracaatçılarına yurttaşlık görev ve sorumluluklarını hatırlatır ve onları ortak iyiye yönelik davranışa yönlendirir. Tabi ki sözkonusu bu ideal tiplerin hiçbirisi tek başına uygulamada değildir. Buna mukabil daha çok vatandaşlık modellerinin “hibrit”leşmesi sözkonusudur. Burada hibritleşme aynı anda bir arada bulunma durumundan çok, farklılıklarına rağmen yeni bağlantı ve kombinasyonların mümkün olmasını ifade eder. Örneğin “katılımcı yönetim” modelleri vatandaşların karar verme, katılma vb süreçlere yönelik hazır bulunurluğu, vatandaşlar ve siyasal kurumlar arasındaki karmaşıklığı azaltmaya yönelik gelişen ve modeller olarak görülebilir.

Sonuç olarak “kuşkusuz, modern toplumlardaki en çarpıcı yeniliklerden biri, yeni toplumsal gerekliliklerle daha fazla çatışan yüksek kültürlü toplumların sadaka uygulamalarının yerini alan, yardımın (sosyal) devletleştirilmesidir”. Kapitalistleşme sürecine paralel olarak temel yardım aracının para olması devletin temel düzenleyici ve yönlendirici olması sonucu beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak mesele sadece parayı hakkaniyetli, şeffaf ve müdahale edilebilir mekanizmalar eliyle gerçekleşmesi değildir; ayrıca buradaki asıl mesele yardımın bireysel kararlardan bağımsız bir şekilde nasıl güvenceye alınabileceği ile ilgilidir. Bu bağlamda bir meslek olarak sosyal hizmetin ayırıcı özelliği arasında sunulan hizmetlerin karşılığının çoğu zaman hizmeti alanlar tarafından verilmemesi gelir. Hatta çoğu zaman verilen hizmeti talep dahi etmemişlerdir. Sözkonusu yardım yönlendirmesi geçerli olan kanun ve yönetmelikler marifetiyle gerçekleşir. Hizmete yönelik taltif ise dolaylı olarak devlet tarafından gerçekleştirilir (Oehler, 2018, s. 8-9).

Sonuç

Sosyal hizmetin modernleşme süreci içerisinde geleneksel destek sistemlerinin işlevsizleşmesi karşısında ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu sebepten sosyal hizmet, sözkonusu yetersizliklerin geleneksel destek mekanizmaları tarafından ortadan kaldıramadığı ya da en azından hafifletemediği sorunlara yönelik bir pratiğin yine modern toplumun nitelik ve özelliklerinden hareketle kurulmasıdır. Dolayısıyla sosyal hizmet tıpkı demokrasi gibi modern bir toplumsal icattır.

Devasa toplumsal mekanizmalar karşısında savunmasız kalan bireyin desteklenmesi bir taraftan demokratik toplum idealinin gerçekleşmesini sağlar diğer taraftansa sözkonusu bu destek, yardımın sistematik ve modern şekli olan sosyal hizmetin ödev ve sorumluluğudur. Bu bağlamda ortaya çıkan gerilim politiktir. Çünkü neyin doğru, gerekli ve normal olduğu iktidar tarafından belirlenir. Bir taraftan demokratik toplumsal ideal olan eşit bireyler olarak toplumsal katılımın sağlanması diğer taraftan eşitsizlik üzerine kurgulanmış bir toplumsal sistem olan kapitalist toplum ilişkilerinin gereklilikleri yer alır. Sosyal hizmet açısından bireysel meselelerin kamusal alanda yer alabilmeleri adına sosyal arka planlarıyla ele alınması, aynı zamanda bireylerin demokratik eşitlik ve karar alma süreçlerine katılımlarının desteklenmesi açısından da önemlidir.

Sözkonusu bu destekleme her vatandaşın temel ihtiyaçlarını karşılama hakkı olduğu ve bu bağlamdaki dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına yönelik ödevin demokratik mekanizmalara ait olduğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirilir. Sosyal hizmetin toplumsal, politik ve ekonomik ilişkilere eleştirel bir gözle bakma zarureti beraberinde savunuculuk ve güçlendirme gibi mesleki rollerin gelişimini beraberinde getirmiştir.

Günümüzde demokrasinin karşı karşıya kaldığı meydan okumalar ortak bir yaşam imkânını ortadan kaldırmakta mıdır? Ya da sözkonusu bu meydan okumalar karşısında kalan demokrasi yeni yollar bulabilir mi? Bütün bunlara ek olarak sosyal hizmet bu noktada hangi rolü üstlenmelidir?

Bu noktada demokrasinin öğrenen bir süreç olduğunu akılda tutmakta fayda bulunmaktadır. Toplumsal talep ve mücadeleler var olduğu sürece demokratik öğrenme sürecinin de devam edeceği iddia edilebilir. Aynı şekilde sosyal hizmet mesleği de varlığını, sosyal ve siyasal alanın yeniden kazanılması sürecini eleştirel yeteneklerini derinleştirmek ve buradan elde ettiği tecrübe ve birikimi uygulama alanına cesurca aktarmak suretiyle, ortaya koymalıdır. Böylece sosyal hizmet aynı anda bir devlet aygıtına dönüşmekten kurtulup özerkliğini korumayı da başarabilir.

Sonuç olarak endüstrileşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sorun alanları aynı zamanda sosyal hizmetin gelişmesi için de bir yol aç-

mıştır. Açılan bu yolda nihai hedef olarak toplumu savunmak hedefindeki sosyal hizmet demokratik değer, işleyiş ve taleplerin yanında yer alan bir meslek olmaya devam etmelidir.

KAYNAKÇA

- Alpman, P. S. (2014). Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 3, (19-25. ss.). <https://goo.gl/Kexkcy> [16.03.2023, 13:18].
- Alpman, P. S. (2018). Maduniyet Üreten Mekanizmalar Karşısında Eleştirel Sosyal Hizmetin İmkânları. S. Batal (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Alternatif Yorumlar* içinde (9-28. ss.) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Brandstetter, M. (2010). Die Soziologie des Helfens–Benefit für eine Theoriebildung Sozialer Arbeit? Brandstetter, M., Vyslouzil, M. (Ed.), *Soziale Arbeit im Wissenschaftssystem. Von der Fürsorgeschule zum Lehrstuhl* içinde (104-120 ss.) Wiesbaden: VS Verlag.
- Geisen, T., Kessl, F., Olk, T., Schnurr, S. (2013). Soziale Arbeit und Demokratie: Zur notwendigen Bestimmung eines weitgehend unbestimmten Zusammenhangs. T. Geisen, F. Kessl, T. Olk, S. Schnurr (Ed.), *Soziale Arbeit und Demokratie* içinde (9-24 ss.) Wiesbaden: Springer Fachmedien. DOI 10.1007/978-3-531-94184-4
- Meyer, T. (2009). *Was ist Demokratie? Eine diskursive Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Oehler, P. (2018). *Demokratie und Soziale Arbeit. Entwicklungslinien und Konturen demokratischer Professionalität*. Wiesbaden: Springer Fachmedien. <https://doi.org/10.1007/9783658216535>
- Olk, T., Hübenthal, M. (2013). Soziale Arbeit und Demokratie-Skizzen zu einem komplexen Wechselverhältnis. T. Geisen, F. Kessl, T. Olk, S. Schnurr (Ed.), *Soziale Arbeit und Demokratie* içinde (267-296 ss.) Wiesbaden: Springer Fachmedien. DOI 10.1007/978-3-531-94184-4
- Özdemir, U. (2018). *Sosyal Hizmetin Ne'liği. Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nobel.
- Raschke, J. (2020). *Die Erfindung des modernen Demokratie*. Wiesbaden: Springer.
- Schössler, M. (2014). *Demokratie modern denken. Die Entschlüsselung des modernen Gemeinwesens bei Alexis de Tocqueville*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Sommerfeld, P. (2013). Demokratie und Soziale Arbeit-Auf dem Weg zu einer selbstbewussten und autonomen Profession? T. Geisen, F. Kessl, T. Olk, S. Schnurr (Ed.), *Soziale Arbeit und Demokratie* içinde (167-188 ss.) Wiesbaden: Springer Fachmedien. DOI 10.1007/978-3-531-94184-4
- Staub-Bernasconi, S. (1995). *Das fachliche Selbstverständnis Sozialer Arbeit-Wege aus der Bescheidenheit Soziale Arbeit als Human Rights Profession*. 28.02.2023 tarihinde, <https://t.ly/IIq7I> adresinden erişildi.
- Wendt, W. R. (2020). *Kurze Geschichte der Sozialen Arbeit*. Wiesbaden: Springer

Fachmedien. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-30353-2>

Yarcı, S. (2022). İmkân ve Mümkün Arasında Demokrasi. R. Şimşek, E. Ş. Ahmedi (Ed.). Siyaset ve Postmodern Toplum içinde (27-50 ss.) Bursa: Bursa Akademi.

Bölüm 5

ETİK LİDERLİĞİN ETİK İKLİM VE ÇALIŞAN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME ¹

Gaye ONAN², Ömür N.T.ÖZMEN³

1 Bu çalışma Ömür N.T. ÖZMEN danışmanlığında yürütülen “Etik Liderlik, Etik İklim, Çalışan Performansı ve Hizmet Kalitesi İlişkileri: Bankacılık Sektörü Örneği” adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Anamur UTIYO Konaklama İşletmeciliği Bölümü, 0000-0001-6302-5211

3 Prof .Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, 0000-0002-3379-317X

Giriş

Günümüzde yoğun rekabet ortamında faaliyet göstermeye çalışan işletmelerin hemen hemen hepsi etik sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Giderek şiddeti artan rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermeye çalışmak etik olmayan davranışlara yol açabilmektedir. Böyle bir ortamda özellikle liderlerin örgütte yaşanan etik ile ilgili sorunların çözümüne yönelik uygulamalar ortaya konması ve dolayısıyla etik bir ortam yaratılmasına yönelik sorumlulukları çok fazladır. Bir liderin etik bakış açısına ve etik yönetim anlayışına sahip olup olmaması liderlik anlayışını doğrudan etkileyen unsurlardan biridir. Uzun mesai saatlerinde aynı ortamda ve bir arada bulunan çalışanlar liderin davranışlarından istemsizce etkilenirler. Dolayısıyla liderler ve çalışanlar arasındaki olumlu ya da olumsuz etkileşimin işletme içi çalışma ortamını etkileyeceği açıktır. Örgütler için etik davranış anlayışına sahip ve bu anlayışı düşünce ve davranışlarına yansıtan çalışanlara sahip olmak çok önemlidir. Gerçekleştirilen araştırmalar çalışma ortamının çalışanların davranışları, tutumları ve örgütsel çıktıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışma ortamının etik özelliklerini tanımlayan etik iklim işin yapılma biçimini doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Başka bir deyişle, olumlu bir etik ortamın çalışan performansını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Bir örgütte olumlu bir etik ortamın varlığından bahsedebilmek için öncelikle liderlerin davranışlarında etiği ön plana çıkarması ve çalışanlara etik davranış konusunda iyi bir örnek oluşturması gerekmektedir. Etik liderlik, etik bir çalışma ortamı yaratmanın temel faktörlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Araştırmalar, etik liderliğin ve etik iklimin örgütlerde önemli ve güçlü bir ortam oluşturduğunu, bu nedenle çalışanların iş davranışlarını etkileyerek daha yüksek performans sonuçlarına yol açtığını göstermektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak bu bölümde etik liderliğin etik iklim ve çalışan performansı üzerindeki etkisi kavramsal bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. İlk olarak etik liderlik, etik iklim ve çalışan performansı kavramları ayrıntılı olarak açıklanmış, ardından bu kavramlar arasındaki ilişki açıklanmıştır.

1. ETİK LİDERLİK KAVRAMI

Liderlik üzerine gerçekleştirilen pek çok araştırma birçok farklı liderlik türü ve davranış tarzını ortaya koymuştur. Bu liderlik türlerinden biri de etik liderliktir. Son yıllarda iş dünyasını etkileyen krizler ve skandallar etik liderlik kavramının önemine dikkat çekmiştir. Bu krizlerin etkisi yalnızca etkilenen şirketler ve faaliyet gösterdikleri sektörlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda dünya çapında olumsuz etkiler de yaratmıştır. Yaşanan bu skandallara yakından bakıldığında ise liderlerin özellikle etik davranış konusunda büyük eksiklikleri ve hataları olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüksek performans ve başarılı olma baskısı , “ne pahasına olursa

olsun kazanma” düşüncesi ve benzeri diğer baskıların bu nedenlerin başında geldiği görülmektedir (Bello, 2012: 228). Tüm bu yaşananlar bilim insanlarını “etik” unsurunu liderlik davranışının bir bileşeni olarak görmek yerine, etik liderlik davranışını ayrı bir liderlik tarzı olarak görmeye yöneltmiştir (Kalshoven vd., 2011: 53). Nitekim liderlik kavramında etik değerlerin yeri ve önemi yalnızca günümüzde önem kazanmış bir durum değildir. İnsanlık tarihi boyunca etik ve öneminden bahsedilmiştir. Yusuf Has Hacib, 1069 ve 1070 yıllarında yazdığı Kutadgu Bilig adlı eserinde bir liderin sahip olması gereken etik değerleri sıralamıştır. Bu esere göre lider, samimi, dürüst, asil, iyi huylu, adaletli, alçakgönüllü, ölçülü, cömert, cesur ve sabırlı olmalı, kötü huylar edinmemeli, kimseye zulmetmemeli, iyi hizmet edenleri ödüllendirmelidir (Sezgül, 2010: 2). Birçok araştırmacı etik liderliği tanımlarken liderlerin sahip olduğu iyi karakter ve etik davranışlarını vurgulamıştır. Örneğin, Freeman ve Stewart (2006) etik liderliği doğru değerler ve güçlü bir karakter ile başkalarına örnek olan bireyler olarak tanımlamıştır (Bello, 2012; 230). Ancak etik liderlik çok daha karmaşık ve kapsamlı bir kavramdır. Brown vd. (2005) etik liderliği; “*uygun davranış kurallarının neler olduğunun izleyenlere kişisel eylemler ve kişilerarası ilişkiler yolu ile gösterilmesi ve bu davranışların iki yönlü iletişim, destek ve karar alma yolu ile teşvik edilmesi*” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım gereği, etik liderlik diğer liderlik türlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, dürüstlük, güvenilirlik, adalet, başkalarını önemseme ve etik davranma gibi davranışsal özellikler dönüşümcü, ruhani ve otantik liderlik tarzlarında bulunsa da bu özellikler etik liderliğin yalnızca bir parçasıdır. Etik liderler, çalışanlarını etik davranmaya ikna etmek için daha fazla çaba harcarlar. Etiğin değerini ve önemini vurgulamak, istenen davranışları pekiştirmeye yönelik olarak ödül-ceza sistemi uygulurlar. Ayrıca çalışanlar için etik davranış konusunda örnek oluşturabilmek için bir rol model gibi davranırlar (Mayer vd., 2009: 3).

Mihelic vd. (2010), Brown vd.’nin (2005) yapmış olduğu bu etik liderlik tanımına dayanarak, etik liderlerin özelliklerini dört ana kategoriye ayırmıştır. Bunlar;

1. Etik liderler, çalışanlar tarafından rol model olarak görülür ve etik liderlerin davranışları çalışanlar tarafından kabul edilir.

2. Etik liderler etiğin önemini vurgulayarak eylemlerinin nedenlerini açıklar,

3. Etik liderler her zaman etik davranır, organizasyon içinde etik standartlar oluşturur ve etik davranışları ödüllendirirken etik olmayan davranışları cezalandırır.

4. Etik liderler, karar verme sürecine etik boyutu mutlaka dâhil ederler. Yani kararlarının etik sonuçlarını dikkate alarak hareket ederler ve her

şeyden önce adil kararlar vermeye çalışırlar.

Tüm bunlardan hareketle, etik liderliğin kapsamının alınan kararların sonuçlarını dikkate alarak adalet, iletişim, rol model olma, ödül-ceza sistemi ile etik standartlar belirleyerek etik davranışı teşvik etme doğrultusunda hareket etme olduğu söylenebilir.

1.1.Etik Liderlik Bileşenleri ve Boyutları

Etik liderlik kavramı üç temel ilkeye dayanmaktadır; etik açıdan örnek olmak, insanlara adil davranmak ve ahlaki davranışı başarılı bir şekilde yönetmek. Brown vd. (2005) etik açıdan örnek olmanın ve insanlara adil davranmanın etik liderliğin bireysel tarafını yani “ahlaki kişi” bileşenini temsil ettiğini ifade etmektedir. Etik liderliğin temel yapıtaşı olan bu bileşen aynı zamanda kavramın “etik” tarafını yansıtır. Bununla birlikte ahlaki davranışları başarılı bir şekilde yönetmek etik liderliğin yönetimle ilgili tarafını yani “ahlaki yönetici” bileşenini açıklamaktadır. Etik liderler etik davranışları teşvik etmek ve etik olmayan davranışları azaltmak için ekip üyeleriyle etğin önemi hakkında iletişim kurar, . Bunun yanı sıra etik davranışları ödüllendirirken etik olmayan davranışları cezalandırırlar. Tüm çalışanları ahlaki ilkeleri korumaktan sorumlu tutmak için sürekli ödüllendirme sistemini kullanırlar. Böylelikle örgüt içi etik davranışın öne çıkmasını sağlamaya çalışırlar. Bununla birlikte Çalışanlarına karşı ahlaki davranışın nasıl olması gerektiği ile ilgili bir rol model olarak hareket ederler. Çalışanlar etik lider tarafından ikna edici iletişim yoluyla etik standartlar, ilkeler ve değerler hakkında düzenli olarak bilgilendirilmektedir. (Mayer vd., 2012: 151; Trevino vd., 2000: 133-134). Bu liderler, etik olmayan davranışı görmezden gelmek veya hoş görmek yerine uygunsuz davranışları cezalandırırlar (Trevino vd., 2003: 34).

Etik liderliğin iki bileşeninin genel özellikleri Trevino vd. (2000) tarafından tablo 1.1’deki gibi açıklanmıştır. Bu özellikler, etik bir liderin istikrarlı kişisel özelliklerini oluşturan doğruluk, dürüstlük ve güvenilirliktir. Doğruluk; dürüstlük ve güvenilirliği içeren oldukça geniş bir kavramdır. Güvenilirlik liderler için kilit bir niteliktir çünkü onsuz çalışanlar ile uzun süreli sağlıklı bir ilişki inşa etmek imkânsızdır. Diğer bir önemli nitelik ise samimiyet ve açık sözlülüğü içeren dürüstlüktür. Davranışın ne kadar önemli olduğu şu şekilde anlatılabilir; birey karşısındakini sözlere göre değil eylemlere göre değerlendirir. Doğru olanı yapmak, ilgi ve şefkat göstermek, başkalarına saygılı davranmak, iletişime açık olmak ve özelde ahlaki davranmak bu eylemlere örnektir. İnsanlara değer veren davranışlarda bulunmak, başkalarının onur ve haysiyetini göz önünde bulundurarak ast ve üstlerine saygı duyarak davranmaktır. İletişime açık olmak, liderin her zaman konuşmaya istekli olduğunu ve iyi dinleme becerilerine sahip olduğunu ima eder. Bir çalışan yöneticisine kötü bir haber verdiğinde, bu konu-

da kendini kötü hissetmemelidir. Kişisel ahlak davranışı ise liderin özel hayatında da ahlaklı davranmasını ifade eder. Çünkü bireyin özel hayatındaki davranışları da iş hayatını etkiler. Bu nedenle liderler özel hayatlarına ve özel hayatlarındaki davranışlarına diğerlerinden daha fazla değer ve önem vermelidir. Karar verirken, etik liderler bir dizi etik değer ve ilkeye göre hareket etmelidir. Liderin amacı adil bir şekilde toplumu bir bütün olarak ele alan geniş bir bakış açısına sahip olarak hareket etmek olmalıdır. Tutar vd.'ne (2011) göre etik liderlik davranışı, karar verme sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Ahlaki yönetici bileşeni ise yöneticilerin çalışanlarının etik ve etik olmayan davranışlarını etkileme çabalarıyla ilgilidir. Burnes'a (1978) göre liderin birincil görevi, ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermek, ahlaki konularda farkındalık yaratmak ve çalışanların çelişen değerleri analiz etmelerini sağlamaktır (Arslantaş ve Dursun, 2008: 112). Ancak, bazı etik davranışlar gözden kaçabilir, bu nedenle etik liderin rol model olması görünür davranışları vurgulamaktadır. Bir ödül ve ceza sistemi kullanmak, çalışanlara istenen ve istenmeyen davranışların neler olduğu konusunda bilgi vermenin muhtemelen en etkili yoludur. Ahlaki yönetici, kuruluşun her seviyesinde etik davranışı sürekli olarak ödüllendirir ve etik olmayan davranışı cezalandırır. Bu önlemler çalışanların etik standartlar ve düzenlemelere uymasına katkıda bulunur. Bu sayede çalışanlar kurallara uymadığında disiplini sürdürmek de mümkün olur. Birçok lider, çalışanlarla etik hakkında konuşmaktan kaçınır. Ancak ahlaki yöneticiler işgörenler ile etik ve değerler hakkında iletişim kurarlar. Yönetimin etik ile ilgili iletişim kurmaması çalışanların etik ve değerlerin önemini fark edememesine neden olabilir (Trevino vd., 2000:133-136; Brown ve Trevino, 2006: 597).

Tablo 1.1: Etik Liderliğin İki Bileşeni

Ahlaki Kişi	Ahlaki Yönetici
<u>Özellikler</u> Doğruluk, Dürüstlük, Güvenilirlik	Davranışları ile rol model olma
<u>Davranışlar</u> Doğru şeyi yapma, insanlar için kaygı duyma, iletişime açık olma, kişisel ahlak	Ödül ve Ceza sistemini kullanma
<u>Karar Verme</u> Değerlere sahip çıkma, tarafsız ve adil olma, topluluğa önem verme, karar vermede etik kuralları izleme	Etik ve değerler ile ilgili iletişim kurma

Kaynak: Trevino vd.,2000:131'den uyarlanmıştır.

Resick ve arkadaşlarına göre (2006) etik liderlik altı farklı kavramsal boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; karakter ve dürüstlük, etik farkındalık, topluluk veya insan yönelimli olma, motive edici olma, cesaret ve güç verme, etik sorumluluğun yönetimidir. Buna göre liderin karakteri alçakgönüllülük, bağlılık, erdem, cömertlik ve bağışlayıcılık eylemleriyle ortaya çıkar. Dürüstlük karakterin en temel ve en önemli unsurudur. Diğer insanlar üzerinde büyük etkisi olacak kararlar alırken ahlaki konularda duyarlı olmak, etik farkındalık boyutunu ifade eder. Kendi eylemlerinin başkalarını nasıl etkileyebileceğinin bilincinde olmak ve gücünü kendi çıkarları yerine grubun çıkarları için kullanmak, topluluk ve insan odaklı olmanın boyutunu açıklamaktadır. Öte yandan, ahlaki liderler, ekip üyelerini, kendi ihtiyaçlarına göre değil grubun çıkarlarına öncelik vererek hareket etmeye teşvik eder. Liderler, çalışanların cesaret boyutuna ilişkin öz yeterliliklerini ve güvenlerini artırmak için güçlendirme stratejilerini kullanırlar. Son olarak, etik sorumluluğun yönetimi boyutunda etik liderler etik davranış standartları belirler ve ödül ve ceza sistemini kullanarak çalışanları bu standartlardan sorumlu tutar.

De Hoog ve Den Hartog (2008) etik liderlik boyutunu adil ve ahlaklı olma, görev tanımı ve güç paylaşımı olarak üçe ayırmıştır. Kalshoven vd. (2011) ise Brown vd.'nin (2005) çalışmasından yola çıkarak etik liderliğin altı boyutlu yapısını geliştirmişlerdir. Bu boyutlar; adil olma, insan odaklı olma, yetki göçerimi, etik rehberlik, görev tanımı, dürüstlük ve sürdürülebilirliğe verilen önem olarak ifade edilmiştir. Tablo 1.2'de bu boyutlar ve tanımları açıklanmıştır;

Tablo 1.2: *Etik Liderlik Davranış Boyutları*

Boyutlar	Tanımlar
<i>Adil olmak</i>	Fark gözetmeden herkeşe doğru ve adil bir şekilde davranmak, ilkeli ve adil seçimler yapmak
<i>Yetki göçerimi</i>	Karar verme sürecinde çalışanlara söz vermek ve onların fikir ve önerilerini dinlemek
<i>Görev tanımı</i>	Çalışanlardan beklentilerin neler olduğunu, onların sorumluluklarını ve performans hedeflerini netleştirmek
<i>İnsan odaklı olma</i>	Çalışanları önemsemek, saygı duymak ve her konuda desteklemek
<i>Dürüstlük</i>	Söyledikleri ile yaptıklarının tutarlı olması, verilen sözlerin yerine getirilmesi
<i>Etik liderlik</i>	Etik hakkında konuşmak, etik kurallarını açıklamak ve etik davranışları ödüllendirmek ve teşvik etmek
<i>Sürdürülebilirliğe verilen önem</i>	Çevreyi, doğayı önemsemek ve geri dönüşümü teşvik etmek

Kaynak: Kalshoven vd.,2011:54

Çalışanlar, etik liderliğin yansımalarının bir sonucu olarak lideri bir rol model olarak gördükleri için liderin etik davranışını özümserler. Ayrıca yönetici ödül ve ceza sistemi kullanarak çalışanları etik davranışa yönlendirerek örgütte etik bir iklimin oluşmasını sağlar. Bununla birlikte çalışanlar, dürüst ve şeffaf yönetim davranışlarının bir sonucu olarak güven ortamında daha yüksek performans göstererek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar (Yıldız ve Erdil, 2013: 216).

2. ETİK İKLİM KAVRAMI

Yunancadan gelen “iklim” kelimesi eğilim veya yönelme anlamına gelir. Bu kavram, bireylerin veya tüm çalışanların bir örgütün iç ve dış çevresini örgütsel davranış açısından nasıl değerlendirdiğini ifade eder. İklim, örgütlerin resmi ve gayri resmi işlevlerine, politikalarına ve uygulamalarına ilişkin genel bir algı olarak ifade edilebilir. Kavramsal olarak etik iklim, bir tür örgütsel çalışma iklimi olarak tanımlanabilir. Ancak çoğu çalışmaya göre örgütsel iklim etik iklimi kapsamaktadır. Yani etik iklim örgütsel iklimin alt birimidir. Kohlberg’in “ahlaki ortam” olarak tanımladığı etik iklim kavramına literatürde “ahlaki çevre” “ahlaki iklim”, “etik iş iklimi” ve “etik atmosfer” olarak da rastlanmaktadır (Büte, 2011: 172). Çalışanların işyerindeki etik uygulamalar ve kurallara ilişkin tutarlı izlenimleri işyerinin “etik iklimi” olarak adlandırılabilir. Bu yaygın inançlar, duygulara veya tutumlara değil, gözlemlere dayanmaktadır. Bu gözlem, çalışanların herhangi bir etik ikilem ile karşılaştığında bunu nasıl algıladığı ve çözüme kavuşturduğu ile ilgilidir (Wimbush ve Shepard, 1994: 638).

Victor ve Cullen’ a göre (1987) “*etik iklim, etik açıdan doğru davranışın ne olması gerektiği ve etik sorunların nasıl ele alındığı ile ilgili paylaşılan ortak algılar*” dan oluşmaktadır (Grojean vd., 2004: 225). Martin ve Cullen’ a (2006) göre etik iklim, çalışanların örgütün etik ilkelerini, uygulamalarını ve prosedürlerini nasıl gördüklerini yansıtan bir tür örgütsel iklimdir (Shin, 2012: 300). Örgütün “etik iklimi”, ahlaki davranışın ne olduğu ve çalışanların etik sorunlarla başa çıkmalarına nasıl yardımcı olunacağına ilişkin ortak anlayışlardan oluşur (Yücel ve Çiftçi, 2012: 136). Örgütün etik ortamı, etik bir davranış neyin oluşturduğu konusunu ele alan tüm örgütsel değerlerden etkilenir. Bir örgütün etik kültürü, çalışanlarının etik değerlerini belirlerken etik davranışlarını da etkiler (Shin, 2012: 300). İşyerindeki sürekli hâkim olan etik bir iklim, çalışanlara etik sorunlarla karşılaştıklarında hangi davranışın etik açıdan uygun bir davranış olduğu konusunda bilgi verecektir. Çalışanların karşılaştıkları zorlukları anlamak, değerlendirmek ve çözmek için temel olarak kullandıkları ahlaki standartlar etik iklimin belirleyicisidir. Bu iklim çalışanların karşılaştıkları sorunlarda hangilerinin etik ile ilgili olduğunu belirlemelerine yardımcı olur. Bu süreçte organizasyon içinde paylaşılan değerler, işle ilgili çeşitli sonuçları etkileyen faaliyetler haline gelir.

2.1. Etik İklim Bileşenleri ve Boyutları

Schneider'e (1975) göre bir örgüt içinde birden fazla örgütsel iklim yer alabilir ve bu iklimler çok çeşitli özelliklere sahip olabilir. (Wimbush vd.,1997: 1715). Bu iklim tipleri kurum içindeki farklı bölümlerde veya iş birimlerinde çeşitli şekillerde kendini gösterebilir (Schimnke, 2007: 175). Etik iklimin tek boyutlu mu yoksa çok boyutlu mu olduğu tartışmalı olsa da (Shin, 2012: 300), birçok bilim insanı etik iklimin birden çok alt boyuttan oluşan bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Victor ve Cullen'ın (1988) çalışması etik iklimin boyutları hakkında en bilinen çalışmadır. Bu çalışma Schneider'm (1983) örgütlerin sosyo-kültürel teorisi, Kohlberg'in (1967,1984) ahlaki gelişim modeli, Fritzsche ve Becker (1984) ve Williams'ın (1985) etik teoriler ile ilgili araştırmalarına dayanmaktadır (Deshpande vd.,2000:212).

Victor ve Cullen'ın (1988) etik iklim üzerine ufuk açan çalışmaları, etik iklimin iki boyut içerdiğini öne sürmüştür (Schimnke vd., 2005: 137). İlk boyut, örgütsel karar verme sürecinde etik ile ilgili kararlarda kullanılan etik standartları, ikinci boyut ise etik kararlar için referans noktası olarak sunulan analiz düzeyini temsil etmektedir (Akdoğan ve Demirtaş, 2014: 109). Etik kriter (etik tutum), ahlaki düşünmede (ahlaki muhakeme- kullanılan ölçütleri temsil eder. Öte yandan, analiz düzeyleri, etik kriterleri örgütsel kararlara uygulamak için kullanılan ahlaki muhakemenin temelini oluşturan referans gruplarını temsil eder (Elçi, 2005: 14–15). Egoizm, yardımseverlik ve ilkelilik, etik karar verme sürecinde etik kriterler olarak tanımlanmaktadır. Bu kriterler Kohlberg'in ahlaki gelişiminin geleneksel öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası aşamaları ile ilişkilidir (Schimnke vd., 2005:137). Ayrıca bu üç kriter Fritzsche ve Becker'e (1984) göre egoizm, faydacılık ve deontoloji etik teorilerini de yansıtmaktadır (Peterson, 2002: 314). Egoizm kriteri, Kohlberg'in gelenek öncesi aşamasına dayanmaktadır ve egoist etik teorisini temsil etmektedir. Sonuç olarak, egoist bir etik ortamda, bireyler etik meselelere bencil bir bakış açısıyla yanıt verirler, ahlaki ikilemleri kişisel olarak düşünerek kendileri üzerindeki etkileri açısından değerlendirirler ve ister bireysel, ister kurumsal, ister sosyal düzeyde olsun, "çıkarlarını" maksimize etmeye çalışırlar. (Schimnke vd., 2005: 136; Akdoğan ve Demirtaş, 2014: 109). Faydacılık teorisi ve Kohlberg'in geleneksel düzeyi, yardımsever etik iklimin temelini oluşturur. Sonuç olarak, insanlar iyiyi ve kötüyü sosyal etkileşimler açısından tanımlar. Arkadaşların, ailenin, iş arkadaşlarının ve kültürün ahlaki seçimler üzerindeki etkisi önemlidir (Schimnke vd., 2005:136). Bu ortam, sosyal ve toplumsal refahın yanı sıra arkadaşlık ve diğer kişilerarası ilişkileri geliştirmeye çalışır (Akkoç, 2012: 47). Bu bakış açısına göre, yardımseverlik etik ikliminde, birey her çalışanın menfaati ve faydasını göz önünde bulundurarak faydayı maksimize etmek amacı ile davranmaktadır (Saygan ve Bedük, 2013: 9).

İlkeli etik iklimde ise etik karar verme süreci, geleneksel sonrası ahlaki gelişim düzeyine ve deontolojik teoriye uygun olarak, evrensel kurallara, normlara ve yasalara dayanmaktadır (Peterson, 2002: 31). İnsan (teolojik) temelli önceki iki yaklaşımın aksine, adalet ve evrensel hak kavramları neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirler (Akkoç, 2012: 45). (Schimnke vd., ,2005: 136). Bu yaklaşım soyut, kişisel olmayan davranış kurallarına odaklanarak bireyin ya da toplumun memnuniyet ve mutluluğunu hiçe sayar (Akkoç, 2012: 47). Etik iklimin ikinci boyutu olan analiz düzeyleri bireysel, yerel (kurumsal) ve evrensel olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Çalışanın kendi belirlediği etik inançlar: bireysel; örgütün etik ile ilgili standart ve politikaları: yerel/kurumsal; birey ve örgütün dışında bulunan, örneğin mesleki kuruluşların belirlediği kurallar: evrensel analiz düzeyini ifade eder (Peterson, 2002: 314).

Bireyin kendi ahlaki ve etik anlayışı, bireysel analiz boyutunda ahlaki akıl yürütmenin temelini oluşturur. Ahlaki akıl yürütme, yerel analiz boyutunda bireye en yakın sosyal sistemden etkilenmektedir. Evrensel analiz düzeyinde ise ahlaki muhakeme odak bir grup veya kuruluşun ahlaki anlayışından etkilenir. Etik kriterler ve analiz seviyesinden oluşan iki boyutun kesişimi, dokuz farklı etik iklim tipinin ortaya çıkmasına neden olur (Tablo 1.3): kişisel çıkar (egoizm ve bireysel), kurumsal çıkar (egoizm ve yerel), verimlilik (egoizm ve evrensel), arkadaşlık (yardımseverlik ve bireysel), takım çıkarı (yardımseverlik ve yerel), sosyal sorumluluk (yardımseverlik ve evrensel), kişisel ahlak (ilkelilik ve bireysel), şirket kuralları ve prosedürleri (ilkelilik ve yerel), ve kanunlar ve meslek kuralları (ilkelilik ve evrensel).

Tablo 1.3: Etik İklim Tipleri

ETİK KRİTERLER (Etik Teoriler)	ANALİZ DÜZEYİ			
		<i>BİREYSEL</i>	<i>YEREL/ KURUMSAL</i>	<i>EVRENSEL</i>
<i>EGOİZM</i>	Kişisel Çıkar	Şirket Çıkarı	Verimlilik	
<i>YARDIMSEVERLİK (Faydacılık)</i>	Arkadaşlık	Takım Çıkarı	Sosyal Sorumluluk	
<i>İLKEİLİK (Deontolojik)</i>	Kişisel Ahlak	Şirket Kuralları ve Prosedürleri	Kanunlar ve Mesleki Kurallar	

Kaynak: Victor ve Cullen,1988:104

Bu dokuz iklim tipi şu şekilde tanımlanmaktadır (Elçi, 2005: 17–18); Kişisel çıkar: birey kendi kişisel çıkarlarını mümkün olan en geniş ölçüde büyütme için hareket eder ve bu doğrultuda kararlar alır. Bireyin verdiği kararların odak noktasında kendisi bulunmaktadır. Şirket çıkarı: alınan kararların şirketin çıkarlarına uygun olmasını ifade eder (örneğin kar, stratejik avantaj gibi). Verimlilik: kişinin ve örgütün çıkarlarının yanı sıra daha geniş bir sosyal sistemin de çıkarları dikkate alınır. Arkadaşlık: bir kuruluşla bağlantısı ne olursa olsun, diğer insanlarla etkileşim kurmak olarak tanımlanır. Takım çıkarı: kurumsal bütünlüğün yardımseverlik tarafından belirlenmesini ifade eder. Sosyal sorumluluk: iyiliksever olmak, kurum dışından müşteriler, toplum ve sosyal paydaşlar gibi ek faktörleri dikkate almayı içerir. Kişisel ahlak: bu durumda kişi kendi kişisel etik ilkelerine uygun hareket eder. Şirket kuralları ve prosedürler: kuruluşun politikaları, kurallar ve düzenlemeler ilkelerin kaynaklandığı yerdir. Kanunlar ve meslek kuralları: bu durumda ilkelerin kaynağı yasal gereklilikler veya belirli bir mesleğin belirlediği standartlar gibi şirket dışındaki kaynaklardır.

3.ÇALIŞAN PERFORMANSI KAVRAMI

Viswesvaran ve Ones (2008) çalışan performansını “*örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesi ile bağlantılı veya bu hedeflere ulaşmaya katkıda bulunan, ölçülebilir eylemler, davranışlar ve çıktıları*” olarak tanımlamışlardır (Koopmans vd., 2011: 856). Bir örgütün üretkenliği ve verimliliği çalışanlarının ne kadar iyi performans gösterdiğine bağlıdır. Örgütsel başarının temel bileşenlerinden biri olan çalışan performansı kendiliğinden iyiye gitmez, performansı iyileştirmek için bir takım çabalar gerekir. İşletmelerin artık bu büyümeyi garanti altına almak için stratejik planlarının olması önemlidir. Bunun için öncelikle performansın bağlı olduğu koşullar ile performansı olumlu ya da olumsuz etkileyen unsurların derinlemesine tespit edilmesi gerekmektedir. Fransızca kökenli bir kelime olan performans kavramının Türkçe anlamı “başarım” olarak karşılık bulmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023). Sonuçlara odaklanarak bir görevi yerine getirmek veya bir görevi tamamlarken gerçekleştirilen eylemler olarak da tanımlanmaktadır. Performans kavramı Kasnaklı (2002) tarafından amaca ulaşma derecesi olarak da tanımlanmaktadır (Çöl, 2008: 39). Bir görevin yerine getirilmesi veya başarılması olarak tanımlanması sebebi ile birçok alanda da kullanılır; örneğin bir piyano resitali veya tiyatro oyununun sergilenmesi sanatsal bir performans olarak nitelendirilir. Pugh (1991) örgütsel davranış açısından performansı “görevi temel alarak önceden belirlenen ölçütleri karşılayacak biçimde, görevin yerine getirilmesi ve amacın gerçekleştirilmesi yönünde ortaya konan mal, hizmet ya da düşünce” olarak tanımlamıştır (Helvacı, 2002: 155).

Örgütsel bağlamda performans kavramı, örgütsel performans ya da bireysel (çalışan) performansı olarak ikiye ayrılarak farklı araştırma alanları oluşturmaktadır. Bir görev için örgütsel amaç doğrultusunda kendilerine konulan standartları ve hedefleri ne kadar karşılayabildikleri açısından hem bireysel hem de grup başarısının bir göstergesidir. Sistemin toplam performansı örgütsel performansı ifade eder. Performans kavramının anlamından hareketle örgütsel performans örgütsel faaliyetlerin yerine getirilmesi ve bu süreç sonucunda hedeflenen amaçlara ulaşılma derecesidir. İşletmeler için en öncelikli öneme sahip olan ise bireysel performanstır. Bireysel performans alan yazında çalışan performansı, bireysel iş performansı, iş çıktısı veya görev performansı olarak da ifade edilmektedir. Çalışan performansı, hem örgütsel psikoloji hem de psikoloji araştırmalarının odak noktası olmuştur. Sonuç olarak, bu kavramı tanımlamanın genelden özele, nitelikselden niceliksele birçok farklı yolu vardır. Bu kavramı tanımlarken, bazı araştırmacılar çalışanların iş performansına yönelik çabalarını, bazıları işle ilgili davranışları, bazıları dürüstlüğü ve diğerleri liderlik yönelimi gibi kişisel özellikleri incelemiştir (Milkovich ve Wigdor, 1991: 8). Barutçugil'e göre (2002) bireysel performansı oluşturan üç unsur bulunmaktadır. Bunlar;

- *“Odaklanma, çalışan ne yapacağını bilmelidir*
- *Yetkinlik, çalışan bunu yapabilecek becerilere sahip olmalıdır*
- *Adanma, çalışan katkıda bulunmaya istekli olmalıdır”*

Bu üç bileşen tek başına veya kombinasyon halinde görülebilir. Çalışanın iyi performans gösterebilmesi için bu üç unsurun birlikte bulunması gerektiğinden, bu unsurların hangisinin, ne zaman ve ne ölçüde bulunması gerektiği yöneticilerin sorumluluğundadır. Bu nedenle üzerinde odaklanılmasını, dikkati ve çabayı gerektiren önemli bir konudur (Barutçugil, 2002: 8). Çalışan performansı, örgütün amaçlarıyla bağlantılı faaliyetler veya davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber bir işin yapılmasıyla ilgili faaliyetler ile bağlantılı karmaşık bir eylemler dizisi olarak ifade edilmektedir (Campbell, 1990: 704). Bu tanım, çalışan performansının çok boyutlu olduğunu, çalışan performansının yalnızca örgütün hedefleriyle bağlantılı davranışlardan oluştuğunu ve çalışan performansının sonuçlardan çok davranışlara bağlı olduğunu belirtir (Koopmans vd., 2011: 856). Böylesine çok boyutlu bir yapı içerisinde, bazı faktörler insanların iş yerinde görevlerini ne kadar iyi yerine getirdiklerini ve işle ilgili sorunları ele alma kapasitelerini gösterebilirken, diğer faktörler görevle ilgili kaynakları ne kadar etkili kullandıklarını ve görevlerini bitirmek için eylemleri ne kadar etkili bir şekilde yerine getirdiklerini yansıtabilir (Boshoff ve Arnolds, 1995: 128).

3.ETİK LİDERLİĞİN ETİK İKLİM ve ÇALIŞAN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

3.1.Etik Liderliğin Etik İklim Üzerindeki Etkisi

Şimdiye kadar gerçekleştirilen araştırmalar liderlerin davranışlarının çalışanlar üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Liderin rol model olma, ödül-ceza ve iletişim gibi etik yaklaşımlarının örgütün etik iklimini nasıl etkilediği çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tartışılmış olsa da hemen hemen hepsi işyerinde etik iklimi oluşturmak ve sürdürmek konusunda liderin önemli ölçüde bir etkisi olduğu konusunda aynı sonuca varmışlardır.

DeConinck'in (2010) satış elemanları ile gerçekleştirdiği çalışması yönetimin çalışanlara adil olarak davranmasının ve etik dışı davranışları cezalandırmasının, yani bir nevi etik liderlik davranışları göstermesinin çalışanların etik davranışlarını teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Neubert vd.'ne (2009) göre de örgütteki etik iklimin önemli belirleyicilerinden biri liderlerin davranışlarıdır. Benzer şekilde Schminke vd.(2005), Grojean vd.(2004) ve Mulki vd.(2009) gibi araştırmacılar da bir örgütün etik ikliminin lider tarafından oluşturulduğunu öne sürmektedir. Brown ve Trevino'ya (2006) göre, liderin davranışı bir örgüt içindeki etik çalışma ortamını belirleyen bir unsurdur. Liderler, etik davranış sergileyerek rol model olarak hareket ederler ve böylece çalışanların tüm etik/etik olmayan davranışlarından sorumlu olmasını sağlarlar. Bu sayede lider işletmede etik bir iklim oluşturmaya yardımcı olur. Pelletier ve Bligh (2008) de etik liderlik davranışının örgüt iklimi üzerindeki etkisini incelemişler ve rol model olarak liderin örgütte etik iklim yaratmada önemli bir unsur olduğunu ortaya koymuşlardır. Gardner vd. (2005) ile Toor ve Ofori'ye (2009) göre liderler, olumlu bir rol model olarak hareket ederek etik davranış hakkında güçlü mesajlar iletirler. Böylelikle olumlu bir örgüt kültürü ve dolayısıyla etik bir çalışma ortamı yaratabilirler. Uhl-Bien ve Carsten (2007) araştırmalarında yöneticinin etik yönetim davranışının örgütte etik bir iklim oluşmasına yardımcı olduğunu belirlemişlerdir. Yöneticinin etik dışı davranışları ise çalışanlar tarafından görmezden gelme, kabullenme veya kopyalama gibi olumsuz davranışlar ile karşılık bulmaktadır. Brown ve Trevino (2006) ve Schminke (2005) ise etik liderliğin çalışanların iş ile ilgili tutumları (iş tatmini) ve örgütle alakalı çıktılar (duygusal örgütsel bağlılık vb.) üzerinde önemli etkileri olduğunu ve bunun etik iklimi oluşturmanın ötesinde örgütler için bir erdem olduğunu ifade etmişlerdir.

Etik liderlik ile etik iklim arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmalar ise şöyledir; Schminke vd. (2005) liderin bilişsel ahlaki gelişiminin han-

gi düzeyde olduğu ile (örn. ahlaki muhakeme kapasitesi) örgütün yaşının liderin ahlaki gelişimi ve etik iklim arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonucuna göre ahlaki muhakeme kapasiteleri ahlaki eylemleri ile tutarlı olan liderlerin etik iklim üzerindeki etkisi daha fazladır. Mayer vd.'nin (2010) çalışmasına göre etik liderlik ile etik iklim arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bunun yanında örgütte hâkim olan etik iklim ile çalışanın kötü davranışları arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Aynı çalışmaya göre etik liderlik ve çalışanların kötü davranışları arasında etik iklim aracılık rolü üstlenmektedir. Buna göre etik bir iş ikliminde çalışanların kötü veya zarar verici davranış gösterme eğilimleri daha azdır. Shin'in (2012) çalışması CEO'ların göstermiş olduğu etik liderlik davranışı ile etik iklim arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, CEO veya üst yönetimin etik liderlik davranışı göstermesi, çalışanların algılarını etkileyerek örgütte etik bir iklimin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Akdoğan ve Demirtaş (2014) yöneticilerin örgütlerde birer rol model olduklarını özellikle göstermiş oldukları etik liderlik davranışları ile örgütsel politik algıları yönlendirdiklerini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak yöneticilerin etik iklim algısını pozitif yönde etkileyerek göstermiş oldukları etik liderlik davranışının etik iklimi pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Enwezor vd.'nin (2020) çalışması eğitim sektöründe öğretmenlerin etik liderlik algısının etik iklim üzerinde olumlu yönde bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Al Halbusi vd. (2021) imalat, tıp ve sigorta sektörü çalışanları ile gerçekleştirdikleri çalışmalarına göre etik iklim etik liderlik ile çalışanların etik davranışları arasındaki ilişkiyi düzenleyen önemli mekanizmalardan biridir. Dey vd. (2022) Orta düzey yöneticiler ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında etik liderliğin sürdürülebilir iş performansı üzerindeki etkisini etik iklimin düzenleyici rolü aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucu öncelikle etik liderliğin etik iklim üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur, ayrıca etik iklim etik liderlik ile sürdürülebilir performans arasında bir düzenleyici görevi görmektedir. Bununla birlikte Saleh vd. (2022) ise banka sektöründe çalışanlar ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında etik liderliğin örgütün bireysel etik iklimini (kişisel çıkar, şirket çıkarı, verimlilik) güçlü bir şekilde ve olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır.

3.2.Etik Liderliğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisi

Viswesvaran ve Ones'a (2008) göre çalışan performansı, örgütsel amaçlarla bağlantılı olan veya bu amaçlara ulaşılmasına yardımcı olan ölçülebilir faaliyetler, davranışlar ve çıktılar olarak tanımlanmaktadır (Koopmans vd., 2011: 856). Bireysel performans yalnızca kişinin kendisiyle ilgili gibi görünse de iş ve çevre gibi faktörlerin de etkileşimini barındır-

maktadır. Ayrıca bu kavram yönetim stratejisi, liderliğin nasıl kullanıldığı ve örgüt iklimindeki algılanması ile ilgili bir gerçekliktir. Özmütaf (2007) liderlik tarzı, iletişim, motivasyon ve stres yönetimi gibi çeşitli örgütsel faktörlerin bireyin performansı üzerinde etkili olabileceğini iddia etmektedir. Barutçugil'e (2002) göre performans örgüt yapısı, işleyişi ve yöneticinin olumlu ya da olumsuz etkisi gibi bireyin kontrolü dışındaki dış değişkenlerden etkilenir. Bununla birlikte doğru zamanda alınan doğru kararlar ve gerçekleştirilen doğru eylemler ile bir yönetici çalışanın performansı en üst düzeye çıkarabilir. Etik liderler, etik standartları açık hale getirecek çalışanlarını davranışlarından sorumlu tutarlar. Buna göre etik liderler, çalışanlarının iş ile ilgili çıktılarını ve performansını iki şekilde etkileyebilir: doğrudan rol model olarak ve dolaylı olarak onlarla etkileşime girerek.

Brown ve Trevino (2006), etik liderlik ve çalışan davranışı arasındaki ilişkinin teorik temellerini aydınlatmak için sosyal etkileşim teorisini (Balu, 1964) ve sosyal öğrenme teorisini (Bandura, 1977, 1986) öne sürmüşlerdir. Sosyal etkileşim teorisine göre, eğer iki kişi arasında kaliteli bir sosyal etkileşim söz konusu ise her ikisi de birbirlerine faydalı olacak şekilde hareket edeceklerdir. Tam tersi bir durumda ise zarar verici davranışların ortaya çıkması söz konusudur. Başka bir deyişle, çalışanlar yöneticilerinden destek ve güven, örgütten ve diğer çalışanlardan maddi-manevi fayda gördüklerinde, bu olumlu davranışlara karşı kendilerini sorumlu hissedecek ve karşılığını vermek isteyeceklerdir (Brown ve Trevino, 2006; Kalshoven vd., 2011; Mayer vd., 2012). Çalışanlar, kendilerine değer verildiği ve çıkarlarının korunduğuna inandıkları zaman performanslarını arttırarak liderin eylemlerine karşılık vermiş olurlar (Walumbwa vd., 2011: 205). Bandura'nın 1977 tarihli sosyal öğrenme teorisine göre ise etik liderlik, rol model olma yolu ile çalışanların davranışları üzerinde bir etkiye sahiptir. Çalışanlar bu şekilde kendilerinden hangi davranışların istendiğini ve nasıl daha iyi performans göstereceklerini öğrenirler (Bouckennooghe vd., 2015: 253). Walumbwa vd. (2011) etik liderlik ve performans arasındaki ilişkiyi açıklamak için sosyal kimlik teorisini kullanmışlardır. Bu araştırmaya göre bu teori, hem sosyal etkileşim hem de sosyal öğrenme teorilerini kapsamakla birlikte bireyin belirli bir sosyal gruba ait olma duygusunu ifade etmektedir. Buna göre etik liderler, daha güçlü bir grup veya örgütsel kimlik duygusu yani örgüt veya grupla özdeşleşmeyi geliştirerek çalışan performansını etkileyebilirler.

Etik liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkinin altında yatan teorik dinamikleri inceleyen bu çalışmaların yanı sıra, bu iki kavram arasındaki ilişkiye açıklık getiren diğer çalışmalar şunlardır: Schwepker vd. (1997) yöneticilerinin etik değerleri ile kendi etik değerleri uyuşmadığı zaman satış elemanlarının etik anlamda bir ikilem (iç çatışma) yaşadığını ve bu çatışmanın çalışanların stresini arttırarak iş tatminlerini azalttığını

ve performanslarını düşürdüğünü öne sürmüştür. Brown vd.'nin (2005) çalışmasına göre yöneticileri etik liderlik davranışı gösteren çalışanlar görevlerinde ekstra çaba göstermek için isteklidir. Victor ve Soutar'ın (2005) çalışmasına göre dönüşümcü ve transaksiyonel liderlik ve çalışanların iş performansı arasındaki ilişkiye deontolojik ve teleolojik etik yaklaşım aracılık etmektedir. Diğer bir deyişle liderin etik davranış göstermesi liderlik tarzları ve çalışanın iş performansı arasında aracı olarak görev yapmaktadır. Benzer şekilde Brown ve Trevino'nun (2006) çalışması etik liderlik ve çalışanların işle ilgili çaba sarf etmesi arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Toor ve Ofori'ye (2009) göre etik liderlik işgören çıktıları üzerinde etkilidir. Bu çalışmaya göre etik liderlik, çalışanın liderden memnun olması, ve çalışanın işi ile ilgili ekstra çaba harcamak için istekli olması birbiri ile ilişkilidir. Piccolo vd. 'nin (2010) çalışması etik liderlik ile çalışanların iş performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte çalışanları ekstra çaba ve üretken davranışlar göstermeye teşvik eden geliştirilmiş iş özellikleri (yani görevin anlamlılığı ve iş özerkliği) etik liderliğin performans üzerindeki doğrudan etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Aksoy'un (2013) çalışması etik liderliğin ve etik iklimin iş performansını olumlu olarak etkilediğini belirlemiştir. Saeed vd.'ne (2013) göre etik liderlik davranışının bir bileşeni olan etik rehberlik çalışan performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Buna göre çalışanın performansını pozitif yönde etkileyen unsurlar; liderin etik bir rehber olarak davranması ve örgütte hâkim olan etik değerlerdir. Liu vd.'nin (2013) çalışması iş yerindeki arkadaşlığın etik liderlik ve görev performansı arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini belirlemiştir. Resick vd. (2011), Zehir ve Erdoğan (2011) ve Ayan (2015) da etik liderliğin çalışan performansı üzerinde olumlu yönde bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Bedi vd. (2015) etik liderlik algısının çalışanların iş performansının yanı sıra örgütsel ve duygusal bağlılığı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel kimliği ile pozitif olarak ilişkilidir. Bouckennooghe vd.'nin (2015) çalışması da etik liderlerin çalışanların motivasyonlarını geliştirmek suretiyle iş performanslarını arttırdığını öne sürmektedir. Ahn vd.'ne (2018) göre etik liderliğin görev performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Görev performansı, ürün ve hizmetlerin yaratılmasına doğrudan katkıda bulunan eylemler veya kuruluşun temel teknik prosedürlerini dolaylı olarak destekleyen eylemler olarak tanımlanabilir. Shafique vd. (2018) turizm sektöründe çalışanların etik liderlik algısının iş tatmini ve iş performansı üzerinde olumlu, işten ayrılma niyetleri üzerinde ise olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kia vd.'nin (2019) banka çalışanları ile gerçekleştirdikleri araştırmalarına göre ise örgütteki etik iklim etik liderlik ile çalışan performansı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Aftab vd. (2021) imalat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarına yönelik gerçekleştirdikle-

ri çalışması etik liderlik davranışının etik iklim üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymuştur. Syahrani vd. (2022) ise kamu kurumlarında gerçekleştirdikleri araştırmaları etik liderliğin normatif bağlılık yoluyla çalışanların iş performansı olumlu olarak etkilediğini belirlemiştir. Benzer şekilde Thanh vd. (2022) kamu sektörü bağlamında hem etik liderliğin hem de işe bağlılığın kamu görevlilerinin iş performansını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Tüm bu çalışmalar göstermektedir ki hangi sektör veya iş alanında olursa olsun bir örgütteki etik liderlik çalışan performansının en önemli belirleyicilerinden biridir.

Sonuç

Şimdiye kadar gerçekleştirilen liderlik araştırmaları, liderlerin eylemlerinin çalışanların tutum ve davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bunun örgüt içindeki etik ortamı şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Brown ve Trevino' ya (2006) göre yöneticilerin eylemleri işyerinde hakim olan etik iklimi belirlemektedir. Etik bir örgüt iklimi geliştirmede etik liderlik eylemlerinin önemi araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Pelletier ve Bligh, 2008). Buna göre etik iklimi belirleyen en kritik faktör liderin etik davranışdır (Neubert vd., 2009). Bir örgütte etik bir iklim yaratmak için öncelikle etik davranış biçimi kuruluş içindeki günlük operasyonların normal bir parçası haline getirilmelidir. Ayrıca, etik düşünce sadece bir işletmenin örgüt içi uygulamalarının değil, aynı zamanda dış politikalar, üst yönetim, her türlü iş faaliyeti ve çalışanların günlük karar verme süreçlerinin de öncelikli bir bileşeni olmalıdır. Liderler, çalışanların herhangi bir etik veya etik olmayan davranıştan sorumlu tutulmalarını sağlamak istiyorlarsa, etik davranmalı ve firmalarında etik bir kültürün gelişmesini teşvik etmeye çalışmalıdır.

Bireysel performans iş,, çalışan ve çevre gibi faktörlerin etkileşiminden doğar (Milkovich ve Wigdor, 1991: 48) ve bu kavram yönetim yaklaşımı, liderliğin uygulanma şekli ve örgüt iklimindeki algısı ile ilgilidir. Araştırmalar, etik liderlik uygulamalarının çalışan performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırmaların sonuçlarına göre bir lider ne kadar çok etik liderlik davranışı gösterirse çalışan performansı o derece artar. Bir örgütte çalışanların uygun eylemlerin, tutumların ve normların neler olduğunu öğrendikleri birincil kaynağın liderin davranışları olduğu iddia edilebilir. Etik liderler, iş ilkelerine uygun hareket eder, çalışanlarına adil davranır, onları önemser ve bu alanlarda değerli bir kaynak olarak hizmet eder. Çalışanlar ise etik liderlerin faaliyetlerini taklit ederek onların değer ve tutumlarını benimserler. Çalışanlar bu değer ve tutumları gözlem ve taklit yolu ile benimseyerek uygun davranışları öğrenir. Bu sayede görevlerini dürüstçe yerine getirerek yüksek düzeyde iş performansı elde etme olasılıkları daha yüksektir. Bu nedenle

ölgütlerde etik davranışın yerleşmesi için etik yönetim kültürünün oluşturulması, etik yönetimsel liderlik tarzının benimsenmesi, etik yönetsel karar alma sistemlerinin kurulması ve etik eğitimlerinin verilmesi önemlidir (Kılavuz, 2002).

KAYNAKÇA

- Ahn, J., Lee, & S., Yun, S.(2018). Leaders' core self-evaluation, ethical leadership, and employees' job performance: The moderating role of employees' exchange ideology. *Journal of Business Ethics*.27-1, 1-14.
- Aftab, J., Sarwar, H., Amin, A., & Kiran, A. (2021). Does CSR mediate the nexus of ethical leadership and employee's job performance? Evidence from North Italy SMEs. *Social Responsibility Journal*, 18(1), 154-177.
- Akdoğan, A., & Demirtaş, Ö.(2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: Örgütsel politik algılamaların aracı rolü. *AKÜ İİBF Dergisi*. Cilt: XVI Sayı: 1. Haziran,107-123.
- Akkoç, İ.(2012). Gelişim kültürü ve etik iklimin yenilikçiliğe etkisinde dağıtım adaletinin rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 4 (3).45-60.
- Aksoy, S. (2013). Etik liderin ve etik iklimin iş performansına etkisi: İlac muhessilleri üzerinde yapılan bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi 18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*.19-22 Haziran. 92-102.
- Al Halbusi, H., Williams, K. A., Ramayah, T., Aldieri, L., & Vinci, C. P. (2021). Linking ethical leadership and ethical climate to employees' ethical behavior: the moderating role of person-organization fit. *Personnel Review*, 50(1), 159-185.
- Arslantaş, C.C., & Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:8. Sayı1. 111-128.
- Ayan, A. (2015). Etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etkisi: kamu kuruluşunda bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*.10(3).117-141.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans yönetimi*. Kariyer Yayıncılık. İstanbul.
- Bedi, A., Alpaslan C.M.,& Green, S.(2015) A meta-analytic review of ethical leadership outcomes and moderators. *Journal of Business Ethics*,139-3, 517-536.
- Bello, S.M.(2012). Impact of ethical leadership on employee job performance. *International Journal of Business and Social Science*. 3(11).28-237.
- Boshoff, C., & Arnolds, C.(1995). Some antecedents of employee commitment and their influence on job performance. *South African Journal of Business Management*, 2. 125-135.
- Bouckenoghe, D., Zafar, A., & Raja, U.(2015). How ethical leadership shapes employees' job performance: The mediating roles of goal congruence and psychological Capital. *Journal of Business Ethics*.129(2), 251-264.

- Brown, M. E., Trevino, L. K., & Harrison, D. A.(2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97 (2), 117–134.
- Brown, M. E. & Trevino, L. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17 (6), 595–616.
- Büte, M. (2011). Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı:1, 171-192.
- Campbell, J.(1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. M. Dunnette & L. Hough (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology* içinde (ss.686–707). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1). 35-46.
- De Hoogh, A.H.B. & Den Hartog, D.N.(2008). Ethical and despotic leadership, relationships with leader's social responsibility, top management team effectiveness and subordinates' optimism: A multi-method study. *The Leadership Quarterly*.19(3).297-311.
- Deshpande, S.P., George, E., & Joseph, J.(2000). Ethical climates and managerial success in russian organizations. *Journal of Business Ethics*, Vol. 23, No. 2, 211-217.
- DeConinck, J.,B.(2010). The influence of ethical climate on marketing employees' job attitudes and behaviors. *Journal of Business Research*, 63, 384–391.
- Dey, M., Bhattacharjee, S., Mahmood, M., Uddin, M. A., & Biswas, S. R. (2022). Ethical leadership for better sustainable performance: Role of employee values, behavior and ethical climate. *Journal of Cleaner Production*, 337, 130527, 1-11.
- Elçi, M. (2005). Örgütlerde etik iklimin personelin vatandaşlık davranışlarına etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
- Enwereuzor, I. K., Onyishi, I. E., Albi-Oparaocha, F. C., & Amaeshi, K. (2020). Perceived leader integrity as a mediator between ethical leadership and ethical climate in a teaching context. *BMC psychology*, 8(1), 1-11.
- Gardner, W. L., Avolio, B. J., Luthans, F., May, D.R., & Walumbwa, F.O. (2005). Can you see the real me? A self-based model of authentic leader and follower development. *The Leadership Quarterly*.16 (3). 343-372.
- Grojean, M.W., Resick, C.J., Dickson, M.W., & Smith, D.B.(2004). Leaders, values, and organizational climate: Examining leadership strategies for establishing an organizational climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics*. 55, 223–241.

- Helvacı, A. (2002). Performans yönetim sürecinde performans değerlendirmenin önemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt 35. Sayı 1-2. 155-169.
- Kalshoven K., Den Hartog D.N., & De Hoogh A.H.B. (2011). Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. *The Leadership Quarterly*. 22., 51–69.
- Kılavuz, R. (2002). Yönetmelik etik ve halkın yönetmelik etik oluşumuna etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 255-266.
- Kia, N., Halvorsen, B., & Bartram, T. (2019). Ethical leadership and employee in-role performance: The mediating roles of organisational identification, customer orientation, service climate, and ethical climate. *Personnel Review*. 48 (7), 1716-1733.
- Koopmans, L., Bernaards, C.M., Hildebrandt, V.H., Schaufeli, W.B., W. de Vet, H.C., & Van der Beek, A.J. (2011). Conceptual frameworks of individual work performance: *A Systematic Review*. *JOEM*, Volume 5., Number 8, 856-866.
- Liu, J., Kwan, H., K., Fu, P.,P., & Mao, Y.(2013). Ethical leadership and job performance in china: The roles of workplace friendships and traditionality. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86 (4), 564–584
- Martin, K.,D., & Cullen, J.,B.(2006). Continuities and extensions of ethical climate theory: A meta-analytic review. *Journal of Business Ethics*. 69.175–194
- Mayer D.M. , Kuenzi M. , Greenbaum R., Bardes M., & Salvador R. (2009). How low does ethical leadership flow? Test of a trickle-down model. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*,108 (1),1–13.
- Mayer, D., M., Kuenzi, M., & Greenbaum, R.,L. (2010). Examining the link between ethical leadership and employee misconduct:The mediating role of ethical climate. *Journal of Business Ethics* 95. 7–16.
- Mayer D.M., Aquino K., Greenbaum R.L., & Kuenzi M. (2012)..Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership. *Academy of Management Journal*. Vol. 55, No. 1, 151–171.
- Mihelič K.K., Lipičnik B.,& Tekavčič M. (2010). Ethical leadership.*International Journal of Management & Information Systems*. Fourth Quarter.14 (5). 31-42.
- Milkovich, G.T.,& Wigdor, A.K. (1991). *Pay for performance: Evaluating performance appraisal and merit pay*. National Academy Press, Washington.
- Mulki, J.P., Jaramillo, J.F., & Locander, W.B.(2009). Critical role of leadership on ethical climate and salesperson behaviors. *Journal of Business Ethics*. 86.125–141.
- Neubert, M. J., Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Roberts, J. A. & Chonko, L. B.

- (2009). The virtuous influence of ethical leadership behavior: Evidence from the field. *Journal of Business Ethics*, 90, 157-170.
- Özmutaf, N.M.(2007). Örgütlerde bireysel performans unsurları ve çatışma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt 8, Sayı 2. 41-60.
- Pelletier, K. L., & Bligh, M. C. (2008). The aftermath of organizational corruption: Employee attributions and emotional reactions. *Journal of Business Ethics*, 80(4), 823-844.
- Peterson, D.K.(2002). The relationship between unethical behavior and the dimensions of the ethical climate questionnaire. *Journal of Business Ethics*. 41, 313–326.
- Piccolo, R.,F., Greenbaum, R., Den Hartog, D.,N., & Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of Organizational Behavior*. 31 (2-3), 259–278.
- Resick C.,J, Hanges P.J., Dickson M.W., & Mitchelson J.K. (2006). A cross-cultural examination of the endorsement of ethical leadership. *Journal of Business Ethics*. 63: 345–359.
- Resick, C. J., Martin, G. S., Keating, M. A., Dickson, M. W., Kwan, H. K., & Peng, C. (2011). What ethical leadership means to me: Asian, American, and European perspectives. *Journal of Business Ethics*. 101(3), 435-457.
- Saeed, R., Shakeel, M., Lodhi, & R.,N. (2013). Ethical behavior and employees job performance in education sector of Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 18 (4), 524-529.
- Saleh, T. A., Sarwar, A., Islam, M. A., Mohiuddin, M., & Su, Z. (2022). Effects of leader conscientiousness and ethical leadership on employee turnover intention: the mediating role of individual ethical climate and emotional exhaustion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(15), 8959.
- Sayğan, S., & Bedük, A.(2012). Ahlaki olmayan davranışların duyurulması (whistleblowing) ve etik iklimi ilişkisi üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:28. Sayı:1. 1-23
- Schminke, M., Ambrose, M.L., & Neubaum, D.O.(2005). The effect of leader moral development on ethical climate and employee attitudes. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 97 (2), 135–151.
- Schminke, M., Arnaud, A, & Kuenzi, M.(2007). The power of ethical work climates. *Organizational Dynamics*. Vol. 36, No. 2, 171–186.
- Schwepker, C. H., Ferrell, O. C., & Ingram, T. N.(1997). The influence of ethical climate and ethical conflict on role stress in the sales force. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(2), 99-108
- Sezgül, İ.,(2010). Liderlik ve etik: Geleneksel, modern ve postmodern liderlik tanımları bağlamında bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*. Haziran 2010 • 4 (7) : 239-251.

- Shafique, I., N Kalyar, M., & Ahmad, B. (2018). The nexus of ethical leadership, job performance, and turnover intention: The mediating role of job satisfaction. *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 16(1), 71-87.
- Shin, Y.(2012). CEO Ethical leadership, ethical climate, climate strength, and collective organizational citizenship behavior. *Journal of Business Ethics*, 108, 299–312.
- Syahrani, M., Hernawaty, H., & Winarno, A. (2022). The Effect of Ethical Leadership On Job Performance: The Mediating Role of Public Service Motivation and Normative Commitment. *Journal of Leadership in Organizations*, 4(1). 41-60.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). *Performans*. Güncel Türkçe sözlük, <https://soz-luk.gov.tr/>
- Thanh, N. N., Thuy, H. T. T., Hoa, N. T. T., & Thien, N. D. (2022). The relationship between ethical leadership, job engagement, and job performance: evidence from the public sector in Vietnam. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 19(2), 1161-1176.
- Toor, S.,R., & Ofori, G.(2009). Ethical leadership: Examining the relationships with full range leadership model, employee outcomes, and organizational culture. *Journal of Business Ethics*. Vol. 90. No. 4. 533-547
- Trevino, L.K., Hartman L.P., & Brown M. (2000) Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review*, Vol 42, No. 4 Summer. 128-142.
- Trevino, L.K., Brown, M., & Hartman, L.P. (2003) A Qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite, *Human Relations*, Vol.56, No.1.5-37.
- Tutar. H., Altınöz, M., & Çakıroğlu, D.(2011). Is ethical leadership and strategic leadership a dilemma? A descriptive survey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 24. 1378-1388.
- Uhl-Bien, M., & Carsten, M.,K. (2007). Being ethical when the boss is not. *Organizational Dynamics*. Vol. 36.No. 2,187–201.
- Victor, G.,Y.,S., & Soutar, G.,N. (2005). The role of ethical behaviours in the relations between leadership styles and job performance. *ANZMAC 2005 Conference: Corporate Responsibility*. 5-7 December. 24-33.
- Walumbwa, F.O., Mayer, D.,M., Wang., P.,Wang, H., Workman, K., & Christensen, A.,L.(2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader–member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 115. 204–213
- Wimbush,J.C.,& Shepard, J.M.(1994).Toward an understanding of ethical climate: Its relationship to ethical behavior and supervisory influence. *Journal of*

Business Ethics. 13. 637-647.

- Wimbush J.C., Shepard J.M., & Markham, S.E. (1997). An empirical examination of the relationship between ethical climate and ethical behavior from multiple levels of analysis. *Journal of Business Ethics*. 16, 1705–1716.
- Victor, B., & Cullen, J. B. (1987). A theory and measure of ethical climate in organizations. *Research in corporate social performance and policy*, 9(1), 51-71.
- Victor, B., & Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative science quarterly*, 33(1), 101-125.
- Yıldız, O., & Erdil, T. S. (2013). Türkiye havayolu yolcu taşımacılığı sektöründe hizmet kalitesinin karşılaştırmalı ölçümlenmesi. *Öneri Dergisi*, C.10. S.39, 89-100.
- Yücel, R., & Çiftçi, G.E. (2012). İş görenin iş etiği tutum ve davranış algısı. *İş Ahlakı Dergisi*, Mayıs, Cilt 5, Sayı 9, 131-161.
- Zehir, C., & Erdoğan, E.(2011). The association between organizational silence and ethical leadership through employee performance. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 24.1389–1404

Bölüm 6
BİR CUMHURİYET AYDINI
VASFİ RAŞİT SEVİĞ

Tuğba KORHAN¹

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-8902-0670>

Cumhuriyetin ilk yıllarında milletvekilliği, akademisyenlik ve avukatlık yapmış olan Vasfi Raşit Sevig, 1887 yılında Yemen'in Meneha şehrinde doğmuştur. Babası, emekli mutasarrıf Mehmet Raşit Paşa (BCA 403-40-22-08-1324), annesi Lütfiye Hanım'dır. Vasfi Raşit Sevig, ağabeyi Muhammer Raşit ile birlikte ilk ve orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde okumuş (Binark, 1996: 535) ve 1906 yılında 508 numaralı öğrenci olarak mezun olmuştur. Sevig ile ilgili sınıf arkadaşı Sermet Muhtar Alus, ileride iyi bir hukukçu olacağına alameti olarak, okudukları dönemde müfredata yeni eklenen *kavanin derslerinin yetenekli talebesiydi* yorumunu yapmıştır (Alus, 2005: 85). Sermet Muhtar Alus'un öngördüğü gibi Vasfi Raşit Bey, Galatasaray Sultanisi'nden sonra İstanbul Hukuk Mektebi'nde öğrenim görmüş, 1906 yılında bu okuldan mezun olarak hukukçu olmuştur (Binark, 1996: 536).

Vasfi Raşit Bey'in hukuk fakültesini bitirmesi II. Meşrutiyet'in ilanından iki yıl önceye rastlamaktadır. Yeni mezun genç avukat Sevig bu dönemde, İttihatçı olarak bilinen ve hatta bürosu İttihat Terakki'nin İstanbul şubelerinden biri olarak kullanılan Avukat Baha (Pars) Bey'in bürosunda çalışmıştır. Ziya Şakir Bey, anılarında Vasfi Raşit Bey'in bu bürodaki durumundan bahsetmiştir;

Avukat Baha Bey'in bürosunda henüz hukuk tahsilini bitirmiş olan bir genç avukat bulunmakta idi. Kendisi bugün kıymetli sayılabarlarımız arasında bulunan Vasfi Raşit Sevig'dir. Vasfi Bey, henüz gençliğine ve tecrübesizliğine rağmen pek büyük hizmetler ifa etmiş, hayatını tehlikeye koyarak hürriyet tarihimize altın kalemle yazılacak kadar kıymetli faaliyet göstermiştir (Şakir, 1936:10) ¹. Ziya Şakir Bey 1933 yılında yayınlanmış olan anılarında bu yardım hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ziya Şakir Bey'in anlatımına göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanından evvel, Selanik'ten İstanbul'a vükelayı tehdit etmek amacıyla bir beyanname yazılmıştır. Onüç sayfadan oluşan bu beyanname; *ef'al ve hareketinizle bu zavallı vatani ve bu biçare milleti mahvediyorsunuz. Derhal makamınızı terk ediniz. Eğer bunu yapmazsanız milletin size hazırladığı ağır cezayı çekeceksiniz* yazmaktadır. Ziya Şakir Bey'e göre bu beyannameler, Zişan Hanım² tarafından Selanikten İstanbul'da Baha Bey'in bürosuna getiril-

1 Ziya Şakir Bey'in anlattıklarına göre Avukat Baha Bey'in bürosuna Avukat Vasfi Raşit Bey ile aynı dönemde başka ittihatchılar da gelmekteydi. Bunlar arasında Ziya Şakir Bey'in anıların yazmış olduğu 1936 yılından önce vefat etmiş olan Muharrir Sadık Sıtkı Bey, Darüşşifa matematik öğretmeni Fatih Bey vardı. Fatih Bey 1936 yılında Rasathane Müdürü olarak görev yapmaktadır. Büroya gelenler arasında Mustafa Salim ya da Çolak Salim olarak bilinen bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin veznedarlığını yapmış olan Selanikli Salim Bey de vardır. Salim Bey, Ziya Şakir Bey'in anılarını yazdığı dönemde matematik profesörüdür. Ayrıca büroda bu kişilerin yanında II. Abdülhamit'in baş mabeyncisi Ragıp Paşa'nın oğlu olan hukuk mektebi öğrencisi Abid (Abidin) Bey de bulunmaktadır.

2 Zişan Hanım, Manyasizade Refik Bey'in kayınvalidesidir. Zişan Hanım ve Refik Bey'in eşi olan kızı Meveddet Hanım, Selanik ve İstanbul arasında kuryelik yapmakta ve Baha Bey'e gizli şekilde evrak götürmekteydi. Bkz: Asım Çalıköğlü, "Gizli Cemiyette Erkekler Kadar Ciddiyet

miştir (Cengiz, 1991: 130). Baha Bey beyannameleri kime dağıttıracağını düşünürken Vasfi Raşit Bey; *bu işi memnuniyetle kabul ederim* diyerek beyannameleri dağıtmıştır (Son Posta, 1 Mart 1933: 8).

Ayrıca İttihat Terakki Partisi'nin önemli isimlerinden Talat Paşa da anılarında Avukat Baha Bey'in bürosunda Vasfi Raşit Bey ve Abid Bey'in bulunduğundan söz edilmiştir (Babacan, 2005, s. 9). Ziya Şakir Bey ve Talat Paşa'dan başka Kazım Karabekir de Avukat Baha Bey'in bürosunda çalışan Vasfi Raşit Bey'in kendisine yardım ettiğine *İttihat ve Terakki* adlı kitabında yer vermiştir (Karabekir, 2020: 200).

II. Meşrutiyetin ilanından önce İttihat ve Terakki Partisi mensupları ile birlikte hareket ettiği görülse de II. Meşrutiyetin ilanından sonra Vasfi Raşit Bey'in Parti içinde bir faaliyetine rastlanmamıştır. Bununla birlikte 1949 yılında bir köşe yazısında Vasfi Raşit Bey, kendisinin gençlik dönemine rastlayan II. Meşrutiyet Dönemi öncesindeki duygularına eleştirel yaklaşmıştır;

Ben gençliğimde Abdülhamit'e yapılmış olan suikastin akamete uğramış olmasına üzülmüş ve Şemsi Paşa'nın öldürülmesini alkışlamıştım. Abdülhamit'in istibdadı altına düşmek felaketine uğramış olan milletimizin o zamanki gençliği, bir katil kurşununun esaret zincirimizi parçalayabileceğini sanmıştı. Halbuki istibdad kurşunu takib etti, fakat zincirler bir türlü kırılmadı. Hayatı dökülen kanlarla tazelenen millet, kurtuluşun düşünce, adalet ve ahlakla olacağını anladı.

Ayrıca Sevig, sadece kendi gençliğini değil o yıllarındaki hocası Tevfik Fikret'in; *Kanlarla cinayete pek benzeyen bu iş, Bir hayr olurdu asırlarca geçmemiş*, dizelerini şu sözlerle eleştirmiştir;

O suikast Hocam, cinayetin bir benzeri değildi suikast cinayetin ta kendisi idi. Ve şükür ki akim kaldı. Bir bomba bir devri kapatmaya kafi gelmez. Abdülhamit siyasette cinayetten çok daha ağır olduğu iddia edilen hatalarının neticeleri altında yıkıldı ve ezildi. (Sevig, Hükümetler Nası Devrilir, *Yeni Sabah*, 10 Ocak 1949: 1).

Vasfi Raşit Bey, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra Ocak 1909'da İttihat Terakki Partisi adına Sorbonne'de hukuk fakültesi okumak üzere Paris'e gitmiştir Sevig, Paris'te öğrenimine devam ettiği sırada İstanbul'da karışıklıklar çıktığını birkaç arkadaşıyla birlikte öğrenmiştir. Bu haber üzerine 31 Mart Vakası olarak tarihte yerini alacak olan olayların bastırılmasına, Hareket Ordusu'na katılarak destek vermiştir. Vasfi Raşit

ve Fedakarlıkla Çalışmış Vatansever Kadınlarımızdan Bazıları", Son Posta, 12 Ağustos 1953: 5. Zişan Hanım'ın Baha Bey'in bürosuna evrak teslim ettiği ile ilgili bilgi veren başka bir kaynak da Kazım Karabekir'dir. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 169., Enver Paşa da anılarında Zişan ve kızı Meveddet Hanım'dan söz etmekte hatta bu hanımların Refik Bey'in evinde kuryelik yapmak için kaldıklarından fakat çıkan dedikodulardan dolayı Meveddet Hanım'la nikah kıydıklarından söz etmiştir.

Bey'in de dahil olduğu Hareket Ordusu'na ait Ohri Taburu, Bahariye'de İplikhane Kışlası'nı teslim almış, ardından Selimiye Kışlası'nı da teslim almak üzere Üsküdar'a geçmiştir. 1950 yılında Vasfi Raşit Bey, Hareket Ordusu'nda bulunduğu sırada yaşadıklarını şu cümlelerle kaleme almıştır;

*Orada başka taburlar da mevcuttu. Bunlardan biri asi Selimiye tümine mensup bir kıta sanıldı ve ateş teatisine başlandı. Ohri Burnu Komutanlığı'nda bugünkü Erzurum Milletvekili Eyüp Sabri Bey bulunuyordu. Tarih sayfalarında ve hatta resimlerde düşman üzerine şahametle yürüyen komutanların hikayelerini ve resimlerini okuduk ve gördük. Fakat birbirini vuran ve aynı yolun yolcusu iki kardeş kıta arasında kendini silahsız olarak atan bir komutanın varlığını ne okuduk silahsız olarak atan bir komutanın varlığını ne okuduk ne de gördük. Eyüp Sabri Akgöl denince onun ateşlerin arasında ölçüsüz cesaretle atılışı Sıffin'de boğuşan İslamlar arasında yükselen "Kitap" gibi mukateleyi durdurması gelir (Sevig, "Memleketin Nabzı Muhalefetin Kudretini Gösteriyor", *Kudret Gazetesi*, 10 Nisan 1950: 1). Eyüp Sabri (Akgöl) Bey'in komutasındaki Ohri Taburu (Ohri Milli Alayı) Manastır'dan İstanbul'a hareket eden son birliktir. Bu birlik yolda iken askeri okul öğrencilerinden 40 kişilik bir grup silahlı oldukları halde Yenicevardarlı Naci önderliğinde firar etmiş ve Ohri Taburu'nun bulunduğu trenin önünü keserek kendilerine katılmak istemişlerdir (Soko, 2014: 267). Vasfi Raşit Bey'in anılarında söz ettiği, iki grubun yanlış anlama ile birbirine ateş açma ihtimalinin doğması, askeri okul öğrencilerinin Eyüp Sabri Bey'in taburuna katılması esnasında yaşanmış olması muhtemeldir. Ohri Taburu, İstanbul'a ulaştıktan sonra isyanın bastırılmasına katılmış ve isyan sonlandırılmıştır. Vasfi Raşit Bey de 31 Mart ayaklanması bastırıldıktan sonra Paris'teki öğrenim hayatına geri dönmüştür (Sevig, *Kudret Gazetesi* 10 Nisan 1950, 1).*

Vasfi Raşit Bey, 10 Ağustos 1914'te ise Paris'te gördüğü hukuk eğitimini tamamlayarak yurda dönmüş ve yedek subay olarak orduda görev almıştır (Altınsu, 1972: 280). Yurda dönmesinin hemen ardından 30 Ağustos tarihinde I. Dünya Savaşı seferberliğinde talimgâha alınmış (Binark, 1996: 535), I. Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılmıştır. Vasfi Raşit Bey, yanında Mehmet Rüştü ile birlikte 1915 yazında Kafkas Cephesi'ne doğru Erzincan'dan Suşehri'ne gitmiştir. Suşehrinden III. Ordu'ya katılmak üzere yola çıktıklarında 15 Haziran 1915 tarihinde Şebinkarahisar'da Ermenilerin karışıklıklar çıkardığı haberini alarak Şebinkarahisar'a doğru ilerlemişlerdir. 19 Haziran 1915 günü öğlen saatlerine doğru isyan bölgesine ulaşmışlardır. Bölgedeki çeteci Ermeniler, Türk mahallelerini ateşe vererek yangın çıkarmıştır. Bu karışıklıkta Ermeni çetesinin merkezi olarak kullanılan Hüsüyan adlı bir çetecinin evinden çevreye ateş açılmış. Vasfi Raşit Bey ve Mehmet Rüştü Bey buradaki direnişin kırılması için görevlendirilmişlerdir (Bayur, 1991: 43). Ermeni mahallelerinin Şebinkarahisar

kalesine yakın olmasından dolayı pek çok Ermeni isyancı kaleye kaçmıştır (ATASE Arşivi; K: 311, D: 1028/1264, F: 3-4, ATASE Arşivi; K: 311, D: 1028/1264, F: 3-6., Sarısan, 2018: 233). Askerlerin kaleyi kuşatmasıyla sıkışan Ermeniler, 27 Haziran tarihinde kuşatmayı yararak kaçmak istemiş fakat başarılı olamayınca Vasfi Raşit Bey'in bölüğüne bomba atarak 50 kadar askerin şehit olmasına neden olmuşlardır. Buna karşılık Ermenilerin 232 ölüleri olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2019: 346).³

I. Dünya Savaşı'nda fiili olarak görev almış olan Vasfi Raşit, 12 Aralık 1917'de ordu ile ilişkisini kesmiş ardından Adliye Nezareti tarafından Saksonya mahkemelerinde staj yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Ocak 1918'de Almanya Dresden'e gitmiş (Altınsu, 1972: 280), 1917-1925 seneleri arasında burada hem avukatlık stajı yapmış hem de Saksonya mahkemelerinde çalışmıştır⁴.

Almanya'daki stajının ardından Vasfi Raşit Bey, 1925'te Türkiye'ye dönmüş ve çeşitli hakem mahkemelerinde Türkiye'yi temsil etmiştir. Örneğin, Maliye Vekâleti ile Fransız uyruklu Baron Dovandor arasında 1912 yılından beri devam etmiş olan Çukurova arazisi ile ilgili bir ihtilafa dair görülen mahkemede Türk ajanı olarak görev yapmıştır (Fransız Mahkemesinde Bir Olay", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1928: 1).

Vasfi Raşit Bey, Türkiye'de bulunduğu dönemde zaman zaman *Cumhuriyet* gazetesinde de yazılar yazmıştır. Örneğin 1926 Sarayburnu'nda Atatürk heykelinin yapılması ile ilgili bir yazı yazmış ve heykelin yapılış amacını değerlendirmiştir. Vasfi Raşit Bey'e göre heykel, hilafet kurumuna ve hilafet ordularına karşı yapılmıştır. *Hayati bir zorunluluk olan Türk İnkılabı'nın kesinliğini ilan ediyor ve biz inkılapçıların göğsünü kabartıyor* diyerek Sarayburnu'ndaki Atatürk heykelinin açılışını değerlendirmiştir (Dere, 2020: 117). Atatürk İnkılaplarının savunucusu olan Vasfi Raşit Bey, laik düşüncüyü de savunmakla beraber laikliğin kutsal değerlerle çatışması durumundaki fikrini ise *Cumhuriyet* gazetesinin 20 Ağustos 1927 tarihinde çıkan sayısında şöyle açıklamıştır; *laiklik cumhuriyetin cevheridir. Bu cevher olmadan cumhuriyet ruhsuz kalır. Laiklik ile ilmin ihtilaf ettiği durumda hakikat ilimde, Semavi Kitap'ta olacaktır. Hakiki cumhuriyetçiler buna iman ederler* (Sevîg," Laiklik", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ağustos, 1927: 1).

Vasfi Raşit Bey, 28 Eylül 1924 tarihinde Berlin Elçiliği tercümanlığına atanmış, 23 Ocak 1925'te Anadolu Ajansı'nın Paris muhabiri olarak gö-

3 Anlatılan dönemden sonra Vasfi Raşit Bey, 17 Eylül 1914'te Sivas Valisi Hasan Hilmi Paşa'nın kızı Nazmiye Hanım ile evlenmiştir. Ayrıca Vasfi Raşit Sevîg'in eşi Nazmiye Hanım'ın kız kardeşi de Dr. Esat Işık ile evlidir. Bkz: H. Kadırcan Keskinbora, Esat Işık, Bilimde Siyasette Milli Mücadelede Bir Işık, İstanbul: Som Kitap 2010: 99.

4 Vasfi Bey ve eşi Dresden'de dostları olan II. Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultan'ın torunu Mevhibe Celadetin Hanım'la sık sık görüşmüşlerdir. Bkz: Sara Ertuğrul Korle, Geçmiş zaman olur ki, Prens Mevhibe Celadetin'in Anıları, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1953: 320.

rev yapmaya başlamış, 16 Ağustos 1926'da ise Lozan Barış Antlaşması'na göre İstanbul'da kurulan, Muhtelif Hakem Mahkemelerinin Türkiye ajanlığına getirilmiştir. (BCA, 30-18-1-2-14-69-20).

6 Aralık 1930'da bu görevinden ayrılarak yerel seçimlerde CHF Adalar İlçesi'nden İstanbul Şehir Meclis Üyesi seçilmiştir. Bu görevi sırasında İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun 5. yıl dönümü münasebetiyle bir organizasyon tertip etmiştir. Bu organizasyonda Türk İzmir bestesinin bestecisi Kurt Stringler Riyaset-i Cumhuriyet Orkestrası eşliğinde bir konser düzenlemiş, Vasfi Raşit Bey, bu konser sonrasında sık sık alkışlarla kesilen bir konuşma yapmıştır (Sevig, "Türk İzmir", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Eylül 1927: 1).

Vasfi Raşit Sevig, Atatürk'ün sofrasında iki, üç kere bulunmuştur. Bunlardan biri ile ilgili anısını şu cümlelerle aktarmıştır.;

İlk defa harf inkılabı dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmış olan törene Cumhuriyet gazetesi adında çağırıldım. Giden davetlileri Atatürk yemeğe alkoymuştu. 29 Ağustos 1928 tarihli olan yemekten gece saat 24.00 olduktan sonra konuklardan bazıları 30 Ağustos Zafer Bayram'ı nedeniyle Atatürk'ü kutlamak için ayağa kalkmışlardır.

Sevig'in anlatımına göre; *dünyanın en nazik ev sahibi olan Atatürk, onları en haşin bir çehre ve edayla yerlerine oturtmuş ve şu cümleleri söylemiştir; Önümüze gelen bir krokiyi anlamaktan başka ne meziyet göstermişiz Türk ordusuna kumanda etmek şerefini verdiğiniz bir kimseye de bu kadarcık liyakati da çok görmeyiniz demiştir.*

Atatürk sözlerine gerçi emir ve işaret eyledik fakat ölümle karşı karşıya biz gelmedik. Ben isterim ki tebrikleriniz ölüm ile karşı karşıya gelmiş olanlara ait olsun. Ben ister idim ki tarih benim ismimi yazmasın, yerime o ölüm ile karşı karşıya gelmiş olanların isimlerini tek tek yazsın diyerek şehitlere duyduğu saygıyı dillendirmiştir (Akay, 2010: 53).

Vasfi Raşit Sevig'in Milletvekilliği Dönemi

1931 yılına kadar İstanbul Belediye Meclis azalığı yapan Vasfi Raşit Bey, 1931 yılında Atatürk'ün isteğiyle Şebinkarahisar milletvekili seçilmiştir (Altınsu, 1972: 281) ve 4 Mayıs 1931'de milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. Bu dönem boyunca İçişleri Komisyonu'nda görev yapan Vasfi Raşit Bey, İş Kanunu tasarısının incelenmesi için kurulan geçici komisyonda da görev almıştır (Binark, 1996: 535).

Ayrıca Matbuat Kanunu çalışmalarına da karma encümen sözcüsü olarak katılan Vasfi Raşit Bey, bir dönem yaşadığı Almanya'nın matbuat kanununun benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Sevig'e göre, Alman matbuat sisteminde gazete sahibinin gazetede yazan ve suç unsuru oluşturan bir ya-

zıdan haberi olmadığı takdirde sorumlu tutulmadıklarını ancak denetleme ve yönetim kusurları olduğu takdirde ceza almaları gerektiğini savunmuştur. Fakat o dönem hazırlanan Matbuat Kanunu'nda Alman Matbuat Kanunu'nun bu özelliğinin gözetilmeden hazırlandığını ve bunun değiştirilmesi gerektiği konusunda görüşlerini bildirmiştir. Bunun üzerine Matbuat Kanunu tasarısı, *Gazete sahibinin yazıdan sorumlu olup olmadığı mahkemenin takdirine bırakılacaktır* şeklinde değiştirilmiştir (Güneş, 1997: 385).

1931 CHF Büyük Kongresinde Şebinkarahisar milletvekili olarak katılan Vasfi Raşit Bey, bu kongrede bir teklifte bulunmuştur.

Muhterem Arkadaşlar, Halk Fırkası'nın en büyük meziyeti milletin hâkimiyetini her sahada kayıtsız ve şartsız olarak kabul etmesidir. Milletin hâkimiyeti hükümet sahasında kuvvet teşriiyle halkın iştirakiyle tecelli ediyor. Adliye sahasında milletin hâkimiyeti takyik edilemez. Adaleti kazıyenin rüknü jüridir. sözleriyle davalarda karar mercii olarak halktan oluşturulacak jürilerin de bulunması gerekliliğini savunmuştur. İddiasını sulh mahkemesinde, *Ahmedin Mehmede vurduğu bir tokada Türk köylüsünün hüküm veremeyeceğini zannetmek kadar büyük hata olamaz.* diyerek teklifini savunmuştur.

Ayrıca Vasfi Raşit Bey'e göre bir ülkede eğer eşkıyalık ya da siyasi ihtiraslar hüküm sürüyorsa işte o takdirde jüri mahkemeler için tehlike oluşur. Fakat konuşulan dönem açısından ne eşkıyalık ne de siyasi ihtiraslar ülkede yoktur. Bu nedenle jüri müessesesinin oluşturulmaması için hiçbir neden yoktur. Vasfi Raşit Bey'in bu önerisine Kocaeli Milletvekili Salahattin Bey; *jüri bizim için idealdir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün millet için felaket denmişti fakat milleti meclis kurtardı, bunun gibi jüri de adaleti kurtaracaktır* diyerek destek vermiştir. Fakat Sevig'in teklifi Meclis tarafından kabul edilmemiştir CHF Büyük Kongre zabıtları, 1931: 88).

Yurtdışında bir süre yaşamış olmasından ve yabancı dil bilmesinden ötürü Vasfi Raşit Bey uluslararası görevler de almıştır. Örneğin milletvekiliği döneminde 22 Ekim 1932 tarihinde düzenlenen Balkan Konferansı'na (Balkan Konferansı", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1932: 6.) ve Selanik'te 4-10 Kasım 1933 yılında düzenlenen IV. Balkan Konferansı'na Ruşen Eşref Bey, Cevat Abbas Bey, Abdülhak Şinasi gibi isimlerle birlikte katılmıştır ("Balkan Konferansları", *Cumhuriyet*, 03 Kasım 1933:1).

İyi bir hatip olan Vasfi Raşit Bey, zaman zaman Meclis'te heyecanlı konuşmalar yapmıştır. Örneğin yüzellilikler konusu görüşülürken kürsüye çıkarak yüzelliliklerle ilgili düşüncelerini aktarmıştır;

Türk hürriyetinin koruyucusu gibi kendilerini gösteren bu insanlar düşmanla birlik olarak Türk Milleti'ni elini koluna bağlayarak mezbahaya

götürmeye çalışan en alçak insanlardır. Ayrıca Sevig, yüzelliliklerin en büyük sorununun cumhuriyeti içlerine sindiremedikleri olduğunu ifade etmiş ve milletin bunlar en büyük intikamının her dört yılda bir cumhurbaşkanı seçerek göstereceklerini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 36).

Fakat 21 Mayıs 1938 tarihli af kanunu görüşmelerinde, Vasfi Raşit mecliste yüz elliliklere af çıkarılması ile ilgili kanun görüşmeleri sırasında, ise *CHF lütfeyle aranıza ilk katıldığım gün bir konuşma yapmıştım* diyerek yukarıdaki sözlerini hatırlatmıştır. *Cumhuriyetin nuru yalnız yükseklere aydınlatmaz, çukurları da aydınlatır*” cümlesiyle sözlerine devam eden Sevig; *Kütüğünden kopup ayrılan yapraklar ölü yapraklardır. Memleketin dışına atılmış insanlarda ölü insanlardır. Türkiye Cumhuriyeti bunlara bu kanunla hayat veriyor. Bu vaziyet karşısında bu kanuna rey vermemek elimden gelmiyor* diyerek yüzelliliklere çıkarılması tasarlanan af kanunu savunmuştur (Güneş, Türk Parlamento Tarihi, 385). Nitekim Sevig’e göre, yüz elliliklerin dışarda değil içerde olarak Cumhuriyet’in yaptıklarını görmeleri kendileri için en iyi ceza olacaktır (*Akşam*, 30 Haziran 1938: 8).

Sevig, milletvekilliği döneminde ideolojik tartışmaların yanında genellikle uzmanlık alanı olan hukuk meseleleri ile ilgili görüş bildirmiştir. 31 Mayıs 1932 tarihinde İcra ve İflas Kanununun Değiştirilmesine İlişkin Kanun Layihası görüşmelerinde görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir;

Cumhuriyet devrinde asası mülk olan adliyenin de tekâmülüne ihtiyaç vardı ve bu inkılabı yapmak zaruri idi. Cumhuriyet Halk Fırkası şayanı şükrandır ki bu inkılap yapılmıştır. Yalnız bu inkılaplardan bir tanesi büyük bir dedikoduya neden olmuştur. Bu kanun da icra ve iflas kanunudur. Bu kanunun prensibi ile ilgili memlekette huzursuzluk vardır. Fakat bu mesele Avrupa’da da sorundur. Hatta Avrupa’da önceki zamanlarda borçlulara hapis, ölüm cezası hatta cesedini parçalama gibi cezalar vardı. Daha sonralarda ise esaret başladı. Alacaklı borçluyu istediği işlerde çalıştırabiliyordu. Fakat XIII. yüzyıldan beri Avrupa’da şahısların eşya gibi alınıp verilmesi durumu ortadan kaldırılmıştı. Artık Avrupa’da da ülkemizdeki gibi borçlu için hapis cezası vardır sözleriyle İcra İflas Kanunu’nu değerlendirmiştir (Kuruç, 1988: 43).

Milletvekilliği döneminde Cumhuriyet gazetesinde sürekli olmasa da yazı yazmaya devam etmiştir. Sevig’in incelediğimiz yazılarından biri Kazım Karabekir ile ilgilidir. Kazım Karabekir ‘in İttihat ve Terakki kitabında II. Meşrutiyet Dönemi’nde *Bana çok yarım etti* dediği Sevig, kendisini Atatürk’e suikast girişiminde olanlarla arkadaş olmakla suçlamıştır. Ayrıca *Karabekir’le aramızda CHF’nin yaptığı inkılaplar ve CHF’nin programı vardır. Bizi ayıran bunlardır fakat birleştirecek olan yine bu programdır. Bunun için de Karabekir’in taptıklarını yakması, yaktıklarına tapması ge-*

rekmedir diyerek Türk İnkılaplarını ve Parti'yi benimsememekle eleştirmiş ayrıca Sevig, Karabekir'in Nasturi Ayaklanması, Musul Meselesi ve bunlara bağlı olarak İngilterenin tehditleri varken, ordudan istifa ederek siyaseti tercih ettiği bir sırada Şey Sait İsyanı'nın çıkması ve Doğu Anadolu'daki asayişin bozulması yönündeki görüşlerini ortaya koymuştur. Sevig yazısına şu cümlelerle devam etmiştir; *Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü arasında ise temelden zihniyet farkıdır. Karabekir'in geçmişte yaptıklarıyla siyasette yer edinmek istemiştir. Fakat diğer iki şefin iktidar mevki mazideki işlerinden değil, gelecekteki hizmetlerinden dolaydır* (Sevig, "Büyük Anlayış Farkı", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1933: 4).

Siyasi hayatına ve gazete yazılarına devam eden Sevig'in V. dönem Genel Seçimlerinde Sivas'tan milletvekili seçildiğini görüyoruz. 17 Şubat 1935'te seçim tutanağını alan Sevig, 1 Mart'ta meclisteki yeni görevine başlamış, bu dönem boyunca Dâhiliye Encümeni üyesi ve İntihap Mazbatalarının Tetkiki Encümenliği üyesi olarak görev almıştır. 1935 Genel Seçimleri Sevig'in kazandığı son milletvekilliği seçimleri olacak, 1939 seçimlerinde ise Sevgi meclis dışında kalacaktır (Güneş, 1997: 688).

Vasfi Raşit Sevig'in Akademisyenliği

Üniversitede hukuk öğrenimi görmüş ve uzun yıllar milletvekilliğinin yanında avukatlık da yapmış olan Vasfi Raşit Sevig, 1935 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Meclisten ayrıldıktan sonra da akademiye devam etmiş, 1942 yılında ordinaryüs profesörlüğe yükselmiştir (Altınsu, 1972: 280). 1943 yılından sonra Roma Hukuku Kürsüsü'nün yanında, Medeni Hukuk derslerinden de sorumlu olmuştur. Başarılı, kendine özgü bir hoca olan Sevig, öğrencileri tarafından sevilen bir akademisyendir. *Talebeler hocalar için olmayıp, hocalar talebeler içindir* diyen Sevig talebelerine olan sevgisini için *Bütün varlığım kendilerinin içindir* diye tarif etmiştir (Erk, 1954: 504).

Sevig, hukukçu Canip Yıldırım'ın da hocasıdır. Yıldırım, ilk dersimde ilk tanıdığım hoca dediği Sevgi'den kendi hayatını etkilemesini *Hocam Vasfi Raşit, annenin bir evi bile olsa sat Avrupa'ya git dedi bunun üzerine Paris'e Sorbonne üniversitesine hukuk eğitimi almak üzere gittim. Benim ve sınıf arkadaşlarımın üzerinde Vasfi Hoca'nın tesiri büyüktür* sözleriyle anlatmıştır (Miroğlu, 2005: 261).

1948 21 Mart Vatan gazetesinde *Üniversite Muhtariyeti ve Kürsü Hürriyeti* adlı yazısında *Kürsü hürriyetini, hürriyetin ifadesi olan cumhuriyeti gibi koruyunuz* diyerek gençlere öğüt vermiştir. 29 Nisan 1957'de 70 olan yaş haddini doldurmasından dolayı, emekli olmuştur. Akademiye hayati sona eren Sevig, 1957 yılından sonra avukatlık yapmaya devam etmiştir

(Binark, 1996: 535). Emekli olduktan sonra da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 40. Yıl etkinlikleri kapsamında 1965 senesinde kendisine fahri hukuk doktorası verilmiştir (Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı Kitabı, 1966:12).

Dönemin Basımına Yansımış Olan Davaları

Vasfi Raşit Sevig, milletvekilliği döneminde ve milletvekilliğinden sonra da Türk basımına yansımış davalarda avukatlık yapmıştır. Bunların örneklerinden biri Gazeteci Arif Oruç'a açılmış olan bir davadır.

Gazeteci Arif Oruç, İzmit Valisi Eşref Sayıt ile ilgili Yarın gazetesinde 12 Kasım 1930 tarihli sayısında *Dayak Ziyafeti* adlı bir yazı ve yazmış ve bir de karikatür çizmiştir. Eşref Bey, bu yazı ile ilgili dava açmak için Avukat Vasfi Raşit Bey'i seçmiştir. Sevig, Arif Oruç hakkında *adabi umumiye mugayeret* suçlamasıyla dava açılmıştır ("Arif Oruç'a Açılan Dava" *Yarın*, 26 Kasım 1939: 1).

Bu davaya karşı olarak Arif Oruç da , Cumhuriyet gazetesi mesul müdürü Agah Bey'e karşı hakaret davası açmıştır. Agah Bey'in avukatlığını da Vasfi Raşit Bey üstlenmiştir. Mahkeme başlamadan *siyasi terbiyesi oturmuş olan ülkelerde özellikle Avrupa'da bu gibi davaların mahkemelerin hakemliğine tevdi edilmediğini* söylemiş ve siyasi terbiyesi tam olan ve bu şekilde yakınen vakıf olan Arif Oruç'un davasından feragat etmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Arif Oruç Bey, davadan feragat etmiştir ("Arif Oruç Davası", *Milliyet*, 29 Mart 193, 39: 1). Böylece gazeteci Arif Oruç ve Cumhuriyet gazetesi yetkilileri arasındaki davalar kapanmıştır.

Sevig'in dönemin gazetelerine yansımış olan bir başka davası ise Lev Troçki ile ilgilidir. Rus ihtilalinin önemli isimlerinden Lev Troçki, Şubat 1929'da Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye sürgüne gönderilmiştir. Adalarda yaşamaya başlayan Troçki'nin kiracı olarak oturduğu köşkte, 1931 Mart ayının ilk haftası yangın çıkmış ve köşk tamamen yanmıştır. Troçki'nin yanında çalışan Kalyopi isimli bir kadının yangına sebep olması iddiasıyla Kalyopi hakkında dava açılmıştır. Avukat Vasfi Raşit Bey'in savunduğu Kalyopi, 11 Haziran 1931 tarihinde yapılan mahkemede yangında kusuru olmadığı gerekçisiyle beraat etmiştir ("Troçki Davası" *Son Posta*, 12 Haziran 1931: 1)⁵.

1948 yılının Aralık ayında Sevig, Hikmet Bayur'un ve Kudret gazetesi sahibi ve yazı işleri müdürü Nurettin Ardıçoğlu hükümete hakaret etmekten dolayı açılmış olan davada Bayur ve Ardıçoğlu'nun avukatlığını üstlenmişti. Dava günü 11 Aralık'ta Avukat Sevig, sesini yükselterek bir savunma yapmış, davanın nedenlerle açıldığını ve hakimnin değiştirilmesi-

5 Troçki'nin kiracı olarak oturduğu yanan evin sahibi ise İzzet Holo Paşa'nın oğlu Muhammed Ali El-Abid'di. "Troçki'nin Yanan Evi", *Vakit*, 22 Mart 1931: 1.

ni istediklerini savunmuştur.

Fakat Sevig'in sesini yükseltmesi hakim tarafından hakaret kabul edilmiştir ve bu sebeple Sevig'in tutuklanmasına karar verilmiş, kendisiyle birlikte Nurettin Ardiçoğlu da tutuklanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Sevig'in öğrencileri adliye koridorlarına gelmiş ve adliyede karışıklıklar çıkmıştır. Sonuçta hâkim kendi kendini reddetmiş ve mahkememe başkanı değişmiştir. Dava başka bir mahkemeye verilmiş ardından da Sevig beraat etmiş, Ardiçoğlu ise 10 lira para cezasına çarptırılmıştır. Nihat Erim gün-lüklerinde anlattığı bu olaya *Demogogların, şirretlerin adalet üzerindeki baskısı devam ediyor. Demokratik rejim için en büyük tehlike budur. Üstelik hâkimlerin çoğu kendilerini politikanın tesirine kaptırmış görünüyor. Düpedüz hakaret teşkil eden olaylara beraat veriyorlar* sözleriyle durumdan yakınmıştır (Erim, 2005: 316).

Hikmet Bayur'un davası sırasında tutuklanmasından dolayı Fevzi Çakmak, Vasfi Raşit Sevig'e bir mesaj göndermiştir. Bu mesaja cevaben Sevig, Fevzi Çakmak'a aşağıdaki satırları yazmıştır;

Lütufkâr mesajınıza teşekkür ederim, yüksek mesajınızın hakir şahsıma sevgi temin eden kısmına vatanın her tarafından ve her vatandaş tarafından gösterilen sevgi teminatına yapacağım teşekkürden fazla olmayacaktır. Vatandaşlar arasında daima mevcut olması lazım gelen müsavâtı kalbim beni seven ve sevmeyen her vatandaş hakkında mutlak bir suretle muhafaza eder. Vatandaşların masuniyeti konusunda size yardım etmemi isteyen emrinize gelince tıpkı III. Ordu'da emrinizde bulunduğum günlerdeki gibi vazifede hazırım.

Mesajında Sevig Fevzi Çakmak ile ilgili bir anısına da yer vermiştir;

Günlerden bir gün karanlık basmıştı. Siz II. Kafkas Ordusu'ndan yorğun gelmiştiniz. Yanınıza iki dosya ile girmiştiniz. Samsun Divanı Harp Örfiyesi'nden Pontuşçu iki Rum hakkında verilmiş ölüm kararları vardı dosyada. Siz bana, ölüm mahkûmlarını Rum olmalarından dolayı benden onay isteyeceksin değil mi? Allah belanı versin, demiştiniz. Ben de size onay istemediğimi kararın bozulması için mütalaa istediğimi söylediğimde ise, artık sana güvenebilirim, diyerek iltifat etmiştiniz. Sizin ruh asaletinizi dünyanın bilmesini istediğim bu hadise anlatılmaz. On binden çok Türk kafasını idamdan kurtarmış olan sizin bu lütfunuz kim bilir vatanımızda kaç ocağı sönmekten kurtardı (Külçe, 1946: 300).

Sevig, dönemin ilk irtica davasında da avukatlık yapmıştır. Edirne Millet Partisi il idare kurulu üyelerinden Vecihi Ertürk 13-14 Mart 1950 akşamı Edirne Millet Partisi binasının açık bulunan kapısı önünde caddeye birikmiş olanlara hitaben bir konuşma yapmış, konuşmasında Millet Partisi'nin amaçlarını anlatmıştır. Fakat bunun yanında Ertürk hakkında *fesi*

attı şapkayı giydi, çarşafı yırttı manto giydi, peçeyi attı kollar açık fuhuş arttı gibi sözler söylediği iddiasıyla Ceza Kanunu'nun 163. Maddesine eklenen 4. Fıkrası'nın ilk defa tatbikine başvurulmuş ve ilk defa dinin siyasete alet edildiği iddiasıyla bir dava açılmıştır. Millet Partisi'ne açılmış olan davada Parti'yi Sevgi *eğer bu memlekette Kur'an-ı Kerim'i yâd eylemek suçsa hapisaneler mahkûmları istiaba kâfi gelmez* diyerek savunmuştur. Yargıtay 29 Nisan 1950 tarihli duruşmada dinin siyasete alet edilmediğine karar vermiştir ve dava kapanmıştır ("Muhalefetin Kudreti", *Kudret Gazetesi*, 11 Mayıs 1950: 1).

Sevig'in avukatlık yaptığı, dönemde basınına yansıyan başka siyasi bir dava ise 1953 yılında Osman Bölükbaşı'na açılmıştır. 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülmüş olan davanın başkanı Celil Cevheri savcısı ise Haili Mumcuoğlu'dur.

Sözünü esirgemeyen bir avukat olarak bilinen Sevig, duruşma başladığında heyecanlı bir konuşma yapmış, sesini yükselterek sanığa yüklenen suçun düzmece olduğunu söylemiştir. Mahkeme başkanı Cevheri'nin *sesinizi yükseltmeden konuşun* diyerek kendisini uarması üzerine, Sevig, büyük bir hiddetle elini masaya vurarak, *bu düzmece suç karşısında nasıl bir tavır bekliyorsunuz* diye sormuştur. Celal Cevheri bu çıkış üzerine *bir avukat olarak mahkemede nasıl davranılacağını bilmeniz gerekirdi, mahkemeye hakaret ettiniz* diyerek Sevig'i tutuklamıştır. Bu durumda mahkeme salonu karışmış, haberin kısa sürede koridorlara, ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yayılmasıyla dava unutulmuş Sevig'in durumu gündem olmuştur. Bunu dikkate alan dönemin Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Ankara Başsavcısı'nı arayarak bir çıkış yolu bulunmasını istemiştir. Başsavcı Kemal Soysal, Sevig'ü kendi odasına alarak ortamı yumuşatmaya çalışmıştır. Bu arada Ankara Barosu'nun avukatları da harekete geçerek kendi barolarına bağlı bir avukatın tutuklanması için önce kendilerine başvurulması gerektiğini belirterek itiraz etmişlerdir. Bu itiraz kabul edilmiş olmalığı 1. Asliye Ceza Mahkemesi kararının diğer bir Asliye Ceza Mahkemesi'nde incelenmesi başsavcılıkça uygun görülmüş ve tutuklama kararını içeren dosya, 4. Asliye Ceza Mahkemesi'ne verilmişti.

Ancak bu süreçte yüzlerce hukuk öğrencisi adliye binasının önüne gelmiş hocaları Sevig'in serbest bırakılmasını talep ederek aksi taktirde Ankara Adliyesi'ni işgal edeceklerini söylemişlerdir. Asliye Mahkemesi'nde Talat Karay başkanlığında dava tekrar görülmüş davanın ardında tutukluluk kararı kaldırılmıştır (Bağlum, 1991: 21).

Vasfi Raşit Sevig'in Millet Partisi'ndeki Faaliyetleri

Cumhuriyet Halk Partisi içinde yıllarca çalışmış, Şebinkarahisar ve Sivas milletvekilliği yapmış olan Vasfi Raşit Sevig, İsmet İnönü'nün ik-

tidara geldiği yıl *Milli Şefin idaresi altında Türk Milleti çözülmaz birliği, ahlaki ve metaneti ile tüm tehlikelere karşı koyabilecek güçtedir* (Sevig, “Büyük Zaferin Yıldönümünde”, *Ulus Gazetesi*, 30 Ağustos 1939, 1) diyerek İnönü iktidarına olan inancını ifade etmiştir. Ayrıca Aralık 1938 tarihli Polis Enstitüsünde *Şef-Devlet* konulu bir konferans vermiş ve burada da şeflik sisteminin Atatürk’ün dehası olduğunu ve kendisinden sonra da devam ettirilmesi gerektiğini savunmuştur (Uzun, 2010:259).

Fakat bu inançla yaklaştığı İnönü iktidarı sonraki yıllarda Sevig’te hayal kırıklığı yaratmış ve hissettiği hayal kırıklığını şu satırlarla dile getirmiştir;

İnsanlığın büyük ümidini taşıyan cumhuriyet devrinde kalplerin taş kesileceğini kim söylerdi? İstibdatta bir melce olmuş evkafın cumhuriyette şefkatini kaybedeceğini kim söylerdi? Kaymakamlara, jandarma komutanlarına hakkıyla birer jip temin etmek isteyen hükümet, il merkezlerinde ya da ilçe ilçedeki doktorlara köylerdeki hastalara gidebilecekleri birer jip vermeyi aklından geçirmez buna rağmen köylünün şikâyet etmez. Çünkü Birinci Dünya Savaşı’nda şehirleri balmumu gibi eriten, insanları toptan yok eden felaketlerin önünde dahi Türk, kahramanca gururunu bir an olsun kaybetmemiştir. Şefkatsizliğini ve kayıtsızlığını bildiği hükümetinden yalvarmak şöyle dursun olağan bir tarzda bir istekte bulunmaya dahi tenezzül etmemektedir (Sevig, “Milletin Yarını Olan Zavallı Çocuklar”, *Kudret Gazetesi*, 5 Şubat 1950: 1).

Türk tarihinde muhakkak şerefli bir ad taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi, bir takım hatalarla milletin itimadını kaybedince kendini kurtarmak için hataların en korkuncuna başvurmuştur. Devlet reisinin tarafsız oluşuna mani olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi devlet reisliğine dayanma suretiyle dağılmaktan kurtulacağını sandı; parti şefliği ile devlet reisliğini birleştirdi. Bu hata devlet başkanının şahsını ve devlet başkanlığını siyasetin dedikoduları içinde vatansever kalplerin üzülecekleri bir duruma getirdi (Sevig, “Milletin Kudreti”, *Kudret*, 22 Nisan 1950: 1).

Sevig, halktan kopmakla suçladığı İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde CHP ile olan bağlarını koparmış fakat vefatına kadar Atatürk’e olan bağlılığını verdiği konferanslarda ifade etmeye devam etmiştir. Örneğin 2 Eylül 1949’da İstanbul Şehzadebaşı’nda Turan Sineması bahçesinde *Atatürk ve İnkılaplar* konulu bir konferans vermiştir. Konuşmasında, Atatürk’ün, inkılabının Türk Milletini tarihiyle karşılaştıran bir deha olduğundan söz etmiştir (Sevig’in Konferansı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Eylül 1949: 1).

Sevig’in Atatürk’le ilgili vermiş olduğu başka bir konferans ise 1949 yılında, Atatürk’ün Ankara’ya geliş tarihi olan 27 Aralık 1919’un yıldönümünde Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’ndedir.

Konuşmasında, Yunus Nadi'nin kendisine anlattığı Atatürk ile ilgili bir anısını aktarmıştır. Sevig'in ifadesine göre; *Yunus Nadi'nin de bulunduğu Atatürk'ün son sofralarından birinde saat 11'den sonra Atatürk herkesin önüne birer kâğıt ve kalem koydurtarak son dört saat içinde konuşulan meselelerle ilgili masada bulunan herkesin fikirlerini yazmasını istemiştir. Ardından yazılanlar okuyan Atatürk biz bu masada memlekete ait büyük meseleleri konuşmak için toplanıyoruz demiştir. Sevig, hatırasını daima hürmetle anlatacağım Yunus Nadi'nin anlattığı bu sözleri siz gençlere emanet ediyorum ki Atatürk'ün sofrasını bir sefahat sofrası gibi göstermeye çalışanlara karşı isyan etmeniz için söylüyorum* diyerek kendisini dinleyen gençlere seslenmiştir (“Atatürk'ün Ankara'ya Gelişinin Yıldönümü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Aralık 1949: 1).

Vasfi Raşit Sevig, CHP'den uzaklaşmasının ardından 20 Temmuz 1948 yılında kurulmuş olan Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer almış ve Millet Partisi'nin kuruluşunu muhalefetin mükemmelleşmesi olarak yorumlamıştır. Sevig'e göre Millet Partisi sayesinde memleket vicdan ve adalet çerçevesinde siyasi rüşte ve bağımsızlığa kavuşacaktır (Sevig, “Büyük Millet, Büyük Allah”, *Kudret*, 20 Mayıs 1950: 1).

1948-1949 yıllarında Sevig, Demokrat Parti'ye uzak değildir. Örneğin, 6 Şubat 1949 tarihinde Sevig, Demokrat Parti'nin tertip ettiği bir programda bir konuşma yapmıştır. *İktidar karşısında muhalefetin rolü* konulu konuşmasında; *insanlar rahat ve huzur içinde fikirlerini yayabilmek imkânını kendilerinden esirgeyen bir iktidara şükran duymazlar* diyerek başlamıştır. *Mahkeme karşısında nasıl müdafaa masuniyeti varsa iktidar karşısında da söz masuniyeti vardır fakat iktidar muhalefeti sözleri yüzünden sürekli olarak mahkemelere sevk etmektedir. Demokraside parti taksimi vardır. Bu taksim ne din, ne ırk, ne servet farkından doğmuyor. Ne sen ne ben bir adamın gösterdiği hedefe bir av köpeği gibi koşmuyoruz. Bizim efendimiz yoktur bizim gururumuz sadece Türk vatandaşı olmaktır. Bugün Meclis'te Demokrat Parti, Millet Partisi ve müstakiller vardır. Buna rağmen iktidar muhalefeti dışarı atmıştır; baskı altına almıştır* (Sevig, “Muhalefetin Kudreti”, *Kudret Gazetesi*, 7 Şubat 1949: 1).

1949 yılının sonuna kadar Demokrat Parti'yi de Millet Partisi gibi muhalefette gören ve destekleyen Sevig, 1950 yılına geldiğinde Demokrat Parti'den uzaklaşmış, siyasi faaliyetlerini Millet Partisi'nde sürdürmeye başlamıştır. 20 Mart 1950 tarihinde Millet Partisi'nin İstanbul il kongresinde başkan seçilmiş olan Sevig, partilileri coşturan bir konuşma yapmıştır. Muhalefet partilerinin öneminden söz eden Sevig partililere şu şekilde hitap etmiştir; *Bir memlekette muhalefet partilerinin bulunması, o memleketin halkının bir koyun sürüsü olmadığını gösterir. Bir memlekette muhalefet partilerinin bulunması iktidarı böyle bir töhmetten kurtarır demiştir. Sevig, anayasanın her vatandaşı kanun nazarında eşittir prensibini kendi-*

ne has üslubuyla anlatmıştır; *Her vatandaş kanun nazarında eşittir. Bir başbakanla bir çöpçü arasında haysiyet ve şeref bakımından en küçük bir farkı bile yoktur. Bir başbakanla bir çöpçü arasındaki tek fark memlekete olan mesuliyet farkıdır.* Vasfi Raşit Sevig konuşmasında Demokrat Parti’yi şiddetle eleştirmiştir. Ona göre Demokrat Parti milleti unutarak bütün kuvvetin kendinden geldiğini düşünmekteydi. Bunun yanında gerçek muhalefetin Millet Partisi tarafından yapıldığından ve hatta partililerin fedakârca para toplayarak yüzüklerini saatlerini dahi vermek suretiyle Kuvvet gazetesini çıkarmaya muvaffak olduklarını anlatmıştır (Sevig, “Muhalefetin Kudreti”, 1950:1).

1950 yılı Millet Partisi’ndeki faaliyetleri açısından Sevgi için yoğun başlamıştır. İlk seçimine girecek olan Millet Parti’nin seçim propagandası için 1950 yılının Mart ayında Millet Partisi’nin İstanbul’da yapılmış olan kongresine katılan Sevig, 3 Nisan 1950 ise Millet Partisi adına bir miting yapmak üzere, Hikmet Bayur ve partililerle birlikte Tarsus’a gitmiştir. Şehrin dışından karşılanan heyet şehre yürüyerek girmiş ve Tarsus’ta bulunan parti binalarına girmiştir. Kalabalığın bina dışında beklediği heyetteki Sevgi konuşma yapacağı zaman halk *yaşa hoca* sloganı atmıştır. Sevig, alkışları kestirerek; *evvela dinleyeceksiniz. Vicdanınız sözlerimi kabul ederse alkışlayın yoksa beni kovarsınız ben buraya vicdan muhasebesi için geldim* diyerek sözlerine başlamıştır. Konuşmasında Demokrat Parti ve Millet Partisi arasındaki vicdan ve kanaat farklılıklarını anlatmıştır (“Millet Partisi Kongresi”, *Kudret Gazetesi*, 4 Nisan 1950: 1).

Tarsus mitinginden bir gün sonra Adana’nın Ceyhan ilçesinde de partisi adına bir konuşma yapan Sevgi, sözü demokrasinin Türkiye’ye gelişine getirmiş ardından da Celal Bayar’dan bahsederken *imansız* kelimesini kullanmıştır. Bunun üzerine konuşma yaptığı salon karışmış ve dinleyenlerden *haşa, sözünü geri al* gibi itiraz sesleri yükselmiştir. Sevig’in geri adım atmayarak *dinleyin, sonra öldürün* demesi üzerine salonda bulunan Millet Partililer ve Sevig’in öğrencileri ile Demokrat Partililer arasında kargaşa yaşanmıştır (“Sevig Adana’da Konuştu”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1950:1).

5 Nisan 1950 tarihinde ise Sevig’in ismini Ankara’da birkaç avukatla birlikte Nazım Hikmet için af çıkarılmasını isteyen bir dilekçede görüyoruz. Sevgin de içinde bulunduğu Ankara barosuna bağlı avukatlar, *8 Nisan 1950 tarihinde Şair Nazım Hikmet’in açlık grevi yapmaya başladığını büyük bir üzüntüyle gazetelerde okuduk. Sanat şöhreti memleket sınırlarını aşan, 12 yıldan beri Bursa cezaevinde yatan bu değerli sanatkârın bir hatayı adliye kurban olduğu ve halen şifa bulunmaz bir hastalıkla malul bulunduğu şayidir. Anayasanın rati devletlerine tanıdığı yetkiye istinaden cezasının bağışlanmasını derin saygılarımızla dileriz* sözleriyle bir dilekçe yazmışlardır (“Aydınlar Nazım Hikmet İçin Af İstiyor”, *Cumhuriyet*, 05 Nisan 1950: 3). Neticede, 14 Temmuz’da çıkarılan genel affa Nazım Hik-

met de dâhil edilerek 15 Temmuzda serbest bırakılmıştır (“Nazım Hikmet Serbest Kaldı”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz, 1950: 1).

Mitinglerin ve kongrelerin yanında 1950 yılı Nisan ayının başında genel seçimler için Millet Partisi'nin İstanbul ili milletvekili listesinin içinde Vasfi Raşit Sevig de vardır⁶. Milletvekili adayı Sevig seçim yaklaşırken mitinglere de devam etmiştir. Örneğin, 17 Nisan 1950 tarihinde Millet Partisi heyeti ile birlikte Kırşehir'e gitmiş ve burada düzenledikleri mitingde heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, İsmet İnönü hükümeti ile ilgili fikirlerini söyleyerek başlamıştır. Sevig hükümeti, *İnönü yönetiminin hiçbir mükemmel tarafı olmadı desem size yalan söylemiş olurum fakat valilikleri, kaymakamlıkları, mal müdürlüklerini, emniyeti, jandarmayı düzenleyemediler* diyerek eleştirmiş⁷, Aynı zamanda o dönemde bazı ülkelerin Amerikan yardımından akılcıca faydalandığını fakat İnönü Hükümeti'nin bunu başaramadığını vurgulamıştır. Sevig eleştirilerini sadece dönemin iktidar partisine değil muhalefetine de yöneltmekte ve Celal Bayar'ı İnönü'nün gölgesi olmakla suçlamaktadır. Celal Bayar, Sevig'e göre *Halk Partisi'nde bazı düzenlemeler yapmak istedi, İnönü ise Bayar'a ayrı bir parti teşkil ettirdi. Halk da tıpkı Serbest Cumhuriyet Fırkası döneminde olduğu gibi muhalefet partisine ilgi gösterdi.* Fevzi Çakmak da İnönü Hükümeti'ne muhalif tutumu nedeniyle Bayar'ın partisine katılmak istediye de Sevig'e göre Bayar Çakmak'ı kabul etmemiştir. Bu nedenle Fevzi Çakmak ve Hikmet Bayur Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Sevig'e göre; *Millet Partisi'nin kurulmasından sonra hükümet, Hikmet Bayur'u hapse atarak mahkum etmek suretiyle, o zamana kadar gelişmemiş olan Millet Partisi'nin dağılacağını sanmıştır. Muhalefeti ezmek isteyen bu hükümet baskısına karşı Demokrat Parti'nin kayıtsız kalması beni sınırlendiriyordu. Fakat hala gözüm açılmıyordu. Ancak Fevzi Çakmak'ın ölümünden sonra Demokrat Parti'nin Halk Partisi'nden hiçbir farkı olmadığı anladım* diyerek Demokrat Parti'yi de eleştirmiştir (“Muhalefetin Kudreti” *Kudret Gazetesi*, 18 Nisan 1950: 1).

Sevig'in , Atatürk'e olduğu gibi Fevzi Çakmak'a da bağlılık duyduğunu görüyoruz. 10 Nisan 1950 tarihinde Fevzi Çakmak'ın vefatı üzerine Vasfi Sevig, Ankara Üniversitesi adına İstanbul'da düzenlenecek olan cenaze

6 Kendisiyle birlikte listede olan isimler, Mareşal Fevzi Çakmak, Sadık Aldoğan, Hikmet Bayur, Fuat Arna, Avukat Dersiam Mahmut Kamil, Ahmet Tahtakılıç, Osman Nuri Köni, Osman Bölükbaşı, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen, General Şefik Çakmak, Hasan Dinçer, Mustafa Kentli, Avukat Saadet Kaçar, Lütfi Bornovalı, Avukat Ertuğrul Akça Musevi cemaatinden Danyal Bahar ahar, Ermeni cemaatinden Armanak Lututyay, Rum cemaatinden Hristaki Andilidis'tir. Bkz: Kudret, 10 Nisan 1950:1.

7 Sevig, İsmet İnönü'yü eleştirse de kendisini tarihin kurtarıcı figürlerinden biri görmekte ve saygı duymaktadır. Örneğin 1959 yılında Uşak'ta İnönü'ye bardak ve taş atılması hadisesinden sonra bu büyük adama İzmir'in yolunda bir taşın atılması ne hazindir. Kimse kendi tarihinin şanlı timsali asil bir ihtiyarın çehresine kendi tarihine taş atmamıştır. Acaba Gazi Osman Paşa mezarından kalksa, o da mı taşa tutulacak? Bu siyasi delaletler bizi daha nerelere götürecek sözleriyle eleştirmiştir. Türk Yolu, 5 Mayıs 1959:1.

törenine yüz kadar öğrencisini yanına alarak gitmiş, törende Çakmak'ın anısına bir de konuşma yapmıştır (“Mareşal Fevzi Çakmak Vefat Etti”, *Hürriyet Gazetesi*, 12 Nisan 1950:1). Konuşmasında Fevzi Çakmak'ın savaşlardaki başarılarından, siyasi kişiliğinden ve I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde kendisi ile birlikte savaşma şerefine nail olduğundan söz etmiştir (“Fevzi Çakmak İçin Cenaze Töreni Yapıldı”, *İbret Gazetesi*, 13 Nisan 1950: 3).

Cenaze töreninden sonra bazı gazetelerde törende Atatürk inkılabına saygısızlık edildiğine dair yazılar çıkmıştır⁸ (*İkdam Gazetesi*, 17 Nisan 1950: 3). Cenaze töreninden sonra bu törenle ilgili başka bir suçlama da Nihat Erim'den gelecektir. Erim, Çakmak'ın cenaze töreninin irticacıların ve komünistlerin ortak eylemi olduğu söyleyecektir. *Şimdiye kadar görülmemiş bir kalabalık sokaklara dökülmüş. Hafızlar, şeyhler, hocalar Arapça ezanlar, ilahiler okuyarak Nişantaşı'ndan Beyazıt'a ve oradan da Fatih ve Eyüp'e kadar tabutu götürmüşler. Maalesef bu tezahürlerin önünde üniversite talebeleri yer almış. Hazin bir levha. 30 yıl sonra, laiklik inkılabımızın imtihanı bu oluyor* sözleriyle cenaze törenini yorumlayacak ve gençleri Vasfi Raşit Bey'in kışkırttığını *Vasfi Raşit Ankara Üniversitesi'ni tahrik ettiriyor* sözleriyle iddia edecektir⁹ (Erim, 2005: 435).

Fakat Sevig, Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni için yapılan irtica suçlamalarına karşı durmuştur. Bu konu ile ilgili yazmış olduğu yazıda, *bu memlekette Moskova'da ölen rahmetli Vasfi Çınar'ın cenazesi dışında dini merasim yapılmadan kaldırılmış bir cenaze yoktur. Hepsi İslam Dini usulüne göre tören yapıp dualarla defnedilmişlerdir. Fevzi Çakmak'ın da dindar bir insan olduğu bilindiği için bu merasim kusursuz şekilde yapılmaya gayret edilmiştir. Fakat bu bir dini bir gösteriye dönüştürülmek istenseydi bütün Türk şehir ve kasabalarında aynı günde aynı dakikada cenaze namazı kıldırılırdı. Savaşmış olduğu Yunanlılar bile radyolarını Mareşal'in ölümünü duyurarak susturmuşlardır. Fakat Türk Hükümeti bunu bile çok görmüştür* sözleriyle cenaze törenine dair olan suçlamaların asılsız olduğunu savunmuştur. Ayrıca gerek Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde Cumhuriyet Halk Partisi'nin üzerine düşen görevi yapmamış olması ve gerekse Demokrat Partililerin Çakmak'ın ailesine başsağlığı bile dilememiş olmaları Sevig'te hayalkırıklığı yaratmıştır (Sevig, “Muhalefetin Kudreti” *Kudret Gazetesi*, 27 Nisan 1950: 1).

Sevig, seçimlere kadar Millet Partisi'nin diğer etkili isimleri Hikmet Bayur ve Osman Bölükbaşı ile meydanları doldurarak seçim çalışmalarına devam etmiş olsa da Millet Partisi ülke genelinde teşkilatını tam kurama-

8 Cenaze töreni ile ilgili detaylı bilgi için bakınız; Hacı Veli Gök, “Fevzi Çakmak'ın Vefatının Türk Basımına Yansıması ve Radyoevi Hadisesi”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2021 Güz (35), 125-154.

9 Ayrıca Cemil Koçak, “Fevzi Çakmak'ın Cenaze Töreni 31 Mart'la Kıyaslanmıştı”, *Star*, 12 Ocak 2013: 1.

dan 22 ilde örgütlenerek seçime girmişti¹⁰. Fakat 14 Mayıs 1950 seçimleri Millet Partisi için olduğu kadar Sevig için de istenen sonuçtan uzak olacak ve Sevig, listesinde olduğu Millet Partisi'nden milletvekili seçilemeyecektir.

Sevig, seçimlerden sonra Millet Partisi'nden kopmayarak Parti'nin yayın organı olan Kudret gazetesinde 1950 yılı boyunca *Muhalefetin Kudreti* adlı köşede yazılar yazmıştır. Yazılarında hem CHP'ye hem de Demokrat Parti'ye karşı muhalefet yapmıştır. Sevig'e göre Demokrat Parti'nin kazanmasında ve bununla birlikte CHP'nin iktidardan düşmesinde Millet Partisi'nin seçimden önce ülke geneline çalışmış olmalarının payı büyüktür. Fakat seçimlerden sonra Demokrat Parti bu katkıyı yadsımış ve ayrıca Hikmet Bayur'un 1950 yılında yargılanması ile ilgili olarak lakayt kalmıştır¹¹. Bu nedenlerle Sevig 14 Mayıs seçimlerinden sonra Demokrat partinin CHP'den bir farkı kalmadığını savunmaktadır (*Sevig, "Muhalefetin Kudreti", Kudret Gazetesi, 20 Haziran, 1950: 1*). Ayrıca 22 ilde seçime katılmış olan Millet Partisi'nin sadece bir milletvekilliği kazanmış olması da CHP ve Demokrat Parti tarafından insafsızca propaganda malzemesi yapılmasını da eleştirmiştir (Sevig, "Muhalefetin Kudreti", *Kudret Gazetesi, 17 Haziran 1950: 1*).

14 Mayıs seçimlerini değerlendiren Sevig, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olduktan sonraki tutumunu takdir etmiştir. Cumhurbaşkanı seçilir seçilmez gururuna yenilmeyerek vakit kaybetmeden tebrikleri bile kabul etmeden Atatürk'ün mezarına gitmesi, Atatürk'e bağlı kalplerin kendisine minnet duymasına neden olmuştur (Sevig, "Muhalefetin Kudreti", *Kudret Gazetesi, 29 Mayıs 1950: 1*).

Seçimlerden sonra iktidara gelen Demokrat Parti'nin programını ilan etmesinin ardından Sevig bu partiyi eleştiren bir yazı yazmıştır. Sevig'e göre Cumhuriyet Halk Partisi'nden hiçbir farkı olmayan Demokrat Parti'nin seçim propagandası sürecinde Arapça Ezan okunması konusunu savunarak oy topladığını fakat seçimi kazandıktan sonra bu konuyu programına almamakla eleştirmiştir. Bu yazı üzerine 29 Mayıs'ta okunan programda olmayan Arapça Ezan konusunda aradan 6 gün geçince 4 Haziran'da Demokrat Parti, Zafer gazetesinde bir açıklama yapmıştır. Sevig, ayrıca 30 Mayıs 1950 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Demokrat Parti ekonomi programıyla alakalı; *iktidar liberal temayülü bir programla çalı-*

10 Kudret Gazetesinde yayımlanan Millet Partisi, Birinci Büyük Kongresi Genel Müteşebbislik Kurulu Mesai Raporu'nda seçimlerdeki başarısızlık birkaç nedene bağlanmıştır. Öncelikle seçime girmek isteyenlerin çoğu Demokrat Parti'yi tercih etmişlerdir. Millet Partisi ileri gelenleri hakkında sürekli davalar açılması ve yöneticilerin tutuklanması da halkı korkutmuş ve Demokrat Parti'ye yaklaştırmıştır. "M.P. Birinci Büyük Kongresi Genel Müteşebbislik Kurulu Mesai Raporu", Kudret, 18-20 Haziran 1950: 1.

11 Seçimden sonra Demokrat Parti'nin Millet Partisine karşı olan tutumu serttir. Hatta Kudret Gazetesi'ne göre Celal Bayar'a Vasfi Raşit Sevig'in neden milletvekili seçilemediği sorulduğunda Millet küfürbazlara itibar etmemiştir yorumunu yapmıştır. Kudret Gazetesi, 19 Mayıs 1950: 1.

şacağını açıkladı. böylece CHP ile aralarında doktrin farkı doğdu. Devlet işletmelerinden hangilerinin muayyen bir plan dahilinde peyderpey hususi teşebbüse devredileceğini ve hangi mali veya ticari grubun bundan istifade edeceğini göreceğiz diyerek iktidarı uyarmıştır (Sevig, “DevranYine O Devran”, *Kudret Gazetesi*, 6 Haziran 1950: 1).

Sevig’e göre Celal Bayar dahil olmak üzere Demokrat Parti liderleri ilk büyük yanışı, Türk Anayasasına göre cumhurbaşkanı ile başbakanın konum ve yetkilerini ayıramayarak ve Parti’nin güçlü adamını cumhurbaşkanlığı makamına getirerek yapmışlardı (Akın, 2009: 23). Ayrıca Sevig, Nihat Reşat Belger’i cumhurbaşkanlığı için daha muvafık bir aday olarak görmekteydi (*Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1989: 1).

Vasfi Raşit Sevgi, seçim yenilgisinden sonra partisinden ayrılmayarak çalışmalarına devam etmiştir. Seçimin hemen ardından 17-19 Haziran 1950 tarihlerinde Millet Partisi I. Büyük Kongresini yapmış ve bu kongrede Vasfi Raşit Sevig kongre başkanı seçilmiştir. Sevig açılış konuşmasında Atatürk inkılaplarına kazanç olan çalışmalar yapan Millet Partisi’nin Atatürkcülükten ayrılmadığını, Partinin bir Çerkes Ethem hareketi olmadığını, Partinin softaların değil laiklerin partisi olduğunu ve gerçek muhalefet olduğunu vurgulamıştır (“Büyük Kongre”, *Kudret Gazetesi*, 18 Haziran 1959:1). Sevig, parti dışına olduğu kadar partinin muhafazakar kesimine de yönelik bir konuşma yapmıştır. Çünkü Millet Partisi seçim yenilgisinden sonra giderek büyüyen bir laik- muhafazakar ayrımı yaşayacak ve CHP’nin muhafazakar tarafında kalan Vasfi Raşit Sevig, keskin Atatürkcülüğü ile de Millet Partisinin laik ucunda kalacaktır. Kongrenin sonunda Hikmet Bayur genel başkanlığa seçilirken Vasfi Raşit Sevig de genel yürütme kurulu üyeliğine seçilmiştir (“Büyük Kongre”, *Kudret*, 18 Haziran 1959: 1).

1952 yılı gelindiğinde Millet Partisi’nde özellikle muhafazakar grup ve Atatürkcüler arasında büyük bir çekişme vardı. Bu çekişmelerin gölgesinde 16 Haziran 1952 tarihinde Millet Partisi’nin ikinci kongresi yapılmış, kongre gergin bir havada geçmiştir. Sevig, kongrede divan başkanı seçilmiş (“Millet Partisi’nde Kongre”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1952,;4., “İnkılapçılar M. Partisinden Ayrıldılar”, *Ulus*, 30 Haziran 1953:1), keskin bir Atatürkcü olarak bilindiğinden dolayı Sevig’in divan başkanı olmasını Parti’nin muhafazakar grubu rahatsız etmiştir. Bu nedenle Sevig’i muhafazakar grup oturduğu başkanlık koltuğundan kaldırmak istemişlerdir. Fakat Sevig başkanlıkta kalmakta direnince kongrede kargaşa çıkmış bu arada kongreyi haber yapmak için salonda bulunan gazeteciler şiddete maruz kalmıştır (Bağlum, 1991: 54). Bu olaylı kongreden sonra 27-29 Haziran’da 1953 tarihinde Millet Partisi’nde bir kongre daha toplanmıştır. Kongreye laik- muhafazakar ayrımı damga vurmuş ve kongre başkanı seçimi saatlerce yapılamamıştır. En fazla oyu Yusuf Kemal Tengirşenk almış fakat

kendisi kongre başkanı olmak istemeyince ikinci en çok oyu alan Vasfi Raşit Sevig ve Hazım Bozca arasında bir yarış olmuştur. Muhafazakarlar Vasfi Raşit Sevig'i kongre başkanı olarak seçtirmek istememişler ve sonuçta muhafazakarların adayı Bozca kongre başkanı olmuştur. Bu kongrede Hikmet Bayur ve Vasfi Raşit Sevig başta olmak üzere birkaç delege, Millet Partisi'nin Atatürk İnkılaplarına bağlılığını açık şekilde bildirmesini istemişlerdir. Bu isteğin ardından kongrede karışıklıklar çıkmıştır. Kongreden sonra Vasfi Sevig ve Hikmet Bayur dinin siyasete alet edildiği iddiasıyla yanlarında 40 kadar kişi ile birlikte bir beyanname¹² yayımlayarak istifa etmişler ve Millet Partisi'nde bir grubun Atatürk İnkılaplarına karşı olduğunu iddia ederek savcılığa başvurmuşlardır (Toker, 1991: 238).

Beyannameye ismi bulunanlar savcılığa çağrılarak ifadeleri alınmıştır. Ardından savcılık 2 Temmuz 1953'te harekete geçmiş, 6 Temmuz'da Millet Partisi'ne polis baskını olmuş ve Ankara Cumhuriyet Savcılığı, Parti'nin ihtiyaten kapatılmasına karar vermiştir. Bu kararın ardında da Millet Partisi'nin ülke içindeki tüm teşkilatları resmen kapatılmıştır (*Millet*, 09 Temmuz 1953:1, *Yeni Sabah*, 09 Temmuz 1953:1, "Vilayetteki Millet Partisinin Bütün Teşkilatı Mühürlendi", *Türk Dili*, 10 Temmuz 1953: 1, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1953: 1). Osman Bölükbaşı'nın o dönem Vasfi Raşit Sevig ile ilgili de bir iddiası da vardır. Bu iddiaya göre İnönü ve Menderes bir toplantı yaparak anlaşmışlardır. Buna göre İnönü, Demokrat Parti'ye karşı sert eleştiriler yapan Kazım Gülek'i iş başından uzaklaştıracaktır. Buna karşılık Demokrat Parti, CHP'nin mallarına el koymayacaktır. İddiaya göre ayrıca iki lider, Millet Partisinin tasfiye edilmesi noktasında anlaşmışlardır. Bu maksatla Hikmet Bayur ve Vasfi Raşit Sevig'i kongrede ayrılık yaratması konusunda görevlendirmişlerdi (Artvinli, 2007: 36). Bölükbaşı'nın iddiası gibi Millet Partisi'nin kapatılması ile alakalı komplo teorileri dönemin basınında da yer almıştı fakat bunlar kanıtlanamamıştır (Ardıçoğlu, 1990: 250). Ayrıca Sevig, Parti'den istifa etmesinden sonra Cumhuriyet gazetesinin haberine göre istifa eden diğer arkadaşları ile birlikte tehditlere ve ağır hakaretlere maruz kalmıştır ("M.P.den Ayrılan Zevat Tehdit Ediliyor", *Cumhuriyet*, 11 Temmuz, 1953:1).

1953 yılından 1957 yılına kadar Sevig'in siyasi bir faaliyetin içinde yer aldığına dair bir kaynak yoktur. 1957 yılının Ağustos ayında Hür Parti'ye katılmış olduğunu gördüğümüz Sevig'in bu Parti'de bir etkinliği olmamıştır ("Vasfi Raşit Sevig Hür Partiye Katıldı", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos, 1957: 1).

12 Beyannameye bazı Millet Partisi ileri gelenlerinin oy uğruna gerici fikirleri okşadıklarından söz edilmiş, kadın erkek eşitliği, eski harflere dönülmemesi, tekkelerin açılmaması, dinin siyasete alet edilmemesi konularının kongreden sonra istifa etmiş olan Bayur, Sevig ve arkadaşları tarafından teklif edildiği fakat bu hassasiyetlerin gözetilmediği vurgulanmıştır. Bkz: "Millet Partisi Kongresinin son günü çok gürültülü geçti", *Türk Dili*, 1 Temmuz 1953:1.

Sevig'in 1960 darbesinden bir gün önce Enver Durmuş, Prof. Dr. Rağıp Sarıca, Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof. Dr. Tahir Taner, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Doç. Dr. İsmet Giritli ile bir toplantı yaptığını biliyor. Yapılan bu toplantının hemen ardından bir gün sonra ihtilal olmuş ve bu isimler İstanbul'dan Ankara'ya başka bir toplantıya çağırılmışlardır (Durmuş, 1990: 32).

Çağrıldıkları bu toplantı yeni bir anayasa hazırlama çalışması toplantısıdır. Vasfi Raşit Sevig'in kendisi gibi hukuğu olan kardeşi Muammer Raşit Sevig'in de katıldığı toplantı Genekurmay Başkanlığı'nda yapılmıştır. Fakat Hadi Hüsman'a göre bu ilk toplantıdan sonra, toplantıya katılan diğer üyelerden Sıddık Sami Onar ve Hıfısı Veldet Velidedeoğlu ile aralarının açık olmasından dolayı Sevig kardeşlerin emekli akademisyen oldukları bahane edilerek anayasa hazırlama komisyonuna dahil edilmemişlerdir (Hüsman, 1975: 88).

Raşit Vasfi Sevig hayatına, milletvekilliği, yurtdışı komisyon üyelikleri, avukatlık, gazete yazarlığı, akademisyenlik gibi pek çok görev sığdırmış olan Sevig, 23 Kasım 1971 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir (Binark, 1996: 535). Ankara ve İstanbul'da kendisi için tören yapılmış bu törenlere, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mensupları, Ankara Valisi, Ankara Polis Koleji mensupları, İstanbul Garnizon Komutanlığı mensupları, Yargıtay mensupları, Ankara ve İstanbul radyo ve televizyon temsilcileri, öğrencileri ve barolardan temsilciler katılmıştır ("Vasfi Raşit Sevig Vefat Etti", *Cumhuriyet*, 01 Aralık 1971:5).

Vefatının ardından Cumhuriyet gazetesi yazarı Fikret Ekinci hocası olan Vasfi Raşit Sevig ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Anlatımına göre, Sevig, 1945 yılında sınıfta ders anlattığı sırada kalp krizi geçirmişti. O güne kadar öğrencilerinin karşısında hiç oturmadan ders anlatmış olan Sevig, ders esnasında sendelemiş öğrencileri bir sorun olduğunu anlayarak oturmasını istemişler fakat kendisi, *benim kiblem sizlersiniz bırakın sizlere bakarak can vereyim* demiştir. Çocuğu olmayan Vasfi Raşit Sevig, öğrencilerine baba şefkati ile yaklaşan sevilen bir akademisyen olduğunu belirten Ekinci, ayrıca *derste Atatürk adının her geçişinde öğrencileri saygı icabı ayağa kaldırır* diyerek Sevig'in Atatürk sevgisini anlatmıştır. Ayrıca, evlerinde de bir Atatürk köşesi tanzim eden Sevig'in eşinin her gün bu köşeye taze çiçekler aldığından söz etmiştir (Ekinci, "Hocamız Vasfi Raşit Sevig", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1971:2).

KAYNAKÇA

Arşivler

Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı Kitabı. (1966), Ankara: Ajans Türk Matbaası.

CHF III. Büyük Kongre Zabıtları. (1931), Ankara: Devlet Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1942), Devre IV, Cilt I, Ankara: TBMM Matbaası.

Telif Eserler ve Makaleler

AKIN, R. (2009), *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı, 1923-2007*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi.

ALTINSU, A. (1972), *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

ALUS, S. M. (2005), *30 Sene Evvel İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları.

AKAY, O. (2010), *Bu Sofrada Ben Varım*, İstanbul: Alfa Yayınları.

ARTVINLİ, F. (2007), *Osman Bölükbaşı Seraba Harcanmış Bir Ömür*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

BABACAN, H. (2005), *Mehmed Talât Paşa, 1874-1921: Siyasi Hayatı ve İcraatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BAĞLUM, K. (1991), *Anıpolitik*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

BAYUR, Y. H. (1991), *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BİNARK, İ. (1996), *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM IV. Dönem, (1931-1935), Cilt II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, Yayın No: 12.

CENGİZ, H. E. (1991), *Enver Paşa'nın Anıları*, Enver Paşa, Halil Erdoğan Cengiz, İstanbul: İletişim Yayınları.

DERE, U. (2020) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eski Başkent'te Yeni Rejimin Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli", *Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 67-117.

DURMUŞ, E. (1990), *Yassıada'dan İmralı'ya*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- ERİM, N. (2005), *Günlükler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERK, H. B. (1954), *Meşhur Türk Hukukçuları*, Adana: basım yeri yok.
- GÖK, H. V. (2021), “Fevzi Çakmak’ın Vefatının Türk Basınına Yansımaları ve Radyoevi Hadisesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (35), 125-154.
- GÜNEŞ, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, Dönem V, (1935-1939), Cilt III.
- HÜSMAN, H. (1975), *Hatırladıklarım, Düşündüklerim*, İstanbul: Baha Matbaası.
- KALKAÇ, A. H. (Basım yılı yok), *Kendi Kitabım*, İstanbul: Yeni Matbaa.
- KARABEKİR, K. (2020), *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KESKİNBORA, H. K. (2010), Esat Işık, *Bilimde Siyasette Milli Mücadelede Bir Işık*, İstanbul: Som Kitap.
- KORLE, S. (1953), *Gecmiş zaman olur ki, Prenses Mevhibe Celalettin’in Anıları*, İstanbul: M. Sıralar Matbaası.
- KURUÇ, B. (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KÜLÇE, S. (1946), *Mareşal Fevzi Çakmak, Askeri ve Hususi Hayatı*, İstanbul: Yeni Asır Matbaası.
- MİROĞLU, O. (2005), *Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı: Canip Yıldırım’la Söyleşi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- SARISAMAN, S. (2018), “Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Asayiş Sorunu Şebinkarahisar Ermeni İsyanı” *History Studies*, 10, 221-239.
- SOKO, Z. Ş. (2014), *İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- ŞAHİN, G. (2019), “I. Dünya Savaşı’nda Suşehri ve Çevresinde Kafkas Cephesi’nin Nakliyatını Engellemeye Yönelik Ermeni Faaliyetleri” *I Uluslararası XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, SEKA, 16-18 Ekim, 322-360.
- TOKER, M. (1990), *DP’nin Altın Yılları*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- UZUN, H. (2010), “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Temelinde Değişmez Genel Başkanlık”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Cilt 21, 233-271.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Haber

İbret

İkdam

Kudret

Millet

Son Posta

Star

Türk Dili

Türkyolu

Ulus

Vakit

Yeni Sabah

Bölüm 7

CUMHURİYET DÖNEMİ BİR KÖY TAHLİLİ DENEMESİ (KADIOĞULLARI REHBERİNE GÖRE ERZİNCAN REFAHİYE GÜNYÜZÜ KÖYÜ 1976-1987)

*Ferruh KAYALAN*¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye, Orcid: 0000-0003-0544-0454.

GİRİŞ

Şecere kelimesi arapça bir kelime olup, sözlükte ağaç, soy ağacı anlamına gelmektedir. Yaygın kullanımda ise şecere; bir kişinin veya bir ailenin, tarihi olarak en eski atasından itibaren başlayıp en son yaşayan ferdine kadar ulaşan ve bütün aile fertlerinin gösterildiği ağaç şeklinde şematik çizime denir (Bozkurt, 2010, s. 403). Diğer milletler gibi Türkler de ilk dönemlerden itibaren şecereyi önemli görmüşlerdir. Zira onlar için soylu bir aileden gelmek, ait olduğu toplumda üstünlüklerinin bir göstergesi olmuştur. Bilhassa yönetici kesim için kendi soyunun ortaya çıkarılması önemli bir iştir (Bu anlamda en meşhur şecere çalışması Ebulgazi Bahadır Han'ın Türklerin soy kütüğü ile ilgili olan Şecere-i Terâkime'sidir (Karataş, 2019, s. 5). Osmanlıların şeceresine ait kitaplar da yazılmıştır.

Bununla beraber son dönemlerde Türklerde şecere işine ait ilginin çeşitli sebeplerle azaldığı tespit edilen bir durumdur. Bu anlamda özellikle Osmanlı Devleti'nin inkıraz dönemlerinde art arda gelen savaşlar, göçler ve salgın hastalıklar gibi afetler nesiller arasında bir kopukluk meydana getirmiş ve bu da bilgi aktarımını engellemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Batılı devletlerde olduğu gibi oturmuş bir nüfus sayım sistemi tam anlamıyla oluşturulamamıştır (Ekinci, 2017, s. 54-65).

Şecere çalışmalarında önemli bir yer tutan nüfus sayımları çağdaş olan batılı devletlerden çok sonra Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlanmıştır. Zira modern anlamda Avrupada ilk resmi nüfus sayımı 17. Yüzyılın ortalarında Fransa'nın sömürgesi olan Kanada'da hayata geçirilmiştir. Bundan sonra bahsi geçen nüfus sayımları sırasıyla 1742'de Almanya'da, 1748'de İsveç'te, 1769'da Dominik'te, 1787'de İspanya'da, 1790'da Amerika'da ve 1801'de İngiltere'de yapılmıştır. Bilimsel nitelikte ilk sayım ise 1847'de Belçika'da gerçekleştirilmiştir (Dündar, 2000, s. 14-15). Osmanlı Devleti'nde ise modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831'de tatbik olunmuştur. Daha sonra, sırasıyla 1844, 1852, 1856, 1866, 1881/82, 1906 ve 1914 yıllarında yapılmıştır. Fakat bu nüfus sayımlarından 1906 Nüfus Sayımı kısmen hariç olmak üzere, Avrupa'da yapılan sayımlara kıyasla bir takım eksiklikler sebebiyle sorunlu bir yapı teşkil etmişlerdir (Sakin, 2008, s. 133-155; Aydoğan ve Çoban, 2016, s. 118; Kayalan, 2022, s. 262).

Osmanlı Devleti'nin ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise nüfus sayımlarının ilki 1927'de yapılmıştır. Bu sayım bundan sonra her on senede yapılacak olan nüfus sayımlarının temelini oluşturması açısından önemlidir. Modern anlamda tam bir nüfus sayımı özelliği olan 1927 Nüfus Sayımı sayesinde Türk toplumunun demografik bütün özellikleri ortaya çıkarılmıştır (Çakmak, 2009, s. 100-107). Bundan sonra 1935, 1945, 1955, 1965, 1975, 1985 ve 1990 tarihli nüfus sayımları da kesin ve doğru sonuçları görmek bakımından yeterli bir yapı arz etmişlerdir. Bu nedenle

Cumhuriyet Döneminde yapılacak bir şecere çalışması en azından nüfusa ilişkin bilgileri elde etme açısından daha doğru bilgiler sunmaktadır. Şecere çalışmalarında nüfus sayımları dışında kullanılan diğer kaynaklarda mevcuttur. Bunlar Nüfus Ceride (Yoklama) Defterleri, Temattuat Defterleri, Sicil-i Ahval Defterleri, Tapu Tahrir Defterleri, Vakıf Arşivleri, Kadı Sicilleri, Tereke Defterleri, Araştırma eserleri ve Biyografik çalışmalardır. Fakat adı geçen kaynakların çoğunda tarihleme hataları ve yazım yanlışları mevcuttur. Bununla beraber bahsi geçen kaynakların okunması noktasında kendi alanında uzmanlık sahibi olmak gerektiği de düşünüldüğünde, bu kaynaklardan yola çıkarak bir şecere çalışması yapmak zahmetli bir iştir (Ekinci, 2017, s. 54-65).

Yukarıda ifade edildiği gibi pek çok yönden zor bir çalışmayı gerektiren şecere çalışmalarının Cumhuriyet Döneminde bir gelenek olarak devam etmediği görülmektedir. Ancak biraz sonra ismi zikr edilecek eser Cumhuriyet Döneminin belki de ilk sayılabilecek bir şecere çalışması olarak kayıtlara geçmektedir. Bu eser, Metin Yurtbaşı'nın hazırladığı “*300 yıllık Bir Soy Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü-Refahiye)*” isimli çalışmasıdır. Çalışma kendisi de bir Kadioğlu olan Metin Yurtbaşı'nın babasının da teşvikiyle ata dedelerini merak etmesi ile başlamıştır. 1976 yılından 1985 yılına kadar süren araştırmalar neticesinde ilk basımı 1985 yılında yapılan eser, konumuz Günyüzü köyünün Cumhuriyet Dönemine ışık tutmaktadır.

Çalışmada Metin Yurtbaşı'nın hazırladığı “*300 yıllık Bir Soy Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü-Refahiye)*” adlı eserden hareketle Günyüzü Köyü tahlil edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Birinci Kadioğulları Rehberi (Şecere Çalışması 1985), İkinci Kadioğulları Rehberi (Şecere Çalışması 1987), Günyüzü (Başgercanis) Köyünün Tarihi ve son olarak Kadioğulları Rehberine göre Günyüzü Köyünün Değerlendirilmesi olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır.

1. Birinci Kadioğulları Rehberi (Şecere Çalışması 1985)

Kadioğulları Rehberi ile ilgili ilk çalışmalar 1976 yılında başlamıştır. Metin Yurtbaşı, İngiltere'den Türkiye'ye döndükten sonra 1980 yılında Günyüzü (Başgercanis) köyüne yaptığı ilk gezisinde burada yaşayan dedelerinin, ölmüş atalarının anılarını hala akıllarında tuttuklarına şahit olmuştur.¹

Metin Yurtbaşı, bu çalışmasında temel kaynak olarak iki kişiden bilgi almıştır. Bu kişiler, Mehmet Gençoğlu ve İsmail Çekmer'dir. Bu iki kişi-

¹ Metin Yurtbaşı, 1980, 1985, 1987 ve 2009 yıllarında atalarının toprakları olan Refahiye'nin Günyüzü (Başgercanis) köyünü ziyaret etmiş, bu ziyaretleri sırasında aile şeceresi olan Kadioğulları Rehberi için malzemeler toplamıştır. Bu gezileri esnasında akrabaları Yusuf Yurtbaşı, Yunus Yurtbaşı, Rafet Yurtbaşı ve Turgut Yurtbaşı ile hemşehrileri Ayhan Tekin, Turhan Çelik, Hakkı Işık, İsmail Çekmer, Bahattin Şeker, Cemal Yurtbaşı, Numan Kabakçı, Osman Aktaş tarafından büyük destek görmüştür (Yurtbaşı, 2017 c., s. 530).

den özellikle Mehmet Gençoğlu'nun 1982'de ölümünden önce bıraktığı şecere kayıtlarından kendisinin de ataları olan Kadioğullarının eski ismi Başgercanis, yeni ismi Günyüzü köyüne yaklaşık 300 yıl önce geldiklerini öğrenmiştir. Bu önemli bilgiye Mehmet Gençoğlu'nun 100 yaşında 1939 Erzincan Depremi'nde ölen Dedesi Halil Ağa'dan onun da Dedesi Lokman Kadı'dan aktarılmış olan bir şecereden ulaşılmıştır. Nitekim adı geçen şecere, Kadioğulları Rehberi'nin de ana kaynağıydı. Günyüzü köyünde 60 yıl çobanlık yapan fakat Kadioğullarından olmayan İsmail Çekemer de bir diğer önemli kaynak kişidir. O da Metin Yurtbaşı'na Kadioğullarının soyuna ilişkin çok önemli bilgiler vermekle beraber, bir de rehberin ilk sayfalarında İş Bankası önünde kredi bekleyen Kadioğullarının ve köyün diğer fotoğraflarını paylaşmakla, hazırlanmakta olan rahbere çok önemli bir katkı yapmıştır (Yurtbaşı, 1985 a, s. 3).

Bu kaynak kişilerden başka, Metin Yurtbaşı Cumhuriyet Tarihinin ilk diyebileceğimiz bu şecere çalışmasında bilgilere ulaşırken saha çalışması da yapmıştır. Nitekim akraba düğünlerinde, ev ziyaretlerinde ve telefon ile pek çok kişiye ulaşılarak akrabalarına ait şecere bilgilerini elde etmiştir. Modern bir şecere çalışması olması hasebiyle çağın araştırma tekniklerinden de yararlanan Metin Yurtbaşı, düzenlediği anket formları ile yaşamakta olan Kadioğullarından o günkü akarabalık durumlarını, telefonlarını ve yaşadığı yer gibi bilgileri de elde etmiştir. Metin Yurtbaşı hazırlamış olduğu rehberi, tüm Kadioğullarına mal etmiş ve o dönemde yaşayan herkesten rehberdeki bilgilerin doğruluğu noktasında geri dönüş alarak mümkün olduğunca net bilgilere ulaşmaya çalışmıştır. (Yurtbaşı, 1985 a, s. 3). Yukarıda bahsedilen yöntemlerle oluşturulan şecere, Kadioğullarının ilk atası olan Sarı Kadı'dan başlamak üzere² 1980-1985 yılları arasında yaşamakta olan bütün Kadioğullarına 10 veya 11 kuşak geriye kadar gitme imkanı vermiştir. Bununla beraber, Metin Yurtbaşı böylesi geniş bir şecerede herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için dünyanın en gelişmiş şecere çalışmalarının yapıldığı ABD'nin Utah Eyaleti Salk Lake City şehrinde bulunan Utah Şecere Derneğince benimsenen prensiplere göre bir kodlama sistemi kullanmıştır. Bu kodlama sistemi ile 1985 yılında yaşayan ve gelecekte yaşayacak bir Kadioğlu, eğer isimleri rehberde yazılmış ise Kadioğulları arasında düşükleri yeri veya merak ettikleri bir Kadioğulunun yerini birkaç saniyede bulabilecektir (Yurtbaşı, 1985 a, s. 2).

Bahsi geçen kodlama sistetmi alfabe ve rakamlardan oluşmuş olup, kendi içinde tutarlı bir mantık çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu şekilde kendine has bir dil ortaya koyan Rehber, bir Kadioğluna kendisinin hangi koldan geldiği noktasında pratik bir biçimde bilgilene imkanı vermek-

2 Rivayetlere göre Sarı Kadı, 1690 yılında Horasan taraflarından maiyeti ile birlikte bugünkü Günyüzü (Başgercanis) köyüne geldi. Irki olarak Türkmen olan Kadioğulları, Sarı Kadı'dan devamlı özellikle de torunu Hacı Temir'den sonra zamanla gelişmiş ve kalabalıklaşmışlardır (Yurtbaşı, 1985 a, s. 1-2).

tedir (Yurtbaşı, 1985 a, s. 2). Metin Yurtbaşı, Rehber’de şahısları tanımlayan bilgilerde de bir satandarta gitmiştir. Şahıs adı ve soyadından sonra parantez içinde doğum tarihi, parantez içinde doğduğu yeri, parantez içinde evlenme tarihi ve yeri, parantez içinde ölüm tarihi ve yeri, parantez içinde mezarının yeri, işi, kişisel özellikleri, kendisiyle ilgili anılar, yaşıyorsa bulunduğu yer ve varsa telefonu yazılmıştır. Ayrıca benimsenen bu standart anlayış çerçevesinde eski köy isimlerinin yerine yeni isimler verilmiştir. Hicri tarihler miladi tarihlere çevrilerek günümüze uyarlanmıştır (Yurtbaşı, 1985 a, s. 2). Metin Yurtbaşı, 1980’de yukarıda özellikleri anlatılan çalışmasını dört seneyi aşan bir zaman içinde tamamladıktan sonra 1985 yılında Kadioğullarının hizmetine sunmuştur. Çalışma ulusal basında da haber olarak kayda geçmiştir. Güneş gazetesinden Figen Gülbek, 26 Ağustos 1985 Pazartesi günü haberinde “300 yıllık şecere” başlığı altında rehber hakkında aşağıdaki tanıtımı yapmıştır:

“Geçmiş değil, gelecek

Erzincanlı İngilizce öğretmenini soyunun 300 yıllık şeceresini çıkardı. Türkiye’de ilk modern şecereyi hazırlayan Metin Yurtbaşı, “böyle bir şecereye 9 yıllık bir çalışma sonunda sahip oldum” dedi. İngiltere’de eğitim görürken geçmişi hakkında bilgi edinmek isteyen Erzincanlı İngilizce öğretmenini Metin Yurtbaşı, soyunun 300 yıllık şeceresini çıkarttı. Türkiye’de ilk defa modern şecere çalışması yapan Metin Yurtbaşı, gazetemizin okurlarına dağıttığı Soyacağı albümünü insanların geçmişlerini öğrenmek açısından çok yararlı bulduğunu söyledi. Bir çok kimse şecerenin geçmişi ile olduğunu zanneder; aksine şecere geleceğe yönelik bir çalışmadır” diyen Yurtbaşı, “Ancak şecere vasıtasıyla bugünkü nesile ve gelecek nesile manevi bir miras bırakılmış olacağını” sözlerine ekledi” (Güneş, 1985).

Metin Yurtbaşı, eserini kaynak olarak yukarıda bahsedilen iki kişi üzerinde temellendirirken, diğer pekçok yaşayan kişiler tarafından da teyid edilerek mümkün olan en az hata ile bir şecere ve bir rehber ortaya çıkarmıştır. Fakat Metin Yurtbaşı, çalışmanın bu şekliyle yayınlanmasını değerlendirirken kendini de zaman zaman bir murakabeye tabi tutmuş ve rehberin ihtiva ettiği bilgilerin kişilerden rivayetlerle şekillendiğini de söz aralarında ifade etmiştir. Onun, devletin elinde bulunan arşiv belgelerinden de rehberin teyid edilmesi gerektiği konusunda haklı olan bilimsel bir kaygı duyduğu görülmektedir.

2. İkinci Kadioğulları Rehberi (Şecere Çalışması 1987)

Yukarıda da ifade edildiği gibi Metin Yurtbaşı’nın rehberin meydana konulmasında kullandığı araçlardan olan kişi rivayetleri, kendisini pek tatmin etmemiştir. Mümkünse, bu bilgilerin arşiv belgelerinden ve diğer resmi belgelerden de teyid edilmesi gerekiyordu. Bu kapsamda 1985’te

yayınlanan birinci baskısının ardından Metin Yurtbaşı boş durmamış ve çalışmasını yukarıda ifade edilen belgeler üzerinden temellendirmeye çalışmıştır.

Metin Yurtbaşı, 1987 yılında rehberin ikinci basımını yayımlamıştır. Bu baskı, 1985 baskısından farklı olarak devletin resmi belgeleri üzerinden şekillenmiştir. Bunlar, Refahiye Nüfus Müdürlüğünden alınan 100 yıl öncesinden bu yana tutulan nüfus, tapu sicil kayıtları ve Askerlik Şube Başkanlığından elde edilen askerlik kayıtlarıdır. Böylece Rehber, artık bilimsel anlamda daha somut verilerden hareketle güncellenmiş ve Metin Yurtbaşı'nın bilimsel kaygıları büyük ölçüde giderilmiştir. Bu son baskı da bir önceki baskı gibi ulusal basında gündeme gelmiştir. 19 Kasım 1987 tarihinde Tercüman gazetesi manşet olarak "*İlm-i Ensab'ı diriltten bir Yüzbaşı: Metin Yurtbaşı*" cümlesinin altında büyük puntolarla "*Kadioğulları Rehberi*" diye bir başlık attıktan sonra aşağı sol köşede Metin Yurtbaşı'nın bir portresi ve Kadioğulları Rehberi'nin kitap kapağını yerleştirmiş ve bunların da sol alt tarafında da "*Yüzbaşı Metin Yurtbaşı ve 10 yıllık titiz bir çalışma sonucu hazırladığı "Kadioğulları Rehberi"* diye bir cümle yazılmıştır. Haberin ana metni ise şu şekildedir:

"Hava Harp Okulu'nda İngilizce öğretmeni olarak görev yapan Yüzbaşı Metin Yurtbaşı, kendisinin de mensubu olduğu "Kadioğulları" soyunun mükemmel bir şeceresini hazırlamış. On yıl süren uzun araştırmalar ve soruşturmalar sonucunda ortaya çıkan "Kadioğulları Rehberi", Erzincan'ın Refahiye'sine bağlı Günyüzü, eski adıyla Başgercanis köyüne 300 yıl önce gelen ve bugün Türkiye'nin her tarafında dağılmış bulunan Kadioğulları soyuna mensup yaklaşık 10 bin kişiyi içine alıyor. Bu kadarla yetinmeyerek Günyüzü yöresinin dil özellikleri, deyimleri, atasözleri, iktisadi ve coğrafi durumu hakkında yaptığı araştırmaların sonuçlarını da rehberine ekleyen Metin Yurtbaşı, "Türkiye'de ilk defa böyle bir çalışma yapılmıştır. Amacım akrabaların birbirleriyle kaynaşmasını sağlamak, nesiller ilerledikçe birbirlerinden kopmalarına mani olmaktır" diyor. Soyunun şeceresini crkarmaya İngiltere'deyken başlayan Yurtbaşı, babasından soyuyla ilgili olarak aldığı bilgilere, görüşmeler, soruşturmalar, arşivlerdeki ve nüfus kütüklerindeki araştırmalar yoluyla edindiği bilgileri ekleyerek çalışmasını geliştirmiş. Sistematik bir şekilde hazırladığı rehberde, kim kimin nesidir, şu anda nerede çalışmaktadır, adresi, telefonu nedir, kısa bir sürede bulmak mümkün. Mükemmel bir indeksi bulunan "Kadioğulları Rehberi'nin daha iyi olması için tesbit edemediği akrabalarına seslenen Metin Yurtbaşı, "Eğer Kadioğulları soyuna mensup olanlar beni arar ve bilgi verirlerse çalışmam daha büyük boyutlara ulaşacaktır" diyor" (Tercüman, 1987).

3. Günyüzü (Başgercanis) Köyünün Tarihi

Bugün Erzincan ili Refahiye ilçesi'ne bağlı bir köy olan Günyüzü köyü'nün tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Eski adı Başgercanis olan bu köyün tarihi, tarihi kayıtlarda XVI. Yüzyıla kadar gitmekte olup, adı ge-

çen köy, Kemah'a bağlı bir nahiye olan Gercanis'in merkezi idi (Miroğlu, 1990, s. 40-41; Bulut ve Tozlu, 2008, s. 100). Gercanis nahiyesi, daha sonra yapılan bir değişiklikle Kemah'a bağlılığı sona erdirilerek Erzincan sancağına bağlanmıştır (Naldan, 2020, s. 8).

Yukarıda ifade edildiği gibi Gercanis nahiyesinin merkezi olan Başgercanis yani bugünkü Günyüzü köyü, yaklaşık olarak 1870 yılına kadar, günümüzde Refahiye olarak isimlendirilen Gercanis'in merkezi konumundaydı (Bulut vd. 2008, s. 101). Fakat bazı imkansızlıklar yüzünden Gercanis nahiyesinin merkezi olan Başgercanis köyü merkez olma vasfını yitirdi. Bu durumun ortaya çıkmasında Gercanis nahiyesi müdürlerinin tasarrufları etkili olmuştur. Nitekim bu müdürler dönemin şartları gereği seyyar olarak dolaşır, vazifelerini tamamlayıp Gercanis nahiyesinin bağlı olduğu Erzincan sancağına geri dönerlerdi. Bazen işleri sonlanmadığı durumlarda da zengin köylülerin evlerinde misafir olup işlerini tamamlarlardı. Bu durumdan müdürlerin nahiyenin merkezi olan Başgercanis'te kalıcı olmadıkları anlaşılmaktadır. Müdürlerin seyyaren hizmet vermeleri çoğu zaman bir takım sorunlara yol açınca, çare olarak Sivas-Giresun caddesi diye bilinen ana yola yakın bir yerde yani şimdiki Refahiye'de bir hükümet konağı inşaa ettiler. Konağın inşasından sonra nahiye merkezi Başgercanis'ten alınarak yeni yerine nakledildi ve idari işler daha rahat halledilmeye başlandı (Bulut ve Tozlu, 2008, s. 101).

Bununla beraber Köroğlu deresinden geçen yolun güvenliğini sağlamak amacıyla da nahiyenin yeni merkezine askeri bir birlik yerleştirildi. Böylece hem hükümet konağı hem de askeri birlik, yeni merkezin ilk nüvesini oluşturmuştur. Zamanla, bu alan halkın da teveccühü ile şenlenmiş, dükkanlar ve iş yerlerinin açılmasıyla ekonomik hayatın da merkezi olmaya başlamıştır. Eğitim alanında çocukların öğrenimleri için bir rüştiye mektebi de açılınca yeni merkez bir kasaba görünümünü kazanmaya başladı. Bu noktadan sonra artık bir gelişim süreci yaşayan Gercanis nahiyesinin yeni merkezine bir isim de verildi. Yapılan önerilerden sonra dönemin padişahı Abdulaziz, 18 Nisan 1872 tarihli iradesiyle nahiyenin yeni merkezinin ismini Refahiye olarak belirledi (Bulut ve Tozlu 2008, s. 101-102; Kaplanoğlu, 2009, s. 5).

Böylece nahiyenin ismi, 1872 yılından sonra Refahiye ismi ile anılır oldu. Fakat Gercanis ismi tamamen terk edilmedi. Nitekim Gercanis ismi Refahiye ismi ile birlikte nahiyenin ismi olarak kullanılmaya devam etti. Aynı zamanda eski merkez yani Başgercanis (Günyüzü) köyü de bu ismini değiştirmede. Yukarıda bahsedildiği üzere artık hükümet konağı, askeri birliği ve sosyal imkanları ile Refahiye (Gercanis) bir nahiye olmuştu. Fakat bağlı olduğu sancak merkezi Erzincan'a bir hayli uzaktı. Günün ulaşım şartlarına göre nahiyenin bazı köylerindeki insanlar işlerini halletmek maksadıyla Erzincan'a gitmek için 30 saati göze almaktaydı.

Sonuçta böylesine uzun bir seyahat, insanların işlerinin aksamasına neden olmaktadır. Bu durumdan zarar gören halk, nahiyenin kaza statüsüne getirilmesini istemeye başladılar. Bu haklı istekleri dikkate alan yöneticiler de Refahiye'nin mevcut durumuyla bir kazaya dönüşmesini uygun buldular. Böylece dönemin padişahı II. Abdulhamid'in de uygun görmesiyle 2 Mart 1881 tarihli bir irade ile Refahiye (Gercanis) nahiyesi kazaya dönüştürüldü (Bulut ve Tozlu, 2008, s. 103). Artık bir kaza olan Refahiye'nin 1882 yılında Gercanis, Melikşerif, Altkendi, Salur, Zevker, Kazvıran (Kazören), Kersen ve Kerar adlı sekiz nahiyesi vardı. 1896 yılında yapılan idari bir düzenleme ile de Kazanın nahiye sayısı üçe indirildiği görülmektedir. Bu üç nahiyenin isimleri ise Orçil (Orçul), Melikşerif ve Gülsu'dur. Başgercanis (Günyüzü) köyü ise Melikşerif nahiyesine bağlı bir köy olarak kayıtlarda yer almaktadır. Görüldüğü üzere Başgercanis (Günyüzü) köyü zaman içerisinde eski önemini yitirmiş ve Melikşerif nahiyesine bağlı bir köy statüsünü almıştır (Bulut ve Tozlu, 2008, s. 103, 112).

Cumhuriyet Döneminde ise Başgercanis'in hem bağlı olduğu nahiye hem de isminde bir değişiklik olduğu görülmektedir. Nitekim, Cumhuriyet Tarihinin en kapsamlı nüfus sayımı olan 1935 Nüfus Sayımı'nda Erzincan vilayeti'ne ait kati ve mufassal kitapçıkta Refahiye, merkez nahiye ile birlikte toplam dört nahiyeden meydana gelmiştir. Bunlar Merkez, Alakilise, Cengerli ve Zevker nahiyeleridir. Başgercanis köyü ise bu nahiyelerden Merkez nahiyeyle bağlı olmakla birlikte ismi "*Başgercemis*" diye geçmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 1937, s. 15). Muhtemelen yazım hatası ile kayda geçen bu isim, 1945 yılı Nüfus Sayımı'nda Türkçe kaidelere uygun olarak bu sefer "*Başgercanis*" diye düzeltilmiştir. Adı geçen sayımda ise artık nahiyeler bucaklara dönüşmüş, Başgercanis ise merkez bucağı içerisinde yerini almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 1945, s. 215). 1965 Nüfus Sayımı'nda ise köyün ismi "*Güneyüzü*" olarak kaydedilmiş olup, Refahiye ilçesi merkez bucağına bağlı kaldığı görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1968, s. 245). 1975 yılında yapılan nüfus sayımı belgelerinde bu sefer köyün ismi günümüzde de kullanıldığı şekliyle "*Günyüzü*" olarak geçmekte olup, Refahiye ilçesi merkez bucağı içinde idari statüsünü koruduğu görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1978, s. 9). Bir sonraki nüfus sayımı olan 1985 Nüfus Sayımı'nda da artık köyün isminin şimdiki haliyle kalıcı hale geldiği görülmektedir. Bu nüfus sayımı belgesinde de köyün ismi "*Günyüzü*" olarak kaydedilmiş olup, köy yine merkez bucağına bağlıdır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987, s. 8).

Bahsi geçen nüfus sayımlarından Başgercanis ismi Cumhuriyet Döneminde değişikliğe uğrayarak ilkin 1965 tarihli Nüfus Sayımı belgelerinde

bugünkü ismine yakın bir hal aldığı tespit edilmiştir. En son 1975 ve 1985 tarihli belgelerde ise Günyüzü ismi kesin bir vaziyet kazanarak köyün yeni ismi olarak kabul edildiği görülüp, idari statüde Refahiye merkez bucağında bir köy olarak varlığını muhafaza etmiştir.

4.Kadıoğulları Rehberine göre Günyüzü Köyünün Değerlendirilmesi

Günyüzü köyü ve buradan Türkiye'nin çeşitli yerlerine göç edip yerleşen Kadıoğulları hakkında adı geçen rehberden yola çıkarak hazırlanan sayısal değerleri içeren tablolardan hareketle Günyüzü köyü ve Kadıoğullarının nüfusu ve bu nüfusa ilişkin diğer veriler elde edilmiştir. Bu verilerden Tablo III'e bakıldığında tespit edilebilen en yaşlı Kadıoğlu'nun doğum tarihi 1806 yılı gözükmektedir. Bu yıldan 1988 yılına kadar doğan bütün Kadıoğullarının toplamı ve doğum tarihi tespit edilenler 3061 kişi olarak görülmektedir. Doğum tarihi tespit edilemeyenler ise 481 kişidir. Bu şekilde toplam Kadıoğlu sayısı ise her iki rakam toplamı olan 3542 sayısına karşılık gelmektedir. Bununla beraber 1988 yılına kadar öldükleri tespit edilebilen Kadıoğullarının sayısı ise 977 kişidir. Bu rakam, toplam nüfustan yani 3542 kişiden çıkarıldığında 1987 yılı itibariyle yaşayan Kadıoğullarının sayısının 2565 kişi olduğu tespit edilmektedir.

Bu sayı; aşağıda Tablo I'den ve Tablo II'den edinilen bilgilere göre değerlendirildiğinde; 2565 kişinin 681'i yurt içinde, 45 kişinin ise yurt dışında yaşadığı görülmektedir. Bu şekilde toplam 726 kişinin Erzincan ili dışında yaşadığı anlaşılmaktadır. Böylece 1839 kişinin Günyüzü köyünde, Refahiye ilçesinde ve Erzincan merkezde yaşadığı tespit edilmektedir. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde her 10 yılda bir yapılan nüfus sayımlarından Günyüzü köyünde yaşayan kişi sayısını da bulmak mümkündür. Nitekim 1985 nüfus sayımı sonuçlarına göre Günyüzü köyünün nüfusu 82 erkek ve 91 kadın olmak üzere toplam 173 kişidir (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü , 1987 :8). Böylece 1666 kişinin Refahiye ilçesinde ve Erzincan merkezde ikamet ettikleri de bu sayımın sonucundan anlaşılmaktadır.

Tablo I: Yaşanılan Yer (Türkiye)³

Şehir	Erkek	Kadın	Top.	Şehir	Erkek	Kadın	Top.
Adana	2	1	3	İzmir	6		6
Adapazarı	2	1	3	İzmit	19	8	27
Afyon	1		1	Kırklareli		2	2
Aksaray	1	1	2	Kırşehir	1	1	2
Amasya	22	15	37	Malatya	2	1	3
Ankara	38	19	57	Mersin	1		1
Artvin	1		1	Nevşehir	2	2	4

3 Tablolar yazar tarafından düzenlenmiştir.

Balıkesir	1	1	2	Osmaniye	1	1	2
Bilecik	2	1	3	Samsun	3	2	5
Bitlis	1		1	Sinop	1		1
Bolu Düzce		1	1	Sivas	3	2	5
Çanakkale	1	1	2	Tekirdağ	4	1	5
Elazığ	2	6	8	Tokat	2	2	4
Erzurum	8	6	14	Trabzon	1		1
Gaziantep	4	3	7	Tunceli	2	2	4
Gebze	1		1	Urfa	2	1	3
Gümüşhane	3	1	4	Yozgat	1	2	3
İstanbul	296	160	456	Zonguldak	1		6
Toplam							681

Kaynak: Yurtbasi, M. (1985). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul. Yurtbasi, M. (1987). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul, s. 1-72

Tablo I' den ulaşılan diğer bir bilgi de Kadıoğullarının yurt içinde Erzincan ve Refahiye dışında yaşamakta oldukları yerlere ilişkin sayısal verilerdir. Yukarı da bahsedildiği gibi toplam 681 kişi Erzincan dışında diğer illerde ikamet etmektedir. Bu illerin ilk beşinin sayısal değerlerine bakılacak olunursa; 296 erkek ve 160 kadın olmak üzere toplam 456 kişi İstanbul'da, 38 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 57 kişi Ankara'da, 22 erkek ve 15 kadın olmak üzere toplam 37 kişi Amasya'da, 19 erkek ve 8 kadın olmak üzere toplam 27 kişi İzmit'te, 8 erkek ve 6 kadın olmak üzere toplam 14 kişi Erzurum'da ikamet etmektedir. Bu sıralamanın yüzdeler karşılığı ise ilk beş yer olmak üzere İstanbul %67, Ankara %8, Amasya %5, İzmit %4, Erzurum %2'dir. Diğer yerler ise %14'e karşılık gelmektedir.

Tablo II'den ise Kadıoğullarının yurt dışındaki verilerine ulaşılmaktadır. Bu verilerden edinilen bilgilere göre toplam 45 kişi yurt dışına çıkmıştır. Birinci sırada gidilen ülke 12 erkek ve 12 kadın olmak üzere toplam 24 kişi ile Almanya'dır. Almanya'yı 4 erkek ve 3 kadın ile toplam 7 kişi ile Fransa takip etmektedir. Fransa'dan sonra 2 erkek ve 3 kadın toplam 5 kişi ile İngiltere gelmektedir.

Tablo II: Yaşanılan Yer (Yurt Dışı)

Ülke	Erkek	Kadın	Toplam
Almanya	12	12	24
Avusturya		1	1
Fransa	4	3	7
Hollanda	3	1	4
İngiltere	2	3	5
Libya	3		3
Suudi Arabistan	1		1
Toplam			45

Kaynak: Yurtbasi, M. (1985). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul. Yurtbasi, M. (1987). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul, s. 1-72

Tablo III, 1806 yılından 1987 yılına kadar toplam erkek ve kadın nüfus sayısını ve nüfusun cinsiyet özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. Fakat bu tablodan 1923 yılından sonra Cumhuriyet Dönemi verileri incelenmeye çalışılacaktır. Adı geçen tablodan edinilen bilgiye göre; 1923 yılında 8 erkek ve 6 kadın olmak üzere toplam 14 kişi, 1924 yılında 8 erkek ve 8 kadın olmak üzere toplam 16 kişi, 1925 yılında 12 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 31 kişi, 1926 yılında 11 erkek ve 7 kadın olmak üzere toplam 18 kişi, 1927 yılında 23 erkek ve 13 kadın olmak üzere toplam 36 kişi, 1928 yılında 9 erkek ve 5 kadın olmak üzere 14 kişi, 1929 yılında 5 erkek ve 7 kadın olmak üzere 12 kişi, 1930 yılında 26 erkek ve 18 kadın olmak üzere 44 kişi, 1931 yılında 9 erkek ve 7 kadın olmak üzere 16 kişi, 1932 yılında 17 erkek ve 15 kadın olmak üzere toplam 32 kişidir. Cumhuriyetin ilk yılları olan 1923-1932 yılları arasında toplam 233 kişi doğmuştur. Bunun 128 kişisi erkek ve 105'i kadındır.

1933 yılında 13 erkek ve 7 kadın olmak üzere 20 kişi, 1934 yılında 17 erkek ve 10 kadın olmak üzere 27 kişi, 1935 yılında 28 erkek ve 21 kadın olmak üzere 49 kişi, 1936 yılında 8 erkek ve 16 kadın olmak üzere 24 kişi, 1937 yılında 7 erkek ve 14 kadın olmak üzere toplam 21 kişi, 1938 yılında 12 erkek ve 12 kadın olmak üzere toplam 24 kişi, 1939 yılında 7 erkek ve 6 kadın olmak üzere toplam 13 kişi, 1940 yılında 18 erkek ve 22 kadın olmak üzere toplam 40 kişi, 1941 yılında 10 erkek ve 13 kadın olmak üzere toplam 23 kişi, 1942 yılında 16 erkek ve 8 kadın olmak üzere toplam 24 kişidir. Cumhuriyetin ikinci on yıllık döneminde 1933-1942 yılları arasında toplam 265 kişi doğmuş olup, bunun 136'sı erkek ve 129'u kadın olduğu görülmektedir.

Tablo III: Doğum Yılı ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus

D. Yılı	E	K	Top	D. Yılı	E	K	Top	D. Yılı	E	K	Top	D. Yılı	E	K	Top
1806		1	1	1884	7	3	10	1919	3	2	5	1954	15	21	36
1811	1		1	1885	5	9	14	1920	12	12	24	1955	68	44	112
1818	1		1	1886	1	2	3	1921	7	3	10	1956	29	33	62
1830	1		1	1887	8	1	9	1922	7	5	12	1957	33	15	48
1839	2		2	1888	2	2	4	1923	8	6	14	1958	31	26	57
1844	1		1	1889	3	8	11	1924	8	8	16	1959	21	21	42
1845		2	2	1890	7	10	13	1925	12	19	31	1960	47	39	86
1849		1	1	1891	2	3	5	1926	11	7	18	1961	16	18	34
1850	1	1	2	1892	2	1	3	1927	23	13	36	1962	24	34	58
1852		1	1	1893		1	1	1928	9	5	14	1963	29	24	53
1853		1	1	1894	6	5	11	1929	5	7	12	1964	23	24	47
1854	1	1	1	1895	4	11	15	1930	26	18	44	1965	22	36	58
1855	2	2	4	1896	7	2	9	1931	9	7	16	1966	22	13	35
1857	1		1	1897	2	1	3	1932	17	15	32	1967	14	33	47
1858	1		1	1898	9	3	11	1933	13	7	20	1968	20	21	41
1860	5		5	1899	8	3	11	1934	17	10	27	1969	24	22	46

1861	1		1	1900	9	9	18	1935	28	21	49	1970	43	30	73
1863	1		1	1901	8	4	12	1936	8	16	24	1971	19	19	38
1864	2	2	4	1902	6	2	8	1937	7	14	21	1972	30	21	51
1865	2		2	1903	3	2	5	1938	12	12	24	1973	24	19	43
1866	2		2	1904	3	5	8	1939	7	6	13	1974	16	23	39
1867	1	1	1	1905	16	15	31	1940	18	22	40	1975	32	28	60
1868	1	1	1	1906	3	2	5	1941	10	13	23	1976	30	14	44
1869	2	1	1	1907	3	5	8	1942	16	8	24	1977	31	32	63
1870	2	4	6	1908	3	2	5	1943	11	21	32	1978	27	29	56
1874	3	1	4	1909	4	5	9	1944	18	13	31	1979	39	25	64
1873	1		1	1910	12	13	25	1945	21	33	54	1980	34	32	66
1875	6	1	7	1911	3	5	8	1946	10	7	17	1981	23	26	49
1876	3	1	4	1912	3	5	8	1947	14	4	18	1982	34	19	53
1877	1	3	4	1913	8	1	9	1948	5	9	14	1983	30	27	57
1878	1		1	1914	8	2	10	1949	19	10	29	1984	21	15	36
1879		1	1	1883	3	4	7	1950	46	24	70	1985	20	14	34
1880	6	4	10	1915	9	11	20	1951	15	9	24	1986	5	4	9
1881	2	1	3	1916	8	5	13	1952	18	21	39	1987	4	4	8
1882	1	1	2	1917	2	6	8	1953	15	18	33	1988	1		1
1883	3	4	7	1918	5	1	6								
Toplam nüfus								3061							
Doğumu bilinmeyen erkek ve kadınların sayısı								252 erkek 229 kadın Toplam 481							
Toplam								3542							
Ölenler								977							
1987 yılı itibarıyla yaşayanların toplamı								2565							

Kaynak: Yurtbası, M. (1985). Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye), İstanbul.
Yurtbası, M. (1987). Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye), İstanbul, s. 1-72

1943 yılında 11 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 32 kişi, 1944 yılında 18 erkek ve 13 kadın olmak üzere toplam 31 kişi, 1945 yılında 21 erkek ve 33 kadın olmak üzere toplam 54 kişi, 1946 yılında 10 erkek ve 7 kadın olmak üzere toplam 17 kişi, 1947 yılında 14 erkek ve 4 kişi olmak üzere toplam 18 kişi, 1948 yılında 5 erkek ve 9 kadın olmak üzere toplam 13 kişi, 1949 yılında 19 erkek ve 10 kadın olmak üzere toplam 29 kişi, 1950 yılında 46 erkek ve 24 kadın olmak üzere toplam 70 kişi, 1951 yılında 15 erkek ve 9 kadın olmak üzere toplam 24 kişi, 1952 yılında 18 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 39 kişidir. Cumhuriyetin 1943-1952 yılları arasında 177 erkek ve 151 kadın olmak üzere toplam 328 kişi dünyaya gelmiştir.

1953 yılında 15 erkek ve 18 kadın olmak üzere toplam 33 kişi, 1953 yılında 15 erkek ve 18 kadın olmak üzere toplam 33 kişi, 1954 yılında 15 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 36 kişi, 1955 yılında 68 erkek ve 44 kadın olmak üzere toplam 112 kişi, 1956 yılında 29 erkek ve 35 kadın olmak üzere toplam 62 kişi, 1957 yılında 33 erkek ve 15 kadın olmak üzere toplam 48 kişi, 1958 yılında 31 erkek ve 26 kadın olmak üzere toplam 57 kişi, 1959 yılında 21 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 42 kişi, 1960 yılında 47 erkek ve 39

kadın olmak üzere toplam 86 kişi, 1961 yılında 16 erkek ve 18 kadın olmak üzere toplam 34 kişi, 1962 yılında 24 erkek ve 34 kadın olmak üzere toplam 58 kişidir. Cumhuriyetin 1953-1962 yılları arasında 568 kişi dünyaya gelmiş olup, bunun 299'u erkek, 269'u ise kadındır.

1963 yılında 29 erkek ve 24 kadın olmak üzere toplam 53 kişi, 1964 yılında 22 erkek ve 24 kadın olmak üzere toplam 47 kişi, 1965 yılında 22 erkek ve 36 kadın olmak üzere toplam 58 kişi, 1966 yılında 22 erkek ve 13 kadın olmak üzere toplam 35 kişi, 1967 yılında 14 erkek ve 33 kadın olmak üzere toplam 47 kişi, 1968 yılında 20 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 41 kişi, 1969 yılında 24 erkek ve 22 kadın olmak üzere toplam 46 kişi, 1970 yılında 43 erkek ve 50 kadın olmak üzere toplam 73 kişi, 1971 yılında 19 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 38 kişi, 1972 yılında 30 erkek ve 21 kadın olmak üzere toplam 51 kişidir. Cumhuriyetin 1963-1972 yılları arasında toplam doğan sayısı 489 kişi olup, bunun 246'sı erkek ve 243 kişisi kadındır.

1973 yılında 24 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 43 kişi, 1974 yılında 16 erkek ve 23 kadın olmak üzere toplam 39 kişi, 1975 yılında 32 erkek ve 28 kadın olmak üzere toplam 60 kişi, 1976 yılında 30 erkek ve 14 kadın olmak üzere toplam 44 kişi, 1977 yılında 31 erkek ve 32 kadın olmak üzere toplam 63 kişi, 1978 yılında 27 erkek ve 29 kadın olmak üzere toplam 56 kişi, 1978 yılında 27 erkek ve 29 kadın olmak üzere toplam 56 kişi, 1979 yılında 39 erkek ve 25 kadın olmak üzere toplam 64 kişi, 1980 yılında 34 erkek ve 32 kadın olmak üzere toplam 66 kişi, 1981 yılında 23 erkek ve 26 kadın olmak üzere toplam 49 kişi, 1982 yılında 34 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 53 kişidir. Cumhuriyetin 1973-1982 yılları arasında toplam 537 kişi dünyaya gelmiş olup, bunun 290 kişisi erkek ve 247 kişisi kadındır.

1983 yılında 30 erkek ve 27 kadın olmak üzere toplam 57 kişi, 1984 yılında 21 erkek ve 15 kadın olmak üzere toplam 36 kişi, 1985 yılında 20 erkek ve 14 kadın olmak üzere toplam 34 kişi, 1986 yılında 5 erkek ve 4 kadın olmak üzere toplam 9 kişi, 1986 yılında 5 erkek ve 4 kadın olmak üzere toplam 9 kişi, 1987 yılında 4 erkek ve 4 kadın olmak üzere toplam 8 kişi, 1988 yılında 1 erkek olmak üzere toplam 1 kişi vardır. Cumhuriyetin 1983-1988 yılları arasında toplam nüfus 145 olup, bunun 81 erkek ve 64'ü kadındır.

Kadıoğulları Rehberinin verdiği bilgilerden ortaya çıkarılan tablodan Cumhuriyetin ilanı olan 1923 yılından itibaren Günyüzü köyünde ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde olan Kadıoğulları Sülalesinden 1357 erkek ve 1208 kadın olmak üzere toplam 2565 kişi dünyaya gelmiştir. Bu bilgiden hareketle toplam nüfusa göre erkeklerin oranı %53, kadınların oranı ise %47 dir. Rehberin ikinci baskısı olan 1987 tarihi dikkate alındığında Cumhuriyet Döneminde en fazla doğumun görüldüğü yıl 1955 yılıdır. Nitekim 1955 yılında 68 erkek ve 44 kadın olmak üzere toplam 112 kişi dünyaya gelmiştir. Yine tablodan

1987 yılı baz alındığında doğum sayısı en düşük yıl ise 1987'dir. Bu yılda 4 erkek ve 4 kadın olmak üzere toplam 8 kişi dünyaya gelmiştir.

Tablo IV'den ise Kadioğulları Rehberinden elde edilebilen Günyüzü köyüne ait mesleki dağılım hakkında verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Rehberden elde edilen bu bilgiler ışığında mesleki yönelimlere bakıldığında; birinci sırayı serbest meslek grubunun aldığı görülmektedir. Bunun ardından Şöförlük ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise Öğretmenlik vardır. Dördüncü sırayı Memurluk alırken, beşinci sırada işçi sınıfı yer almaktadır. Bundan sonra Emekli olmak gelir. Bankacılık yedinci sıradadır. Mühendislik ise sekizinci sırada yer almaktadır. Doktorluk ise dokuzuncu sıradadır. Daha sonra sırası ile Askerlik, Akademisyenlik ve Polislik gelmektedir. Adı geçen tablodan mesleklerin cinsiyet dağılımına bakıldığında; 601'i erkek ve 40'ı kadın olmak üzere toplam 641 kişi yukarıda bahsi geçen mesleklerde iş sahibi olmuşlardır. Bu bilgilerden hareketle Günyüzü köyü halkının çalışan kesimde erkeklerin oranı %94 iken kadınların oranı %6'dır.

Tablo IV: Meslekler

Meslek	Erkek	Kadın	Top.	Meslekler	Erkek	Kadın	Top.
Akademisyen	3	3	6	Memur	55	7	62
Asker /	8		8	Mimar	3		3
Aşçı	1	1	2	Muhasebeci	2		2
Avukat		1	1	Muhtar	2		2
Bankacı	13	1	14	Müezzin	1		1
Bekçi	2		2	Mühendis	11		11
Belediye Başkanı (İzmit)	1		1	Müsiyzen	1		1
Cumhuriyet Savcısı	1		1	Mütahhit	4		4
Değirmenci	1		1	Öğretmen	63	13	76
Doktor	8	2	10	Polis	6		6
Dokumacı	2		2	Serbest	226	1	227
Emekli	28		28	Şarkıcı		1	1
Emlakçı	1		1	Şoför	78		78
Fabrikatör	2		2	Teknisyen	3	1	4
Gazeteci	1		1	Terzi	4		4
Gemi Kaptanı	2		2	Tiyatrocu	1	1	2
Hastabakıcı		1	1	Tuafiyeci	1	1	2
Hemşire		5	5	Vali	1		1
Hostes		1	1	Veteriner	1		1
İmam	3		3	Yazar	1		1
İşadamı	2		2	Marangoz	1		1
İşçi	53		53	Lokantacı	1		1
Kasap	1		1	Marangoz	1		1
Kuyumcu	1		1	Müftü	1		
				Toplam	601	40	641

Kaynak: Yurtbası, M. (1985). Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye), İstanbul. Yurtbası, M. (1987). Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye), İstanbul, s. 1-72

Değerlendirme ve Sonuç

Modern çağda bir şecere çalışması yapabilmek için nesiller arasında sağlıklı bir bilgi akatarımı şarttır. Fakat Osmanlı Devleti gibi bir imparatorluk tecrübesi yaşamış ve bunun bedelini uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar ve göçler nedeniyle çok ağır bir şekilde ödemiş bir toplum olarak nesiller arasındaki bilgi aktarımını yapacak olan hafıza da başa gelen bu feleketlerden zarar görmüştür. Bu hafıza birbiri ardınca gelen kuşakların ortak bilgi havuzudur ve bu havuzdan yoksun olmak daha ilk başta bir şecere çalışması yapmaya talib olan kişi için çok önemli bir eksikliklerdir. Bunun yanısıra iyi bir şecere çalışması için Cumhuriyet öncesi tutulan Nüfus Ceride (Yoklama) Defterleri, Temattuat Defterleri, Sicil-i Ahval Defterleri, Tapu Tahrir Defterleri, Vakıf Arşivleri, Kadı Sicilleri ve Tereke Defterleri gibi geniş bir arşiv malzemesine ve onu değerlendirme kaabileyetlerine sahip olmak başta gelen bir hususiyettir.

Bu kapsamda Günyüzü köyü, Metin Yurtbaşı'nın meydana getirdiği bir şecere çalışması “300 yıllık bir Soy Kadioğulları Rehberi (Günyüzü Köyü-Refahiye)” adlı eserden hareketle değerlendirildi. Cumhuriyet Dönemi Erzincan Günyüzü köyü hakkında bahsi geçen şecere çalışmasından bazı istatistikî bilgilere ulaşıldı. Bu istatistikî bilgilerden tespit edilebilen en yaşlı Kadioğlu'nun doğum tarihi 1806 yılından 1988 yılına kadar doğan bütün Kadioğullarının toplamı 3542 kişidir. Bununla beraber 1988 yılına kadar öldükleri tespit edilebilen Kadioğullarının sayısı ise 977 kişidir. Bu rakam, toplam nüfustan yani 3542 kişiden çıkarıldığında 1987 yılı itibarıyla yaşayan Kadioğullarının sayısının 2565 kişi olduğu tespit edilmektedir. Toplam nüfusa göre erkeklerin oranı %53, kadınların oranı ise %47 dir. Cumhuriyet Döneminde en fazla doğumun görüldüğü yıl 1955 dir. Nitekim 1955 yılında 68 erkek ve 44 kadın olmak üzere toplam 112 kişi dünyaya gelmiştir. Yine tablodan 1987 yılı baz alındığında doğum sayısı en düşük yıl ise 1987'dir. Bu yılda 4 erkek ve 4 kadın olmak üzere toplam 8 kişi dünyaya gelmiştir. İkinci olarak Kadioğullarının yurt içinde Erzincan ve Refahiye dışında yaşamakta oldukları yerlere ilişkin sayısal veriler de çıkartılmıştır. Bu verilere göre toplam 681 kişi Erzincan dışında diğer illerde ikamet ettiği görülmüştür. Bu illerin ilk beşi sırasıyla İstanbul, Ankara, Amasya, Kocaeli (İzmit) ve Erzurum'dur. Üçüncü olarak ise yurt dışında yaşayan Kadioğullarının tespiti yapılmıştır. Yurt dışına çıkmış toplam 45 kişi tespit edilirken bunların yaşadığı ülkeler sırasıyla Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Dördüncü olarak elde edilen istatistiklerden Kadioğullarının mesleki eğilimleri de ortaya çıkarılmıştır. Buna göre en başta gelen meslek serbest meslek erbabı olurken bunu sırasıyla şoförlüğün, öğretmenliğin, memurluğun ve işçiliğin takip ettiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı 30229, 03.11.2017, Karar 7039, Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu.

Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (TCBİGD). (1937). 1935 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 (Erzincan Vilayeti). İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (TCBİGD). (1945). 1945 Genel Nüfus Sayımı İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (TCDİE). (1968). 1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş (İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, Yayın No: 537, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (TCDİE). (1977). 1975 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş (İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları, Yayın No: 813, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (TCDİE). (1987). 1985 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyol ve Ekonomik Nitelikleri Erzincan 1985, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 1237, Ankara.

Kitaplar ve Makaleler

Aydoğan E. ve Çoban E. (2016), Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları, *Yaşam Bilimleri Dergisi*; Cilt 6 Sayı 2/1, ss.113-126.

Bulut, H., Tozlu S. (2008), XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Refahiye Kazası, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt-Sayı: 10-2, ss.99-115.

Çakmak, F. (2009), Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler, *ÇTTAD*, VIII/18-19, ss.89-115.

Dündar, F. (2000), *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Berdan Matbaası.

Ekinci, E. B. (2017), Soyağacı (Şecere) Nasıl Hazırlanır?, *Fi Tarih Dergisi*, 1 Ocak ss.54-65.

Kayalan, F. (2022). 1935 Nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinin demografik yapısı ve özellikleri . Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 25 (47) , 259-282

Miroğlu, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Naldan, F. (2020), Hurufat Defterlerine Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Gercanis’de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserler, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2020, sayı 53, ss.115-131.

Sakin, O. (2008), *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları.

Yurtbası, M. (1985 a). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul.

Yurtbası, M. (1987 b). *Kadıoğulları Rehberi (Günyüzü Köyü- Refahiye)*, İstanbul.

Tezler

Karataş, H. (2019), Şecere Kavramı ve Osmanlı Tarihi Araştırmalarındaki Yeri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacıbayram Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü.

Ansiklopedi

Bozkurt, N. (2010), Şecere, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38 cilt, İstanbul, ss.403.

Gazeteler

Güneş (1985).

Tercüman, (1987).

Bölüm 8

GÖÇÜN AİLELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

*Elif AKTUNA*¹

¹ Bütünleşik Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, elifaktunaa@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-6246-7309

GİRİŞ

Göç, bireylerin ya da ailelerin bir şehirden, bölgeden veya ülkeden farklı bir şehir, bölge ya da ülkeye kalıcı olarak yerleşim hareketidir (Eslek ve Yılmaz Irmak, 2018). Birey ya da ailelerin kendi ülkelerini ve yaşadıkları bölgeyi terk edip yeni bir ülke ve bölgeye göç etmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; yaşadıkları bölgede çatışma ve savaşların olması, maddi yetersizlikler ve ekonomik bunalım, doğal afetler, siyasi, dini, sosyal ve kültürel nedenler, yaşanan bölgede huzur ve sağlıklı yaşama imkânlarının bulunmaması olarak sıralanabilir. Tüm bu sebeplerden ötürü göçmen sayısı küresel düzeyde giderek artış göstermektedir. Göç Örgütü'nün (IOM) yayınladığı rapora göre 2020'de dünya üzerindeki uluslararası göçmen sayısı 281 milyon, göçmenlerin küresel nüfus üzerindeki yüzdesi %3,6, göçmen işçi sayısı ise 164 milyondur (IOM, 2022). Ayrıca Dünya Göç Raporu'na göre uluslararası göçmenlerin yüzde 48'i kadın, yüzde 52'si erkektir ve tüm uluslararası göçmenlerin yüzde 74'ü çalışma çağındaki (20–64 yaş) bireylerden oluşmaktadır (IOM, 2020). Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre ise, 2019 yılında yurtdışından Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 677 bin 42 kişi iken göç eden nüfusun %45,6'sını kadınlar, %54,4'ünü erkekler oluşturmuştur. Ayrıca 2019 yılında Türkiye'den yurt dışına göç eden kişi sayısı ise 330 bin 289 kişidir. Türkiye'den yurtdışına göç eden nüfusun %45,4'ünü ise kadınlar, %54,6'sını ise erkekler oluşturmuştur (TÜİK, 2019).

Hem Türkiye genelinde hem de uluslararası boyutta göç ve göçmen olgusunun ne denli büyük olduğu veriler üzerinden anlaşılmaktadır. Çeşitli sebeplerle göç eden birey ve aileler hem göç öncesinde hem göç sırasında hem de göç sonrasında çeşitli problemlerle karşılaşmaları olasıdır. Göç eden ailelerin üyelerinden çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar zaten dezavantajlı gruplar iken bir de göç olgusuyla bir araya geldiklerinde göç deneyimleri bu dezavantajlı gruplarda travmatik etkiler bırakabilmektedir. Fakat toplumda göçmen bireylerin yaşadıkları bu problemler görülmek yerine özellikle göç edilen ülkenin vatandaşları tarafından göçmen aileler ayrımcılık ve damgalanmayla toplumdan dışlanmaktadır. Bu da göçmen bireyler üzerinde stres yaratmaktadır. Bu noktada göçün birey ve aileler üzerindeki etkisi çok önemlidir. Göçmenler hem sosyal-kültürel alanda hem sağlık alanında hem eğitim alanında hem de sosyal uyum konusunda problemler yaşamaktadırlar. Göç ettikleri ülkenin kültürüne yabancı olan göçmen ve ailesi dil bilmemenin de etkisiyle sosyal yaşama uyum sağlayamamaktadır. Ayrıca sağlıksız kötü koşullarda yaşayan göçmen, göç ettiği ülkede sağlık hizmetlerine erişimde de pek çok sıkıntılar çekmektedir. Hem fiziksel olarak hem ruhsal olarak sağlığını kaybeden göçmen iyileşmek için yeterli imkanlara sahip olamamaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimin yanı sıra kötü ekonomik koşullara sahip göçmenler çocuklarını eğitim almaları için okula gönderememekte ve gönderse de çocuklar dil

bilmemekten ötürü akranları tarafından zorbalığa uğramakta ve düşük akademik başarıya sahip olmaktadır. Göç eden çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar göç ettikleri bölgeye ya da ülkeye uyum konusunda da problemler yaşamaktadır. Göçmen birey ya da ailelerin uyum konusunda yaşadığı en büyük problemlerden biri de dil sorunudur. Göç ettiği ülkenin dilini bilmeyen göçmenler sosyal hayata katılamamakta ve göç ettikleri yeni bölgede öteki olarak kavramsallaştırılmaktadırlar.

Ayrıca göç konusu da dâhil olmak üzere dezavantajlı birey ve ailelerle çalışan sosyal hizmet profesyonellerinin müracaatçılar ile güven bağı kurması, müracaatçıların yaşadığı çevreyi bilmesi, ona göre rehberlik ve danışmanlık yapması gerekmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetlerin sunumunda yeni bir uygulama olarak her mahalleden sorumlu uzman bir personelin istihdam edilmesi önem arz etmektedir (Özpolat, 2022).

Göçmen birey ve ailelerin göç sürecinde sosyo-kültürel, sağlık, eğitim alanında ve sosyal uyum konusunda pek çok çeşitli ve büyük ölçekli sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Bu problemleri göçmen çocukların, göçmen kadınların, göçmen engellilerin ve göçmen yaşlıların da farklı şekillerde deneyimlediğini ve farklı açılardan göç sürecini yaşadığını söylemek mümkündür. İşte bu makalede de çocuk, kadın, engelli ve yaşlı gibi zaten dezavantajlı olan aile çatısı altında yer alan grupların göçmen olgusuyla kesişmesi sonucunda yaşadığı zorluklar ve problemler ele alınacaktır.

1. Göç Olgusu

Göç olgusu insanlığın başlangıcından itibaren var olmakla beraber hiçbir zaman sonlanmayacağı öngörülmekte ve özellikle geçen son yarıyılıda tüm dünya ülkelerini oldukça etkilemiş, görünürlüğünü arttırmış ve sosyal bilimciler tarafından ele alınıp bir araştırma konusu haline gelmiştir (Çakmak, 2010). Göç; sebebi ne olursa olsun insanların tek başına veya topluca yer değiştirdiği nüfus hareketleri olarak ifade edilmektedir (Keleşmehmet, 2018). İnsanlık var olduğu günden bu yana göç olgusu da önemini korumaktadır. Göç denildiğinde ilk akla gelen bir topluluğun belli bir bölgeden başka bir bölgeye hareketi düşünülse de aslında göç daha karmaşık bir anlama sahiptir. Göç sonuçları itibariyle ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik pek çok öğeyi içinde barındırmaktadır. Coğrafi mekân değiştirme aracılığıyla ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik yönleriyle toplum yapısını baştan aşağı değiştiren bir nüfus hareketidir (Sağlam, 2006). Göçmen ise tamamen ekonomik sebeplerle veya yaşamlarını özellikle maddi açıdan güçlendirme hedefiyle kendi ülkelerini terk eden kişiye denmektedir (Cebeci, 2015). Göçmen, göç ettiği farklı bir kültüre sahip yeni ülkede sosyalleşen ve kendi vatanını terk ederek risk alan kişidir (Yüksel ve Hiçdurmaz, 2019). Göç sadece planlı olmak yerine aşamalı, aniden, iç ve dış göç gibi farklı şekillerde de meydana gelebilmektedir.

Göç kavramı iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılmaktadır. İç göç bir ülkedeki birey ya da toplulukların buldukları belli bir bölgeden başka bir bölgeye yaptıkları mekân değişikliğidir (Sağlam, 2006). Başka bir ifadeyle siyasi, ekonomik, sosyal sebeplerle ülke sınırları içerisinde yer alan bir bölgeden başka bir bölgeye doğru yönelen nüfus hareketleridir (TDK, 2011).

Türkiye’de 1950’li yıllara kadar şehir içi göç ve mevsimlik işçi göçü yaygınken 1950’li yıllarda başlayan ekonomik canlanma ile şehirlerarası iç göç hareketleri giderek artmıştır. İç göçün giderek artmasının asıl sebebi tarımda kaydedilen gelişmeler, sanayi bölgelerinin kurulması ve karayolu, liman, hidroelektrik santrallerin inşa edilmesi ile yeni iş imkanlarının oluşturulmasıdır (Bülbül ve Köse, 2010).

Dış göç ise dünyanın küreselleşmesi ile meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel sonuçlar ile göç hareketlerinin ivme kazanmasıyla meydana gelen bir olgudur. Yeni dünya düzeni ile beraber göçün niteliği değişmiş ve farklı yaklaşımlarla açıklanmasına sebep olmuştur (Güder, 2016). Dış göç, bir ülkeden başka bir ülkeye gitmek olarak ifade edilmektedir (Aydoğan ve Metintaş, 2017).

Bir başka ifadeyle dış göç, bireyin yaşadığı ortamı değiştirmek hedefiyle ülke sınırlarının dışına çıkması olarak da adlandırılır (Bülbül ve Köse, 2010). Dış göçler, 2 ülkenin yerleşim birimleri arasında yaşanan göçler olarak tanımlanabilir. Dış göçler, özellikle meşru devletlerin sınırları içerisinde yer alan idari yerleşim birimleri arasındaki göç olarak ifade edilmektedir (Güreşçi, 2016).

Göç olgusu bireyin sahip olduğu çevreden kopup yeni çevresiyle bütünleşmesi bireyin o zamana kadar sahip olduğu benliğinin bir parçasından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Eskiden yaşadığı ortam ile yeni yaşadığı ortam arasında fark ne derece büyükse vazgeçilmesi gereken şeyler de o denli fazla olacaktır. Bireyin yaşadığı bu ani değişiklik bireyin zihninde sürekliliği bozucu bir etki bırakmaktadır (Grinberg ve Grinberg, 1989). Böylelikle göç eden insanlar göç etmeden önce, göç sırasında ve göç ettikten sonra farklı stresörlerle karşılaşmaktadır. Bireyler ve aileler bu stresörlerden farklı şekilde etkilenmektedir. Göç eden bireyler ve aileler göç süreci boyunca yalnızlık, işsizlik, dil engeli, sosyal statünün kaybı, kültürel farklılıklar gibi pek çok stresör ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca eğer birey ya da ailelerin stresle başa çıkma mekanizmaları yetersiz ise göç eden bireyler bu stresörler karşısında fizyolojik ve psikolojik olarak pek çok sağlık sorunu ile karşılaşmaktadırlar (Tuzcu ve Bademli, 2014).

Son olarak göç eden bireyler geçmişte yaşadıkları ülkede bazı deneyimlerini yoğun korkuyla ilişkilendirmiş ise bu bireyler nötr olaylara bile anksiyete ile karşılık vermektedirler. Örneğin, geçmişte yaşadığı ülkede

bir birey, üniformalı bir adam tarafından şiddet gördüyse göç ettiği ülkede de üniformalı kişileri tehdit edici bir unsur olarak görüp yaşadıkları stres-ten dolayı korkuyla tepki verecektir. Unutulmamalıdır ki göç eden çoğu birey ya da aile bir zulüm sonucu korku deneyimleyen kişiler olmaktadır (Kan, 2013).

1. Göçmen Ailelerin Yaşadıkları Sorunlar

Göçün tüm insanlar üzerindeki etkisinin yanı sıra özellikle aileler ve ailelerin içerisinde yer alan farklı özelliklerdeki bireyler üzerinde etkisi oldukça önemli bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle bu bölümde göçmen ailelerin yaşadıkları sorunlar arasında yer alan; sosyal ve kültürel sorunlar, sağlık sorunları, eğitim sorunları ve uyum sorunları ele alınacaktır.

1.1. Sosyal ve Kültürel Sorunlar

Göçmenlerin ailelerinden ve ülkelerinden uzakta olmaları, yabancı oldukları bir kültürün içinde olmaları, dil bilmemeleri, kendi ülkelerinde sahip oldukları sosyal statülerini kaybetmeleri, bir topluluğa üye hissetmemeleri, göçmenlerin sosyal ve kültürel alanda yaşadıkları problemlerin başında yer almaktadır (Cebeci, 2015).

Göçler, göç edilen ülkede genellikle pek çok sosyokültürel adaptasyon problemlerini ortaya çıkarmakta ve sosyal huzursuzlukların yaşanmasına sebep olmaktadır. Göçmenler ile göç ettikleri ülkenin vatandaşları arasındaki din, dil ve kültür farklılıkları genellikle ülke vatandaşlarında bir önyargının ortaya çıkmasını hatta bazen de iki halk arasındaki çatışmaları körükleyebilmektedir. Göç edilen ülkedeki vatandaş ile farklı kültüre sahip olan ve farklı dilleri konuşan göçmenler kendilerini ifade etmekte oldukça zorluk yaşamaktadırlar.

Genellikle savaş ve çatışmalar sebebiyle kendi topraklarını terk etmek zorunda kalan göçmenler, göç sırasında zaten pek çok travmatik olay yaşamıştır. Bunun üzerine de göç edilen ülkedeki güçlükler eklendiği zaman hem göçmenler kendi arasında hem de göç edilen ülkenin kendi vatandaşlarıyla iletişimde problemler yaşanmakta hatta zaman zaman gerilimler ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki sosyal uyumları oldukça önemlidir (Çetiner ve Günay, 2021).

1.2. Sağlık Sorunları

Göçün nedenleri her ne olursa olsun sağlık üzerinde büyük bir etki gücüne sahiptir (Gümüş ve Bilgili, 2014). Bundan ötürü göç ailelerin sağlığını etkileyen önemli bir sosyal olgudur. Özellikle metropol şehirlerinde yoğunlaşan göçün nüfus birikmesine yol açmasından ötürü aileler sağlıksız

çevre koşulları ve konutlarda ikamet etmektedir (Topçu ve Beşer, 2006). Göçmen ailelerin göç ettikleri yerde yeterli sağlık kuruluşunun olmaması, sağlık güvencelerine sahip olmamaları, kötü beslenme, yetersiz hijyen gibi sebeplerden ötürü aile üyeleri sağlık problemleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Gümüş ve Bilgili, 2014). Ayrıca ana-çocuk sağlığı gibi hizmetlerden de göçmen ailelerin yeterince faydalanmadığı bilinen bir gerçektir (Aksu ve Sevil, 2010).

Göçmen ailelerin göç ettikleri yeni ülkede fiziksel sağlık sorunlarıyla karşılaşmalarına ek olarak göçmen ailelerin göç öncesi, göç sırası ve göç sonrasında yaşadıkları travmalardan ötürü ruhsal sağlıklarında da problemler meydana gelmektedir. Göçmen aileler yaşadıkları göçün etkisiyle travma sonrası stres bozukluğu, aile içi şiddet gibi sorunlarla karşı karşıya kalmakta ve hem ebeveynlerde hem de çocuklarda içe kapanıklık, korku gibi duygu durumları meydana gelmektedir (Tuzcu ve Ilgaz, 2013). Özellikle çocuklar toplumun en dezavantajlı kesimlerinden birini oluşturmaları nedeniyle yukarıda belirtilen hususlar gibi toplumda yaşanan olumsuz gelişmelerden yine en çok onlar etkilenmektedir (Özpolat, 2023).

Göçmen birey ve ailelerin yaşadıkları tüm bu fiziksel ve ruhsal problemlerin çözülmesi için sağlık kuruluşlarına başvurmaları gerekse de göçmenlerin sağlık hizmetlerinden faydalanmasında önüne dil engeli çıkmaktadır. Göçmen birey ve ailelerin yaşadıkları dil problemleri, onların yeterli ve uygun sağlık hizmetinden yararlanmasında ve doğru hastalık teşhisi konulmasında büyük bir engel teşkil etmektedir (Tuzcu ve Ilgaz, 2013).

1.3. Eğitim Sorunları

Göçmen çocuklar gittikleri ülkelerde dil ve çeşitli nedenlerden ötürü eğitimden yoksun kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Ayrıca eğitim kurumlarına devam etseler bile göç ettikleri ülkenin dilini bilmedikleri için kendi akranlarıyla anlaşabilmekte zorluk yaşamaktadırlar (Cebeci, 2015). Göçmen çocuk ve ergenlerin dil problemi onların okula uyumlarına negatif bir yönde etki etmektedir. Kendi bildikleri ülke ve çevreden bilinmeyen bir ülke ve çevreye geçip yeni bir okul hayatına başlamak zaten önemli bir uyum problemi iken buna ekstra olarak bir de yaşanan dil problemi çocukların okul başarısını iyice kötü etkilemektedir (Karaman ve Bulut, 2018).

Göçmen çocuklar için eğitim sistemine dâhil olunması, başarılı olunması önem arz etmektedir. Yeni göç edilen ülkedeki eğitim sistemine uyum sorunlarının yanı sıra arkadaşlık ilişkileri ile ilgili de uyum sorunları da görülebilmektedir. Okulda göçmen çocuklara yönelik uygulanan ayrımcılık ya da ırkçılık olaylarının akademik motivasyonu aşağı çektiği ve öğrencilerin özgüven problemleri yaşamalarına sebep olduğu da göçmenlerle ilgili yapı-

lan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Karaman ve Bulut, 2018). Göçmen çocukların yabancı olmanın verdiği çekimsellik ve okullarda yaşadıkları dışlanma gibi sebeplerle başlayan toplumdaki kopma durumları göçmen çocukların içe kapanık olmalarına da sebep olmaktadır (Cebeci, 2015).

Göçmenlere ilişkin önyargının kırılabilmesi ve göçmen çocukların göç ettiği ülkeye uyumunun artabilmesi açısından eğitim oldukça önemlidir (Ereş, 2015). Fakat göçmen ailelerin yaşadıkları ekonomik problemlerden ötürü çocuklar eğitim hakkından faydalanamamakta ve kendilerini geliştirememektedir. Göçmen ailelerin yarıya yakını ekonomik problemler nedeniyle çocuklarını okula gönderememektedir (Lordoğlu ve Aslan, 2018). Bu durum neticesinde göçmenler arasında eğitim sorunları hat safhaya çıkmakla birlikte eğitim imkanlarına ulaşma noktasında da göçmenler göç edilen ülkelerdeki insanlardan çok daha fazla problem yaşamaktadırlar.

1.4. Uyum Sorunları

Göçmenlerin uyum sorunu, bir göçmenin göç ettiği ülkede yaşadığı sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik problemler ile bu problemlerle baş etme stratejilerini ve yaşadığı değişimi içeren bir konudur. Kısacası uyum sorunu, göçmen bir birey ya da ailenin göç ettiği ülkenin vatandaşı olana kadar geçen süreci ifade etmektedir (Karasu, 2017). Bu sürecin sonunda göçmenler genellikle ya göç ettiği ülkenin bir üyesi haline gelmekte ya da göç ettiği ülke tarafından dışlanmaktadır

Kendi ülkelerini terk edip başka bir ülkeye taşınmak zorunda kalan göçmenlerin yaşadıkları en büyük problem, dil bilmeme ve bundan ötürü yaşanan duygusal, sosyal problemler sebebiyle yeni bir ülkede “öteki” olarak tanımlandırılmalarıdır. Bu nedenle, bu tip travmatik deneyimler göçmenlerin yeni dili öğrenme yeteneklerine de engel olmakta ve aynı zamanda yabancılaşma duygusuna da sebep olabilmektedir (Aydın Kılıç ve Tezel Şahin, 2021).

Uyum problemlerinin çözümünü göçmen bireyler ile göç edilen ülkenin vatandaşları arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır ki bu da tarafların ekonomik düzeyleri ve kültürle bağlantılıdır. Aynı dine, dile ve kültüre sahip ya da benzer kültüre sahip insanlar, göç ettikleri ülkelere uyum sağlamada daha az problem yaşamaktadırlar (Deniz ve Etlan, 2009). Bu bağlamda göç edilen ülkedeki yetkili kişiler tarafından yapılacak olan planlamalar ile göçmen birey ve ailelerin stresleri azaltılıp uyumları da pozitif bir yönde geliştirilebilir.

2. Göçün Aile Bireyleri Üzerindeki Etkisi

Göçmen aileler yukarıda bahsedilen birçok handikapı beraberlerinde getirirken bu handikaplar sonucunda da bazı sorunları daha sık yaşayabil-

mekte, daha önce karşılaşmadıkları sıkıntılı süreçlerle de karşılaşabilmektedir. Bu yaşanan sorunlar özellikle ailede yer alan dezavantajlı kesim içerisinde sayılan; çocuk, ergen, kadın, engelli ve yaşlı kesim tarafından daha hissedilir bir şekilde deneyimlenmektedir.

Göçmen aileler geldikleri yeni ülkeye uyum sağladıkça, göç ettikleri ülkenin gelenek- göreneklerine ve kültürüne entegre olmaktadır. Bu sebeple göçmen aileler çocuklarının göç ettikleri ülkeye entegre olmalarını fakat kendi kültürel özelliklerini de kaybetmemelerini istemektedirler. Hem kendi ülkelerinin hem de göç ettikleri ülkenin kültürleri arasında yaşanan çatışma göçmenlerin aile yaşantıları ve ebeveynlik davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Bunun sebebi kültürün ebeveynlerin aile ilişkilerini, çocuklarına karşı tutum ve davranışlarını etkileyen önemli bir etken olmasıdır (Aydın Kılıç ve Tezel Şahin, 2021). Diğer yandan istatistiklere bakıldığında ise çocuk göçmenlerin sayısının yaklaşık 31 milyon olduğu tahmin edilmektedir (IOM, 2020).

Göçmen ailelerle yapılan çalışmalar genellikle göçmen ailelerin gecekondü semtlerinde, sağlıksız koşullarda yaşadıklarını, çocuk sayısının fazla olmasının anne ve babaların az ilgilenmesine ve evde birey başına düşen alanın yetersiz olmasına sebep olduğunu; çocuk ve ergenlerin temel ihtiyaçlarının giderilmesinin ve çocuğun/ergenin yaşadığı problemlerin fark edilmemesinin aile içi iletişimin bozulmasına ve aile içi gerginliklere sebep olduğunu göstermektedir (Kaya ve Hiçdurmaz, 2018).

Göçmen çocukların göç ettikleri ülkelerde aileleri tarafından çalıştırılması da önemli bir problemdir. Ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşük olması, babanın da çocukken kendi ebeveynleri tarafından çalıştığını dile getirmesi, çocuğun erken yaşta çalışma hayatına girmesine sebep olmakta bu da çocuğun bedensel, ruhsal ve duygusal olarak örselenmesine neden olmaktadır (Kaya ve Hiçdurmaz, 2018). Göçmen çocuklarının çalıştıkları işlerin genellikle hizmet işleri ve küçük üretim alanları olduğu görülmektedir. Bazı göçmen ailelerde ebeveynlerin yaptıkları iş ile çocukların yaptığı iş arasında benzerlikler olmaktadır. Ayrıca çalışma hayatına giren çocukların çoğunun erkek çocuklar olduğu görülmektedir (Lordoğlu ve Aslan, 2018).

Ergen göçmenlerde ise çocuk göçmenlere kıyasla göçün sonucu olarak en sık karşılaşılan problemlerin depresyon, anksiyete, kimlik karmaşası ve düşük benlik saygısı, akranlarla yaşanan problemler, düşük akademik başarı olduğu görülmektedir. Ergenlerin gelişimsel süreç içerisinde yaşadığı problemlere göçün sebep olduğu travmatik etkiler de eklenince ergenlerin baş etme stratejilerinin güçleştiği ve baş etmek için suça karışmanın, madde kullanımının, şiddet ve intihar olgularının arttığı görülmektedir (Kaya ve Hiçdurmaz, 2018).

Göç süreci erkeklere kıyasla göçmen kadınlar için toplumsal cinsiyet temelinde farklı anlamlar taşımaktadır. Türkiye’deki kadın göçmenlerin problemlerinin çözümüne yönelik olarak sağlık hizmetlerine erişim, barınma, eğitim, sosyo-ekonomik destekler, tercümanlık, danışmanlık ya da psikolojik destek gibi sosyal hizmet uygulamaları tatmin edici değildir. Kapsamlı sosyal hizmet uygulamaları yerine geçici kimlik numaraları aracılığıyla göçmen kadınların erişebildikleri, vatandaşlara sunulan uygulamalardan farklı değildir. Bu sebeple kısıtlı erişilebilen eğitim, sağlık ve sosyo-ekonomik destekler olduğu söylenebilir (Coşkun, 2017). Ayrıca uluslararası kadın göçmenlerin tahmini oranı tüm göçmenlerin sayısının %47,9’unu oluşturmaktadır (IOM, 2020).

1970’lerden itibaren kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselişe geçmesi göçün kadınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Küreselleşme ve neo-liberalizmin etkisiyle dünya genelinde gelir adaletsizliği ve yoksullaşma giderek artmış ve bunun sonucunda da kadınlar ailelerini ve çocuklarını korumak amacıyla giderek göç etmeye başlamıştır. Kadınların gidip yerleştikleri yeni ülkelerde karşı karşıya kaldıkları istismar, ayrımcılık ve kötü çalışma koşullarına karşı kadın ve işçi hareketleri ile işbirliği yaparak göç alan devlet yetkililerini ve kamuoyunu etkilemeleri mevcut yaşam koşullarını değiştirebilmenin tek yoludur (Ulutaş ve Kalfa, 2009). Ayrıca genellikle yasal haklardan yoksun olmaları sebebiyle göçmen kadınların kamusal alanda yer almaları, örgütlenmeleri ve hak talebinde bulunmaları oldukça zordur

Göçmen kadınların göç ettikleri ülkelerde yaşadıkları en büyük problemlerden biri de istihdamdır. Göçmen kadınlar, işgücü piyasasında söz hakkına sahip olmamakla beraber özellikle hizmet sektöründe yerli işçilerin çalışmayı tercih etmedikleri, düşük nitelikli, düşük ücretli ve güvencesiz işlerin olduğu ikincil işgücü piyasasında yer almakta hatta çoğu zaman ikincil işgücü piyasasında bile iş bulamamaktadırlar (Biehl ve Danış, 2020).

Göçmen kadınların duygusal olarak karşılaştığı problemler ise; depresif duygulanım, düşük benlik saygısı, suçluluk, yalnızlık, korku ve öfke olduğu; sosyal olarak karşılaştığı problemlerin ise bağımlılık, dil engeli, sosyal izolasyon, eğlence faaliyetlerinde değişim ve etkisiz toplumsal baş etme olduğu belirlenmiştir (Akdeniz, 2007). Diğer yandan göçmen kadınlar hem göçmen oldukları için hem de kadın oldukları için şiddet, cinsel taciz ve hatta tecavüze de maruz kalabilmektedir (Gündüz 2011). Ayrıca göçmen kadınların karşılaştığı diğer önemli problem fuhuşa zorlanmalarıdır (Tuzcu ve Ilgaz, 2013). Bu bağlamda kadınların özellikle toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı sorunları daha sık yaşadıkları görülmektedir.

Göç ile bağlantılı olarak engelli aile bireyleri de kendilerini kompleks sorun halkaları içerisinde bulabilmektedir. Engelli göçmenlerin meydana

gelmesindeki en önemli sebeplerden biri savaşlardır. Engellilik ve göçmenliğin bir araya gelmesiyle pek çok problem gün yüzüne çıkmaktadır. Bunlar; dil bilmemeden kaynaklanan iletişim problemleri, konut ve barınma problemleri, işsizlik ve istihdam kaynaklı problemler, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanamama problemleri, engellilerin ihtiyaç duyduğu araç, gereç ve cihazlara ulaşamaması, istismara, dışlanmaya, ayrımcılığa ve damgalanmaya maruz kalma, kamusal hizmetlere erişimde yaşanan problemlerdir (Alsancak ve Kutlu, 2020).

Engellilik, bireyin bedensel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen bir olgudur. Özellikle göç, savaş ve yerinden edilme sebepleriyle engelli olan bireylerde fiziksel problemlerin yanı sıra çok yönlü problemler de ortaya çıkmaktadır. Bu problemler, engelli göçmenlerin toplumsal uyumunu da güçleştirmektedir. Türkiye'deki savaş mağduru göçmen engelli bireylerle yapılan görüşmelerde göçmen engellilerin; yabancılik duygusu, dil problemi, içsel damgalanma gibi problemlerle başa çıkmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Engelli göçmenler, yabancılik olgusu bağlamında göç ettikleri ülkenin vatandaşları tarafından dışlanmaktadır. Benzer kültürlere sahip ülke vatandaşları arasında bile engelli mülteciler yabancılik duygusunu yine de hissetmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de engellilerin toplum tarafından damgalanmasıdır. Damgalanan engelli mülteciler, bazen kendi aileleri tarafından bazen de sosyal çevreleri tarafından şiddet görmekte ve engelli bireyler kendini ve ailesini koruyup savunmadığı için bulunduğu çevre tarafından istismar edilmektedir. Ayrıca engellilik, beraberinde ekonomik problemleri de getirdiği için engelli bireylerin bulunduğu ailelerinin düşük gelir düzeyleri ve sahip oldukları kötü ekonomik koşullar hem göçmen engelli bireyleri hem de ailelerini oldukça zorlamaktadır (Kaya, 2017). Fakat günümüz dünyasında savaş ve çatışmaların devamlılığı, hem çocukların engelli olma oranını etkilemekte hem de mevcut rehabilitasyon merkezlerine olan saldırıların sonucunda engellilerin aldığı hizmetlerin sunumunda problemler yaşanmasını ortaya çıkarmaktadır (Snoubar ve Karataş, 2014).

Diğer yandan yaşlı bireylerde göç sürecinden derin bir şekilde müzdarip olabilmektedir. Yaşlı göçmen kavramının inşasında sosyal, ekonomik ve psikolojik problemler belirleyicidir. Bu bağlamda, yaşlı göçmen, yoksulluk, düşük emekli maaşları, yalnızlık ve ailelerinden uzakta oluşlarıyla ele alınmaktadır (Yüksel ve Hiçdurmaz, 2019).

Yaşlı göçmenlerin yaşadığı problemler iki şekilde görülmektedir. İlki zorunlu resmi prosedürleri yerine getirmekte karşılaşılan problemler, ikincisi ise gündelik pratikleri yerine getirmekte karşılaşılan problemlerdir. Hem dil becerisine ait yeterlilikler hem de ekonomik faktörler resmi ve gündelik rutinlerle ilgili prosedürleri etkilemektedir. Bu gereksinimlerin en başında sağlık hizmetlerine erişim, güvenlik ve barınma gelmektedir.

Yaşlı göçmenlerin zorunlu resmi prosedürlere ait problemler yaşamasında en belirgin faktör diğer tüm göçmen gruplarda olduğu gibi göç edilen ülkenin dilinin bilinmiyor olmasıdır. Diğer faktörler ise ekonomik sıkıntılar ve buna bağlı olarak yaşanan beslenme, sağlık ve barınma problemlerini kapsamaktadır (Atila Demir, 2018).

Yaşlı göçmenlerin yaşadığı önemli zorluklardan bir diğeri de sosyal ağlarını değiştirmektir. Yaşlı göçmenin yeni bir ülkeye göç etmesiyle sosyal ağları sınırlanmaktadır. Yaşlı göçmenlerin arkadaşlık, aile ve akraba bağlarının kaybı, statü kaybına neden olabilmekte ve bu da yaşlı göçmenlerin stres bozukluğu yaşamasına yol açmaktadır. Göç edilmesiyle kaybedilen bağlara bireyin sahip olduğu fiziksel problemler ve dil bilmeme sorunu da eklenince yaşlı göçmen göç ettiği ülkede eskiden sahip olduğu konuma erişememenin yarattığı eksikliği daha fazla hissetmektedir (Atila Demir, 2018).

Diğer yaş gruplarına göre sosyal ilişkiler kuramama daha çok yaşlı göçmenlerin yaşadığı bir problemdir. Yaşlı göçmenlerin evden çıkmamaları, göç ettikleri ülkenin dilini konuşamamaları da bu duruma sebep olmaktadır. Yaşlı mültecilerin dil öğrenme yeteneklerinin ileri yaş sebebiyle gerilemiş olması ve dil öğrenme ile ilgili geleceğe yönelik umutlarının da gençlere kıyasla daha az olması yaşlı mültecilerin göç ettikleri ülkeye uyumlarında zorlanmalarına sebep olmaktadır. Sosyal ilişkilerin kurulmasında yaşadıkları ülkenin dilini bilmemeleri yaşlı göçmenler için önemli bir dezavantajdır. Bireyin yaşlı olduğu için arkadaş edinemeyeceğini düşünmesi, diğer insanlarla bu yüzden iletişime geçememesi, böylece yaşlının kendini toplumdan geri çekmesi de yaşlı göçmenlerin yalnızlaşmasına neden olmaktadır (Korkmaz Yaylagül ve Aslan, 2020).

Yaşlılık ve göç olgusunda kültürel etkiler de oldukça önemlidir. Göç etmek yaşlının yaşamı algılayışının yanında ölüm ve buna ilişkin ritüelleri de etkilemektedir. Örneğin, Müslüman göçmenler için gömüldükleri yer, kökenleriyle birlikte var olma amacına sahiptir. Fakat göç eden yaşlı Müslüman göçmen kendi vatanından koptuğu için kendi topraklarına gömülememenin üzüntüsü de yaşamaktadır (Yüksel ve Hiçdurmaz, 2019).

Son olarak yaşlı göçmenler, sağlık problemleri yaşamaya başladıklarında, gereksinim duydukları bakım hizmetleri hem göç ettikleri ülkede hem de kendi ülkesinde, sosyal sigorta kurumları ve devlet organları tarafından yük olarak algılanmaktadır (Yüksel ve Hiçdurmaz, 2019). Bu sebeple yaşlı göçmenler, göç ettikleri devletler tarafından iş hayatına katkısı olmayan bireyler olarak algılanmakta ve gereksinim duydukları sağlık hizmetlerine erişim konusunda pek çok problem yaşamaktadırlar.

Sonuç

Göç, bireylerin ya da ailelerin bir şehirden, bölgeden veya ülkeden farklı bir şehir, bölge ya da ülkeye kalıcı olarak yerleşim hareketidir. Birey ya da ailelerin kendi ülkelerini ve yaşadıkları bölgeyi terk edip yeni bir ülke ve bölgeye göç etmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; yaşadıkları bölgede çatışma ve savaşların olması, maddi yetersizlikler ve ekonomik bunalım, doğal afetler, siyasi, dini, sosyal ve kültürel nedenler, yaşanan bölgede huzur ve sağlıklı yaşama imkânlarının bulunmaması olarak sıralanabilir. Tüm bu sebeplerden ötürü göçmen sayısı küresel düzeyde giderek artış göstermektedir.

Bu bağlamda artan göçmen ve sığınmacı sorunu her geçen gün daha fazla içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır. Ailelerin ve dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan göçmenlerin yaşamış olduğu benzer sorunların yanı sıra kendi içlerinde çeşitlenen ve farklılaşan sorunlarının olduğu da görülmektedir. Bu nedenle göçmenler ile yapılan çalışmalarda her bir bireyin kendine özgü olduğu bakış açısından hareketle dezavantajlılık durumları da gözetilerek sosyal hizmet çalışmaları yapılmalıdır. Bu çalışmalar özellikle; çocuk, kadın, engelli ve yaşlı gibi dezavantajlı gruplar gözetilerek yapılmalıdır.

Özellikle çocukların dezavantajlı gruplar içerisinde en savunmasız grubu oluşturmaları nedeniyle göçmen çocuklar konusuna özel ilgi gösterilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çocuk konusuna yönelik olarak yaşanan sorunların oldukça yoğun olduğu, ülkemize oranla yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Ancak gerekli önlemlerin alınarak ülkemizde var olan problemlerin ortadan kaldırılması, politikaların çocukların yüksek yararının gözetilerek düzenlenmesi ve koruyucu ve önleyici faaliyetleri arttıracak çalışmalar yapılması gerekmektedir (Özpolat, 2021).

Göçmen ve sığınmacıların çoğu ruh sağlıklarını olumsuz olarak etkileyen göç öncesi, göç sırası ve göç sonrası çoklu travmalara maruz kalmaktadır. Sığınmacıların birçoğunda ruhsal bozukluklar olarak bunaltı, depresyon, psikosomatik belirtiler, uyku düzensizliği, dikkat eksikliği, intihar, agorafobi ve travma sonrası stres bozukluğu görüldüğü belirtilmiştir. Yaşanılan ruh sağlığı problemleri, risk etmenleri ve problemlerle baş etme açısından kadınlar, erkekler, çocuklar ve ergenler arasındaki farklılıklar dikkat çekmektedir (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013). Bu nedenle yapılan ya da yapılması planlanan sosyal hizmet uygulamalarının bu doğrultuda oluşturulması gerekmektedir.

Uyum problemlerinin çözümünü göçmen bireyler ile göç edilen ülkenin vatandaşları arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır ki bu da tarafların ekonomik düzeyleri ve kültürle bağlantılıdır (Deniz ve Etlan, 2009). Bu bağlamda göç edilen ülkedeki yetkili kişiler tarafından yapılacak olan dü-

zenlemelerle göçmen birey ve ailelerin stresi azaltılıp uyumları da pozitif bir yönde geliştirilebilir.

Göçmen ailelerin yarıya yakını ekonomik problemler nedeniyle çocuklarını okula gönderememektedir (Lordoğlu ve Aslan, 2018). Ancak göçmenlere ilişkin önyargının kırılabilmesi ve göçmen çocukların göç ettiği ülkeye uyumunun artabilmesi açısından eğitim oldukça önemlidir (Ereş, 2015). Fakat göçmen ailelerin yaşadıkları ekonomik problemlerden ötürü çocuklar eğitim hakkında faydalanamamakta ve kendilerini geliştirememektedir. Bu noktada göçmen çocukların eğitime ulaşımının geliştirilmesi önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak göçmen ailelerin uyumu konusu göçmen politikalarının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. “toplumsal kabul” ve “uyumun” iki yönlü, karşılıklı gelişimini gerekli kılan göç konusu, göç yönetiminin uzun-dönemli ve kapsamlı bir çerçevede gelişmesini öngörmektedir. Bu bağlamda çeşitlenen yeni göç hareketlerine bağlı olarak göç ve uyum konularının bütüncül bir bakış açısıyla, uzun dönemli politikalar kapsamında ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. (2007) Göçmen Türk kadınlarının sorunlarının odak grup görüşmesi yöntemi ile belirlenmesi ve psikoeğitimsel modele göre danışmanlık hizmeti verilmesi (Doktora tezi). Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Aksu, H., ve Sevil, Ü. (2010). Göç ve kadın sağlığı. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 133-138.
- Alsancak, F., ve Kutlu, İ. (2020). Çifte mağduriyetin özneli olarak engelli mültecilere ilişkin bir inceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 590-598.
- Aydoğan, S. ve Metintas S. (2017). Türkiye'ye gelen dış göç ve sağlığa etkileri. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*. 2(2),37-45.
- Biehl, K., ve Danış, D. (2020). Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları.
- Bülbül, S., ve Köse, A. (2010). Türkiye'de bölgelerarası iç göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 75-94.
- Cebeci, M. (2015). Sosyolojik açıdan göç ve göçmenlerin sosyal kültürel entegrasyonları: kavramsal bir çalışma. Disiplinler arası göç ve göç politikaları sempozyumu. s.135.
- Coşkun, E. (2017). Türkiye'de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler. *Çalışma ve Toplum*, 54(3).
- Çakmak, S. (2010). Değişen hayatların görünmez sahipleri: göçmen kadınlar. *Fe Dergi*, 2(2), 50-64.
- Çetiner, S. ve Günay, E. (2021). Uluslararası göçün sosyo-kültürel etkilerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (47), 1-21.
- Demir, S. A. (2018). Sakarya'daki yaşlı Suriyelilerin göç deneyimleri ve sorunları. *Göç Dergisi*, 5(2), 205-218.
- Deniz, O., ve Etlan, E. (2009). Kırdan kente göç ve göçmenlerin uyum süreci üzerine bir çalışma: Van örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 6(2), 472-498.
- Ereş, F. (2015). Türkiye'de göçmen eğitimi sorunsalı ve göçmen eğitiminde farklılığın yönetimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 17-30.
- Eslek, D. ve Yılmaz Irmak, T. (2018). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde göçmen çocuklar ve oyunları üzerine bir derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 347-362.
- Grinberg, L. ve Grinberg, R. (1989). Psychoanalytical perspectives on migration and exile (N. Festinger, Çev.). New Haven, Connecticut: Yale University

Press.

- Güder, M. (2016). Türkiye'deki dış göç olgusuna sosyoekonomik bir yaklaşım ve Avrupa Birliği ile geri kabul anlaşması'nın olası etkileri. *Sosyoekonomi*, 24(30), 129-138.
- Gümüş, Y. (2015). Göçün sağlık üzerindeki etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1).
- Güreşçi, E. (2016). Ortak ve farklı yönleriyle iç ve dış göçler. *Journal of International Social Research*, 9(43).
- Kan, M. (2013). İstanbul'da bulunan sığınmacılar üzerinde zorunlu göçün travmatik etkileri: Zorlu koşullara karşı ruhsal dayanıklılık ve sığınmacıların "ev" algıları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, H. B., ve Bulut, S. (2018). Göçmen çocuk ve ergenlerin eğitim engelleri, psikolojik sorunları ve çözüm önerileri üzerine bir araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 393-412.
- Karasu, M. A. (2017). Göç ve Uyum Sorunu. *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetimi Rolü*, 11, 631-649.
- Kaya, M. (2017). Türkiye'deki savaş mağduru engelli Suriyeli mültecilerin toplumsal hayata adaptasyon süreçleri: özel ve kamusal alan engelleri. *Diyalettolog*, (16).
- Kaya, Y., ve Hicdurmaz, D. (2018). Göç olgusunun ergen ruh sağlığına etkisi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 15(2), 136-141.
- Keleşmehmet, H. (2018). Dünyada ve Türkiye'de göçmen sağlığı. *The Journal of Turkish Family Physician*, 9(4), 119-126.
- Kılıç, Z. N. A., ve Şahin, F. T. (2021). Türkiye'deki göçmen ailelerin çocuklarıyla ilişkileri ve uyum süreçlerinin incelenmesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1190-1209.
- Korkmaz Yaylagül, N. ve Aslan, M. (2020). Yaşlılık, mültecilik ve sosyal dışlanma: suriyeli yaşlı mültecilerin deneyimleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 406-422.
- Lordoğlu, K., ve Aslan, M. (2018). Görünmeyen göçmen çocukların işçiliği: Türkiye'deki Suriyeli çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 57(2).
- Özpolat, A. O. (2021). Türkiye'de çocuk hizmetleri. *Ankara: Çizgi Yayınevi*.
- Özpolat, A. O. (2022). Sosyal hizmetlerin sunumunda yeni bir model olan aile sosyal destek programının (ASDEP) incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 141-167.
- Özpolat, A. O. (2023). Çocuk ihmal ve istismarının politikalarla ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 141-153.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi*

Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (5), 33-44.

- Snoubar, Y., ve Karataş, K. (2015). Bir sakatlık nedeni olarak savaş, çatışmalar ve engelli çocukların hakları: filistin örneği. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 14(1), 1-14.
- Şanlıöz, S. A. (2016). Dış Göç Olgusunun Düzensiz Göç Gerçeği: Karşılaşılan Etkilere Ekonomik ve Sosyolojik Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi*, 24(30), 139-146.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2019), “Büyük Türkçe Sözlük”, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 01.04.2022.
- Topçu, S., ve Beşer, A. (2006). Göç ve sağlık. *CÜ Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 37-42.
- Tuzcu, A. ve Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1): 56-66.
- Tuzcu, A. ve Ilgaz, A. 2015). Göçün kadın ruh sağlığı üzerine etkileri. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*. 7(1): 56-67.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). 2019 Uluslararası göç istatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/>
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) [2020]. 2020 Dünya göç raporu. Erişim adresi: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-1>
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) [2022]. Veri ve kaynaklar. Erişim adresi: <https://turkey.iom.int/tr/veri-ve-kaynaklar>
- Ünlütürk Ulutaş, Ç., ve Kalfa, A. (2009). Göçün kadımlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri.
- Yüksel, H., ve Hiçdurmaz, Z. (2019). “Misafir işçiden” “yaşlı göçmene” Avrupa’da yaşanan göçmenlerin sorunları: Fransa örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, (59), 213-234.

Bölüm 9

II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUS DONANMASI (1762-1796)¹

*Sinan YÜKSEL*²

1 Bu çalışma, INCSOS (Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi) tarafından 2-4 Haziran 2022 tarihlerinde Bakü’de düzenlenen “INCOSS VII KARABAĞ Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi” adlı kongrede, “II. Ekaterina Döneminde Rus Donanması (1762-1796)” olarak sunulan bildiri metninin genişletilmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, sinanyksel@yahoo.com

GİRİŞ

Rusya’da bir donanma oluşturma düşüncesi, 16. yüzyılda Livonya savaşları sırasında IV. İvan’ın (Korkunç İvan) girişimi de dahil olmak üzere hepsi başarısızlıkla sonuçlandı. Tüm bu başarısızlıkların nedeni donanmanın inşası için ekonomik koşulların oluşmamasıydı. Bu tür ekonomik koşullar 17. yüzyılın sonunda olgunlaştı ve Çar I. Petro Rus donanmasını kurdu (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 138). Burada şunun altını çizmek gerekir ki donanmanın oluşturulmasında her ne kadar ekonomik nedenler önemli olursa olsun Çar Petro’nun deniz tutkusu ve Rusya’nın büyük devlet olması için denizlere çıkması gerektiğine inanmasının da çok önemli bir yeri vardır.

Çocukluğundan beri donanmaya ve denize âşık olan Çar Petro, Karadeniz, Baltık Denizi ile Hazar Denizi’ne çıkabilmek ve buralarda etkin olabilmek için güçlü bir donanmaya ihtiyacının olduğunu çok iyi biliyordu. Bu konuda oldukça kararlı ve azimli olan Petro, Rus donanmasını oluşturmak için çalışmalara başladı. Bunun için Çar Petro 1697 yılında Batı Avrupa devletleriyle bağları güçlendirmek, onlarla Osmanlı karşıtı bir ittifak yapmak, silah satın almak ve çeşitli alanlarda uzmanları Rus hizmetine davet etmek için bir dizi ülkeyi ziyarete göndereceği elçilik heyetiyle Avrupa’ya gitti. Büyükelçilik gezisinin güzergâhı belirlenirken Çar Petro’nun gemi inşası ve diğer denizcilik işleri deneyimlerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi umduğu Hollanda ve İngiltere’yi ziyaret etme isteği de dikkate alındı. Bunun için Çar’ın yardımcılarında gemi inşasında bazı becerilere sahip olan 35 gönüllü büyükelçiliğe dâhil edildi. Çar Petro bu gönüllülerin arasında ustabaşı Peter Mihayloviç adı altında yer aldı. Çar gezi sırasında Batı Avrupa’nın en büyük liman ve gemi inşa merkezi Amsterdam’a gitti. Burada gemi inşaatında çalıştı. Buradan İngiltere’ye geçen Çar Petro, Londra ve Porthmouth’da tersaneleri gezdi ve denizcilik konusunda bilgi edindi. Petro, Venedik’i de ziyaret etmeyi düşünse de Moskova’da ordu içerisinde çıkan isyandan dolayı acilen Rusya’ya döndü. Çar Petro beraberinde gemi ve liman yapım işlerinde uzman olan 672 kişiyi de Rusya’ya getirdi (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 62;69-70;139). Bu gezi Çar Petro’nun ufkunu açtı ve Rus donanmasını oluşturmasını mümkün kıldı.

Çar Petro Azak, Baltık ve Hazar donanmalarını oluşturdu. Azak donanması için Azak, Taganrog ve Varonej’de donanma üsleri kurdurdu. Gemi yapımını başlattı. 1711’de Osmanlı Devleti’ne karşı kaybedilen Prut Savaşı sonrasında Rusya Azak kıyılarını terk etti. Azak ve Taganrog Osmanlı Devleti’ne iade edildi. Azak donanması ortadan kaldırıldı (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 87;201). 1700’de İsveç ile başlayan Kuzey savaşı sırasında Rus ordusu Neva Nehri kıyılarına ve Fin körfezine ulaşır ulaşmaz sahilin savunmasını organize etmek gerekti. Bunun için bir donanmanın gerekliliği ortaya çıktı. Logoda Gölünün tersanelerinde Baltık donanmasının

inşasına başlandı. 1702’de yapımına başlanan Baltık donanması zamanla gemi sayıları artarak Rusya’nın en büyük donanması halini aldı. Donamanın ana üssü 1703’te kurulan St. Petersburg’du. 1710’da Vyborg ve Revel (Reval), 1713’te Helsingfors 1714’de Abo (Turku) ile Aland Adaları ve sonrasında Kronstadt’ta bir üs inşa edildi. 1723’ten itibaren Kronstadt Baltık donanmasının ana üssü haline geldi. Hazar donanması Çar Petro’nun 1722’deki İran seferi öncesinde kuruldu. Nijniy Novgorod, Astrahan, Derbent ve Bakü’de donanma üsleri oluşturuldu. Buralarda orta ve küçük gemilerin inşasına başlandı (Beskrovniy, 1958: 48-49;106).

Çar Petro döneminde Rus donanması ile ilgili birçok önemli düzenleme yapıldı. 1699’da Denizcilik bilimleri okulu açıldı. Bu okul donanmaya birçok subay, mühendis, topçu, topoğraf ve diğer alanlarda uzmanlar yetiştirdi. 1712 yılında donanma personelini yönetmek için Deniz kuvvetleri komutanlığı kuruldu. 1715’te St. Petersburg’da Deniz Harp Okulu açıldı. Bu okul kısa sürede donanma için subay yetiştiren eğitim kurumu oldu. Bununla birlikte Çar Petro, denizcilik bakımından gelişmiş ülkelerdeki uygulamaları öğrenmeleri için Rus gençlerini başta Hollanda ile İngiltere olmak üzere, Venedik, Fransa ve İspanya’ya gönderdi (Zolatayev ve Kozlov, 2003: 120). Yine 1715’te Deniz komiserliği, 1717’de Deniz kuvvetlerinin en üst karar mercii Amiraller kurulu oluşturuldu. 1718’de Bahriye koleji kuruldu. 1720’de İngiltere, Hollanda, Danimarka ve İsveç’in denizcilik tüzükleri incelenerek ilk Rus deniz tüzüğü hazırlandı (Beskrovniy, 1958: 52;145;170;172; İşıpek, 2009, 94).

Çar Petro ve eşi I. Katerina’dan sonra (1727) Baltık donanmasına ciddi ilgi gösterilmedi. Çariçe Anna 1732’de gemileri, kadirgaları gözden geçirmek ve donanmayı düzene sokmak için özel bir komisyon oluşturdu. Komisyonun yeni gemilerin inşası için Arkhangelsk’te yeniden çalışmaların başlaması ve gemi iskelelerinin korunması yönünde aldığı mütevazı önlemler uygulanmadı. Donanma ihmal edildi (Beskrovniy, 1958: 67-68;146). Yine Çariçe Anna zamanında Don ve Dnyeper’de yapılan donanma Osmanlı Devleti ile 1736’da başlayan savaşta kara birliklerine yardımcı oldu (Şirokorad, 2013: 6). Çariçe Elizaveta 1756’da başlayan yedi yıl savaşlarının arifesinde Baltık donanmasının güçlendirilmesi kararı aldı fakat planlanan önlemler savaşın sonuna kadar uygulanmadı. Yedi yıl savaşları Baltık donanmasının kötü durumda olduğunu açıkça gösterdi. Gemilerin neredeyse yarısı kullanılamaz haldeydi ve savaş süresince hareketsiz kaldılar. Hareket edenlerin bir kısmı ise rüzgârlara dayanamadı (Beskrovniy, 1958: 67-68). II. Ekaterina Rus tahtına çıktığında çok iyi durumda olamayan bir donanma devir aldı.

II. EKATERİNA'NIN RUS DONANMASINDA YAPTIĞI DÜZENLEMELER

II. Ekaterina'nın hükümdarlığı (1762-1796) Rusya açısından birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Rus donanması onun zamanında yeniden düzenlenmiş ve Akdeniz ve Karadeniz'de önemli başarılar elde etmiştir. Bu çalışmada II. Ekaterina'nın Rus donanmasını yeniden oluşturma çalışmaları ve donanmanın Akdeniz, Karadeniz ve Baltık'ta vermiş olduğu mücadeleler ele alınacaktır.

II. Ekaterina, 1762'de Rus tahtına çıktıktan sonra ilk yapmış olduğu işlerden biri Rus donanmasını güçlendirmektir. Bunun için II. Ekaterina öncelikle Baltık donanmasının durumunun incelenmesini istedi. Yapılan inceleme sonucunda Rus donanmasının Yedi Yıl Savaşlarında (1756-1763) oldukça yıprandığı anlaşıldı. Bazı gemilerin donanmadan çıkarılması bazı gemilerin ise bir an önce tamir edilmesi gerekiyordu. Donanmanın maddi ve teknik imkânlarını güncellemeden ve personelin eğitimini temelden iyileştirmeden donanmanın devletin dış politikasına katkı sağlamayacağı görüldü (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 358). Bu oldukça önemli bir tespitti. Bu durum radikal kararların alınmasını sağladı.

Bir yandan donanma üzerine incelemeler yapılırken bir yandan da 1762 yılının sonlarında Amirallik Kurulu, Deniz Harp okulundan 20 genç soyluyu İngiliz donanmasına hizmet için İngiltere'ye gönderme kararı aldı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 34). II. Ekaterina'nın ısrarı üzerine İngiliz Amirallliği bu gençleri Hindistan ve Amerika gibi uzak görevlere atadı. Bu genç subaylara İngilizce öğrenmeleri, ayrıntılı günlükler tutmaları emredildi. II. Ekaterina donanmaya subay yetiştirmek için 1765 ile 1768 yılları arasında Malta donanmasına da 6 subay gönderdi. Bunun yanı sıra ciddi bir düşüş yaşayan deniz kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesine de dikkat edildi. Genç nesil denizcilerin eğitimine önem verildi, müfredat önemli ölçüde genişletildi. Deniz kuvvetlerinin personeli artırıldı. Deniz kuvvetlerinin radikal bir biçimde yeniden örgütlenmesi için yönetime üç yeni isim atandı. Bunlardan birincisi Amiral yardımcısı S. İ. Mordvinov'dur. Mordvinov Petro'nun deniz okulunun yaptığı yenilikleri özümsemiş hem pratik hem de bilimsel bilgisi yüksek zeki biriydi. İkinci isim İ. G. Çerņişev'di. Çerņişev denizci olmasa da o zamanın en yetenekli diplomatlarından biriydi. II. Ekaterina 1763'te onu Rus amiralliğinin bir üyesi olarak atadı. Sonrasında onu başkan yardımcılığına getirdi. Çerņişev bu görevle Rus donanmasını yönetti. II. Ekaterina'nın üçüncü atadığı isim Tuğamiral Spiridov'du. Spiridov donanma içerisinde sevilen ve birçok savaşa katılan biriydi. Donanmanın lideri olabilecek tüm niteliklere sahipti. Böylece II. Ekaterina, donanmayı yeniden oluşturabilecek önemli insanları bir araya getirmeyi başardı (Novikov, 1912: 40-42). II. Ekaterina donan-

mada yaptığı düzenleme ile Rus donanmasını güçlü hale getirdi. 1768’de başlayan Osmanlı savaşında da bu donanma oldukça önemli görevler üstlendi. Bu savaşta Rus donanması hem Akdeniz’de hem de Karadeniz’de Osmanlı Devleti’ne karşı mücadele etti.

1768-1774 OSMANLI SAVAŞINDA KARADENİZ’DEKİ RUS DONANMASI

Osmanlı Devleti’ne savaş ilan edilir edilmez II. Ekaterina, Don Nehrinde daha önce Petro’nun kurduğu tersanelerde donanmanın oluşturulması emrini verdi. Aleksey Noumovich Senyanin harap tersaneleri restore etmek, donanma oluşturmak, Azak ve Taganrog’u denizden güçlendirmek ve Taganrog’u Rus donanmasının üssü olarak donatmakla görevlendirildi. Senyanin kendisine verilen görevi yerine getirirken birçok zorlukla karşılaştı. Petersburg ve Moskova ile yaptığı yazışmalar uzun sürdü. Malzemelerin Taganrog’a ulaşması da çok zaman aldı. Bu zorluklara rağmen 1771 yılında Rus donanması artık oluşmaya başladı (Novikov, 1912: 46-49). 17 Mayıs’ta 19 parça gemi ve fırkateynden oluşan donanma Azak Denizi’ne çıktı. Bu durum II. Ekaterina’yı çok mutlu etti. II. Ekaterina 75 yıl sonra Rus bayrağının Azak’ta dalgalanmasını memnuniyetle karşıladığını belirtti ve “Tanrı visamiral Senyavin’e muvaffakiyet ve iyi yol versin” diye yazdı (Mozgfsky, 1935: 10). Tuna ordusunun başkomutanı Kont Rumyantsev, Senyanin’e “Gemilerinizle birlikte Karadeniz’e geçip, Kırım’da bulunan düşman kalelerine yapılan tüm yardımı keserseniz, donanmanın faaliyetleri askeri operasyonlarımıza büyük katkı sağlayacaktır” diye yazdı. Donanmanın böyle bir görevi üstlenmesi oldukça zordu. Osmanlı donanmasına karşı sayıca daha az ve daha küçük gemilerden oluşuyordu. Donanma Kırım’daki Prens Dolgorukov’un birliklerine yardım etmek için Mayıs ortasında denize açıldı. Donanma kolordunun kıyı harekâtını destekleyecek ve sol kanadını Osmanlı çıkarmalarından koruyacaktı. Bu görevde donanma başarılı oldu ve denizden olası düşman saldırılarını engelledi. Dolgorukov ve Şerbatov önderliğinde Rus birlikleri Kırım Yarımadasını işgal ettiler. Kerç ve Yenikale’nin alınmasıyla Azak Denizi Rusların eline geçti (Novikov, 1912: 46-49). Bu, Ruslar adına Karadeniz’e yönelik atılan önemli bir adımdı. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Karadeniz’e sahip olabilecek güçlü bir Rus donanması yoktu.

II. Ekaterina Kırım’ın işgalinden sonra Senyavin’e Karadeniz’de faaliyet gösterecek savaş gemilerinin yapılmasını emretti. Yapılan çalışmalar sonrasında 1773 baharında 6 fırkateyn, 9 gemi, 15 nakliyat ve istihbarat gemilerinden oluşan Rus Karadeniz donanması kuruldu. Osmanlı donanmasının Çeşme’de (1770) yakılması Rus donanmasının Karadeniz’de rahat hareket etmesini sağladı. Senyavin Azak Denizi’ni güven altına almak için gemilerinin bir kısmını Kerç Boğazı’nda bıraktı. Geri kalan donanma

ise Kaptan Sukhotin ve Kinsbergen komutasında ikiye bölündü ve denize açıldı. 29 Mayıs'ta Sukhotin önderliğindeki Rus donanması Bugaz yakınlarındaki Kuban Nehri'ne giriş yapmak isteyen Osmanlı donanmasıyla mücadele etti. Osmanlı gemilerinden altısı imha edildi. Kinsbergen de Balaklava yönünde hareket eden Osmanlı donanmasıyla 23 Haziran'da yaptığı mücadelede başarılı oldu (Novikov, 1912: 50-53). Bu başarı sonrası Kinsbergen dördüncü derece George nişanı ile ödüllendirildi. Donanmada yer alanlar da maaşlarının 3'te biri oranında ikramiye aldılar (Mozgfesky, 1935: 11). Senyanin bu başarıdan sonra Amirallik Kurulu başkan yardımcısı Çernişev'e bir rapor göndererek, Osmanlıların şaşkınlıklarını belirtti. Senyanin raporunda Osmanlıların Azak'ta Rus donanmasını görmelerinin şaşkınlık yarattığını, fakat asıl şaşkınlığı Karadeniz'de donanmamızı görüp gücünü hissettiğinde yaşayacaklarını belirtti (Şirokorad, 2013: 172). Bu olaydan sonra Osmanlı donanması iki ay boyunca Kırım yakınlarında görülmedi. 23 Ağustos'ta Sudzhuk Kalesi yakınlarında Osmanlı donanmasıyla yeni bir mücadeleye giren Kinsbergen, kendisinden üstün Osmanlı donanmasını yenilgiye uğrattı. Bu başarıdan sonra Kingbergen birinci derece kaptanlık rütbesi ve üçüncü derece George Nişanı ile ödüllendirildi. Bu olaydan sonra Osmanlı donanması savaşın sonuna kadar Kırım'a bir çıkartma harekâtında bulunmadı (Novikov, 1912: 50-53). Osmanlı donanması son olarak Kerç boğazına doğru bir saldırıda bulunsa da Senyavin önderliğindeki Rus donanması bu saldırıyı da engelledi. Osmanlı donanması geri çekilmek zorunda kaldı (Anderson, 1952: 307). Rus donanması yetersiz olmasına rağmen Azak Denizine egemen oldu. Ordunun ve donanmanın zaferleriyle Rusya, Osmanlı Devleti ile 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla Karadeniz'de önemli kazanımlar elde etti. Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'e gidip gelebilecekler ve Osmanlı limanlarında kalabileceklerdi. Kırım yarımadasında bulunan Yeni Kale ve Kerç Kalesi limanlarıyla Ruslara bırakılacaktı (Uzunçarşılı, 1995: 423) . Böylelikle II. Ekaterina, Çar Petro'nun gerçekleştiremediği Rusya'yı bir Karadeniz devleti yapmayı başardı.

1768-1774 OSMANLI SAVAŞINDA AKDENİZ'DEKİ RUS DONANMASI

Denizlerdeki savaş sadece Karadeniz'de yapılmıyordu. Akdeniz'de de Rus donanması ile Osmanlı donanması karşı karşıya geldi. 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde II. Ekaterina Osmanlı Devleti'ne karşı Akdeniz ve Ege kıyılarındaki Hristiyan halkı isyana teşvik etmek amacıyla Akdeniz'e donanma gönderme kararı aldı (Kallistov, 1912: 54-55). II. Ekaterina Fransız düşünür Voltaire'e yazdığı mektupta Akdeniz'e donanma gönderme fikrini Kont Orlov'dan aldığını belirtti. Orlov'un ortaya koyduğu Akdeniz'e donanma gönderme fikri 6 Kasım 1768'te toplanan savaş konseyinde kabul edildi (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 29;72).

Akdeniz'e Rus donanmasından önce ticari gemiler yelken açtı. 1763'te bir Rus tüccarı Vladimirov, Akdeniz'de ticaret yapabilmek adına bir şirket kurdu. 90 bin ruble sermaye ile kurulan şirkete II. Ekaterina'da 10 bin ruble vererek ortak oldu. Vladimirov ilk gemisini Ağustos 1764'te Akdeniz'e gönderdi. Gemi demir, keten, halat taşıyan bir tüccar gemisi görüntüsü altında olsa da mürettebatı rütbeli askerlerden oluşuyordu. Geminin kaptanı F. S. Pleşeyev'e verilen gizli talimatla ondan Akdeniz kıyıları ve limanları hakkında bilgi toplaması istenildi. Aralık 1764'te Livorna'ya gelen geminin subayları daha sonra Osmanlı Devleti ile 1768'de yapılan savaş sırasında Mora'daki sefere katıldılar (Şirokorad, 2008: 11). Bu durum bize II. Ekaterina'nın daha sonra Akdeniz'e yapmayı düşündüğü seferin bir provasını yaptırıldığı fikrini verir. II. Ekaterina, bu tüccar gemisi ile Akdeniz'e giden subayların tecrübelerinden Osmanlı savaşı sırasında yararlanmıştı.

Bu geminin Akdeniz'e gönderilmesinden bir yıl önce yani 1763'te II. Ekaterina'nın emriyle Grigory Orlov, iki Yunanlı subayı Manuel Capo ve Papazuli'ni Mora yarımadasına gönderdi. Onlara verilen görev Mora'daki Rumlar hakkında bilgi toplayıp onları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaktı. İki yıl boyunca Mora'da kalan ve 1765'te St.Petersburg'a dönen M. Capo ve Papazuli, faaliyetleriyle ilgili II. Ekaterina'ya raporlar sundular. Capo raporunda "Akdeniz'e bir donanma göndermeyi hayal etmeye cesaret ettiğini" yazdı. Osmanlılara karşı 10 savaş gemisi gönderilir ve çok sayıda bulunan Yunan gemisi toplarla silahlandırılırsa Yunanlıların Osmanlılara karşı savaşacaklarını bildirdi (Şirokorad, 2008: 12). Tüm bu gelişmeler 1765'ten itibaren II. Ekaterina'nın kafasında Akdeniz'e bir donanma gönderme düşüncesinin oluşmasına neden oldu.

Akdeniz'e donanma gönderilebilmesi için donanmanın inşasının yanı sıra personelin oluşturulması, diplomatik temasların kurulması, gizli istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi gerekiyordu. Bunun için Prusya ile 1764'te, Danimarka ile 1765'te ittifak antlaşmaları ve İngilizlerle de 1766'da ticaret antlaşması yapıldı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 32). Donanmanın oluşturulması için Braşov, Revel ve Arhangel'de önemli hazırlıklar yapıldı. Dönemin denizcilikte başarılı olan devletlerinden, İngiltere, Hollanda ve Danimarka'dan denizciler getirildi. Donanma için 1769 yılının sonlarına kadar yaklaşık 6 milyon ruble para harcandı (Zinkeisen, 2011: 648). Aleksey Orlov, İtalya'da Livorna'da bulunduğu için donanmanın kaptanlığına Spiridov getirildi. Donanma Akdeniz'e geldikten sonra komuta Aleksey Orlov'a geçecekti (Tarle, 2015: 37). 18 Temmuz 1769'da II. Ekaterina donanmayı ziyaret ederek başarı diledi (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 367). Spiridov'a bir madalya hediye eden II. Ekaterina, donanmada görevli olan herkese de dört aylık ikramiye verilmesini emretti (Şirokorad, 2013: 175). Böylece donanmadakilerin moralleri ve motivasyonları daha da arttırıldı.

Donanma hazırlıklarını tamamladıktan sonra Akdeniz'e doğru yola çıktı. Amiral Spiridov'a donanma yola çıkmadan önce verilen talimatlar ayrıntılı bilgiler içermiyordu. Hedefin uzaklığı ve nelerle karşılaşacağını belirsizliği nedeniyle Spiridov'un değişen koşullara göre inisiyatif alması gerekecekti (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 115). Donanmanın Baltık Deniz'inden geçişi başta sakin başladı fakat Gotland Adası yakınlarında donanma fırtınaya yakalandı. Kuvvetli rüzgâr hareket etmeyi zorlaştırdı ve gemiler çok fazla manevra yapmak zorunda kaldılar. Donanma 30 Ağustos'ta Kopenhag'a gelebildi (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 367). 1767'de II. Ekaterina, Holstein Dukalığında oğlu Pavel'e ait toprakları Danimarka Kralına vermişti. Bunun karşılığında Rus gemilerine Danimarka limanlarında özel ayrıcalıklar verilecekti. Bundan dolayı Rus donanması Kopenhag'da iyi karşılandı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 95). Kopenhag'a ulaşan Rus donanmasının durumu iyi değildi. Burada bulunan Rus temsilcisi General Filosofov Petersburg'a bir mektup yazarak, donanmadakilerin morallerinin bozuk olduğunu, Spiridov'un onları güçlkle kontrol edebildiğini ve subaylarında önemli kısmının geri dönmek istediklerini bildirdi. Bu durum üzerine II. Ekaterina Spiridov'a mektup yazarak ondan sakin kalmalarını ve donanmadaki maneviyatı yükselterek sefere devam etmelerini istedi (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 367). Bu tarihlerde İstanbul'daki İsveç elçisi Petersburg'dan Rus donanmasının Akdeniz'e gönderileceği haberini aldıklarını, Rus donanmasının Kopenhag limanına geldiğini, donanmalarında kaç top ve kaç askerlerinin olduğu bilinmemekle birlikte askerlerinin hasta olduklarını ve Danimarka donanmasının henüz onlarla birlikte hareket etmediklerini bildirdi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TS.MA.e. 730-31). Osmanlı Devleti İsveç elçisinin verdiği bu bilgi sonrası Rusların Akdeniz'e bir donanma gönderdiği haberini aldı.

Kopenhag limanında hasar gören gemiler tamir edildi. Gemilerin yiyecek ve su ihtiyacı karşılandı sonrasında yola çıkıldı¹. Donanmanın bundan sonraki yolculuğu da çeşitli sıkıntılarla geçti. Fırtınalarda gemiler hasar gördü. Gemilerde aynı zamanda çok sayıda hasta da vardı. Bundan dolayı Spiridov İngiltere'de Hull ve Portsmouth limanlarına girmek zorunda kaldı (Kallistov, 1912: 55). İngiliz amiralliği Portsmouth limanındaki komutan Moore'ye Rus donanması için mümkün olan tüm yardımı sağlaması emrini verdi. İngiliz hükümeti ayrıca ülkelerinde Rus donanması için gönüllü subay alımına müsaade etti (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 97). Rus donanmasına önemli hizmetlerde bulunacak Albay Eip-hinstone ve Samuel Karloviç Greig de İngiliz deniz kuvvetlerinden alınan

1 (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 367). Rusların Akdeniz'e yapacakları sefere dair Fransız elçisi de Osmanlı Devleti'ne bilgiler verdi. Elçi Rus donanmasının Danimarkalılar ve İngilizler yardımıyla yolculuk yapacaklarını, İngilizlerin Rus donanmasına asker ve mühimmat yardımı yaptıklarını, para taşıyan Rus donanmasının yandığını ve Rusların para sıkıntısı çektiklerini bildirdi. BOA., TS.MA.e. 730-51

izinle Rus donanmasına katıldılar (İşipek, 2009: 97;100).

1768-1774 Rus-Osmanlı savaşında 35 İngiliz subayı Rus donanmasında görev yaptı. İngiliz hükümeti, Rusya'nın İngiliz nakliye gemileri ve İngiliz tüccarlar aracılığıyla silah satın almasına da bir yasak getirmede (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 97). Spiridov'un İngiltere limanlarına geldiğini İstanbul'daki Fransa elçisi tercümanı vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Elçi Spiridov'un zarar gören gemilerini tamir ettirip ihtiyaçlarını karşıladığını ve İngiltere Hükümeti'nin Rus donanmasının Akdeniz'e yolculukları sırasında İngilizlere ait liman ve iskelelerde ihtiyaçlarının karşılanması için emir verdiğini yazdı². İngilizler ayrıca Fransa ve İspanya'ya Rus donanmasının Akdeniz'e girmesini engellerse bunu kendilerine yapılmış bir düşmanca hareket olarak algılayacaklarını bildirdiler (Zinkeisen, 2011: 651). İngilizlerin 1766'da Rusya ile yaptığı ticaret antlaşması, bu devletin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde Rus yanlısı bir siyaset izlemesine neden oldu³. İngilizlerin yardımı Ruslar için çok önemliydi. İngilizlerin yardımı olmadan Rusya'nın Akdeniz'e donanma göndermesi zor olurdu⁴. İngilizlerin hem denizde kılavuzluk hem de Rus donanmasına ev sahipliği yapması Rusların işini oldukça kolaylaştırdı.

Fransız elçisinin bildirdiği gibi limanlarda Rus gemileri onarıldı. Hastaların bir kısmı öldü, kalanların tedavileri yapılarak dinlenmeleri sağlandı. İngiltere'de iken Spiridov, durumdan çok memnun olmayan II. Ekaterina'dan bir mektup aldı. Mektubunda II. Ekaterina tüm Avrupa'nın seferi izlediğini, tanrıya tüm dünyanın önünde utanmasına izin vermemesi için yalvardığını belirtip Amiralden tüm ruhuyla gücünü toplamasını istedi. II. Ekaterina'nın emriyle İngiltere'deki Rus elçisi amirallik kurulu başkan yardımcısı İ. G. Çerņişev Londra'dan gelerek Spiridov'dan yola çıkışı hızlandırmasını istedi. Spiridov hasarlı gemileri ve hastaları geride bırakarak denize açıldı. Geride kalan gemi kaptanlarına Menorca Adasındaki Mahon limanında toplanılacağını bildirdi (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 367). Spiridov Cebelitarık limanına uğradıktan sonra bir İngiliz limanı olan Mahon'a⁵ girdi. Donanma burada iken Orlov limana gelerek komutayı Spiridov'dan devraldı⁶. Bu arada Amiral Elphinstone komutasındaki ikinci Rus donan-

2 BOA, TS.MA.e. 715-59. İngilizlerin yanı sıra İspanya, Napoli, Toskana, Malta ve Venedik'te limanlarını Ruslar'a açtılar. Rusların ihtiyaçlarını karşıladılar. Livornolu ve Venedikli tüccarlar bu işten çok kar elde ettiler. (Zinkeisen, 2011: 650).

3 İngilizler Rusları denizlerde kendilerine rakip görmüyorlardı. Rusları Fransızlara karşı mücadelelerinde müttefik (paralı asker) olarak kullanmak istediklerinden Ruslara yardım ettiler. Ayrıca İngilizler Rusya'ya verilen desteğin Avrupa'daki Fransız etkisine bir darbe olduğunu düşünüyorlardı. Anderson, 1952: 149; Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 11;33).

4 İngilizlerin Ruslara yardımı Osmanlı Devleti ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Osmanlı Devleti'nin şikâyetleri üzerine İstanbul'daki İngiliz elçisi Murray, ülkesinin Ruslara gemi, para ve mühimmat sağlamadığına dair yazılı bir açıklamada bulundu. (Anderson, 1952: 148;161).

5 Rus donanmasının 1775'te Akdeniz'den ayrılmasına kadar Mahon limanı Livorna ile birlikte Rus donanmasına hareket üssü olmaya devam etti.

6 Osmanlı Devleti'nin aldığı bilgiye göre Kont Orlov'un devraldığı donanma 7 kalyon, 4 tane de küçük karaveladan oluşuyordu. Bkz. BOA., TS.MA.e. 497-54.

ması Baltık'tan İngiltere'ye geldi ve kışı orada geçirdi⁷. Diğerlerine göre küçük gemilerden oluşan üçüncü Rus donanması da Danimarkalı Tuğamiral Arf'ın komutasında Baltık'tan yola çıktı⁸. Arf donanmasındaki mürettebat eksikliğini Kopenhag'da giderdi. II. Ekaterina Arf'a gönderdiği mektubunda, Danimarka Kralı'nın "400 denizciyi hizmetimiz için hazır tuttuğunu" belirtti. Mektubun devamında II. Ekaterina, "hastalık nedeni dışında tek bir Rus denizcinin Danimarkalılarla değişimini" yasakladı. Arf komutasındaki Rus donanması Akdeniz'e gelerek diğer Rus donanmalarına katıldı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 91).

Spiridov, donanmanın diğer kısmında Mahon'a gelmesi için birkaç ay orada beklemek zorunda kaldı. Bu süre içerisinde donanma içerisindeki hastalar Mahon limanı hastanesinde tedavi edildi. Buna rağmen 300 kişi öldü. Ölenler arasında Amiral Spiridov'un oğlu da vardı. Rus donanması Mahon limanında iken Doğu Akdeniz'deki Yunan ve Slav halklarından deneyimli denizciler gelerek Rus donanmasına katıldı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 103-105). Ocak 1770'de Spiridov donanmanın bir kısmıyla Mahon limanından ayrıldı. Spiridov önce Malta'ya sonra da 1 Mart'ta güney Mora'da bulunan Manya'nın batısındaki Vitula'ya demir attı. 10 Mart'ta Koron'a doğru yola çıkan donanma karaya birlikler çıkardı (Kallistov, 1912: 57-58). Rusların teşvik ve kışkırtmalarıyla hem Manyalılar hem de Mora'daki reayanın bir kısmı isyan etti. İsyân sırasında isyancılar pek çok kasabaya ve Müslümana zarar verdiler (BOA, C.DH. 9/411).

Koron kuşatması bir ay boyunca devam etti fakat alınamadı. Bununla birlikte Kont Aleksey Orlov önderliğindeki Rus donanması Navarin Adasını kuşatarak kaleyi teslim aldı. Navarin'den sonra donanma Yunan birliklerinin de karadan desteğiyle Modon Adasına saldırdı. Başarılı olamayan donanma Navarin'e geri çekildi (Kallistov, 1912: 57-58). Navarin'deki Rus donanmasına karşı Osmanlı donanması saldırıya geçti. Başarılı olamayacağını anlayan Orlov, Navarin'i bırakmak zorunda kaldı (Kurtoğlu, 1942: 10). Bu durum Rusların Mora'da tutunamamasına neden oldu (Uzunçarşılı, 1995: 398). Rusların savaş öncesindeki Mora halkını kışkırtma ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma düşüncesi başlangıçta başarılı olmuş gibi görünse de Navarin'de yaşanan başarısızlık bölge halkının Ruslara desteğini olumsuz bir şekilde etkiledi.

Navarin'de yaşanan başarısızlık sonrasında Spiridov'un donanmasıyla birleşen ve komutayı ondan devir alan Elphinstone, Osmanlı donanmasıyla 24 Mayıs'ta Belpoulo Adası yakınlarında karşılaştı. İki donanma

7 Kurtoğlu, 1942: 7) Amiral Spiridov'un malzemelerin birçoğunu kendisine almasından dolayı Elphinstone'un hazırlıkları biraz yavaş gitti. Ayrıca mürettebatı tamamlayabilmek için de oldukça zaman geçti. Seyfi, 1943: 3).

8 Arf diğer iki donanmaya göre nispeten daha güvenli bir şekilde Akdeniz'e ulaştı. (Tarle, 2015: 42).

arasında çok büyük bir çatışma olmadı. Osmanlı donanması geri çekilerek Ruslardan uzaklaştı (Kallistov, 1912: 60). Bu olaydan sonra Rus ve Osmanlı donanmaları 27 Mayıs'ta Menekşe muharebesinde ve 28 Mayıs'ta da Anapoli limanında mücadele etse de iki tarafta birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. 4 Haziran'da Suluca'da yapılan mücadelede Osmanlı donanması geri çekilerek Sisam boğazına girdi. Osmanlı Donanması burada 12 gün kaldıktan sonra Sakız limanında geride kalan diğer gemilerle birleşerek Koyun Adaları tarafına gitti. Osmanlı donanmasının yerini bir Yunan gemisinden öğrenen Orlov, donanmasıyla Koyun Adası boğazından geçerek Osmanlı donanmasının olduğu tarafa yöneldi (Kurtoğlu, 1942: 14-19). Orlov'un Osmanlı donanmasını ısrarlı araması ve takibi onun Osmanlı donanması ile ne kadar çok mücadele etmek istediğini ortaya koyuyordu.

5 Temmuz 1770'de iki donanma karşı karşıya geldi. Rus donanmasında öncü filoyu Amiral Spiridov, merkezi filoyu Aleksey Orlov artçı filoyu ise Amiral Elphinstone yönetiyordu. Öğle saatlerinde başlayan mücadelede Amiral Spiridov'un öncü gemisi Osmanlı donanmasının sağ tarafına saldırdı. Bu saldırıyı Cezayirli Hasan Bey karşıladı. Karşılıklı atılan toplarla Spiridov'un gemisi ateş aldı. Gemiler birbirine çok yaklaştı. Gemilerdeki askerlerin birbirleriyle yaptıkları mücadele sırasında yangın çıktı. Bir süre sonra da Rus gemisindeki cephanelerin patlamasıyla gemi havaya uçtu. Amiral Spiridov, Feodor Orlov (Aleksey Orlov'un kardeşi), bazı subaylar ile yaklaşık on kadar asker bu patlamadan kurtulabildi. Ruslar bu olayda yaklaşık 700 mürettebatını kaybetti (Zinkeisen, 2011: 656).

Osmanlı gemisindeki yangının diğer Osmanlı gemilerine sıçraması ihtimalinden dolayı, Osmanlı kaptanları panik (Seyfi, 1943: 22) ve intizamsız bir şekilde Sakız Adası'nın karşısındaki Çeşme limanına çekildi. Osmanlı donanmasının Çeşme limanına demirlediğini gören Ruslar kendi aralarında bir durum değerlendirmesi yaptı. Orlov, Spiridov, Greig, Elphinstone bir araya geldi ve Osmanlı donanmasını limandan çıkarmama kararı aldı. Tuğgeneral Hannibal'a dört yangın gemisi harekete geçirmesi ve onlara liderlik yapacak doğru kişileri seçmesi talimatı verildi. Ateş gemisindekiler için risk büyük olmasına rağmen Binbaşı Dugdel, Teğmen İlyin, Asteğmen Prens Gagarin ve İngiliz Teğmen Thomas Mackenzi kendi inisiyatifleriyle gönüllü oldular. Dört ateş gemisinin komutanlığı Greig'e verildi. Ateş gemilerine ek olarak Greig'e dört gemi ve bir bombardıman gemisi de verildi. Ateş gemileri donatıldı ve ateş gemilerini Osmanlı gemilerine götürmesi gereken kürek gemileri için ekipler seçildi. Greig 6 Temmuz akşamı dört ateş gemisine yelken açmalarını ve saldırmak için kendisinden emir beklemelerini söyledi. Ateş gemilerinin Osmanlı donanmasıyla birleştirilerek ateşe verilmesi ve sonrasında da ateş gemilerinden kayıklara atlanması emrini verdi. Dört Rus savaş gemisi ve bombardıman gemisi Osmanlı donanmasına yaklaşarak bombalamaya başladı. Bu bombalamaya Osmanlı

donanması ve kıyı bataryası da karşılık verdi (Tarle, 2015: 85-92). Bombalamayla, Osmanlı donanmasının dikkati farklı yöne çekilerek ateş gemilerini fark etmemesi sağlanmaya çalışıldı. (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 381). Rus gemileri Osmanlı donanmasının limandan çıkışını engelledi. Greig bombardıman devam ederken ateş gemilerine hareket emrini verdi. İlk ateş gemisini iki Osmanlı kadırgası karşıladı ve ona saldırdı. Ruslar ateş gemisini ateşe verdi ve gemideki askerler denize atladı. Askerler yüzerek Rus teknesine ulaştılar. Yanan ateş gemisi battı. İkinci ateş gemisi de ateşe verildi fakat bu geminin yanaştığı Osmanlı gemisi zaten yanıyordu. Bu gemi de başarılı olamadı. Son iki ateş gemisi Osmanlı gemilerine yaklaştıktan sonra ateşe verildi ve onlarla birlikte Osmanlı donanması da birbiri ardına yandı⁹. Böylece hedeflendiği gibi Osmanlı donanması yakıldı.

Yangından kurtulan fakat tahrip edilmiş bir savaş gemisi, birkaç çekirtiri¹⁰ ile 20'ye yakın kürekli küçük kayık Rusların eline geçti¹¹. Böylece Akdeniz'de Osmanlı deniz gücüne büyük bir darbe indirilmiş oldu¹². Çeşme Ruslar tarafından yağmalandı. Ruslar Osmanlılara Dubrovnik ve Livorno'dan erzak getiren birkaç yük gemisine el koydular. II. Ekaterina, Çeşme savaşına katılanları ödüllendirdi. Kont A. Orlov, birinci dereceden St. George Nişanı ve Çesmenskiy ünvanıyla, Amiral Spiridov St. Andrew Nişanı ile Amiral Greig ise ikinci derece St. George nişanı ile ödüllendirildi. Mürettebata yıllık maaş tutarları nakit ikramiye olarak verildi. Zaferin anısına bir tarafında II. Ekaterina'nın görüntüsü diğer tarafında ise yanan Osmanlı donanmasının resmi olan yazıtlı bir madalya kabartıldı (Kallistov, 1912: 69-70; Zolotarev ve Kozlov, 2003: 386). Bu zafer Ruslar için önemli bir prestij oldu. Akdeniz'e donanma gönderirken aldıkları riskin ne kadar doğru bir karar olduğu ortaya çıktı.

Çeşme zaferinden sonra Kont Orlov ile Elphinstone arasında bir sonraki hedefin neresi olması gerektiği konusunda görüş ayrılığı çıktı. Orlov, Limni Adası'nı alıp burayı üs haline getirip İstanbul'un iaşesini engellemek isterken, Elphinstone doğrudan Çanakkale'yi geçerek İstanbul'a saldırmayı istedi. Bu görüş ayrılığından dolayı Rus donanması ikiye ayrıldı. Orlov Limni Adası'na yönelirken Elphinstone Çanakkale'ye saldırdı (Kurtoğlu, 1942: 31-32). Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınmasıyla, İstanbul'un yolları kapatıldı. Bu şekilde İstanbul'un iaşesinin engellenmesi amaçlandı (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 136).

9 (Tarle, 2015: 91-93). Burada şunu belirtmek gerekir ki Çeşme'de Osmanlı Devleti'nin tüm donanma gemileri yok edilmemiştir. Sadece Çeşme'de bulunan gemiler kaybedilmiştir. (İşipek, 2009: 262).

10 Osmanlı donanmasında kürek ve yelkenle hareket eden gemilere verilen isimdir. (Bostan, 1996: 13).

11 Rusların eline geçen savaş gemisi tamir edilse de su almaya devam etti ve 3 ay sonra Mora'da battı. (Kurtoğlu, 1942: 27).

12 Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Fransa'nın İstanbul'daki elçisinden 15-20 adet savaş gemisi talep etti. Elçi hükümetiyle yaptığı görüşme sonrasında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile

Elphinstone önderliğindeki Rus donanması Çanakkale boğazını geçebilmek için girişimde bulundu. Şiddetli rüzgâr ve akıntının yanı sıra kıyıdaki Osmanlı topçularının atışları nedeniyle Elphinstone geri çekilmek zorunda kaldı (Kurtoğlu, 1942: 34). Böylelikle Elphinstone'nin Çanakkale Boğazına 9 gemi ile yaptığı saldırı başarısız oldu. Bununla birlikte Elphinstone yiyecek dolu 20 gemiye el koydu (Hammer, 448). Elphinstone beraberindeki donanmayla İmroz Adası'na yöneldi. Burada donanmasını demirleyerek askerlerinin yiyecek ve su ihtiyacını karşıladı. Elphinstone daha sonra bir kez daha Çanakkale'yi geçme girişiminde bulunsa da bunda da başarılı olamadı ve Limni Adası'na gitti (İşipek, 2009: 218-228). Orlov ise Sakız Adasına saldırdı. Ada top ateşine tutuldu ancak Adada veba salgınının olduğu öğrenilince saldırıya son verildi (Anderson, 1952: 291). Saldırıya son verilmesinin nedenlerinden biri de Sakız Adasındaki Osmanlı güçlerinin güçlü bir şekilde karşılık vermesindedir. Bu direnişi kıramayan Ruslar, Anadolu sahillerine karşı bir üs haline getirmeyi düşündükleri Sakız Adasından ayrıldılar (Kurtoğlu, 1942: 27-28). Sakız Adasından sonra Rus donanması kışlamak için Limni Adası'nı muhasara etti¹³. Kont Orlov'un Limni kalesinin teslim edilmesi teklifi kaledekiler tarafından kabul edilmedi. Kaleyi kolayca alacağını düşünen Orlov yanıldı. Muhasara üç aydan fazla sürdü. Cezayirli Hasan Paşa'nın donanmayla Limni Adası'na asker çıkarmasıyla Orlov, muhasarayı kaldırdı¹⁴. Rus donanması kışı geçirmek için Gökçeada ve Taşöz Adalarına çekildi (Zinkeisen, 2011: 658). Bu arada Paros Adasını işgal eden Rus donanması Auza limanını üs haline getirdi. Denizden gelebilecek saldırılar için sahile bataryalar yerleştirildi. Adanın korunması için de adaya alaylar çıkarıldı. Adada amiral binası, erzak deposu, fırın ve revirler kuruldu. Auza limanında küçük gemiler yapıldı. Ege adalarında Osmanlılardan ganimet alınan gemiler firkateyne çevrildi (Şirokorad, 2013: 187-188). Rus Donanması, 1771'de Midilli, Rodos ve Ağrıboz Adalarını işgal etmeye çalışsa da başarılı olamadı (Uzunçarşılı, 1995: 403; Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 759).

1772 yılında Orlov, Akdeniz donanmasının oldukça yıpranmasından dolayı II. Ekaterina'dan Akdeniz'e yeni bir donanma göndermesini istedi. Gönderilecek donanmanın kaptanı ve mürettebatın Ruslardan oluşmasını

barış yapmaması karşılığında yardıma bulunacağını bildirdi. Fransız elçisiyle görüşüldüğü sırada orada hazır bulunan İngiliz elçisiyle de görüşüldü. İngiliz elçisi Çeşme'de yaşanan faciadan sorumlu tutulamayacaklarını Rus donanmasında 3 tüccar gemisinden başka gemilerinin olmadığını, Rus donanmasında İngilizlere bir asker dahi bulunmadığını, Elphinstone'un İngiliz olmasına rağmen 20 yıldır Rusya'ya hizmet ettiğini bildirdi. BOA., TS.MA.e. 730-29. Danimarka elçisi ise Rus donanmasına mühimmat verdikleri yönündeki Osmanlı Devleti'nin iddiasının doğru olmadığını, Danimarka limanlarının anlaşma gereği Ruslara açık olduğunu bildirdi. BOA. TS.MA. e. 519-32.

13 (Kallistov, 1912: 71; Hammer, 449). Bu muhasara sırasında askerler arasında hastalık çıktığından Rus donanmasının durumu iyi değildi. Bkz. BOA., TS.MA.e. 557-16.

14 (Kurtoğlu, 1942: 34-43). Bu muhasara sırasında askerler arasında hastalık çıktığından Rus donanmasının durumu iyi değildi. Bkz. BOA., TS.MA.e. 557/16.

istedi. Orlov, vatan sevgisi ile daha şevkle görev yapacaklarını düşünmesinin yanı sıra yabancı dil sorunundan dolayı da anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için böyle bir istekte bulundu. Bunun üzerine II. Ekaterina, Amiral Çığagov önderliğinde Ruslardan oluşan donanmayı Akdeniz'e gönderdi. 8 Mayıs 1772'de Revel'den yola çıkan üç kalyondan oluşan dördüncü Rus donanması 25 Ağustos'ta Livorna'ya geldi ve Orlov'un emrine girdi. 1773 Temmuz'unda Orlov, donanmanın yıpranmasından dolayı II. Ekaterina'dan bir kez daha takviye gönderilmesi ricasında bulundu. Greig komutasında 4 kalyondan oluşan beşinci donanma 28 Ekim'de Revel'den ayrılarak 11 Şubat 1774'te Livorna'ya ulaştı. Bu Rus donanmasının Akdeniz'e geldiği tarihlerde artık denizlerdeki mücadeleler durmuştu. Greig komutasındaki gemiler Akdeniz'deki diğer Rus donanmalarının Rusya'ya geri dönüşünü sağlaması açısından oldukça önemli görev üstlendi (Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 91-93).

Rus donanması 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanıncaya kadar Akdeniz'de faaliyet gösterdi. Balkan milletlerini, Mısır, Filistin, Suriye halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttı ve Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağladı. Rusya'nın Akdeniz'deki varlığı İtalyan devletleri ve Malta ile siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesine, Mısır, Filistin ve Lübnan'daki Arap yöneticilerle temasların kurulmasına ve Beyrut'un işgal edilmesine yardımcı oldu (Uzunçarşılı, 1995: 403; Smilyanskaya ve Velijev ve Smilyanskaya, 2011: 759). Akdeniz'de Osmanlılarla mücadele eden Rus donanmasında Slavlar ve Yunanlılar da görev aldılar. Bunlar arasında Karadağlı İvan ve Mark Voynoviç kardeşler ile Yunanlı Aleksiano, Rizo, Psaro donanmanın başarılarına katkılarda bulundular (Şirokorad, 2013: 188-189). Marko Voynoviç gösterdiği başarılarından dolayı Rus donanmasında amiralliğe kadar yükseldi (Leşilovskaya, 2000: 145). Rusların Akdeniz'de elde ettikleri başarılarla kara savaşlarında elde ettikleri başarılar da eklenince kendileri için kazançlı bir antlaşma olan Küçük Kaynarca Antlaşmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiler.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar Akdeniz'de işgal ettikleri adaları üç ay içerisinde boşaltacaklardı (Uzunçarşılı, 1995: 425). Savaş sonrasında Akdeniz'de bulunan Rus donanması zahire ihtiyacını Osmanlı Devleti'nden karşıladı. Antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir Silahtar Mehmet Paşa'ya bir emir göndererek, Akdeniz'de bulunan Rus donanmasına para karşılığında 10 bin kile¹⁵ zahire verilmesini istedi¹⁶. Böylece Ruslar yiyecek ihtiyaçlarını karşıladılar. Ruslar Auza'yı terk ederken orada kurdukları tüm istihkâmları, tersaneleri,

15 18. Yüzyılda 1 Selanik kilesi 31-32 okkaydı. (Kallek, 2002: 570). III. Selim döneminde, 1794'te, 1 okka 1.288172 kg'dır. (Kallek, 2007: 338). Ruslar Osmanlı Devleti'nden yaklaşık olarak 405 bin kg zahire almıştır.

16 Emirde 10 bin kileden bir tohum bile fazla verilmemesi bildirildi. BOA, AE. SABH.I., 167-11232.

kışları ve diğer binaları yaktılar. Akdeniz’de donanmanın faaliyetleri sırasında donanmaya katılan ve Rus tebaalığına geçen Slavlar ile Yunanlıların büyük çoğunluğu donanmayla birlikte 1775’te Rusya’ya gitti. Ruslarla birlikte savaşan fakat Rusya’ya göç etmeyenler ise antlaşmayla Osmanlı Devleti tarafından affedildiler (Şirokorad, 2013: 190; Kallistov: 1912: 80). Böylelikle Rusların Akdeniz’deki Osmanlı Devleti ile mücadelesi büyük bir başarı ile sonuçlandı fakat kalıcı bir fayda sağlamadı.

1787-1791 OSMANLI SAVAŞI SIRASINDA RUS DONANMASI

Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Rusya güneyde elde ettiği topraklarda konumunu güçlendirme çalışmalarına başladı¹⁷. Bu çalışmalar içerisinde Karadeniz’de tutunabilmek ve Osmanlı Devleti’ne karşı üstünlük sağlayabilmek için donanmanın oluşturulmasına özel önem verildi. 1778’de Dnepr ağzında bulunan Kherson’da tersaneler kurularak savaş gemisi yapılmaya başlandı. Burada sıtma hastalığının her yıl yaşanması nedeniyle 1789 yılında Rus ordularının komutanı Potemkin tarafından İngul Nehri ağzında Nikolaev limanı kuruldu. Burası Rus savaş gemilerinin yapım merkezi oldu (Smirnov, 1994: 74). Nikolaev’in yanı sıra 1783’te Kırım’ın ilhakı sonrasında kurulan Sivastopol limanı da Rusya’nın Karadeniz donanmasının yapımının ana üs merkezlerinden biri haline geldi (Zolotarev ve Kozlov, 1988: 35). Sivastopol limanı Rusya’ya önemli avantajlar sağladı. Bu liman sayesinde Rusya, Osmanlı donanmasını gözetleyebileceği gibi Kırım, Kerç ve Dinyeper’e yapılacak Osmanlı saldırılarına karşı da yardım gönderebilecek konum kazandı (Mozgfsky, 1935: 14). Ruslar Kırım’da bulunan gemilerin mürettebat eksikliğini gidermek için Baltık Denizi limanlarından 1 amiral, 53 subay ve 3 bin denizciyi Kırım’a gönderdi. Tüm bu çalışmalar için önemli harcamalar yapıldı¹⁸. Sivastopol’da yapılan çalışmalar sonrasında ilk Rus Karadeniz kalyonu Slava Ekaterina 1783’te denize açıldı. 1784 yılında birkaç gemiden oluşan Rus donanması Kaptan Mark Voynoviç komutasında Kırım kıyılarında hareket ederek sonbaharda kışı geçirmek için Sivastopol’a girdi (Novikov, 2012b: 86). Rusların bu çalışmaları daha önce bir Osmanlı gölü olan Karadeniz’in ciddi anlamda tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. 1787’de başlayan Osmanlı-Rus Savaşında Rus tersanelerinde yapılan savaş gemileri Osmanlı donanması ile mücadele içerisine girdi (Uzunçarşılı, 1995: 537). II. Ekaterina döneminde yapılan bu ikinci Osmanlı savaşında Akdeniz’e İsveç tehlikesinden dolayı bir donanma gönderilemedi. Bunda İngiltere, Hollanda ve Prusya’nın da etkisinin olduğu muhakkaktır. Bu üç devletin İstanbul elçileri

17 (Yüksel, 2011: 76-83).

18 Bu dönemde Ruslar Hazar Denizindeki donanmalarını da güçlendirmek adına çalışmalar yürüttüler. Yapılan çalışmalarla buradaki donanma mevcudu 13 firkateyn ve çok sayıda küçük gemiye çıkarıldı. (Zinkeisen, 2011: 367-368).

Rus donanmasının Akdeniz'e geçmesine müsaade etmeyecekleri yönünde Osmanlı Devleti'ne güvence verdiler (BOA, C.HR. 76-3755). Burada şunu belirtmek gerekir ki, birinci Rus savaşında Rusların Akdeniz'de kurduğu üstünlük ve yarattığı tehlikeyi tekrar yaşamamak adına Osmanlı Devleti'nin, İsveç ile ittifak yapması önemlidir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ilk savaştan kendisine önemli dersler çıkardığını ve Ruslar'a karşı tedbirler aldığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Savaşın başlangıcında Karadeniz'deki Rus donanmasının mevcudu Osmanlı donanmasına göre daha azdı. Rus donanmasında 5 kalyon, 19 firkateyn, 1 bombardıman gemisi, 25-30 kadar da küçük gemi vardı. Rus donanmasının yarısı Sivastopol'da diğer yarısı ise Kherson limanında bulunuyordu. Savaş sırasında Sivastopol donanması Kırım'ı, Liman donanması ise Kerç'i savunacaktı. Sivastopol donanmasının başında Oramiral Mark Voynoviç, Liman donanmasının başında ise Amiral Mordvinov vardı. Bu iki Rus donanmasının dışında Karadeniz'de Rusya adına Osmanlı donanma ve gemilerine saldıran korsan gemileri de vardı¹⁹. Potemkin savaşın başlamasından çok kısa bir süre sonra Kaptan Voynoviç'e "... Osmanlı donanmasını nerede görürseniz görün, herkes için bir uçurum olsa bile ne pahasına olursa olsun saldırın" emrini verdi (Novikov, 2012b: 89). I. Abdülhamit de Karadeniz seraskeri Ebubekir Paşa'ya Rus donanmasını hangi liman ve sahilde bulursa yok etmesi emrini verdi (BOA., C.BH, 52-2439). Osmanlı donanması Kılburun Kalesini almak için Ağustos ile Eylül aylarında ve 1 Ekim'de saldırılarda bulundu. Bu saldırılarda başarılı olamayan Osmanlı donanmasına karşı Amiral Mordvinov da 4 ve 5 Ekim tarihlerinde iki defa saldırıya geçti. Bu saldırılar sonrasında Osmanlı donanması geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mücadele sonrasında Osmanlı donanması önce Varna'ya sonrasında da kışı geçirmek için İstanbul'a geçti. Sivastopol donanması Osmanlı donanmasının Varna'da olduğu haberini alınca harekete geçti. Donanma Varna'ya doğru hareket ederken 5 gün süren bir fırtınaya yakalandı ve gemilerin pek çoğu hasar aldı. Sivastopol limanına geri dönen donanma kışı burada geçirerek bakımlarını yaptırdı (Şirokorad, 2013: 212-215).

1788 yılında Liman donanmasında görev değişikliği oldu. Amiral Mordvinov, Kherson karargâhına alındı ve yerine iki yabancı isim Prens Nassau Siegen ve Poul Jones getirildi (Novikov, 2012b: 96). Poul Jones'in yönetiminde 5 kalyon ve 8 firkateynden oluşan yelkenli bir donanma, Prens Naussau-Siegen yönetiminde ise yalnızca hafif araçlardan, kadırgalardan, gambotlardan ve Kazak kayıklarından oluşan kürekli bir donanma vardı. Yeni Amiraller 18 Haziran sabahı Özü'de bulunan Osmanlı donanmasına saldırdılar. Bu saldırıda üç Osmanlı gemisi batırıldı. Osmanlı do-

19 Karadeniz'de Rusya adına faaliyet gösteren 21 korsan gemisi vardı. Bunlar savaş süresince Ruslardan düzenli olarak silah ve cephanenin yanı sıra para da aldılar. (Şirokorad, 2013: 220).

nanması geri çekildi. Rusların kazandığı bu başarı denizdeki üstünlüğün gemilerin sayılarıyla değil, taktik, tecrübe, manevra ve topları kullanma becerisi ile belirlendiğini ve Rus donanması kaptanlarının Osmanlı kaptanlarından daha üstün olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bir gün sonra Osmanlı donanması intikam alabilmek için Rus donanmasına saldırdı (Zinkeisen, 2011: 448-449). İlk günkü mücadelede iki tarafta üstünlük kuramadı. 28 Haziran'da yapılan mücadelede Ruslar önemli bir başarı elde ederek 10 Osmanlı gemisini batırıp 1 gemiyi de esir aldılar. Geri kalan Osmanlı donanması Özü limanına çekildi. 12 Temmuz'da Nassau Siegen yoğun top atışına rağmen Osmanlı donanmasına saldırdı. 2 fırkateyn, 4 kadirga ve 3 küçük gemi yakıldı. 1 kadirga ve 3 küçük gemi ise esir alındı (Novikov, 2012b: 96-98). Osmanlı donanması büyük bir yara aldı.

Sivastopol donanması ise Oramiral Voynoviç önderliğinde 29 Haziran'da Tendra Adası yakınlarında Osmanlı donanması ile karşılaştı. Osmanlı donanması sayıca üstündü. Üç gün boyunca iki donanma kararsız bir şekilde bekledi. 3 Temmuz'da iki donanma Tuna ağzında bulunan Fidonisi Adası açıklarına geldiler. Üç saat süren mücadeleden sonra Osmanlı donanması çekilmek zorunda kaldı. Her iki tarafta kendini galip ilan etti. Potemkin Fidonisi savaşı nedeniyle Voynoviç'e üçüncü dereceden Aziz George, savaşta yararlılık gösteren Uşakov'a da üçüncü derece Aziz Vladimir nişanı verdi. Bu olaydan sonra her iki donanmada kışı sakince geçirecek limanlara çekildiler (Şirokorad, 2013: 218-224; Mozgafesky, 1935: 14-16). Donanmalarındaki eksiklikleri giderip yeni mücadeleler için hazırlık yaptılar.

1789 yılında hem Karadeniz'de hem de Doğu Akdeniz'de denizlerdeki savaşı korsanlar yönettiler. İlk başta Yunanlılar tarafından yönetilen korsan gemilerinde Rus subayları da korsanlık yapmaya başladılar. Bunlar arasında L. N. Senyavin çok önemli başarılar elde etti. Birçok Osmanlı nakliye gemisine el koydu. Bunlardan tuz, barut ele geçirdi. Korsanlar Karadeniz'deki ticaret ve nakliye işine ciddi bir darbe vurdular. Bunu Potemkin'in II. Ekaterina'ya yazdığı mektupta da görüyoruz. Potemkin mektubunda “... eğer Fransızlar Osmanlı Devleti'ne yardım edip kendi gemileriyle nakliye yapmasalardı, Osmanlı başkenti yeterli miktarda ekmek bulamazdı. Galiba Osmanlı nakliye gemileri bu işi yapamıyor” diye yazacaktı. Aslında korsanlar sadece nakliyeye engel olmadılar aynı zamanda sahillere de zarar verdiler. Bu durum Osmanlı Devleti'nin karada daha fazla asker ve denizlerde de daha fazla gemi bulundurmasına neden oldu²⁰. II. Ekaterina yararlılıklarından dolayı korsanları cömertçe ödüllendirdi (Şirokorad, 2013: 240-246). Bu ödüllendirmeye onların Osmanlı Devletine karşı mücadelelerini teşvik etti. Osmanlı Devleti'nin denizde ve sahillerde tedirgin olmasını sağladı.

20 Rus korsanlarının faaliyetleri o kadar endişe yarattı ki, korsanların boğaza gelip Bozcaada ve Boğaz hisarını topa tutacakları yönünde söylentiler dahi çıktı. BOA. HAT. 1399-56343.

14 Mart 1790'da Potemkin, Fyodor Fyodoroviç Uşakov'u Voynoviç'in yerine Karadeniz donanmasının amiralliğine atadı. Voynoviç ise Hazar donanmasının başına getirildi. Uşakov, donanmadaki en güçlü ve hızlı firkateynleri seçtikten sonra yanına korsan gemilerini de alarak 16 Mayıs'ta Sivastopol'dan hareket ederek 21 Mayıs'ta Sinop açıklarına geldi (Şirokorad, 2013: 246; Novikov, 1912b, 107). Limana yaklaşarak 2 ticaret gemisine el koydu. Şehri iki gün boyunca top atışına tutarak yangınların çıkmasına neden oldu. Buğday yüklü gemilere el koydu ve bazı ticaret gemilerini batırdı. Uşakov Sinop'tan sonra Samsun'a hareket etti. Korsanlar limana girdiler. Limanda sadece 3 küçük tüccar gemisi olduğunu gören Uşakov, buradan ayrılarak (Anderson, 1952: 335) Rus ordusuna yardım etmek için Anapa'ya yöneldi. Kale toplarından çekinen Uşakov, donanmasını riske etmeyerek Sivastopol'a geri çekildi. Sivastopol'dayken Uşakov, Potemkin'den Osmanlı donanmasını bulup yok etmesi konusunda bir emir aldı. Bu emir üzerine 2 Temmuzda limandan ayrılan Uşakov, Kerç körfezine girdi. 7 Temmuz tarihinde Osmanlı donanmasının Anapa taraflarından geldikleri haberini aldı. Donanmasını saldırı pozisyonuna göre konuşlandırdı. Osmanlı donanması rüzgârın tersten esmesinden dolayı manevra yapmakta zorlandı. Yapılan mücadele de Osmanlı donanmasının kaptanı Hüseyin Paşa'nın gemisi ağır hasar aldı. Paşa gemisinin yelkenlerini açarak uzaklaşmaya başladı. Onu diğer Osmanlı gemileri izledi. Uşakov donanmasına takip emri verse de Osmanlı donanmasını yakalayamadı. Mücadele sonrası Uşakov gemilerindeki hasarları gidermek için Theodosia'ya gitti. Sonrasında donanmasıyla tekrar Sivastopol'a çekildi. Bu başarıdan dolayı Uşakov, ikinci dereceden Aziz Vladimir nişanıyla ödüllendirildi. Şirokorad bu mücadelede Rus donanmasının büyük bir üstünlük kuramadığını ve elde edilen başarının abartıldığı kanısındadır (Şirokorad, 2013: 247-250). Zolotarev ve Kozlov ise Kerç muharebesinde elde edilen zafeirin stratejik öneme sahip olduğunu belirterek, Rus donanması bu zaferle Osmanlı birliklerinin Kırım kıyılarına çıkarma yapmasını engellediğini ve Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı ele geçirme girişimlerinden vazgeçmeye zorladığını söylerler (Zolotarev ve Kozlov, 2003: 442). Mücadelede Osmanlı donanmasına fazla kayıp verilemese de çıkartmanın engellenmesi önemli bir başarıdır. Bu başarıdan sonra Uşakov Sivastopol'da donanmanın eksikliklerini gidererek yeni bir mücadele için hazırlıklar yaptı.

Osmanlı donanmasının Tendra ve Hacıbey arasındaki sahilde demirlediğinin haber alınması üzerine Uşakov 25 Ağustos'ta Sivastopol'dan ayrıldı. 28 Ağustos'ta Osmanlı donanmasının bulunduğu Tendra Adasına gelen Uşakov, ani bir saldırıyla avantaj sağlamak istedi. Savaş düzeni alarak saldırıya geçti. Osmanlı donanması telaş içerisinde düzensiz bir şekilde Tuna'ya doğru çekilmeye başladı. Uşakov'un hızlı takibi nedeniyle Osmanlı donanması kaptanı geride kalan gemilerini kurtarmak için savun-

ma hattı oluşturdu (Novikov, 1912b, 110). Dört saat boyunca şiddetli bir çatışma yaşandı. Bir Osmanlı gemisi yanarak parçalandı. Bu arada Liman donanması da Uşakov'a katıldı. Osmanlı donanması rüzgârın da sayesinde oradan uzaklaşmayı başardı. Bu başarıdan sonra II. Ekaterina Uşakov'u ikinci dereceden Aziz George nişanı ve Beyazrusya'da 500 serf vererek ödüllendirdi. İlginçtir ki bu mücadele sonrasında III. Selim'de Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'yı zafer kazandı diye ödüllendirdi. Ona gazi ünvanı verip samur kürk ve pirlanta ile süslenmiş bir kavuk hediye etti. Bunun yanı sıra donanmada bulunan gemi kaptanlarına altın süslemeli kavuk, iki İngiliz danışmana da ağzına kadar dolu beşer kese akçe verdi (Şirokorad, 2013: 250-252). Bu durum her iki tarafında donanma mürettebatı ve kaptanlarını motive etme ve onları şevklendirme adına hareket ettiklerini ortaya koyuyor.

1 Eylülde donanmayı Hocabey'de ziyaret eden Prens Potemkin de Uşakov'u tebrik ederek ona Aziz George nişanının ikinci rütbesini, subay ve askerlere de ikramiye verdi. 1790 yılının son deniz mücadelesi Tuna'da yapıldı. 1791 yılının ilk deniz mücadelesi de burada gerçekleşti. Rus donanması İbrail'e saldırmak için 4 Nisan'da Galatz'dan ayrıldı. İbrail'de 11 Osmanlı savaş gemisi batırıldı. Bu başarıdan sonra Rus donanması Galatz'a döndü. 9 Temmuz'da Maçin'de yapılan mücadelede de 3 Osmanlı gemisi batırıldı. Uşakov Sivastopol'a geri döndü. 8 Ağustos'ta buradan ayrılan Uşakov, Varna'ya yakın bir yerde bulunan Kaliakra Burnunda Osmanlı donanması ile karşılaştı. Bu mücadelede taraflar birbirine üstünlük kuramadılar. Bu mücadelenin yapıldığı tarihlerde Ruslarla Osmanlılar arasında ateşkes görüşmeleri başladı (Mozgfesky, 1935: 16-20). Karadeniz'deki savaşlarda Rus donanması Osmanlı donanmasına karşı üstünlük kurdu ve Karadeniz'e hakim oldu (BOA., HAT., 151-6358). Donanmanın bu başarılarının yanı sıra kara savaşlarında elde edilen üstünlük sonrasında Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı (Mozgfesky, 1935: 16-20). Nihayetinde iki devlet arasında Yaş Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti ile mücadelenin devam ettiği dönemde Osmanlı Devleti ile ittifak yapan İsveç'in Rusya'ya savaş açması, Rusya'nın Akdeniz'e donanma göndermesine engel oldu. Bir Rus donanması Karadeniz'de mücadele ederken diğer bir Rus donanması da Baltık Denizi'nde İsveç ile mücadele etti.

1788-1790 RUS-İSVEÇ DENİZ SAVAŞI

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşmasını fırsat bilen III. Gustav, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak Rusya'ya savaş ilan etti. III. Gustav Stockholm'deki Rus elçisi Kont Razumovskiy'yi ülkesinden kovdu ve II. Ekaterina'dan Kırım'ı Osmanlı Devleti'ne bırakmasını ve düşmanlıklara son vermesini istedi. III. Gustav hem karadan hem de denizden saldırı planları yaptı. Kronstadt'da bulunan Rus donanmasını ablukaya alıp Finlandiya

körfezine çıkarılan birlikleri donanma ile destekleyerek Petersburg'u ele geçirmeyi hedefledi. III. Gustav donanmasını Finlandiya körfezine göndererek Haziran 1788'de savaşı başlattı. İsveç saldırısı St. Petersburg'da büyük bir heyecan yarattı (Novikov, 1912c: 117-118). Güneyde Osmanlı Devleti ile önemli bir mücadele devam ederken İsveç tehlikesi askeri birliklerin bir kısmının burada tutulmasına ve Akdeniz'e gönderilmesi düşünülen donanmanın da Baltık'ta İsveç ile mücadele etmesine neden oldu.

Rusya'nın Baltık donanması İsveç donanmasından sayıca fazla olmasına rağmen dağınık ve nitelik olarak da zayıftı. Savaş başlangıcında çeşitli limanlarda 49 gemi 25 firkateyn vardı. Ancak bunların birçoğu harap olduğundan savaşa gönderilemedi (Novikov, 1912c: 117). Rus donanmasının başında Amiral Samuel Karloviç Greig vardı. Greig önderliğindeki donanma İsveç donanması ile 16 Temmuz'da Gogland Adası yakınlarında karşılaştı. Gecenin karanlığında İsveç donanması Sveaborg'a çekilmek zorunda kaldı. İsveç Kralı III. Gustav'ın St. Petersburg'u ele geçirme planı gerçekleşmedi. Greig Sveaborg'a çekilen İsveç donanmasını abluka altına aldı. Sveaborg'da bulunan donanmanın İsveç ile bağlantısını kesti (Beskrovny, 1958: 577-579). İsveç donanmasını yok etmek için bir plan yapmasına rağmen Askeri şura bu planı uygulamaya cesaret edemedi. Karar vermekte tereddüt etti ve zaman kaybı yaşandı (Novikov, 1912c: 122). Greig 15 Ekim'de ölümüne kadar ablukaya devam etti. Greig'in ölümünden sonra havalarda da kötüleşmesiyle abluka gevşetildi ve Rus donanması ikiye ayrılarak bir kısmı Kopenhag'a diğer kısmı ise Revel'e çekildi. İsveç donanması hiçbir engel olmadan İsveç'e Karlskrona'ya ulaşmayı başardı (Beskrovny, 1958: 579-580). Askeri şuranın tereddütü İsveç donanmasının olası imhasını önledi.

Greig'in ölümü üzerine Amiral Vasily Yakovloviç Çiçagov Baltık donanmasının komutanı oldu. İsveç donanmasının Finlandiya körfezine gelmesi ve Revel limanının savunmasız olması üzerine II. Ekaterina, Amiral Çiçagov'u Revel'e gönderdi. Çiçagov kendisinden üstün İsveç donanmasını rüzgârın da yardımıyla mağlup etti. II. Ekaterina bu başarıdan sonra Çiçagov'a St. Andrew nişanı ve 2000 köylü verdi (Skryagin, 1890: 3;8). Çiçagov 15 Temmuz 1789'da Eland (Öland) Adası yakınlarında İsveç donanması ile tekrar karşı karşıya geldi. Yaklaşık beş saat süren mücadele karşılıklı top atışlarına dönüştü. Her iki tarafta küçük kayıplar verdi. İsveç donanması ateş hattından çekildi. 24 Ağustos'ta amiral yardımcısı Prens Nassau Siegen²¹ önderliğindeki Rus donanması Rochensalm'de İsveç ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Beş büyük kürekli tekne ile üç savaş gemisi batırıldı. İsveçliler Rusların eline geçmemesi için 28 nakliye gemisini yaktı ve geri çekildi. İsveçliler bu savaşta çok ölü verdi. Bunun

21 Prens, Karadeniz donanmasında görev yaparken Potemkin ile anlaşamayınca Petersburg'a gitti ve Baltık donanmasında görev aldı. (Novikov, 1912b: 102).

yanı sıra 1200 asker ve 45 subay da Rus donanmasına esir düştü (Beskrovnyy, 1958: 583-586). II. Ekaterina donanmadakileri cömertçe ödüllendirdi (Zinkeisen, 2011: 547; Skryagin, 1890: 34). 1789 kışı Rus ve İsveç donanmalarının askeri operasyonlar için hazırlıklarıyla geçti (Novikov, 1912c: 131). Bu hazırlıklar nedeni ve mevsimin de uygun olmamasından dolayı bir çatışma yaşanmadı.

Rus hükümeti, donanmasını güçlendirmek için bir dizi önlem aldı. Yapılan çalışmalar sonrasında Rus donanmasının sayısı arttırıldı. Donanmanın mevcudu 29 kalyon, 13 firkateyn, 45 küçük yardımcı gemi ile 200 yelkenli kürek gemisine çıkarıldı. Rus hükümeti donanmaya, İsveç donanmasına Finlandiya körfezini kapatma, İsveç donanmasını yenme, Finlandiya'yı ele geçirme ve askeri operasyonları İsveç topraklarına kaydırma emrini verdi. İsveç hükümeti de bu dönemde donanmasındaki gemi sayısını arttırdı. III. Gustav, Revel ve Kronşadt'daki Rus donanmasını yenerek Krasnaya Gorka'ya asker çıkarmaya karar verdi (Beskrovnyy, 1958: 587). Bu doğrultuda İsveçliler Mayıs 1790'da Krasnaya Gorka yakınlarında Rus donanmasına saldırsalar da ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. 15 Mayıs'ta İsveç Kralı Gustav Rus donanmasına karşı üstünlük sağlasa da 3 Haziran'da Wiborg'da ve 3 Temmuz'da da Wiborgsund'da yapılan mücadelelerde İsveç donanması büyük kayıplara uğradı. 9-10 Temmuz'da yapılan mücadelede ise üstün taraf İsveç oldu. İsveç'in elde ettiği bu başarı önemli bir sonuç doğurmadı. İki devlet arasında yapılan barış antlaşmasıyla Baltık'ta yapılan deniz savaşları son buldu (Zinkeisen, 2011: 547). Rusya İsveç ile yaptığı deniz mücadelesinde tam bir üstünlük sağlayamadı. Bu mücadele Rusya'nın Akdeniz'e donanma göndermesini ve Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'de meşgul ederek zor duruma düşürmesini engelledi. İsveç ile yapılan bu savaştan II. Ekaterina'nın saltanatının sonuna kadar denizlerde önemli bir mücadele yaşanmadı.

SONUÇ

Sonuç olarak II. Ekaterina karada olduğu kadar denizlerde de güçlü bir Rusya oluşturabilmek için saltanatının ilk yıllarından itibaren önemli çalışmalar yürüttü. Donanmanın hem Karadeniz'de hem de Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile Baltık'ta ise Avrupalı devletlerle rekabette önemli bir yerinin olduğunun bilincindeydi. Bundan dolayı ilk düzenlemeler içerisinde donanma da yer aldı. Donanmada yapılan düzenlemelerle donanmaya çağına uygun bir eğitim anlayışı getirdi. Ayrıca yönetim alanında da bir istikrar sağladı. Bu başarılı olmasında en büyük etkenlerden biri oldu.

Saltanatı süresince Osmanlı Devleti ile yaptığı iki büyük savaşta donanmadan azami ölçüde yararlandı. İlk Osmanlı savaşında (1768-1774), donanmasını İngilizlerin yardımıyla Akdeniz'e gönderdi. Bu durum onun vizyonunu göstermesi açısından önemlidir. Birçok zorluğa rağmen Akde-

niz'e gelen donanma Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağlayıp Çeşme'de Osmanlı donanmasını yaktı. Bu durum karada kazanılan başarılarla Rusya adına başarılı bir antlaşmanın yapılmasını sağladı. Bununla birlikte donanmanın Akdeniz'de tutunabilecek bir konum kazanması mümkün olmadı.

İkinci Osmanlı savaşında (1787-1791) Rusya Akdeniz'e donanma gönderemedi. Bunda ilk Rus savaşından ders çıkaran Osmanlı Devleti'nin İsveç ile ittifak yaparak Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesine engel oluşu önemlidir. Ayrıca İsveç tehlikesinin yanı sıra Avrupalı devletlerin Akdeniz'deki dengelerin Ruslar lehine bozulmasını istemeyişleri de etkindir. Bu savaşta Karadeniz donanması ön plana çıktı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Karadeniz'de başlatılan donanma kurma çalışmaları sonrasında Osmanlı Devleti ile mücadele edebilecek bir donanma oluşturuldu. Bu donanma yabancı kaptan ve uzmanların da katkılarıyla Osmanlı'ya karşı başarılı oldu. Denizde elde edilen başarılarla karadaki başarılar da eklenince ikinci Osmanlı savaşından da başarılı bir sonuç alındı. Karadeniz bir Osmanlı gölü olmaktan tam anlamıyla çıktı ve Rusya, donanmasının da yardımıyla bir Karadeniz devleti oldu.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), AE. SABH.I., 167-11232.
- BOA, C.BH, 52-2439.
- BOA, C.DH. 9-411.
- BOA, C.HR. 76-3755.
- BOA. HAT. 1399-56343.
- BOA., HAT., 151-6358
- BOA., TS.MA.e. 497-54.
- BOA. TS.MA. e. 519-32.
- BOA., TS.MA.e. 557-16.
- BOA, TS.MA.e. 715-59.
- BOA., TS.MA.e. 730-29.
- BOA., TS.MA.e. 730-31.
- BOA., TS.MA.e. 730-51.
- ANDERSON, M. S. (Dec.,1952)., “Great Britain And The Russian Fleet, 1769-1770”, *The Slavonic and East European Review*, Vol, 31, No:76
- BESKROVNIY, L. G. (1958), *Russkaya Armiya i Flot v XVIII Veke*, Moskva.
- HAMMER, J. V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çeviren: Vecdi Bürün-Refik Özdek, cilt:8, Üçdal Neşriyat, s. 448.
- İŞİPEK, A. R. (2009), *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul.
- KALLİSTOV, N. D. (1912), “Arhipelajskaya Ekspeditsiya”, *İstoriya Russkoy Armii i Flot*, Tom:8, Moskva.
- KALLEK, C. (2002), “Kile”, *Türk Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 25, Ankara.
- KALLEK, C. (2002), “Okka”, *Türk Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:33, İstanbul 2007.
- KURTOĞLU, F. (1942), *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Hasan Paşa*, Deniz Matbaası.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (2000), “Yugoslavyanskije Narodi”, *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- MOZGFESKY (1935), *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, Çeviren: Fevzi Kurtoglu, İstanbul.
- SEYFİ, A. R. (1943), *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz’de İlk Rus Donanması*, İstanbul.
- SMİLYANSKAYA, İ.M. – VELİJEV, M.B.,- SMİLYANSKAYA, Ye. B. (2011), *Rossiya v Sredizemnomore*, Moskva.

- NOVİKOV, N.V. (1912), “Znaçeniye Flota v Svyazi s Zadaçami Natsionalnoy Politiki Rossii v Tarstvovanie Ekaterini II. Mrı Dlya Vozrojeniya Russkoy Morskoy Silı”, *İstoriya Russkoy Armii i Flot*, Tom:8, Moskva.
- NOVİKOV, N. V. (1912), “Sozdaniye Flota Na Çernom More Vtoraya Turetskaya Voyna”, *İstoriya Russkoy Armii i Flot*, Tom:8, Moskva.
- NOVİKOV, N. V. (1912), “Şvedskaya Voyna 1788-90 gg.”, *İstoriya Russkoy Armii i Flot*, Tom:8, Moskva.
- SMİRNOV, A.A. (1994), “Vo Glave Stroitelstva Çernomorskogo Flota”, *Voenno-İstoriçeskiy Jurnal*, Moskva 7 İyul-Avgust.
- SKRYAGİN, S.A. (1890), *Voенno-Morskaya Deystviya Russkago Flota, Sto Let Nazadi Bv 1790–m Godu*, Sen Peterburg,.
- ŞİROKORAD, A. B. (2008), *Rossiya Na Sredizemnom More*, Moskva.
- ŞİROKORAD, A. B. (2013), *Osmanlı-Rus Savaşları*, Çeviren: Nergize Turaeva, İstanbul.
- TARLE, Y. V. (2015), *Çesmenskiy Boy i Pervaya Russkaya Ekspeditsiya v Arhipelag (1769-1774)*, Moskva: Direct Media.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995), *Osmanlı Tarihi*, cilt:4, 1 Kısım, Ankara.
- YÜKSEL, S. (2011), *Rusların Karadeniz Devleti Olması ve Bu Süreçte Osmanlı-Rus İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ZİNKEİSEN, J. W. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Nilüfer Epeçeli, Cilt:5, İstanbul.
- ZOLATAREV, V. A, -KOZLOV, İ.A. (2003), *Tri Stoletiya Rossiyskogo Flota*, Tom Perviy 18 vv, Sankt-Peterburg.
- ZOLATAREV, V. A. - KOZLOV, İ. A. (1988), *Rossiyskiy Voennyıy Flot Na Çernom More i v Vostoçnom Sredizemnomere*, Moskva.

Bölüm 10

AR-GE HARCAMALARININ MALİYET VE GİDER KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Pınar DALOĞLU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, İşletme., pinardaloglu@arel.edu.tr

1. GİRİŞ

İşletmelerde belirli amaçlara yönelik faaliyetlerin geliştirilmesinde temel amaç kar elde etmektir. İşletmeler amaçladıkları kâra ulaşmak için bir takım fedakârlıklara katlanmaktadır. İşletmenin kârı artırıcı ve maliyeti azaltıcı çalışmaları da fayda-maliyet arasındaki ilişkiye göre şekillenmektedir. Faaliyet konusu mal ticareti veya mal ve hizmet üretimi olan tüm işletmeler için bu analizlerin ve çalışmaların önemi yadsınamamaktadır. Muhasebe teorileri ve ilkeleri kapsamında değerlendirildiğinde, maliyet analizlerinin yapılabilmesi için harcama-maliyet-gider ayrımının doğru bir biçimde yapılabilmesi gerekmektedir. Maliyetlerini doğru belirleyebilen, doğru satış ve fiyat politikası ile tüketiciye ulaşma düzeyini arttırabilmektedir. Klasik ekonomide, maliyet avantajının etkin olduğu kabul edilmektedir. Günümüzde ise “yenilik” ile piyasada fark yaratan işletmeler rekabette avantaj sağlamaktadır. Teknolojinin tarihsel gelişimi ile işletmeler yeniliğin öncüsü olmak, uluslararası rakiplerine karşı üstünlük kazanmak ve sürdürülebilirlik sağlamak adına Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine önem vermiştir. Ar-Ge yoğun işletmelerin ilgili maliyetlerin yönetilmesi, kontrol edilmesi, kaynak kullanım etkinliğinin ölçülmesi ve performansa yönelik değerlendirmelerin yapılmasında bilgi ihtiyacı da artmıştır. (Sürmen ve Bayraktar, 2021:39)

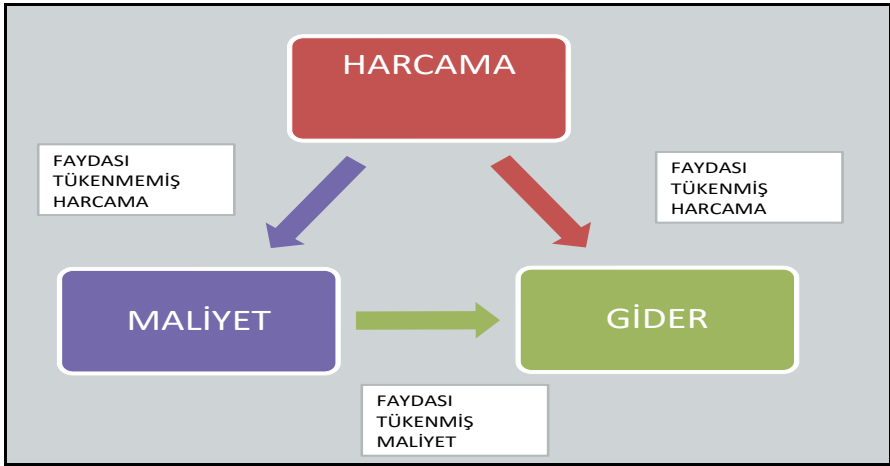
Ar-Ge bilimsel ve teknik bilgi birikimini arttırmak amacıyla sistematik bir temele dayalı olarak yürütülen yaratıcı çaba ve bu bilgi birikiminin yeni uygulamalarda kullanımı olarak tanımlanmaktadır. (OECD, 1970) Ulusal ve uluslararası düzenlemeler neticesinde Ar-ge çalışmalarına yönelim artmıştır. Üniversitelerin de bu süreçte Ar-Ge faaliyetlerini destekleyici çalışmaları olduğu gözlemlenmektedir. Ar-Ge faaliyetlerinin sonucu olarak elde edilen buluşların tescil edilmesi sayesinde patent alımı hız kazanmıştır. Tescil ettirilen patent sayısı Ar-Ge için önemli bir gösterge olmaya başlamıştır. (Kaya, 2021:175)

Ar-Ge faaliyetlerinin küresel anlamda önem kazanması ile birlikte, Ar-Ge için yapılan harcamaların ne şekilde muhasebeleştirilmesi ve raporlanması gerektiği de ilgili otoriteler tarafından belirlenmiştir. Türkiye’de Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Vergi Usul Kanunu (VUK) düzenlemelerinde Ar-Ge harcamalarının muhasebeleştirilmesine ilişkin hususlar açıklanmaktadır. Bu düzenlemeler genel olarak harcamaların “gider” veya “maliyet” olarak kaydedilmesi hususlarına dayanmaktadır. Çalışmada öncelikle harcama, maliyet ve gider kavramları ele alınmaktadır. Sonrasında Ar-Ge harcamalarının TMS ve VUK çerçevesinde muhasebeleştirme esasları incelenmektedir. Gider veya maliyet ayrımının özündeki sebep, muhasebe teorisi kapsamında irdelenmektedir.

2. Harcama, Maliyet ve Gider Kavramları

Harcama, nakit veya benzeri araçlarla ödemede bulunma veya ödeme vaadinde bulunmaktır. İşletmenin faaliyetlerinde kullanmak üzere bir varlığın peşin olarak veya borçlanarak satın almasının karşılığı harcamadır. Harcamanın oluşması için bir varlığın peşin olarak satın alınması şartı yoktur. Varlıklar, işletmeye gelecekte fayda sağlayacağı düşüncesi ile satın alınırlar. Bu durumda, harcama karşılığında gelecekte fayda sağlama beklentisi de vardır. Ödeme, saha sonra da yapılabilir. İşletmenin, üretim faaliyetlerinde kullanmak üzere direkt ilk madde ve malzemeyi satın alması harcamadır. Ödeme yapılarak elde edilen varlıklar, bir bilanço hesabına kaydedilmelidir. (Kaygusuz ve Dokur, 2012:19)

Maliyet veya giderden bahsedebilmek için öncelikle bir harcamanın gerçekleşmiş olması gerekmektedir. En basit hali ile harcamanın, işletme açısından faydasının devam etmesi halinde maliyet, faydasının tükenmesi durumunda ise giderden söz edilebilmektedir. Harcama ile maliyet ve gider ilişkisi Tablo 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Harcama, Maliyet ve Gider İlişkisi

Tükenmemiş maliyetler, işletmenin gelecekte meydana getirmesinde yararlı olacağı beklenen varlıkları temsil eder. Bu maliyetlerin bir kısmı işletmenin gelirine uygulanarak tükenecektir. Tükenmemiş maliyetlere örnek olarak, peşin ödenmiş giderler, stoklar, sabit varlıklar gösterilebilir. Tükenmiş maliyetler ise, artık bir varlığı temsil etmedikleri için cari dönem gelirden çıkartılan veya dağıtılmamış karlara yüklenen tutarlardır. (Bursal ve Ercan, 1994:5)

Maliyet ise genel olarak bir varlığı elde etmek için yapılması gerekli olan fedakârlık ve öz veri olarak tanımlanabilmektedir. İnsan gereksinimlerinin giderilmesi için ortaya konulan mal ve hizmet üretimi iktisadi faaliyet olarak değerlendirilmektedir. O halde *“iktisadi anlamda maliyet, satış değeri olan bir mal ya da hizmete sahip olabilmek için katlanılan ölçülebilir fedakârlıkların toplamı”* şeklinde tanımlanabilmektedir. (Üstün, 1996:40) Meyer (1973:44)’e göre maliyet, *“bir mal veya hizmeti elde etmek için gereken gayretin para ölçüsüdür.”*,Uragün (1993:58)’e göre ise *“üretimde ya da ticari bir eylemde, üretim ve eylem için gerekli görülen maddesel değerlerle, işçilik, enerji ve hizmet gibi giderlerin toplam değeridir”* şeklinde tanımlanmaktadır. Kısaca maliyet, *“hedeflenen bir sonuca ulaşmak için katlanılması gereken esirgemezliklerin parasal toplamı”*dır. (Büyükmirza, 2012:44)

Maliyetin tanımı ve hangi harcamaların maliyet olarak kabul edilebileceği hususları, Türkiye Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ve Vergi Usul Kanunu (VUK) hükümlerinde açıklanmaktadır. Maliyet, Türkiye Muhasebe Standartları’nda (TMS), *“Bir varlığın elde edilmesinde veya verilen diğer bedellerin gerçeğe uygun değerini veya belli durumlarda, ilk muhasebeleştirme sırasında ilgili varlığa atfedilen bedeli ifade eder.”* şeklinde tanımlanmaktadır (TMS 16,6). Varlık ise *“geçmişte olan işlemlerin sonucunda ortaya çıkan ve hali hazırda işletmenin kontrolünde olan ve gelecekte işletmeye ekonomik fayda sağlaması beklenen değerler”* olarak tanımlanmaktadır. (TMS, Kavramsal Çerçeve, Md. 49)

İşletmenin imal edeceği mamul ya da hizmeti elde etmek için yapılan her harcama bir maliyettir. Örneğin; işletme hammadde satın aldığı anda ya da imalat sırasında işçi çalıştırdığında bunlar için yapılan ödemeler ile hammadde ve işçilik maliyeti oluşur. Hammaddenin bir kısmı imalatta kullanıldığında, kullanılan kısım başka bir maliyet kalemini oluşturan yarı mamullere aktarılır. Yarı mamullerin bir kısmı tamamlanarak mamul ambarına aktarıldığında, yarı mamuller üzerindeki hammadde maliyeti de başka bir maliyet sınıfını oluşturan mamullere aktarılmış olur. Aynı süreç işçilik ve genel imalat giderleri içinde geçerlidir. Örneğin; çalışan işçilere ödenen ücretler için yapılan muhasebe kaydı; işçilik giderleri hesabı borçlu, kasa hesabı alacaklı olarak yapıldığında muhasebe açısından işçilik maliyeti gideri oluşmuş olur. (Akdoğan, 1998: 11)

Diğer varlık kalemlerinin maliyeti genel olarak elde etme maliyetleri, yerin hazırlanmasına ilişkin maliyetler, ilk teslimata ilişkin maliyetler, kurulum ve montaj maliyetleri, mesleki ücretler gibi maliyetlerden oluşmaktadır. (TMS 16 ve TMS 38) Diğer bir ifade ile bir varlığın satın alınması ile kullanıma hazır hale getirilmesi veya değerinin artırılmasına yönelik yapılan harcamalar, söz konusu varlığın maliyetine eklenerek aktifleştirilmektedir.

Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMI)'ne göre, varlık ve hizmet edinimlerinde maliyet değerleri kullanılmalıdır. Maliyet bedeli, 213 sayılı VUK'un üçüncü kitabında düzenlenmiştir. Buna göre, maliyet bedeli, iktisadi bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin artırılması münasebetiyle yapılan ödemelerle bunlara müteferri bilumum giderlerin toplamını ifade etmektedir. İktisadi bir kıymetin elde edilmesi için yapılan ödemeler, *“iktisadi kıymet satın alınmış ise satın alma bedeli, satın alma sırasında ortaya çıkan vergiler ile satın alma işlemine ilişkin olarak ortaya çıkan diğer giderlerden; iktisadi kıymet imal edilmiş ise imalat sırasında kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerin alımı için ödenen bedeller; imalat giderleri, imalatta kullanılan sabit kıymetlerin amortismanları”* gibi giderlerden oluşmaktadır.

İktisadi kıymetin elde edilmesinden sonra yapılan ödemelerin, maliyete eklenebilmesi için yapılan giderlerin, iktisadi kıymetin değerini artırması gerekmektedir. Bir harcamanın bağlı gider olarak iktisadi kıymetin maliyetine eklenmesi için yapılan giderin sabit kıymetin satın alma bedeline veya iktisadi kıymetin değerini artırıcı giderine bağlı olarak yapılması ve ödeme yapılmadan iktisadi kıymetin elde edilememesi gerekmektedir. Gayrimenkuller, demirbaş eşyalar, stoklar, zirai mahsuller ve hayvanlar ile özel maliyet bedeli maliyet bedeli ile değerlendirilecek olan iktisadi kıymetlerdir. Her bir iktisadi kıymetin maliyetine dâhil edilecek unsurlar teker teker açıklanmaktadır. Fakat ortak özellik olarak satın alma fiyatı ve kullanıma hazır hale getirilinceye kadar katlanılan maliyetleri içermektedir.

Bir varlığın elde edilmesi ile ilgili borçlanma maliyetlerinin, varlıkla ilişkilendirilmesi hususu da ayrı ayrı açıklanmaktadır. TMS'de bir varlığa ilişkin borçlanma maliyetleri, varlığın kullanıma hazır hale gelmesi için zorunlu olarak uzun bir sürenin gerekmesi durumunda varlığın maliyeti olarak aktifleştirilmelidir. Diğer bir deyişle borçlanma maliyetleri, bir özellikli varlığın elde edilmesi ile ilgili ise varlığın maliyetine eklenebilir. Aksi takdirde dönem gideri olarak kabul edilmelidir. VUK'ta ise varlığın elde edilmesine ilişkin borçlanma maliyetlerinin, varlığın maliyetine eklenmesi zorunlu iken, kullanıma hazır hale geldikten sonraki borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesi veya dönem gideri olarak kaydedilmesi hususunda serbestlik bulunmaktadır.

Üretilen mal ve hizmetlerin maliyetinin hesaplanması, dönem sonu stokları, satılan malın maliyeti ve dönem karını etkilemektedir. Dolayısı ile maliyetlerin hesaplanmasında seçilen politika, dönemsel performansın hesaplanması ve bu performansın karşılaştırılmasına etki eden bir faktördür. Diğer taraftan maliyetler üzerinden fiyat belirleme politikasına sahip bir işletmede, maliyetlerin doğru hesaplanamamış olması fiyatların doğru belirlenememesine neden olabilmektedir. Her maliyetlime yönteminin farklı performans rakamına neden olduğu da düşünülecek olunursa, maliyetleme

yönteminin doğru belirlenmesi önem teşkil etmektedir.

Gider, belirli bir zaman diliminde varlıkların kullanılan ve tüketilen kısmının parasal değeridir ve harcama karşılığında elde edilen varlıkların belirli bir amaç doğrultusunda kullanılan kısmıdır. (Kaygusuz ve Dokur, 2012: 19) Bilanço yaklaşımında gider, bir işletmenin belirli bir dönemdeki mal teslimi veya üretim, hizmet kullanımı veya sürekli ana iş konusu ile ilgili diğer işlemleri sonucunda işletmenin varlıklarında meydana gelen azalışlar veya yükümlülüklerinde meydana gelen artışlar olarak tanımlanmaktadır. Gelir tablosu yaklaşımında ise gider, işletmenin faaliyetini ve varlığını sürdürebilmesi ve bir ekonomik yarar sağlaması için belirli bir dönemde kullandığı ve tükettiği girdilerin faydası tükenmiş maliyetlerinin, hasıllattan düşülen kısmıdır. (Abdioğlu, 2012:10)

Giderler, kar zarar tablosunda genel olarak faaliyet giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve finansman giderleri olarak bölümlendirilmektedir.

3. Maliyetlerin Gidere Dönüşmesi

Maliyet olarak kaydedilmiş bir tutar, hesabında aynen muhafaza edilebileceği veya başka bir maliyet sınıfına aktarılmış olabileceği gibi, maliyet olma niteliğini tamamen yitirmiş te olabilir. Bir maliyetin tükendiğini kabul etmek, o maliyetin ait olduğu varlığın artık işletmenin bir unsuru olma niteliğini kaybettiğinin muhasebe kayıtlarında gösterilmesi anlamına gelmektedir. (Akdoğan, 1998: 7)

Maliyet-gider ayırımındaki en önemli nokta, bir varlığa ait maliyetin hangi noktada tükendiğidir. Örneğin; kiralık olarak tutulan bir daire için peşin ödenen bedel o dairenin bir aylık oturma maliyetidir. Ayın başında ödenen kira tutarı ayın sonuna kadar yani tükeninceye kadar gider olarak kabul edilemez. Ay sonunda kira tutarı dairenin bir aylık kira giderini oluşturur. Bunun nedeni, kira için ödenen bedel dairenin bir aylık kullanımı sonucunda tüketilmiştir. (Üstün, 1996:26) Burada maliyetlerin gidere dönüştürülmesinde aşağıdaki kurallara dikkat edilmelidir: (Bursal ve Ercan, 1994: 5)

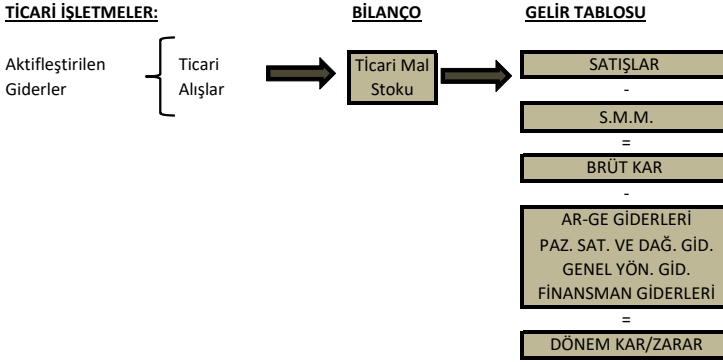
a) “İşletme faaliyetlerinin sürdürülmesi ile ilgili mal ve hizmet tüketimleri gider olarak dikkate alınır. Bunun haricindeki harcamalar gider olarak kabul edilmez.

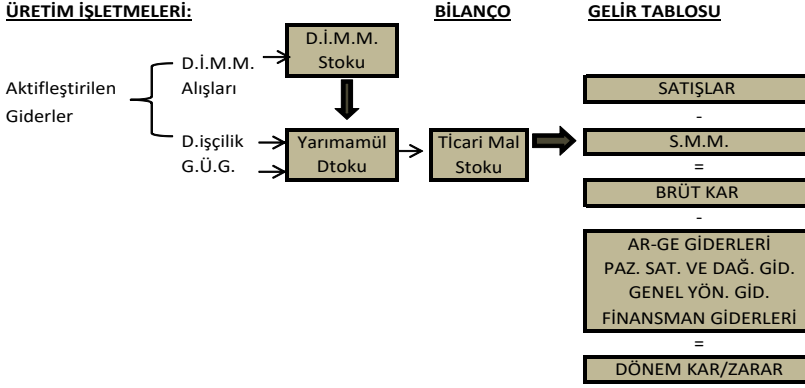
b) Maliyetler meydana getirdikleri gelirlerle karşılıklı giderleşirler. Böyle bir gider belli bir maliyetin gelir meydana getirmek için kullanılması sonucunda ortaya çıkar. Satışlar ve Satışların Maliyeti arasındaki ilişki bu duruma örnek olarak verilebilir.

c) Bir maliyetten yalnızca bir muhasebe döneminde yararlanılırsa ilgili maliyet ilgili dönemin gideri sayılır. Birden fazla dönemde yararlanılan varlıkların maliyetlerinde ise varlığın kullanıldığı dönem dikkate alınır ve giderler kullanılan dönemlere dağıtılır. (Amortisman gb)

d) Gelecek dönemlerde herhangi bir gelir sağlamayacağı tespit edilen maliyetler içinde bulunulan dönemin gideri olarak kabul edilirler. Başarısız bir araştırma geliştirme faaliyetinin maliyeti veya bir tazminat ödemesi bu şekilde giderleştirilen maliyetlere örnek olarak verilebilir.”

İşletmeye ekonomik fayda sağlamaya yönelik yapılan harcama veya tüketim gider olarak tanımlanmaktadır. (Bursal ve Ercan, 1994: 53) Maliyetin gidere dönüşmesi hususu en açık haliyle mamul stoklarında karşımıza çıkmaktadır. Satın alınan hammadde, malzeme ve malların alış maliyetine giren giderler ile üretilen mamullerin üretim maliyetini oluşturan giderler, stok maliyet giderlerini oluşturmaktadır. Bu giderler öncelikle ait oldukları stokların maliyetine yüklenerek, bilançoda gösterilirler. Daha sonra satılan kısım “satılan mal veya mamul maliyeti” adı altında dönem gideri olarak kaydedilir. (Bursal ve Ercan, 1994: 59) Diğer bir deyişle, faydası içinde bulunulan dönemde henüz tükenmemiş harcamalar bilançoda raporlanmaktadır. Eğer bir harcamanın veya daha önce maliyet olarak bilançoya kaydedilmiş bir varlığın tüketimi söz konusu ise, ilgili tutar gelir tablosuna alınmalıdır. Üretim ve ticaret işletmelerinde stok maliyetlerinin yol ayrımı ise Şekil 2’de gösterilmiştir:

Şekil 2: Üretim ve Ticaret İşletmelerinde Stok Maliyetlerinin Yol Ayrımı (Yükçü, 2011:43)

TMS'nin ve VUK'un nakit esası yerine tahakkuk esasına dayanması sebebiyle giderlerin cari döneme ait kısmı ile gelecek dönemlere ait kısmının ayrıştırılması gerekmektedir. Cari döneme ait giderler, kar zarar tablosu ile ilişkilendirilirken, gelecek dönemlere ait olan giderler için yapılan ödemeler finansal durum tablosunda aktifleştirilir. Bu hesap, Tekdüzen Hesap Planı'nda "Gelecek Aylara Ait Giderler" ismi ile yer almaktadır ve "peşin ödenen ve cari dönem içinde ilgili gider hesaplarına kaydedilmesi gereken, gelecek döneme ait giderleri izlemek için kullanılır" şeklinde açıklanmıştır. Bu hesap ödemenin veya ödeme vadinin gerçekleşmiş olmasına rağmen, giderin cari dönem itibariyle henüz gerçekleşmemiş olması durumunda çalışmaktadır.

Tam tersi bir durum ise, mevcut bir giderin cari dönemde kar zarar tablosuna kaydedilmesi fakat ödemesinin veya ödeme vadinin gelecek dönemlerde yapılacak olması durumudur. Böyle bir durumun varlığında ise, pasiflerde yer alan "Gider Tahakkukları" hesabı çalıştırılmaktadır ve bu hesap Tekdüzen Hesap Planı'nda "Gelecek aylarda ödemesi yapılacak ve kesinlikle belgeye dayalı gider tahakkuklarının izlendiği hesaptır." şeklinde tanımlanmaktadır.

Bir harcamanın maliyet mi yoksa gider mi olduğuna karar vermekteki öncelikli kriter, o harcamanın faydasının tükenip tükenmemiş olmasıdır. Bir harcama, gelecekte fayda beklentisini koruyorsa ve henüz tükenmemişse, söz konusu harcamanın maliyet olarak kaydedilmesi gerekmektedir. İlerleyen dönemlerde, söz konusu maliyet için faydanın tükenmesi söz konusu olursa, ilgili maliyet kar zarar tablosu ile ilişkilendirilerek, giderleştirilmektedir.

4. Ar-Ge Harcamalarının Maliyet ya da Gider Olarak Değerlendirilmesi

Ülkemizde Ar-Ge harcamalarının muhasebeleştirilmesiyle ilgili 1 seri no.lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği, 1 seri no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliği (Seri: XI, No: 29) ve Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin standartta (TMS 38) düzenlemeleri yer almaktadır. Bu düzenlemelerde farklı uygulamalar bulunmaktadır. Ar-Ge harcamaları, bilançoda aktifleştirilebildiği gibi, gelir tablosunda da gider olarak kaydedilebilmektedir. Bu nedenle mali tabloların görünümüne ve faaliyet sonuçlarına etkisi farklılaştırmaktadır. Bu durum Ar-Ge harcamalarının muhasebeleştirilmesinde geçerli olan ilke ve esasları önemli hale getirmektedir. (Öztürk ve Çınar, 2008: 165-182)

4.1. Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Ar-Ge Harcamaları

Ar-Ge harcamaları, TMS-38’de “araştırma ve geliştirme harcamaları, araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle doğrudan ilişkilendirilebilen her türlü harcamadan oluşur” olarak tanımlanmaktadır. Standardın 8. maddesinde araştırma ve geliştirme ayrı ayrı tanımlanmaktadır. Araştırma, “*yeni bir bilimsel ya da teknik bir bilgi ve anlayış kazanma amacıyla üstlenilen özgün ve planlı inceleme*”: geliştirme ise “*Ticari üretim ya da kullanıma başlamadan önce, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem ya da hizmetlerin üretim planı veya tasarımında araştırma sonuçları ya da diğer bilgilerin uygulanması*” olarak tanımlanmaktadır. (TMS38, Md.8)

TMS 38’de “Araştırmadan (veya işletme içi bir projenin araştırma safhasından) kaynaklanan herhangi bir maddi olmayan duran varlık muhasebeleştirilmez. Araştırma (veya işletme içi bir projenin araştırma safhası) harcamaları gerçekleştiğinde gider olarak muhasebeleştirilir.” İfadesi ile araştırma için yapılan harcamaların varlık olarak kaydedilmesine izin verilmemektedir. (Md.54) Bunun nedeni olarak ise işletme içerisinde araştırma safhasında olan bir maddi olmayan duran varlığın “gelecekte ekonomik yararlar” sağlayıp sağlamayacağına ilişkin güvenilir bir bilginin olmaması gösterilebilmektedir. (TMS 38, Md.55) Aşağıdaki araştırma faaliyetleri örnek olarak verilmektedir. (TMS 38, Md.56)

- a) “Yeni bilgi elde edilmesine yönelik faaliyetler;
- b) *Araştırma bulguları ve diğer bilgilerin uygulanmasına yönelik olarak değerlendirme ve nihai seçim araştırması;*
- c) *Malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem veya hizmetler için alternatif*

araştırması; ve

d) Yeni veya geliştirilmiş malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem veya hizmetlerin olası alternatiflerinin oluşturulması, tasarlanması, değerlendirilmesi ve nihai seçimi.”

TMS 38’de geliştirme harcamalarının **aşağıdaki koşulların tamamının varlığı halinde, maddi olmayan duran varlık** olarak kaydedilmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir. (Md. 57)

a) “Maddi olmayan duran varlığın kullanıma veya satışa hazır hale gelebilmesi için tamamlanmasının teknik olarak mümkün olması.

b) İşletmenin maddi olmayan duran varlığı tamamlama ve bu varlığı kullanma veya

satma niyetinin bulunması.

c) Maddi olmayan duran varlığı kullanma veya satma imkânının bulunması.

d) Maddi olmayan duran varlığın muhtemel gelecek ekonomik faydayı nasıl

sağlayacağını belirli olması. Ayrıca, maddi olmayan duran varlığın ürününün veya

kendisinin bir piyasasının olması ya da işletme bünyesinde kullanılacak olması durumunda

buna elverişli olması.

e) Geliştirme safhasını tamamlamak ve maddi olmayan duran varlığı kullanmak veya

satmak için yeterli teknik, mali ve diğer kaynakların mevcut olması.

f) Geliştirme sürecinde maddi olmayan duran varlıkla ilgili yapılan harcamaların

güvenilir bir biçimde ölçülebilir olması.”

Geliştirme faaliyetleri ile ilgili “*üretim ve kullanım öncesi prototip ve modellerin tasarımı, yapımı ve test edilmesi; yeni teknoloji içeren alet, model ve kalıpların tasarımı; ticari üretim açısından ekonomik olmayan bir ölçekteki pilot tesisin tasarlanması, inşası ve çalıştırılması; ve yeni veya geliştirilmiş malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem veya hizmetler için karar verilmiş bir alternatifin tasarımı, inşası ve denemesi*” örnek olarak verilmektedir. (TMS 38, Md.59)

TMS 38’e göre, araştırma ve geliştirme giderleri ayrıştırılabiliyorsa, araştırma giderleri gider yazılmakta, geliştirme giderleri ise aktifleştiril-

mektedir. Ayırıştırılamıyorsa harcamalar araştırma safhasında yapılmıyormuş gibi ele alınıp doğrudan gider yazılmalıdır. Araştırma harcamaları gerçekleştirildiğinde gider olarak muhasebeleştirilmelidir. Çünkü “işletme içi bir projenin araştırma safhasında, işletmenin gelecekte ekonomik yararlar sağlayacak bir maddi olmayan duran varlığın mevcudiyetini göstermesi mümkün değildir” (TMS 38, Md. 52-55). TMS 38’de böyle bir ayrıma gidilmesinin gerekçesi, araştırma çalışmaları neticesinde beklenen sonuçların elde edilemeyeceği ihtimalinin olması ve bu faaliyetlerin sonucunda belirsizliğin çok yüksek olması gerçeğidir. (Yardımcıoğlu, Demirel ve Özer, 2008: 43-58)

Bu bağlamda, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği kapsamında; 7/A seçeneğinde araştırma faaliyeti ile ilgili harcamalar, öncelikle “750 Araştırma ve Geliştirme Giderleri” hesabına kaydedilmektedir. Daha sonra ay sonlarında veya raporlama dönemlerinde araştırma giderleri, sonuç hesaplarında yer alan “630 Araştırma ve Geliştirme Giderleri” hesabına, “751 Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yansıtma” hesabı aracılığıyla yansıtılmaktadır. Geliştirme harcamaları ise sonuç hesaplarında gider olarak yazılmayıp, maddi olmayan duran varlık hesapları kapsamındaki “263 Araştırma ve Geliştirme Giderleri” hesabına, “751 Araştırma ve Geliştirme Giderleri Yansıtma” hesabı aracılığıyla yansıtılarak aktifleştirilir. (Akdoğan, 2009)

4.2. Vergi Usul Kanunu Kapsamında Ar-Ge Harcamaları

1 Nolu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde, “263- Araştırma ve Geliştirme Giderleri: İşletmede yeni ürün ve teknolojiler oluşturulması mevcutların geliştirilmesi ve benzeri amaçlarla yapılan her türlü harcamalardan, aktifleştirilen kısmının izlendiği hesap” olarak tanımlanmaktadır. “Aktifleştirilmeyen araştırma ve geliştirme giderleri ile aktifleştirilmiş olanlardan bu döneme isabet eden itfa payları”nın kaydedileceği hesap olarak ise “750- Araştırma ve Geliştirme Giderleri” hesabı gösterilmektedir. 1 seri no.lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği’nin 10.2.1. başlığında “Ar-Ge faaliyetleriyle ilgili olarak yapılan ve aktifleştirilerek amortisman yoluyla itfa edilen veya doğrudan gider kaydedilen harcamalar” olarak tanımlanmaktadır. Tebliğde Ar-Ge sayılan ve sayılmayan faaliyetler belirlenmiştir. Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: VUK'a Göre Ar-Ge Sayılan ve Sayılmayan Faaliyetler

Ar-Ge Sayılan Faaliyetler	Ar-Ge Sayılmayan Faaliyetler
<ul style="list-style-type: none"> • Bilimsel ve teknolojik alanlardaki belirsizlikleri gidermek ve bunları aydınlatmak amacıyla, bilim ve teknolojinin gelişmesini sağlayacak yeni teknik bilgilerin elde edilmesi • Yeni yöntemlerle yeni ürünler, madde ve malzemeler, araçlar, gereçler, işlemler, sistemler geliştirilmesi, tasarım ve çizim çalışmaları ile yeni teknikler ve <u>prototipler</u> üretilmesi • Yeni ve özgün tasarıma dayanan yazılım faaliyetleri • Yeni üretim yöntem, süreç ve işlemlerinin araştırılması veya geliştirilmesi • Bir ürünün <u>maliyetini düşürücü</u>, kalite, standart veya performansını yükseltici yeni tekniklerin /teknolojilerin araştırılmasıdır 	<ul style="list-style-type: none"> • Pazar araştırması ya da satış <u>promosyonu</u>, • Kalite kontrol, • Sosyal bilimlerdeki araştırmalar, • Petrol, doğalgaz, maden rezervleri arama ve sondaj faaliyetleri, • İcat edilmiş ya da mevcut geliştirilmiş süreçlerin kullanımı, • Biçimsel değişiklikler (Tebliğin "10.2.2. Ar-Ge faaliyetleri" bölümündeki amaçlara yönelik olmayan şekil, renk, dekorasyon <u>v.b.u.</u> estetik ve görsel değişiklikler), • Bilimsel ve teknolojik yenilik doğurmayan rutin faaliyetler (rutin veri toplama, rutin analizler için kullanılan program, yazılım gibi üretilen <u>prototiplerin</u> rutin ayarlamaları), • İlk kuruluş aşamasında kuruluş ve örgütlenmeyle ilgili araştırma giderleri, • Proje sonucunda geliştirilen ürüne ilişkin fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik çalışmalar, • Numune verilmek amacıyla <u>prototiplerden</u> kopyalar çıkarılıp dağıtılması ve reklam amaçlı tüketici testleri.

Kaynak: 5746 Sayılı Araştırma, Geliştirme Ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun Genel Tebliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160930-13.htm> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)

28.02.2008 tarih ve 5746 sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun'un 3. maddesinde Ar-Ge harcamalarının, VUK'a göre aktifleştirilmek suretiyle amortisman yoluyla itfa edileceği, bir iktisadi kıymet oluşmaması halinde ise doğrudan gider yazılacağı belirtilmektedir. Ar-Ge, yenilik veya tasarım faaliyeti kapsamındaki harcamalar VUK'un ilgili düzenlemesinin 5. Maddesine göre aktifleştirilmek suretiyle amortisman yoluyla itfa edilmelidir. Diğer bir ifade ile kurumlar, hesap dönemi içerisinde maddi olmayan varlığa yönelik yaptıkları araştırma ve geliştirme harcamalarının tamamını aktifleştirmek zorundadırlar. Aynı düzenlemeye göre, projelerin tamamlanmasına zorunlu nedenlerle imkân kalmaması veya projenin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda daha önce aktifleştirilmiş tutarlar doğrudan gider yazılmalıdır. Ancak, Maddi Olmayan Duran varlığa yönelik olmayan ve VUK hükümleri çerçevesinde aktifleştirilmesi gerekmeyen harcamalar doğrudan gider yazılabilmektedir. Örneğin su buharı ile çalışan bir araç için yapılan harcamalar aktifleştirilmelidir. Ancak sonuç alınmadığının anlaşılması durumunda daha önce

aktifleştirilen harcamalar gider olarak kaydedilmelidir. Eğer tamamlanırsa, itfa hesaplanmalıdır.

TMS 38'den farklı olarak, 1 seri no.lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği gereği, işletmeler, araştırma ve geliştirme faaliyetleri kapsamında hesap dönemi içerisinde yaptıkları harcamalarının tamamını aktifleştirmek zorundadırlar. Ancak, maddi olmayan duran varlığa yönelik olmayan ve VUK hükümleri çerçevesinde aktifleştirilmesi gerekmeyen harcamalar doğrudan gider yazılabilmektedir. Tebliğ zımnen de olsa gayri maddi hakka yönelik olup olmama kriterini getirerek bir bakıma araştırma ve geliştirme faaliyetlerini ayırmakta ve bu açıdan TMS 38'e uyum sağlamaktadır. (Ferhatoğlu, 2009: 41)

İlgili tebliğ uyarınca dikkat edilmesi gereken, aktifleştirme işlemine projenin tamamlandığı tarihe kadar devam edilmesi gerektiği, proje olumlu veya olumsuz olarak *sona ermeden* yapılan harcamalar üzerinden amortisman hesaplanmamasıdır. Proje sonunda gayri maddi hak doğması halinde aktifleştirilmiş olan tutar, amortisman yoluyla itfa edilmelidir. Yapılan Ar-Ge harcaması üzerinden amortisman ayrılabilmesi için Ar-Ge faaliyetinin sona ermesi ve buna bağlı olarak da gayri maddi hakkın doğmuş olması gerekmektedir. Bunun nedeni, sabit bir varlıkta amortisman ayrılabilmesi için varlığın kullanılmaya hazır hale gelmesi ve yıpranmaya ve aşınmaya maruz bulunması koşulunun olmasıdır. Ancak projeden daha sonraki yıllarda vazgeçilmesi veya projenin tamamlanmasına imkan kalmaması durumunda kurumun Ar-Ge faaliyeti kapsamında yapmış olduğu ve önceki yıllarda aktifleştirilmiş olan tutarların doğrudan gider yazılabilemesi mümkün bulunmaktadır.

5. Sonuç

TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlık standardında, işletme içi bir araştırma projesine ilişkin harcamaların doğrudan gider olarak muhasebeleştirilmesi gerektiği; geliştirme safhasının araştırma safhasına göre daha ileri bir safha olması ve ilgili varlığın işletmeye gelecekte muhtemel ekonomik yarar sağlayacağı muhtemelse işletme bünyesinde yürütülen harcamaların maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilebileceği belirtilmiştir. 1 nolu KVK Genel Tebliğine göre yapılan Ar-Ge harcaması sonucunda; Bir değer elde ediliyorsa, Bu değerden işletmenin gelecek yıllarda da yararlanması mümkün ise, harcama Ar-Ge niteliğinde olsun veya olmasın aktifleştirilmesi gerekmektedir. Aktifleştirilmesi gerekmeyen harcamalar doğrudan gider yazılabilmektedir.

TMS'ler işletmelerin finansal durumunu gerçeğe uygun biçimde yansıtması gereği ile düzenlemelerini bu bakış açısı ile şekillendirmektedir. VUK'un ise temel prensibinde, adaletli vergi elde etme amacının yer al-

dığı söylenebilmektedir. Bu nedenle VUK, araştırma ve geliştirme harcamalarının “kesinlikle”, maliyet olarak aktifleştirilmesinde bir sakınca görmemektedir. Çünkü gider olarak kaydetmek, devletin alması gereken vergi miktarını düşürme potansiyeli yaratmaktadır. Diğer taraftan Ar-Ge faaliyetlerinin, fayda sağlayan bir varlığa dönüşüp dönüşmediğinin takip edilmesi oldukça güç olacaktır. Devletin bu süreci etkin bir biçimde denetleyecek mekanizmaları oluşturması maliyet açısından önemli bir yük getirecektir. Bu nedenle vergi matrahından düşülmesinin önüne geçmekte, ancak teşvikler ile desteklemektedir. Muhasebe standartlarının temel kaygısı vergi değildir. Gerçeğe uygun biçimde raporlamayı hedeflemektedir. Bu nedenledir ki, fayda sağlanması muhtemel olan bir harcamayı “gider” olarak kabul etmektedir. Araştırma harcamaları, henüz geliştirme aşamasına gelememiş süreçteki harcamalardan oluşmaktadır. Dolayısı ile sonucunu güvenilir biçimde tespit etmek mümkün değildir. Bu nedenlerle muhasebe standartlarında “ihtiyatlı” davranılmakta, geliştirme aşamasına gelmemiş süreçlerin harcaması aktifleştirilmemektedir. Her iki otoritenin düzenlemelerindeki farklılıklar, prensipleri ile tutarlıdır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, H. (2012). *Maliyet Muhasebesi*. Balıkesir: Dora Yayınevi.
- Akdoğan, N. (1998) *Maliyet Muhasebesi Uygulamaları*. İstanbul: ISM-MMO Yayınları.
- Bursal, N.ve Ercan, Y. (1994). *Maliyet Muhasebesi Prensipler Ve Uygulama*. İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükmirza, K. (2012). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabev
- Civelek, M. ve Özkan, A. (2004). *Temel ve Tekdüzen Maliyet Muhasebesi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Elmacı, O.; Gümüş, Y.ve Güngörmüş, H. (2002). *Maliyet Muhasebesi*. Küthya: Nadir Yayınevi.
- Ferhatoğlu, E. ve Köse, T. (2009). Ar-Ge indirimlerinin TMS-12 açısından değerlendirilmesi. *Mali Çözüm*, 94.
- Hacırüstemoğlu, R., ve Şakrak, M. (2002). Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar. İstanbul: Türkmen Kitabevi. *Enstitüsü Dergisi 2012 16 (1): 477, 496*.
- Kaya, K. (2021). Sipariş Üzerine Yapılan Ar-Ge Projeleri Ve Muhasebe Sürecinin İncelenmesi. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, 30(163).
- Kaygusuz, S.ve Dokur, Ş. (2012). *Yönetim Muhasebesi*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Meyer, J. (1973).*İş İdaresi Denetimi*. İstanbul: Reklam Yayınları.
- Sürmen, Y.,ve Bayraktar, Y. (2021). Türkiye’deki Muhasebe Düzenlemeleri Çerçevesinde Araştırma Ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(63), 39-60.
- OECD, "The Measurement of Scientific and technical Activities" DAS/SPR-1970
- Öğredik, G. (Çevrimiçi) Ar-Ge harcamalarının gider veya maliyet olarak muhasebeleştirileceği dönem. http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/guray/001/#_ftn2 (Erişim Tarihi: 15.12.2022)
- Öztürk, V. ve Çınar Bal, E.(2008). TMS 38 Maddi olmayan duran varlıklar standardı kapsamında araştırma ve geliştirme harcamaları ve İMKB’de işlem gören şirketlerde incelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 10,2, (2008):165-182.
- Urangun, M. (1993). *Maliyet Muhasebesi ve Mali Tablolar*. ANKARA: Yetkin Basım Evi.
- Üstün, R. (1996). *Maliyet Muhasebesi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayın Evi.

- Yardımcıoğlu, M., Demirel, N. ve Özer, V. (2008). Araştırma-Geliştirme harcamalarının ve maddi olmayan duran varlıkların TMS-38, tekdüzen muhasebe sistemi ve SPK Tebliği'ne göre muhasebeleştirilmesi işlemlerinin karşılaştırılması. *Mali Çözüm*. 85, 43-58.
- Yükçü, S. (2011). *Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi*. İzmir: Altın Nokta Yayınevi.
- 28/2/2008 tarih ve 5746 sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun
- 03/04/2007 tarihli 1 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği

Bölüm 11

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI BAĞLAMINDA 1999- 2009 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

*Yıldırım TURAN*²

1 Bu makale Yıldırım Turan tarafından, Doç.Dr. Kemal İnat danışmanlığında tamamlanan “Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikası: Türkiye'nin Demokratikleşmesindeki Rolü ve İkilemi” başlıklı doktora tezine dayanılarak üretilmiştir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: yildirimturan@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7440-9237>

Giriş

Avrupa Birliği (AB), genişleme süreci ve komşuluk politikası bağlamında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün teşvikini öncelikli hedefler arasında benimsemektedir (European Commission, 2012:2). Bu nedenle, aday ve potansiyel aday ülkeler açısından bu hedefler büyük önem arz etmektedir. Türkiye, 1999 yılından beri resmi olarak AB üyeliği için aday ülke konumunda olup, bu politikaların etkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışma, AB'nin Türkiye üzerindeki demokrasi teşviki politikasının farklı dönemlerdeki başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmekte olup, analiz sürecinde ele alınan belirli zaman aralıklarına göre değişen perspektifleri dikkate almaktadır.

2000'li yılların başlarında, Türkiye'deki demokratikleşme süreci, AB'nin etkisiyle olumlu yönde gelişmeler kaydetmiştir. Örnek olarak, yasal ve kurumsal reformlar, idam cezasının kaldırılması, sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümler ve yargı reformları gibi önemli adımlar atılmıştır (Aydın-Düzgüt ve Gürsoy, 2015). Fakat, son yıllarda Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki ilerlemesinin yavaşladığı ve bazı durumlarda gerilediği görüşleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin siyasi manzarasındaki AB etkisi, 2016 yılındaki başarısız darbe girişimi ve sonrasında yaşanan iç siyasi gelişmeler, AB'nin kendi içinde yaşadığı zorluklar ve Türkiye-AB ilişkilerindeki farklılaşan çıkarlar gibi çeşitli faktörler nedeniyle zayıflama eğilimindedir.

Bu çerçevede, çalışma, Türkiye'nin AB üyeliği ve demokrasi durumunu ele alarak, 2000'lerin başındaki AB'nin demokrasi teşvik politikasının başarısını ve daha sonraki dönemlerdeki başarısızlıklarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, AB'nin Türkiye'ye yönelik demokrasi teşviki politikasının etkinliğini ve mevcut durumunu analiz etmeyi hedeflemektedir.

Demokrasi Teşviki nedir?

Demokrasi teşviki, demokrasinin yayılması ve güçlenmesi amacıyla yapılan çeşitli faaliyetler ve politikaları ifade eder. Bu faaliyetler, ülkelerin demokratik kurumlarını ve süreçlerini desteklemeye, insan haklarını ve temel özgürlükleri teşvik etmeye ve demokratik değerlerin benimsenmesine yardımcı olmaya yöneliktir.

Demokrasi teşviki, aşağıdaki gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirilebilir (Carothers, 1999):

1. Eğitim ve kapasite geliştirme: Demokratik süreçlerin ve değerlerin anlaşılması ve benimsenmesi için eğitim ve farkındalık yaratma faaliyetleri düzenlenir. Ayrıca, sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler ve diğer demokratik aktörlerin kapasitelerini güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapılır.

2. Seçim gözlem ve desteği: Ülkelerde düzenlenen seçimlerin adil, şeffaf ve demokratik bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak için seçim gözlemcileri gönderilir ve seçim süreçlerine teknik destek sağlanır.

3. Hukukun üstünlüğü ve insan hakları: Demokrasi teşviki, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunmasına yönelik politikaların ve mekanizmaların geliştirilmesine katkıda bulunur.

4. Medya ve ifade özgürlüğü: Demokrasinin işleyişi için bağımsız ve özgür medyanın önemine dikkat çekilir ve bu alanda reformlar yapılması teşvik edilir.

5. Sivil toplum desteği: Demokratik süreçlere katılımı ve etkinliği artırmak için sivil toplum kuruluşlarının ve hareketlerinin desteklenmesi hedeflenir.

Demokrasi teşviki, devletler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve diğer aktörler tarafından yürütülen ortak çalışmalarla gerçekleştirilir. Bu süreçte, yerel koşullara duyarlı ve kültürel hassasiyet gösteren yaklaşımlar benimsenmesi önemlidir (Diamond, 2008).

Dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla, demokratikleştirme, demokrasinin yaygınlaştırılması veya demokrasi inşa etme olarak da anılan demokrasi teşviki politikaları, günümüzde hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından dış politikalarının önemli bir kolu olarak kullanılmaktadır. Demokrasi teşviki, özgür, adil ve rekabetçi seçimleri, bağımsız medyayı, hukukun üstünlüğünü ve tarafsız yargıyı, insan haklarını ve ifade özgürlüğünü savunmayı ve sivil toplumu ve örgütlenmeyi desteklemeyi içeren demokratik süreçleri güçlendirmek için tasarlanan uluslararası işbirliği çabaları şeklinde tarif edilebilir (Gershman, ve Allen, 2006: 49-50). Günümüzde iç ve dış politikanın iç içe geçtiği bir siyasi atmosfer yaşıyoruz. Bu anlamda demokrasi teşviki kavramını anlayabilmek için demokratikleşme kavramını da bilmek gerekir. Demokratikleşme; hem demokratik olmayan siyasi bir rejimden (özellikle otoriter olanlardan) farklı bir demokratik rejime geçiş olarak hem de bunun sonucunda, demokratik kalitenin artması için yenilenme, sağlamlaştırma sürecine girilmesi olarak tanımlanır. Bu süreçlerin her birinin iyi tanımlanması gerekir. Ayrıca, demokratikleşmenin ucu açık bir süreç olduğunu ve içsel ve dışsal faktörlerin etkileşiminin sonucu olduğunu unutmamak gerekir (Baracani, 2004:37).

Demokratikleşme süreçleri şöyle sıralanabilir:

- Geçiş (Transition),
- Yenilenme (Instauration),
- Pekiştirme (Consolidation),

- Kriz (Crisis),
- Kalitenin artması (growing of quality).

Geçiş, otoriter rejimin temel faktörlerinden bazılarını yitirdiği, fakat demokratik rejimin gerektirdiği tüm özelliklere sahip olmadığı ve bu özellikleri edinmeye çalıştığı orta dönemi ifade eder. Geçiş, özellikle temel medeni ve siyasal hakların tanındığı zaman başlar ve demokrasinin kurulduğu açıkça görüldüğü zaman sona erer. Kurulduğunun ilk belirtileri özgür, rekabetçi ve adil seçimlerdir. Demokratik yenilenme süreci, gerçek anlamda medeni ve siyasal hakların tanınması ve yaygınlaşmasını; parti sisteminin, birden fazla siyasi partinin, farklı çıkar gruplarının ve örgütlerin ortaya çıkışını; temel demokratik kuruluşların, yürütme ve yasama arasındaki ilişkinin oluşturulmasını ve seçim yasası gibi prosedürlerin kabul edilmesini kapsar. Demokratik sağlamaştırmanın, demokratik yenilenmenin sonuçlarından biri olduğunu belirtmek önemlidir. Demokratik sağlamaştırma, yeni ilgili kurum ve normların oluşturulması ve işlevselleştirilmesiyle ortaya çıkar. Örneğin, yenilenme süreci Anayasa'nın onayıyla ve/veya seçim sonrası parti sisteminin oluşmasıyla sona erer ve hemen sonrasında sağlamaştırma süreci başlar. Demokratik sağlamaştırma, demokratik rejimin farklı yapı ve normlarını benimseme, tanımlama ve tespit etme süreci olarak tanımlanabilir. Siyasi ve medeni hakların ifadesine sınır getirilmesi ise demokratik krize yol açar. Minimum standartların üzerinde bir demokrasi bulunduğu ve ideal demokrasinin temel amaçlarından olan özgürlük ve eşitliği açık ve net olarak bünyesinde barındırdığında, demokratik kalite de artar ve büyüme gösterir. Kaliteli veya iyi bir demokrasi, yurttaşlar arasında özgürlük ve eşitliği doğru şekilde çalışan mekanizma ve kurumlarla sağlayan sabitlenmiş kurumsal bir değerdir (Pridham, 2005:12-13).

Son yüzyıla dönüp baktığımızda demokratikleşmenin uluslararası sistemdeki en önemli eğilimlerden biri olduğunu görebiliriz. 20. yüzyılda, egemen devletlerin ve dünya nüfusunun artışıyla orantılı olarak demokratik yönetimin hızla yayıldığı görülmektedir. 1900 yılında, seçim demokrasisinin olduğu rekabetçi çok partili seçimlerin olduğu ve kadınlara seçim hakkı standartlarına sahip hiçbir devlet yok gibiydi. Kısıtlı demokratik uygulaması¹ olan 25 ülke vardı. Bu rakam dünya nüfusunun ortalamasına döküldüğünde sadece %12,4'ü buluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950'li yıllarda dekolonizasyon hareketine ve Avrupa ve Japonya'nın savaş sonrası onarımına şahit olundu. Bu durum demokratik devletlerin sayıca artışına sebep oldu. Yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun %31'ini oluşturan 22 demokrasi devleti vardı. Yüzyılın sonlarında ise demokrasi açık bir şekilde dünyaya hâkimiyetini kurmuş ve birçok eski komünist ülkeye, Asya ve Afrika'nın bazı kısımlarına ve Latin Amerika'ya Üçüncü

1 Kadınların, ırksal azınlıkların, fakir ve evsizlerin genel seçim hakkını reddeden.

Dalga yayılmıştı. 2000 yılında dünya nüfusunun %62,5'ini kapsayan 120 ülkede demokrasi vardı (Baracani, 2004:39).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası politikada yaşanan değişim sürecinde, Avrupa Birliği (AB) demokrasinin teşviki, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü yeni dış politika gündeminin önemli bir unsuru olarak belirledi. Maastricht Antlaşması (1992/1993) ile yasal olarak güvence altına alınan bu demokrasi teşviki görevi, AB'nin uluslararası ilişkilerdeki potansiyel 'normatif gücü' (Manners 2002, 2006) hakkındaki tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

AB'nin normatif gücü kavramı, uluslararası ilişkilerde değerlerin ve normların yayılmasında etkin bir aktör olarak görülmesi anlamına gelir (Schimmelfennig & Scholtz, 2008). Bu bağlamda, AB'nin demokrasi teşviki politikaları, uluslararası alanda değerlerin ve normların yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır Soğuk Savaş sonrası dönemde, AB'nin dış politikası, özellikle komşu bölgeler ve genişleme süreçlerinde demokratik değerlerin teşvik edilmesine odaklanmıştır (Börzel & Lebanidze, 2015).

Demokrasi teşviki politikalarının benimsenmesi, AB'nin dış politikasının temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Magen, 2007). Bu politikalar, AB'nin aday ülkelerle, komşu bölgelerle ve diğer ülkelerle ilişkilerinde demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri desteklemeyi amaçlamaktadır (Youngs, 2002). Bu süreçte, AB, üye ülkeler ve aday ülkelerle yapılan işbirliklerinde, teknik yardım, mali destek ve politika diyalogu gibi araçlarla demokratikleşme süreçlerini teşvik etmektedir (Freyburg vd., 2009).

AB'nin normatif gücü kavramı, demokrasi teşviki politikalarının uluslararası ilişkilerde etkin bir şekilde uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Whitman, 2011). Bu bağlamda, AB, uluslararası alanda değerlerin ve normların yayılmasında etkin bir aktör olarak kabul edilmekte ve bu dış politika hedeflerini şekillendirmektedir (Diez & Pace, 2007). AB'nin normatif gücü ve demokrasi teşviki politikaları, uluslararası ilişkilerde değerlerin ve normların yayılmasında etkin bir şekilde çalışan önemli bir unsurdur (Grabbe, 2006).

Avrupa Birliği (AB), dünya genelinde demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerin yayılmasını ve güçlendirilmesini desteklemeyi amaçlayan dış politikalar ve stratejiler benimsemektedir (European Union External Action Service, 2021). Bu politikalar ve stratejiler, AB'nin aday ülkelerle, komşu bölgelerle ve diğer ülkelerle işbirliğini içerir.

1. Genişleme Politikası AB'nin genişleme politikası, aday ülkelerin demokratikleşme süreçlerini etkilemeyi amaçlar (European Commission, 2021a). AB üyeliği için başvuran ülkelerin, Kopenhag Kriterleri olarak

adlandırılan siyasi, ekonomik ve hukuki kriterleri karşılamaları gerekmektedir (European Commission, 2021a). Bu kriterler, demokratik kurumların işleyişi, insan hakları, azınlıkların korunması ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda reformlar yapılmasını zorunlu kılar (European Commission, 2021a). AB üyeliği, aday ülkeler için güçlü bir motivasyon kaynağı olarak kabul edilir ve bu sayede demokratikleşme süreçlerinde önemli ilerlemeler kaydedilir (European Commission, 2021a).

2. Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı AB'nin komşuluk politikası ve Doğu Ortaklığı girişimi, komşu ülkelerle işbirliğini güçlendirerek demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda reformları teşvik eder (European Commission, 2021b; European Commission, 2021c). AB, teknik yardım, mali destek ve politika diyalogu yoluyla bu ülkelerin demokratikleşme süreçlerine katkı sağlar (European Commission, 2021b; European Commission, 2021c). Bu işbirliği, AB ile komşu ülkeler arasında siyasi ilişkilerin derinleşmesine ve demokratik dönüşümlerin hızlanmasına yardımcı olur (European Commission, 2021b; European Commission, 2021c).

3. İnsan Hakları ve Demokrasi Politikaları AB'nin dış politikası, dünya genelinde insan hakları ve demokrasiyi desteklemeyi amaçlar (European Union External Action Service, 2021). Bu amaçla, AB, uluslararası örgütlerle işbirliği yaparak ve üçüncü ülkelerle politika diyalogları gerçekleştirerek demokratikleşme süreçlerini teşvik eder (European Union External Action Service, 2021). AB, aynı zamanda insan hakları ve demokrasi konularında düzenli raporlar yayımlayarak, ilgili ülkelerdeki durumu değerlendiren ve öneriler sunan bir denetleme mekanizması oluşturur (European Union External Action Service, 2021).

4. Kalkınma İşbirliği ve Dış Yardım. AB, kalkınma işbirliği ve dış yardım programları aracılığıyla demokratikleşme süreçlerine destek verir (European Commission, 2021d). Bu programlar, hedef ülkelerde demokratik kurumların güçlendirilmesi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün teşvik edilmesi ve sivil toplumun gelişiminin desteklenmesi gibi alanlarda faaliyet gösterir (European Commission, 2021d). Bu şekilde, AB, dünya genelinde demokrasi ve insan hakları değerlerinin korunması ve güçlendirilmesine katkıda bulunur (European Commission, 2021d).

Demokrasinin yaygınlaşmasında AB'nin uyguladığı demokrasi teşvik politikasının da önemli etkisinin olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu politikanın ABD ve diğer büyük aktörlerin demokrasi teşviki politikalarından farkı AB'nin üyelik perspektifi sunarak çok daha kalıcı bir etkiye sahip olmasıdır.

AB'nin Demokrasi teşviki politikasının tarihsel olarak kurumsallaşması

AB'nin bir dış politika aracı olarak demokrasiye verdiği önemi gösteren gelişme 14 Aralık 1973 tarihli Kopenhag zirvesi kararında Avrupalı kimliğinin demokrasi ve insan haklarına saygı ile belirlendiğinin vurgulanması olmuştur. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerde demokrasinin kurulmasına yönelik aktif bir strateji oluşturmaya başlayan AB, bu tarihten itibaren kendisini hem içte hem de dışarıda demokratikleştirici bir kuvvet olarak tarif etmeye başlamıştır (Rynning, 2003:483).

1987 Maastricht Anlaşması J-2 maddesinde ise Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının bir amacının insan haklarını ve demokrasiyi korumak olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'nin 1992 tarihli Lizbon Zirvesinde AB üyeliği aday ülkelerdeki demokratik sistemin önemi bir kez daha kuvvetle vurgulanmıştır (Baç, 2001: 128-129).

Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'nın 6(1) maddesinde demokrasi şu şekilde vurgulanmaktadır; "birlik bütün üye ülkelerde geçerli olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ile kanunun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur." Bu ilke daha sonra 1997 Amsterdam Antlaşması ile onaylanmış ve 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması'nda da aynen yer almıştır. Amsterdam Anlaşması sonucunda insan haklarıyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uyma, tam üyelik için yazılı şart olmuştur (Karluk,2005:114). Yürürlüğe girmeyen Avrupa Birliği İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı'nın ikinci bölümünü oluşturan ve Aralık 2002 Nice Avrupa Konseyi ile onaylanan Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi de demokrasinin AB için önemini vurgulamaktadır.

Maastricht Antlaşması madde 11(1)'e göre demokrasinin geliştirilmesi ve yayılması Birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası kapsamındadır. Madde 177(2)'ye göre işbirliğinin geliştirilmesi konusundaki Birlik politikaları demokrasinin gelişimine katkı sağlamalıdır. Öte yandan, Nice Antlaşması üçüncü ülkelerle ilişkilerde ekonomik, finansal ve teknik yardım alanlarında demokrasinin önemine vurgu yapmaktadır.

1993 Kopenhag Bakanlar Konseyi Zirve toplantısında aday ülkelerdeki siyasi istikrar, demokratik kurumların işleyişi ve insan haklarına saygı tam üyelik için yerine getirilmesi gereken ön koşullar olarak ortaya konmuştur. Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne göre bir ülkenin AB'ye üye olabilmesi için demokrasinin güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygı sahip olunması gereken özelliklerdir. Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan bu ön koşullar AB üyeliğine aday ülkelerde siyasi sistemin AB tarafından iz-

lenmesini gerektirir. Bu amaçla Avrupa Komisyonu 1988 yılından itibaren yılda bir kez olmak üzere bütün aday ülkeler için bir İzleme ve İlerleme Raporu hazırlayıp Bakanlar Konseyi'ne sunmaktadır (Karluk, 2005:103).

Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerde demokrasinin kurulmasına yönelik aktif bir strateji oluşturmaya başlayan AB, bu tarihten itibaren kendisini demokratikleştirici bir kuvvet olarak tarif etmeye başlamıştır (Rynning, 2003:483). Kopenhag Kriterleri çerçevesinde, liberal demokrasi; hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması prensipleri ile tanımlanmaktadır. Kopenhag Kriterlerinde ima edilen liberal düzen ilkelerinin müktesebatın başlattığı bir değişim siyaseti yoluyla ihraç edilmesi ve ulusal düzen içinde kurumsallaşması için, devletçi eğilimlerin körleştirilmesi kadar önemli bir diğer önemli husus da, ulusal, etnik, dini ve diğer cemaat kimliklerinin insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kimi kurucu değerler yoluyla yeniden tanımlandığı ve neredeyse kültürün Avrupalılaştığı kapsayıcı bir sosyal değişim sürecinin canlandırılmasıdır (İrem, 2006:82).

Yürürlüğe giremeyen Avrupa Birliği İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma'nın 1(2) maddesi Birliğin değerlerini şu şekilde özetler:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti ve azınlıklara mensup kişilerin haklarını da içeren insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, çoğulcu, ayırım gözetmeyen, hoşgörülü, adil, dayanışmacı ve kadınlar ile erkekler arasında eşitliğin hüküm sürdüğü bir toplumda, üye devletlerin hepsi için ortaktır.”

Aynı anlaşmanın, Birliğin Dış Faaliyetleri, kısmında şu hüküm yer alır (Madde 292)

“Birliğin uluslararası alandaki faaliyetleri, kendi kuruluşu, gelişimi ve genişlemesi sırasında esinlenen ilkeler olan demokrasi, hukuk devleti, insan haklarının ve temel özgürlüklerinin evrenselliği ve bölünmezliği, insanlık onuru, eşitlik ve dayanışma ile Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkelerine göre uluslararası yasaya saygı ilkeleri tarafından yönlendirilir ve dış dünyada bu ilkeleri daha ileri götürecektir şekilde tasarlanır. Birlik, bu değerleri paylaşan üçüncü ülkeler ve bölgesel ya da küresel uluslararası örgütlerle ilişkiler geliştirmeye ve ortaklıklar kurmaya çabalar. Özellikle Birleşmiş Milletler çerçevesinde, ortak sorunlara çok taraflı çözümler bulunmasını teşvik eder.”

Ayrıca Birlik, ortak politikaları ve faaliyetlerini tanımlar, izler ve de aşağıdaki amaçlara ulaşmak için uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında yüksek derecede işbirliği için çalışır (Madde 292):

- (a) Birliğin ortak değerlerini, temel çıkarlarını, güvenliğini, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak;
- (b) demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve uluslararası hukuku pekiştirmek ve desteklemek...”

Tüm bu kararlar göstermektedir ki, demokrasi AB içinde olduğu kadar dışında da son derece önemli bir yere sahiptir. Topluluk kendi içinde demokrasinin uygulanması için diretmekte ve ayrıca toplulukla daha güçlü ilişkilerin kurulabilmesi için de demokrasiyi önkoşul olarak sunmaktadır. AB üçüncü ülkelerle ilişkilerini şekillendirirken demokrasiyi ön koşul olarak tutarken bir yandan da ekonomik, finansal ve teknik alanlarda yapacağı yardımları buna bağlayarak Topluluğun dış politikasının önemli bir aracı yapmaktadır (Baç, 2001: 129).

Bölgesel ve uluslararası kuruluşların arasında AB, üçüncü ülkelere demokrasi teşviki hususunda, hukuki ve kurumsal stratejilere sahip en eşsiz örnektir. AB'nin sınır ülkelere ve hatta daha da uzak ülkelere demokratikleşme stratejileri geliştirmesinde beş iç, beş dış faktör bulunmaktadır (Baracani, 2004:8).

İç faktörler:

1. 1957'de şekillenen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) entegrasyon yoluyla barış getirme çabalarıyla bilinmektedir. Bu nedenle, AB kendi oluşum amacı doğrultusunda Batılı demokratik değerlerin üye devletlere teşvik edilmesinde öncü bir rol üstlenmektedir.

2. Topluluk başlangıçta barışı teminat altına almak için ekonomik işbirliğine vurgu yaparak kurulmuş olsa da Topluluk değerleri çok daha fazlasına evrimleşmiş ve kurumsal kurallar şekline bürünmüştür.

3. AB'nin askeri zayıflığı kendisini, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, ekonomik ve ticari gelişmeler yoluyla komşu ülkeler ve bölgelerde istikrarı sağlamaya çalışan bir "sivil süper güç" olmaya motive etmiştir.

4. Bölgesel bir kuruluş olarak AB, üyeliğe kabul etme gibi teşvik edici önerilere sahiptir.

5. Son yarım yüzyıldır Topluluk, örgütsel kapasitesini kendi iç kaynakları ile besleyerek oldukça gelişmiş bir ulusüstü (supranational) bürokrasiye doğru evrimleşmiştir. Bu, küresel anlamda AB'nin gelecekteki yerinin sağlam olacağına dair bir güven oluşturmuştur.

Demokrasi teşviki strateji ve araçlarını geliştirmek üzere AB'nin öne sürdüğü temel dış tecrübeler şöyledir:

1. 1970'lerin ortası ve 1980'lerin başında Topluluk, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'i üyeliğe kabul ederken, bu ülkelerin otoriter yönetimleri sonrasında demokratikleşmelerini hızlandırmak için mücadele etmeyi kilit unsur olarak görmüştür.

2. 1980'lerin sonu, 1990'ların başında Sovyet Bloğunun dağılmasıyla AB, Komünist rejimden gelen ülkelere istikrarsızlık ve aşırı ulusçuluğun artması gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldı. Buna cevap olarak, AB Aralık

2002’de Birliğe bu on yeni üye devleti katarak genişleme kararı olarak çözüm buldu. Bu süreç boyunca AB demokratikleştirme alanında birçok kavram, strateji ve araç geliştirdi. Bu devletlerin katılım sürecinde oluşturulan özel AB dinamiği bu zamana kadar yapılmış en detaylı, en geniş kapsamlı demokrasi teşviki politikasını üretmiştir.

3. AB’nin coğrafi konumu ve buna bağlı olarak refahı, hem aday ve aday adayı ülkeler arasında hem de Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Batıda Yeni Bağımsız Devletler (WNIS²), Yeni Bağımsız Devletler (NIS³), Rusya ve Körfez’de ekonomik kalkınma ve siyasi istikrarı destekleme ihtiyacıyla başa çıkmasını gerektirmektedir. Tüm bu bölgelerde AB demokrasiyi desteklemeyi barış ve huzurun edinilmesini çok önemli bir kazanım olarak görmektedir. Diğer bir deyişle, demokrasiyi teşvik etmek bir anlamda AB’nin çevresinde bir demokrasi kuşağı kurarak güvenliğini sağlamlaştırma meselesidir.

4. Birçok önemli AB üyesi devletin (Belçika, Fransa, Hollanda, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık) sömürgecilik tarihine bakıldığında, özellikle Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleriyle karşılaştırıldığında, AB’nin bu bölgelerde demokrasiyi teşvik etmek için daha geleneksel müdahale yöntemlerine başvurduğu görülmektedir.

5. AB, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlükler, adalet, çevre koruması ve sürdürülebilirlik gibi evrensel değerleri benimseyen bir “değerler topluluğu” olarak kimliğini tanımlamaktadır. AB’nin dünya çapında saygın bir kuruluş olarak algılanmasına ve her geçen gün daha da değerli hale gelmesine katkıda bulunan bu değerler, AB’nin sadece kendi üyesi devletler için değil, aynı zamanda dünya genelinde barış, refah ve sürdürülebilir kalkınma için de önemli bir örnek teşkil etmektedir. AB’nin değerler topluluğu kimliği, diğer ülkelerin de benimsemesi gereken evrensel normlar olarak kabul edilmekte ve AB, bu değerleri korumak ve teşvik etmek için uluslararası alanda lider bir rol oynamaktadır.

Genişleme yoluyla demokrasi teşviki, demokratikleşme bağlamında AB’nin en önemli ve başarılı stratejisi olmuştur. Demokrasi teşviki noktasında AB’nin tüm deneyimlerine bakıldığında 1 Mayıs 2004’te tam üye olarak katılan Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde⁴ gerçekleşen demokratik dönüşümden etkilenmemek mümkün değildir. Morlino’ya göre, henüz 1989–1990 yıllarında komünist rejimin çekirdeğinde olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri’nin diktatörlükten demokrasiye geçip bunu son on yıl içinde sağlamlaştırmaları kayda değer bir başarıdır (Baracani, 2004:9).

2 Western Newly Independent States. Bu ülkeler: Ukrayna, Moldova ve Belarus

3 New Independent States. Bu ülkeler: Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Ukrayna ve Özbekistandır.

4 Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya ve Slovenya.

Birçok yazarın da önemle altını çizdiği gibi koşulluluğun (conditionality) kullanımı, aday ülkelerle ilişkilerin oluşturulmasındaki genişleme sürecinin anahtar unsuru olmuştur. Görüşler, Katılım Ortaklığı, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programlar ve İlerleme Raporları tamamen Kopenhag Kriterleri temelinde yapılandırılmıştır. Mevcut katılım öncesi süreçler ve üyelik süreci, bu kriterlere uyum kapsamında ölçülmektedir.

Avrupa Birliği Antlaşması (TEU, 1992: <http://eur-lex.europa.eu>) Madde 49'a göre, Komisyon, AB aday başvurusunda bulunan ülkeler hakkındaki Konsey fikrinden bahseder. Bu dokümanda, Komisyon, öncelikle ülkenin kriterler açısından analiz ve tanımını yaptıktan sonra katılım müzakerelerinin oluşturulmasının mümkün olup olmadığına bakar.

Mart 1998 yılında karar verilen ilk Katılım Ortaklığı'nın amacı, öncelikli alanları Avrupa Birliği'ne aday olma yolunda tek bir çerçevede toplamak, bu öncelikleri yerine getirmek için aday ülkeye finansal destekte bulunmak ve bu yardımda gereken koşulları yerine getirmektir. Her aday ülke için belirlenen öncelikli alanlar, ilkesel olarak Kopenhag Kriterlerini ne kadar üstlenebildikleriyle ilişkilidir. Öncelikler kısa ve orta vade olarak ikiye ayrılmıştır. Katılım Ortaklıkları, aday ülkeyle danışıldıktan sonra, Konsey'in belirlediği öncelikler, prensipler ve orta vadeli hedefler doğrultusunda Komisyon tarafından karar verilir. Her aday ülke bir Ulusal Programa sahip olmalı ve bu program Katılım Ortaklığını nasıl uygulayacaklarını açıklayıcı nitelikte olmalıdır. Hem Katılım Ortaklığı hem de Ulusal Program aday ülkelerin gelişiminin izlenmesi amacıyla düzenli olarak yenilenmelidir (European Commission, 1997: <http://aei.pitt.edu> ve Agenda 2000).

1998 yılının sonunda Komisyon her yıl Avrupa Konseyine tüm aday ülkelerin kat ettiği mesafeyi bildirmek amacıyla yıllık düzenli raporlar hazırlamaya başladı. Buna göre adayların üyelik gerekliliklerini⁵ ne derece yerine getirebilecekleri siyasi ve ekonomik kriterler de göz önünde bulundurularak raporlanır. Bu raporlardan önce, her bir aday ülke için Katılım Ortaklığı uygulamaları incelenmektedir. Komisyonun Düzenli Raporları, Avrupa Konseyi bağlamında, giriş müzakerelerinin yönetimine yönelik gerekli kararları temel almaktadır.

AB'nin demokrasiyi teşvik etmek için kullandığı ana araç siyasi koşulluluk olarak kabul edilmektedir. Bu koşulluluklar, aday ülkelerin katılımı için gerekli olan Kopenhag Kriterleri çerçevesinde belirlenmektedir. Aday ülkeler "demokrasiyi temin eden kurumların sağlamlığı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarının korunması ve gözetilmesi" şartlarını tam olarak yerine getirmiş olmalıdırlar. Avrupa Birliği özellikle

5 Agenda 2000'deki belirtilen gereklilikler. Bkz: http://ec.europa.eu/agenda2000/index_en.htm

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden şu siyasi öncelikleri yerine getirmelerini istemiştir: hukuki reform (özellikle yargının bağımsızlığı), yozlaşmayla mücadele, idari reform ve âdemi merkezileşme, siyasi, medeni, ekonomik ve sosyal hakların ve azınlıkların korunması (Pridham, 2005: 14).

Bugün Birliğin genişleme yoluyla demokrasi teşviki, aday ve aday aday ülkeler üzerinden devam etmektedir. Fakat AB'nin demokrasi teşviki bu aday ülkeler ve ilgili genişleme politikasıyla son bulmamaktadır. Öncelikle, aday aday ülkelere karşı- özellikle Batı Balkanlara karşı (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ) birliklilik ve istikrar politikası çerçevesinde demokrasi teşvikine yönelik AB'nin yapılandırılmış çabaları bulunmaktadır. İkinci olarak, Birlik; Doğu Avrupa (Rusya, Ukrayna ve Moldova), Güney Akdeniz (Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Ürdün, Filistin İdaresi, Lübnan ve Suriye) ve Güney Kafkaslar (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) gibi komşu bölgelere de komşu siyaseti çerçevesinde demokratik reform teşviki niyetinde olduğunu beyan etmiştir.

AB'nin Genişlemesi ve Demokrasi Teşviki Politikası Uygulamaları

Genişleme Avrupa Birliği'nin gündeminde sürekliliğe sahip bir konu olmuştur ve özellikle 1990'lı yılların başından itibaren on Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Malta ve Kıbrıs'ın adaylıklarıyla da tekrar gündeme gelmiştir. 1957 Roma Antlaşması'ndan itibaren sınırlarını genişletmeye ve yeni üyeler kabul etmeye devam eden AB bu yolla kendi norm ve politikalarını diğer ülkelere aktarmayı hedeflemiş böylelikle demokrasinin teşvikini sağlamaya çalışmıştır.

Avrupa Topluluğu insan haklarını korumayı ve demokrasinin teşvikini hedeflemiş ve bu ilke ilk olarak Tek Avrupa Senedi'nde belirtilmiştir. 1993'te yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmaya göre demokrasinin desteklenmesi ve hukukun üstünlüğü ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (OGDP) temel hedeflerindedir. Ayrıca Komisyon Mayıs 1995'te Topluluk ve üçüncü ülkeler arasındaki antlaşmalarda demokrasi ve insan haklarına saygıyı ön koşul olarak tutacağını belirten bir bildiriye kabul etmiştir (Karacasulu ve Çelebi, 2006:7).

Bununla birlikte, ekonomik bir topluluk olarak kurulan AB 1990'lı yıllara gelene kadar kendisini demokrasinin teşvikine sistematik olarak adanmamıştır. Topluluk müktesebatının dokunulmazlığı gibi bazı prensipler İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı kapsayan ilk genişlemeyle oluşturulmuştur. Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Birliğe kabulü demokrasinin teşvikine ilk katkılar olarak yorumlanmaktadır. Çünkü bu ülkelerin üyelik-

leri için belirli demokratik koşulların sağlanması şart koşulmuştur.

1990'lı yıllarda Finlandiya, Avusturya ve İsveç'i kapsayan genişleme sırasında söz konusu ülkelerin işleyen demokrasilerle sahip olmaları nedeni ile demokrasiye değerleri kadar vurgu yapılmamıştır. Öte yandan, Avrupa Birliği'ne üyelik sözü Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde demokrasinin geliştirilmesinde ve siyasi reformların hızının artırılmasında etkili olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelikleri uzun bir süreci kapsamış olsa da entegrasyonun demokrasinin teşvikine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Avrupa Birliği söz konusu ülkelerde üyelik perspektifi sayesinde demokrasinin etkili bir şekilde teşviki için iyi bir fırsat yakalamıştır (Karacasulu ve Çelebi, 2006:7).

Diğer yandan, dış politika unsurlarını belirlerken iç politika unsurlarından bağımsız hareket etmeyen AB, uluslararası bir aktör olarak kendi normlarını kendisi için önemli bölgelere yaymayı hedeflemektedir. AB söz konusu Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini demokratik değerlere, hukukun üstünlüğüne, çoğulcu siyasi ve ekonomik sistemlere, liberal iç ve dış politikalara sahip oldukları için genişleme sürecine dâhil etmiştir. Buna göre, uluslararası bir topluluğun temsil ettiği değer yargılarını benimseyen ve bu topluluğun normlarına uyan ülkeler bu değerleri temsil eden kuruluşlara üye olmak isterler. Uluslararası kuruluşlar da bu normları sağlayan ülkeleri kendi aralarına almak için çaba harcarlar. Özetle bölgesel bir organizasyonun genişlemesi temsil ettiği norm ve değerlerin de genişlemesiyle doğru orantılıdır (Nugget, 2005:4).

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri açısından AB'ye üyelik, yeni oluşmakta olan liberal ekonomilerinin işleyişinin güvenliği ve demokratik siyasi rejimlerinin varlıklarını koruyabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu sayede demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler korunabilir ve her iki taraf da temsil edilen ortak değerlerin çatısı altında birleşmiş olur (Nugget, 2005:7-8). Kuruluşundan itibaren demokrasiye ve demokrasinin teşvikine önem veren AB zamanla üçüncü ülkeler ile olan ilişkilerinde demokrasinin bir ön koşul olmasını sağlamıştır. Uluslararası arenada etkin bir rol oynamayı hedefleyen AB kendi norm ve hedeflerini bu yolla üçüncü ülkelere ihraç etmektedir.

AB'nin genişlemesi, ulusal, birlik düzeyinde ve uluslararası bağlamda çok katmanlı ve çok boyutlu bir konudur. AB bütünleşmesi, maliyet-yarar hesapları yanı sıra çıkar ve norm/değer etkenleriyle de açıklanmaktadır. (Gürleyen, 2009:112). Frank Schimmelfennig'in (2001:47-48) geliştirdiği "retorik tuzak" olarak adlandırdığı yaklaşımda ise, mesela Doğu Avrupa genişlemesinde genişlemeyi çıkarlarına uygun gören üye devletlerin (Almanya) genişleme karşıtı olan devletleri (Fransa gibi) normatif argümanlarla utandırarak ikna ettikleri iddia edilmektedir. Yani normlar üye devlet-

lerin davranışlarını kısıtlayıcı bir işlev görmektedir (Gürleyen, 2009:112).

90'lı yılların başında komünist sistemin yıkılmasından sonra eski doğu bloku ülkeleri on yıllık bir süre zarfında AB'nin üye ülkeleri arasında yer almaya başladı. Oysa yaklaşık 20 yıl önce kimse bu ülkelerin kapalı bir toplumdaki, demokrasi ve özgürlüklerin mevcut olduğu açık bir topluma dönüşeceklerini tahmin edemiyordu. Bu dönüşüm sürecinde temel eksen Batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesi olduğundan bu ülkelerin en önemli hedefleri NATO ve AB üyeliği olmuştur. Fakat bu kolay bir süreç değildi. Çünkü bu ülkeler siyasi ve ekonomik yapı ile toplumsal yapılarını da aynı anda değişim sürecine sokmak zorunda kalmışlardır.

1990'lı yılların başına kadar, tek parti tarafından yönetilen ve merkezi planlamanın hâkim olduğu bu ülkelerde hem sermaye hem de üretim doğrudan devlet tarafından sağlanıyordu. Piyasa ekonomisinin tam zıddı olan katı merkezi planlama mekanizmasına sahip olan bu devletler yeni dönemde Liberal ve Demokratik bir iktisadi ve siyasi düzene geçmek zorunda kalmışlardır. Bu çok sancılı bir süreç olmuştur. Batılı ülkelerde bir kişinin ömrü boyunca tanıklık edeceği siyasi, ekonomik ve sosyal değişimi bu ülkeler birkaç yılda yaşamışlardır. Bu sancılı süreçte AB'nin bu dönüşüme katkısı büyüktür.

Helsinki Sonrasında AB'nin Demokrasi Talepleri ve Türkiye'ye Etkisi

AB'nin Türkiye'yi aday ülke olarak kabul etmeme kararını 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde vermesine rağmen, iki yıl sonra 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin gündeme alınmasının başlıca gerekçesi, 90'lı yıllarda AB'nin güvenlik anlayışında meydana gelen değişimler ve bu değişimle birlikte ortak bir Avrupa savunma politikası oluşturma yönündeki gelişmelerdir. AB ülkeleri, 90'lı yıllarda Avrupa'da ve komşu bölgelerde yaşanan çatışmaların dünya genelinde daha güvensiz ve belirsiz bir ortam yarattığını gözlemleyerek, bu alanda yeni girişimlere yönelme ihtiyacı duymuşlardır. Bu bağlamda, AB'nin güvenlik konusundaki dünya genelindeki rolünü güçlendirmek amacıyla 1999 Köln Zirvesi'nde bir Avrupa Ordusu kurma kararı alması, AB'nin Türkiye'ye adaylık statüsü vermesi kararının tesadüf olmadığını göstermektedir. AB, bir yandan kurulacak orduya Türkiye'nin katkısını arzularken, diğer yandan da Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki merkezi konumuna vurgu yaparak, AB'nin bölgedeki güç mücadelelerindeki rolünü arttırmayı hedeflemektedir (İnat, 2007:100-101).

90'lı yıllar AB'nin siyasi anlamda derinleşmeye başladığı yıllardır. Buna paralel olarak Türkiye-AB ilişkilerinde demokrasi ve insan hakları gibi siyasi konular önem kazanmaya başlamıştı. Türkiye bu dönemde Birliğin bu yaklaşımını içişlerine müdahale şeklinde algılamıştır. Ancak bu-

nun böyle algılanmasında Türkiye kadar AB'nin de hatası bulunmaktadır. AB o dönemde üyelik için demokrasinin vazgeçilmez koşul olduğunu Türkiye'ye kesin dille anlatamamıştır. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'den farklı olarak Türkiye özelinde demokrasinin teşvik edilememiş olmasının en büyük nedeni, Topluluğun o dönemde Türkiye'ye üyelik perspektifi vermemiş olmasıdır.

Nisan 1999'da gerçekleştirilen seçimler sonrasında oluşan yeni koalisyon hükümetinde Başbakan Ecevit, AB dönem başkanı Almanya başbakanına bir mektup yazarak Kopenhag kriterlerine uyumu ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak reformların yapılacağını, bir yol haritası sunacağını ve AB'nin önerdiği "katılım öncesi stratejisi"nin diğer adaylardan farklı olabileceğini kabul edeceklerini belirtmiştir. (Turkish Daily News, 9 Aralık 1999) Ayrıca, AB'nin tutumunu değiştirmesinde etkili olan faktörlerden biri, eski Alman hükümetinin aksine Türkiye'ye karşı daha yapıcı bir tutum takınan Sosyal Demokrat-Yeşiller Koalisyonu'nun hükümeti kurmasıdır.

17 Ağustos 1999 depremi sonrasında Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir yakınlaşma gerçekleşti. Bu yakınlaşmada depremin etkisi büyük oldu. Ayrıca, Yunanistan hükümeti Türkiye'nin AB üyeliği perspektifinden uzak kaldığı sürece iki ülke arasındaki sorunları çözenin zorlaşacağı fark edilmişti. Bu da 1997 Lüksemburg zirvesinden sonra Türkiye'nin AB üyeliği perspektifinin büyük ölçüde kaybolduğu anlamına geliyordu. Dolayısıyla, Yunanistan'ın Türkiye ile pazarlık gücü dramatik bir şekilde azalacaktı (Uğur, 2004: 304-305).

Tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye, Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde aday ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin adaylık sürecinde diğer aday ülkelerle eşit konumda olduğu açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Bu karar, Türkiye'ye tam üyelik perspektifi veren Brüksel'in Ankara'daki koalisyon hükümeti ortakları tarafından Kopenhag Kriterleri konusunda aralarındaki ihtilaflara rağmen harekete geçmeye karar verdikleri 2002'den itibaren Türkiye üzerindeki etkisini artırmıştır. Üyelik perspektifinin getirdiği motivasyonla ve AB'nin desteğiyle Türkiye, Helsinki Zirvesi sonrası hızlı bir siyasi reform ve demokratikleşme sürecine girmiştir. AB, Türkiye'nin adaylık statüsünü vererek, temelini insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün oluşturduğu değerleri paylaşan tüm bölge ülkelerinin katılabileceği bir işbirliği projesi olarak görülmüştür. Adaylık statüsü, Türkiye'nin AB'den gelecek değişim taleplerini kabul edeceği anlamına gelmiştir (İnat, 2007: 97-100).

26 Mart 2001 tarihinde Türkiye için bir "Katılım Ortaklığı Belgesi" hazırlanmış ve AB'ye sunulmuştur. Bu belge, Türkiye'nin hazırladığı

program ve takvimi içeren “Ulusal Program” ile yerine getirilmesi gereken öncelikleri belirlemiştir. Ancak, Türkiye’nin isteklerine rağmen 2001 İlerleme Raporu’nda, resmi anlamda bir tarama sürecinin başlatılması önerisi yer almamıştır. Gerekece olarak, birçok AB üyesinin tarama sürecini üyelik müzakereleri ile eşdeğer gördüğü, ancak Türkiye’nin henüz siyasi kriterleri yerine getiremediği belirtilmiştir. İdam cezasının kaldırılmasından azınlık vakıflarıyla ilgili düzenlemelere kadar AB’nin istekleri doğrultusunda birçok kanuni düzenleme yapılmasına rağmen, 2002 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi’nde Türkiye’nin katılım sürecinin bundan sonraki aşamasıyla ilgili somut bir perspektif sunulmamıştır.

Kopenhag Zirvesi’nde, AB 10 aday ülkenin Mayıs 2004’ten itibaren AB üyesi olacaklarını ilan etmiştir. Zirve’de, Komisyonun hazırlayacağı rapor ve öneriler doğrultusunda Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği takdirde, gecikmeksizin üyelik müzakerelerine başlanacağı taahhüt edilmiştir. Ancak, 2004’teki genişleme dalgasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) AB’ye tam üye olmasıyla birlikte, Türkiye’nin AB üyeliği süreci daha da zora girmiş ve fiili bir ön şart haline getirilen Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin eli iyice güçsüzleşmiştir. Ayrıca, 2004 yılı sonuna kadar çözülmediği takdirde, Ege Denizi’ndeki Yunanistan ile mevcut sorunların Uluslararası Adalet Divanı’na götürülmesi söz konusu olmuştur.

AB’nin demokrasi teşviki politikasının Türkiye özelinde tutarlı olup olmadığı 1999 Helsinki zirvesi öncesi ve sonrasında ele aldığımız gelişmeler üzerinden test edebiliriz. Bu gelişmeler sırasıyla Helsinki zirvesi öncesinde 28 Şubat 1997 MGK kararları ve Refah Partisi’nin kapatılması, Helsinki zirvesi sonrasında ise 27 Nisan 2007 E-Muhtırası ve Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan tartışmalar ile son olarak AKP’nin kapatılma davası örnekleridir.

Bu üç örnek üzerinden bakıldığında AB’nin Türkiye’ye hangi tür normlar çerçevesinde yaklaştığı ile ilgili, Sjursen’in (2006:2-4) norm ve değerlerin genişleme sürecinde oynadığı role ilişkin ayrımı, oldukça açıklayıcı olmuştur. Sjursen Avrupa’da üç tür Avrupa düzeni olasılığının söz konusu olduğunu ve genişlemenin de bu farklı bakış açılarına göre değerlendirildiğini belirtiyor. Bunlardan ilki ortak Avrupa değerlerini ve aidiyetlerini belirli coğrafi sınırlar içindeki kültürle uyumda gören “değerlere dayalı bir topluluk” görüşüdür. İkincisi AB’yi “haklara dayalı bir varlık”, olarak gören yani AB’nin evrensel hakları ve demokratik usulleri temel alan ve kültürle çoğulculuğa farklı kimlikleri içerecek şekilde izin vereceği görüşüdür. Üçüncü seçenek ise AB’yi üye devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaç edinmiş “salt problem çözücü bir varlık” olarak gören görüştür. Özetlemek gerekirse sırasıyla bu görüşler AB’yi bir ‘Hıristiyan kulübü’, ‘demokratik bir birlik’ veya ‘siyasi ve iktisadi bir birlik’ olarak gören görüşlerdir.

AB 28 Şubat sürecinde kendini “değerlere dayalı bir topluluk” olarak tanımlamış ve İslamcı bir partinin Türkiye’de iktidara gelmesini demokrasiye tehdit olarak görmüştür. 28 Şubat süreci sonrası Türkiye 1997 Lüksemburg zirvesinde aday ülkeler arasına bile dâhil edilmemiştir. Ayrıca AB’ye üye ülkelerin Hıristiyan Demokrat parti liderlerinin “Türkiye’nin AB’ye üye olamayacağı” konusunda görüş birliğine vardıklarını açıklamaları da bu görüşü destekleyen verilerden biridir. Yine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Refah Partisi’nin kapatılması ve başörtüsü ile ilgili kararlarında da AB’nin kendini “değerlere dayalı bir topluluk” gibi konumlandığını görüyoruz. Türkiye’nin 1999 Helsinki ve 1997 Lüksemburg zirvelerinde Kopenhag Kriterleri’ne uygunluğu açısından belirgin bir farklılık göze çarpmamaktadır. Türkiye 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Kopenhag Kriterleri’nin ne kadar uzağında ise 1999 Helsinki Zirvesi’nde de o kadar uzağındaydı. Bu yüzden Türkiye’nin aday ülke konumu elde etmesinin Türkiye’nin AB genişlemesine ilişkin kriterlerinde yaptığı ilerlemelerden çok AB’nin iç dinamikleri ve güç dengelerinin değişmesi ile açıklanması mümkün görünüyor.

Helsinki sonrası değişen koşullar ise AB’yi farklı konularda farklı davranmaya itmiştir. Helsinki’de Türkiye’nin aday ülke olduğunun resmi olarak onaylanması sonrası AB Türkiye’ye karşı demokrasi teşviki politikalarında kendini daha çok “haklara dayalı bir birlik” olarak tanımlamıştır. Evrensel insan hakları, demokratik ve hukuk devleti usullerini temel alan ve kültürel çoğulculuğa farklı kimlikleri içerecek şekilde izin veren bir görüşü barındıran bu anlayış çerçevesinde AB, 27 Nisan Askeri Muhtırası ve AKP’nin kapatılması davası ile ilgili olarak çok daha net biçimde tepki göstermiştir. AB’yi oluşturan üye devletlerin çıkarlarından daha çok AB’nin kurum olarak çıkarlarını⁶ yansıtan bu politik tavır AB’nin demokrasi teşviki politikasını oldukça kuvvetlendiren bir davranış şeklidir.

Belirtmek gerekirse bu çalışmada indirgemeci bir bakış açısıyla AB’nin demokrasi teşviki politikasının sadece üye devletlerin çıkarları doğrultusunda etkili olduğunu söyleyemeyiz. Özellikle Helsinki sonrası Türkiye’ye üyelik perspektifinin verilmesi Türkiye’nin AB sürecinde hiç olmadığı kadar motive edici olmuştur. Üyelik perspektifi ile 2000-2004 arası Türkiye’de bugüne kadar hiç olmadığı kadar demokratik reform paketi hazırlanmıştır. Anayasa büyük ölçüde demokratikleştirilmiştir. Diğer yandan, üyelik perspektifi verilmesi AB’yi de daha açık olmak zorunda bırakmıştır. İlerleme raporlarında, AB’nin soğuk savaş döneminde veya geçmişte uluslararası güvenlik gereği Türkiye’yi eleştirmedeği birçok konuyu daha açık dile getirdiğini görüyoruz. Benzer şekilde, E-Muhtıra, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve AKP’nin kapatılma davası örneklerinde görüldüğü gibi, AB’nin demokrasi teşvik politikası, Topluluğun resmi bel-

6 Ayrıca AB’nin normlarını ve gereklerini de yansıtan bir politikadır.

gelerine, raporlarına ve Komisyon üyelerinin resmi açıklamalarına bakıldığında, kurumsal olarak daha tutarlı görünmektedir. Türkiye demokrasisinin konsolide edilmesinde önemli meşruiyet kaynağı olan AB'nin bu resmi belgeleri, Türkiye'nin demokratikleşmesine önemli katkı yapmıştır. Özetle resmi söylemleri açısından baktığımızda, AB'nin bu dönemde Türkiye'nin demokrasisini teşvik edici rolü olduğu daha fazla hissedilmektedir.

Helsinki sonrası Türkiye'ye tam üyelik perspektifi sunulması, Türkiye-AB ilişkilerinde demokratikleşme konusunda önemli bir etki yaratmıştır. Helsinki kararından sonra, Türkiye'deki hem AB yanlısı hem de AB karşıtı toplumsal gruplar, AB üyeliğinin demokratik reformlara ve Türk dış politikasında köklü değişikliklere bağlı olduğunu anlamışlardır. AB içinde de benzer bir gelişme yaşanmıştır. Helsinki kararları sonucu, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı veya üyelikten yana olan gruplar/aktörler, AB'nin Türkiye'yi üye almak gibi bir yükümlülüğü olduğunu ve Türkiye'nin gerekli reformları yapması ve Kıbrıs sorununu çözmesi durumunda AB'nin bu yükümlülüğünden kolayca kaçamayacağını fark etmişlerdir. Helsinki kararı, Türkiye'nin üyeliğine karşı ve bu üyeliğe destek olan tüm grupların savunduğu tezleri daha net bir şekilde ifade etmelerine ve tezlerini kanıtlamalarına yardımcı olmuştur (Uğur, 2004: 298). Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye daha cesur adımlar atarak demokrasi eksiklikleri konusunda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Üyelik perspektifi, demokrasinin teşviki açısından son derece etkili olmuş ve hızlı reform döneminin başlangıcında ortaya çıkmıştır.

Son olarak Türkiye-AB ilişkilerine dair literatürde genel eğilimin konuyu aday ülke dinamiklerini sabit farzederek AB ve üye devletlerin çıkarları çerçevesinde ele almak yönünde olduğunu da belirtmeliyiz. Konseyde verilen kararları üye devletlerin ulusal çıkarları çerçevesinde ele alan bu çalışmalar, üye devletlerin tercihleri ya da kamuoyları gibi AB içi etmenleri oldukça kapsayıcı olarak açıklarken, üye devletlerin tercihlerinin zaman içinde bu kadar değişken oluşunu açıklayamamışlardır.

Türkiye-AB ilişkilerine dair literatürde bir diğer eğilim, AB'nin tutumundaki farklılaşmaları aday ülke kaynaklı yetersizliklerle açıklamak şeklinde olmuştur. Bu yaklaşıma göre Türkiye'nin yaklaşık yarım yüzyıldır Avrupa Birliği kapısında beklemesinin nedeni ülkenin siyasi ve iktisadi istikrarsızlığı ve bu alandaki sorunları çözememesidir. Diğer adayların Türkiye'nin önüne geçmesini ise, Türkiye'nin üyeliğin gerektirdiği siyasi ve iktisadi koşulları sağlayamamasına dayandırmışlardır. Fakat Türkiye'nin özellikle 1999 Helsinki zirvesinden sonra yapılan düzenlemelerle siyasi kriterleri önemli ölçüde karşıladığı görülmektedir. Yapılan reformlarla üyelik önündeki engeller bir bir kalkmış ve bu yüzden AB'nin tutumunun değişmesi beklenmiştir. Ancak, reformların gerçekleştiği dönemde beklenenin aksine, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan sesler giderek artmaya devam etmiştir.

Türkiye-AB ilişkileri konusundaki analizlerin en önemli eksikliği taraflardan yalnızca birine odaklanması ve tarafların etkileşiminin süreci nasıl belirlediği sorusunun yeterince tartışılmamasıdır. Bu çalışmanın iddiası, bu etkileşimin analiz edilebilmesi için demokratikleşme açısından son yıllarda AB'nin farklı tutumuna ait yukarıdaki 1999 Helsinki öncesi ve sonrası bahsi geçen örnekler üzerinden yaklaşılması olmuştur. Bu örneklerden ilki olan 28 Şubat sürecinin analizinde görülüyor ki, AB Helsinki öncesi dönemde Türkiye'de demokrasiyi yeterince teşvik edememiştir. Fakat Helsinki sonrası dönemde ele alınan iki örnek olayda AB daha kuvvetli olarak Türkiye'deki demokrasiyi teşvik etmiştir. Son yıllarda ise Avrupa'daki siyasi değişimler, özellikle de göçmen krizi sonrası artan popülist siyasi akımlar, AB'nin demokratikleştirici etkisinin düşeceğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla, demokrasi teşviki politikası günümüzde hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Demokrasi teşviki politikası ucu açık bir süreç olarak içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimini içermektedir. 2000'lerin ilk on yılında uluslararası ilişkilerde dünya siyasetinde "hard power" olarak bilinen geleneksel dış politika araçları olan ekonomik ve askeri güç yerine "soft power" olarak bilinen politik ve sosyal araçlar yoluyla etkinlik kurmanın ön plana çıktığı görülmüştür. Özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere büyük güçler demokrasi, insan hakları ve azınlıklara dair söylemler geliştirmişler ve bunları bir tür müdahale veya nüfuz aracı olarak kullanmışlardır. Bu açıdan sözü geçen müdahalelere baktığımızda AB'nin 90'lı yıllarda eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Doğu ve merkezi Avrupa ülkelerini başarılı bir biçimde demokratikleştirirken 90'lar ve 2000'lerin ilk 10 yılında ABD'nin Irak ve Afganistan başta olmak üzere müdahaleleri demokratikleştirme yönünden başarısız olduğunu görüyoruz.

Bu açıdan bakıldığında insan hakları politikalarının ve demokrasi teşvikinin artık birer dış politika aracı olduğu açıktır. Peki bu politikaların Avrupa Birliği ve ABD özelinde farklı sonuçlara neden olan başlıca sebebi nedir? Demokrasi teşvikini açıklayan yaklaşımlara baktığımızda bu ilişkinin taraflarının arz eden ve talep eden taraflar olarak gruplandığını görüyoruz. Bu açıdan arz eden taraf ödül karşılığında koşulları sunma üzerine yoğunlaşırken diğer tarafta ise hedef ülkenin ödülleri talep etmesi nedeniyle koşullara uyması beklenmektedir. Bu yaklaşım demokrasi teşvikinin çerçevesini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin genişlemesini açıklayan varsayımlar da bunu göstermektedir. Bu varsayımlara göre, ekonomik bütünleşme daha fazla örgütlenmeyi gerektirecek ve sonuçta siyasi bütünleş-

meyi beraberinde getirerek Avrupa'da barışı kalıcı kılacaktır. Özetle, üye devletler çıkarlarını gerçekleştirmek için ödül karşılığı koşullar sunarken, bu koşullar sonucu ödül alacak aday ülkeler de hızla demokratikleşecektir.

Avrupa bütünlüğünün başlangıcından itibaren ulus devletlerin ötesinde bir üst kimliğin oluşturulması her zaman önemli olmuş ve gittikçe de daha fazla önem kazanmıştır. Avrupa Birliği tarihsel olarak başlangıcından itibaren insan onuruna saygıyı, özgürlüğü ve demokrasiyi, eşitliği, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının gözetilmesini amaçlamış ve bu amaçların muhafaza ve teşvik edilmesi değerleri üzerine kurulmuştur. Avrupa Birliği zamanla bu değer ve normlarını ihraç eden bir birlik halini almıştır. Bu özelliği AB'yi dünya politikasında etkin diğer örgütlerden ayırmaktadır. Bölgesel ve uluslararası kuruluşlar arasında AB, üçüncü ülkelere demokrasi teşviki hususunda, etkili hukuki ve kurumsal stratejilere sahiptir. Dönem dönem AB'ye üye ülkeler demokrasi teşviki politikalarında farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu dönemsel farklı tecrübelerle rağmen genişleme yoluyla demokrasi teşviki, demokratikleştirme bağlamında AB'nin en önemli ve başarılı stratejisi olmuştur.

Tarihsel olarak baktığımızda Avrupa Topluluğu'nun demokrasiyi teşvik etmek için ilk başarılı örneği, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in dahil olduğu güney genişlemesiyle gerçekleşmiştir. Bu genişlemede, Topluluk üyelik için demokrasinin vazgeçilmez bir koşul olduğunu belirlemiştir ve bu ülkelerin başarılı bir şekilde birliğe katılmaları için demokrasi teşviki politikası uygulanmıştır. Ancak, Fransa gibi bazı ülkeler demokrasisi olmayan bir ülkenin Topluluğa alınmaması gerektiğini savunurken, Almanya'nın görüşü ise AET'nin yapacağı jestlerle demokratik bir rejimin yerleşmesine yardımcı olabileceği şeklindedir. Almanya'nın bu yaklaşımının sonradan üye olan Yunanistan ve İspanya'daki darbe tehlikelerinin ve cunta yönetimlerinin ortadan kaldırılmasında ne kadar başarılı olduğu görülmüştür. AB bahsi geçen üç ülkenin de üyelik sürecinde dışlayıcı bir tutum takınmamış, bu ülkelerin üyelik sürecinde demokratik olmayan etkenleri caydırmak ve demokrasinin bu ülkelerde yerleşmesine yardımcı olmak için aktif bir rol oynamıştır.

1990'larda Avrupa Birliği (AB), siyasi birliğini güçlendirerek birliği pekiştirdi ve demokrasi ile insan haklarına saygıyı en önemli siyasi değerleri olarak belirledi. 1993'teki Kopenhag Zirvesi'nde, aday ülkelerde siyasi istikrar, demokratik kurumların işleyişi ve insan haklarına saygı, tam üyelik için gereken ön koşullar olarak belirlendi. Uluslararası ortamın demokrasiyi teşvik etmek için sunduğu yeni fırsatlar, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde üyelik sözünün Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde demokrasinin geliştirilmesine ve siyasi reformların hızlandırılmasına yardımcı olduğunu gösteriyor. Aday ülkelerin AB'ye katılım süreci, AB'nin uluslararası alanda demokrasi teşvikçisi olarak kabul edilmesinin temelini oluşturmuştur.

Yaklaşık yarım yüzyıldır üyelik için bekleyen Türkiye özelinde AB'nin demokrasi teşviki politikasının nasıl uygulandığına baktığımızda, öncelikle Türkiye'nin demokrasi geçmişinde büyük yaralar açan darbeler dönemlerinde AB'nin tepkilerine bakmak gerekir. Burada AB'nin 1960, 1971 ve 1980 darbelerinde demokrasi teşviki politikalarına aykırı biçimde, yanlış yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi AB tek sesli bir yapıya sahip değildir ve kararlar alınırken farklı görüşler, ortak bir tutumla tutarlı politikalara dönüşmektedir. Yunanistan ve İspanya'nın üyeliğinde de farklı bakış açılarına rağmen demokrasinin teşvik edildiği tutarlı bir politika izlenmiştir. Türkiye'de yaşanan darbe girişimlerinde ise AB, daha çok soğuk savaş retoriği çerçevesinde konuyu güvenlik çerçevesinde ele almış ve Türkiye'deki darbe girişimlerini "demokrasinin yeniden tesisi" gibi yanlış okumalara varan bir tutum sergilemiştir. Bu dönemlerde AB'nin genel politikası yapılanları kınamak ve birkaç basın toplantısının ardından her şeyi unutmak şeklinde olmuştur. Bu yaklaşımın, sorunu ortadan kaldırmadığı ve Türkiye'nin demokratik gelişimine hiçbir katkı sağlamadığı açık biçimde görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği (1992), Maastricht Antlaşması: Avrupa Birliği Üzerine Antlaşma. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/tr/information-and-communication/publications/other-publications/milestones/treaty-of-maastricht>
- AYDIN-DÜZGİT, Senem ve GÜRSOY, Yaprak (2015). The Rule of Law and Judicial Reforms in Turkey between 2002 and 2013. *Siyasetin Bilimi: İltur Turan'a Armağan*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BAÇ, Meltem Müftüler (2001), *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa, İstanbul.
- BAÇ, Meltem Müftüler (2009), “Avrupa Birliği Genişleme Süreci: Türkiye-AB İlişkilerine Kuramsal Bir Yaklaşım”, Editörler: Oğuz Esen ve Filiz Başkan, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri: Beklentiler ve Kaygular*, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- BARACANI, Elena (2004), “The EU and Democracy Promotion: A Strategy of Democratization in the framework of Neighbourhood Policy”, Ed: Fulvio Attinà ve Rosa Rossi, *European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues*, The Jean Monnet Centre “Euro med”, Catania, s.37-57.
- BÖRZEL, Tanja A., & LEBANIDZE, Bidzina (2015). European Neighbourhood Policy at the Crossroads: Evaluating the Past and Shape the Future. MAX-CAP Working Paper Series, No. 12, July 2015.
- CAROTHERS, Thomas (1999). Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve. Carnegie Endowment for International Peace.
- DIAMOND, Larry (2008). The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World. Times Books.
- DIEZ, Thomas, & PACE, Michelle (2007). Normative Power Europe and Conflict Transformation. In T. Diez Normative Power Europe and Conflict Transformation. In: Whitman, R.G. (eds) Normative Power Europe. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230305601_11
- European Commission (1997), “*Agenda 2000, For a stronger and wider Union*”, 15 Temmuz. <http://aei.pitt.edu/3137/01/000033.PDF>
- European Commission (2021a). Accession Criteria. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en
- European Commission (2021b). European Neighbourhood Policy. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en
- European Commission (2021c). Eastern Partnership. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en
- European Commission (2021d). Development Cooperation. <https://ec.europa.eu/>

international-partnerships/topics/development-cooperation_en

- European Commission. (2012). “*Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*”. COM(2012) 600 final. Brussels.
- European Union External Action Service (2021). Human Rights & Democracy. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/414/human-rights-democracy_en
- FREYBURG, Tina., LAVENEX, Sandra., SCHIMMELFENNIG, Frank., SKRIPKA Tatiana & WETZEL, Anne (2009). EU promotion of democratic governance in the neighbourhood. *Journal of European Public Policy*, 16(6), 916-934. <https://doi.org/10.1080/13501760903087604>
- GERSHMAN, Carl ve ALLEN, Michael (2006), “The Assault on Democracy Assistance”, *Journal of Democracy*, Cilt:17, No:2, s.36-51
- GRABBE, Heater (2006). *The EU’s Transformative Power: Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- GÜRLEYEN, Işık (2009), “AB Seçkinleri Söyleminde Türkiye”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Ed: Oğuz ESEN ve Filiz BAŞKAN, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- İNAT, Kemal (2007), “Türkiye’nin Dönüşümünde Avrupa Birliği’nin Etkisi”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye*, ed. Davut Dursun vd. Alfa, İstanbul, ss. 97-120.
- İREM, Nazım (2006). Postmodern ve Çokkültürcü Bir Alan Olarak Avrupa Birliği: Teknikleşen Siyaset ve Ulusal Demokrasilerin Açmazı . *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , Special Issue: Globalization , 51-87, <https://dergipark.org.tr/en/pub/uidergisi/issue/39250/462218>
- KARACASULU, Nilüfer Göksel, ÇELEBİ, Zühal Ünalp (2006), “European Neighbourhood Policy and Democracy Promotion”, *European Consortium for Political Research*, <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/062.pdf>. (17.03.2009).
- KARDAŞ, Tuncay (2009) “Turkey: Secularism, Islam and EU”, Ed: Tuncay Kardeş, Stig Jarle Hansen ve Atle Mesoy, *The Borders of Islam: Exploring Samuel Huntingdon’s Faultlines, from Al-Andalus to Virtual Ummah*, Columbia University Press, London: Hurst & New York.
- KARLUK, Rıdvan (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Basım A.Ş.
- MAGEN, Amichai (2007). Transformative Engagement Through Law: The Acquis Communautaire as an Instrument of EU External Influence. *European Journal of Law Reform*, 9(3), 361-393.
- MANNERS, Ian (2002), Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>

- MANNERS, Ian (2006), The European Union as a normative power: a response to Thomas Diez. *Millennium*, 35(1), 167-180. <https://doi.org/10.1177/03058298060350010801>
- NUGGET, Neill (2005), *European Union Enlargement*, Palgrave Macmillan, New York.
- PRIDHAM, Geoffrey (2005), *Designing Democracy, EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, Palgrave Mamillan, Houndmills.
- RYNNING, Sten (2003), "The European Union: Towards a Strategic Culture?", *Security Dialogue*, Vol. 34, No:4, s. 479-496.
- SCHIMMELFENNIG, Frank & SCHOLTZ, Hanno (2008). EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood: Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange. *European Union Politics*, 9(2), 187-215. <https://doi.org/10.1177/1465116508089087>
- SCHIMMELFENNIG, Frank (2001), "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization*, Vol. 55, No. 1, s.47-80
- SJURSEN, Helene (2006), *Questioning the Enlargement: Europe in Search of Identity*, 2006, Routledge, London & New York.
- SMITH, Karen E. (2005). The Outsiders: The European Neighbourhood Policy. *International Affairs*, 81(4), 757-773. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2005.00483.x>
- TURKISH DAILY NEWS, 9 Aralık 1999.
- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2002, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2002, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- UĞUR, Mehmet, (2004), *Avrupa Birliği ve Türkiye. Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- WHITMAN, Richard G. (2011). Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations. In: Whitman, R.G. (eds) *Normative Power Europe*. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230305601_1
- YOUNGS, Richard (2002). *The European Union and the Promotion of Democracy: Europe's Mediterranean and Asian Policies*. Oxford: Oxford University Press.

Bölüm 12

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ İNSAN KAYNAKLARINI YENİDEN YAPILANDIRMA İŞLEVİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR: FENOMENOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME¹

Esmâ ESGİN GÜNDER²

1 Bu çalışma yazarın, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalında danışmanlığını Prof. Dr. Ercan TATLIDİL'in yürüttüğü "İnsan Kaynaklarının Yeniden Yapılandırılmasında Yükseköğretim Kurumlarının İşlevi ve Değişimi" (2012) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, esma.esgin@cbu.edu.tr, ORCID : 0000-0002-5766-7194

Giriş

Akademik çalışmalarda sıklıkla ifade edilen ve atıf yapılan küreselleşme sürecine yönelik yapılan tanımlar bir araya getirildiğinde küreselleşmenin daha çok ekonomik ve ideolojik yönünün ağırlık kazandığı görülebilir. Ancak, küreselleşme süreci yalnızca ekonomik ve ideolojik süreçlerle sınırlı kalmayan; sosyal, kültürel, siyasal ve teknolojik nicel ve nitel pek çok boyuta sahip bütüncül bir etkileşim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin, özellikle de niteliksel boyutuyla dünyanın küçüldüğü, ulusal kültürlerin ve sınırların bütünleştiği bir yeniden yapılanma süreci olduğu görüşü kabul görmektedir.

Küreselleşmeyi farklı açılardan tanımlamanın yanı sıra, küreselleşmenin neden ve sonuçları ile olumlu-olumsuz yönlerini irdeleyen yaklaşımlar Held ve arkadaşları (1999), tarafından sınıflandırılarak; “Radikaller” (hyperglobalist), “Kuşkucular” (skeptical) ve “Dönüşümcüler” (transformationalist) şeklinde ifade edilmektedir. Bu sınıflamada hem Radikaller’in “*egemen ulus devletin sonunun geldiği*” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı Kuşkucular’ın “*hiçbir şey değişmedi*” tezini reddetmekte olan - ve bu çalışmada benimsenen - yaklaşım Dönüşümcüler olarak adlandırılmaktadır. Dönüşümcüler’e göre evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi (McGrew’den aktaran: Çelik, 2012: 65) olarak değerlendirilen *küreselleşme süreci*, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırmaktadır. Bu yaklaşımda, küreselleşme modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki *temel güç olarak*; içinde yer aldığımız süreç de yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmektedir.

Yeni eğilimlerin güç kazandığı günümüz dünyasında, yeni hammadde ve enerji sistemlerinin üretim sürecinde yarattığı dönüşümle birlikte bilim ve teknolojiye yönelik araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yapılan yatırımların hız kazandığı yeni bir yapılanma süreci yaşanmaktadır. Yeniden yapılanma olarak tanımlanan bu süreç, pazar ekonomisinin etkisiyle toplumdaki pek çok kurumun ekonomik ve politik hedefler doğrultusunda işlevlerinin yeniden tanımlanarak örgütlendiği bir süreçtir. Bu sürecin yeni dünya düzeni ile birleşerek kapsamlı ve yaygın bir şekil alması nedeniyle yeniden yapılanma, küreselleşme sürecinin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak da kabul edilmektedir.

Yeniden yapılanma sürecinde tüm toplumsal kurumlarda değişim gözlenmekle birlikte; bu çalışmada eğitim kurumuna odaklanılmıştır. Eğitim kurumu, küreselleşme ve yeniden yapılanma sürecinde, hem etkilenen hem de değişimi etkileyen olarak günümüz küreselleşen dünyasında bireyler ve toplumlar açısından önemi giderek artan bir kurumdur. Yalnızca dünya genelinde değil Türkiye’de de küreselleşme sürecinde, insan kaynaklarının

yeniden yapılandırılmasında eğitim kurumu belirleyici bir rol oynamaktadır. Eğitim kurumunun bu belirleyici rolü ise küresel değerlerin ön plana çıktığı günümüz bilgi toplumunda üst düzey becerilere sahip ve özellikle bilgiyi kullanabilen, öğrenmeyi öğrenmiş insan kaynaklarına duyulan ihtiyaçla birlikte artmaktadır.

Bilimsel ve teknolojik bilginin üretilerek toplumda paylaşımına açılmasının yanı sıra küresel rekabet sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesinde ise eğitim kurumları arasında özellikle yükseköğretim kurumları, küreselleşmeden en çok etkilenen kurumlar arasında yer almaktadır.

Küreselleşme süreci, gelişim fırsatlarının yanı sıra getirdiği rekabetçi ortam nedeniyle meydan okumaları da bünyesinde barındırmaktadır ki Scott'a (2002:191) göre küreselleşme, gelişen bilişim teknolojileri ve küresel araştırma kültürü ağıyla yükseköğretim kurumlarının sınırlarını zorlayan en büyük meydan okumadır. Bu nedenle içinde yaşadığımız yüzyılın getirdiği değişimler (demografik değişimler, küreselleşme ve yeni teknolojiler), yükseköğretim kurumlarını bu meydan okumalara anında ve hızlı bir biçimde cevap vermeye zorlamaktadır (Duderstadt,2000).

Bugün değişen dünyada yükseköğretim kurumları da üstlendikleri misyon nedeniyle nitelikli eğitim ve araştırma etkinlikleri sunan ve toplumların kalkınmasında önemli rol oynayan eğitim kurumları olarak küreselleşmenin getirdiği yeni durumlarla baş edebilmek ve toplumun değişme ve yenileşme yönündeki taleplerini karşılama durumundadırlar. Özellikle bilgi kaynaklarına yatırımın arttığı yeni küresel ekonomik yapıda yükseköğretim kurumlarının geleceğe dönük hedeflerini uluslararası boyutta düşünmeleri ve bu hedefleri, içinde yer aldıkları toplumun stratejik hedefleriyle bütünleştirebilmeleri gerekmektedir.

Günümüz bilgi toplumunda çeşitlenen ihtiyaçlar karşısında esnek ve mobil öğrenme yolları ile yaşam boyu öğrenmenin önemi arttıkça yükseköğretim kurumlarına yönelik toplumsal ve bireysel talepler de artmaktadır. Bu çalışmada da bilgi toplumunda yükseköğretim kurumlarına yönelik artan taleplerden biri olan insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması işlevine yönelik yaklaşımların araştırılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencileri ile bu kurumlarda görev alan öğretim üyelerinin yükseköğretim kurumunun insan kaynaklarını yeniden yapılandırma işlevine yönelik yaklaşımlarının fenomenolojik olarak çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Yükseköğretim Kurumlarının Bilgi Toplumunda Değişen İşlevleri

Yükseköğretim kurumları, kendilerinden beklenen işlevleri; fakülter, enstitüler, meslek yüksekokulları, konservatuarlar vb. gibi birimleriyle gerçekleştirirler. Yükseköğretim kurumlarının, toplumun her kesimi için nitelikli insan kaynağını yetiştirme, bilim ve teknoloji üretme, toplumu aydınlatma, toplumsal değişme ve gelişmelere önderlik etme gibi görevleri yerine getirmesi beklenir. Bu nedenle, yükseköğretim kurumlarının, toplumlar için bir ‘prestij sembolü’ olduğu düşünülebilir (Kaya, 1989:80).

Toplumsal bir kurum olarak yükseköğretim kurumları öncelikle; sosyalizasyon, toplumsal uyum ve bütünleşme gibi toplumsal işlevleri ile tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal bir kurum olarak yükseköğretim kurumlarının işlevleri, bireysel öğrenmenin ilerletilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, vatandaşların sosyalleştirilmesi, bilginin korunması ve devlete bağlılığın meşrulaştırılıp güçlendirilmesi olarak sıralanabilir (Gumport, 2000, Akt:Küçükcan & Gür,2009:64).

Küreselleşme sürecinde yaşanan kültürel değişimler yükseköğretimin işlevlerini de değiştirmiştir. Özellikle ekonomi-eğitim ilişkisi bağlamında, istihdam politikaları çerçevesinde yükseköğretim yalnızca sosyalizasyon (kültürleme) değil aynı zamanda önemli bir yatırım aracı ve sosyo-ekonomik kalkınma göstergesi olarak görülmüştür. Bilgi toplumunda, yükseköğretim kurumlarının yalnızca bilimsel ve teknolojik bilgi üretmeleri değil; aynı zamanda ekonominin gereksinimlerine cevap verecek insan kaynaklarını yetiştirmesi, çağdaş ve demokratik toplumun yapılandırılmasına hizmet etmesi beklenir (Laurillard, 2002:18).

Bilgi toplumuyla birlikte yükseköğretim kurumlarının yapısı ve toplumsal işlevleri, radikal biçimde sorgulanmaya başlanmış ve bu süreç, üniversitelerin yeniden tanımlanma ve yapılanma girişimlerini de beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ve bilgi toplumunun öncelikleri çerçevesinde, yükseköğretimin geleneksel olarak nitelendirilen üç temel işlevi olan;

- a) Eğitim ve öğretim hizmeti,
- b) Araştırma ve bilimsel bilgi üretme,
- c) Kamu hizmeti sunma

işlevlerinde, toplumun beklenti ve gereksinimlere duyarlı ve uyumlu stratejik bir yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Bilgi toplumunda belirleyici faktör sermaye, hammadde ya da enerji olmayıp “bilgi” ve bilginin rekabetçi kullanımındır ki bu noktada da bilgiyi üretebilen nitelikli insan kaynakları ön plana çıkmaktadır. Bu konuda Arslan ve Eraslan (2003), bilgi toplumunun eğitilmiş bireyinin, öğrenmeyi

öğrenen bir kişilikte ve bilgiden yeni bilgiler üretebilen, ürettiği bilgiyi paylaşabilen bir anlayışta olması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu çerçevede, bilgi toplumunun itici gücü olan bilginin üretilip dağıtıldığı yükseköğretim kurumlarının geleneksellikten yenilikçiliğe, uzmanlaşmadan çeşitlenmeye, ulusallıktan küresel ve yerel vizyona, dar ve birbirinden kopuk bir çevreden rekabetçi bir ortama, içine dönük ve kapalı çalışma düzeninden sınırlar ötesinde ortaklıkları temel alan işbirliklerine dönük olarak yerel, bölgesel ve toplumsal kalkınmaya katkı sağlayan toplumsal kurumlar olarak yeniden yapılanmaları ve toplumsal işlevlerini de yeniden tanımlamaları kaçınılmaz bir gerçek ve zorunluluk olarak belirlemektedir (Nohutçu, 2006).

Taylor ve Miroiu (2002:9), dünya çapındaki tüm yükseköğretim kurumları için felsefi bir çerçeve oluşturan, bilgi toplumunda yükseköğretimin dört temel işlevini şu şekilde sıralamaktadırlar:

a) Bireylerin yaşamları boyunca kendilerini gerçekleştirebilecekleri ve zihinsel potansiyellerini en üst düzeyde kullanabilecekleri donanım ile yetişmelerini, böylelikle yaşadıkları topluma katkıda bulunmalarını ve kişiliklerinin tam ve özgürce geliştirmelerini sağlamak (**Yaşam boyu öğrenme**),

b) Bilginin artmasını ve anlaşılıp paylaşılmasını sağlayarak ekonomi ve topluma yararlı olarak kullanılabilmesine olanak vermek (**Bilimsel bilgiyi paylaşma açma**),

c) Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeylerde uyumlu ve sürdürülebilir bilgi temelli ekonominin koşullarını oluşturmak (**Küresel rekabetin karşılanması**),

d) Demokratik bir toplum ve bireylerin kendilerini özgürce geliştirebilecekleri bir yurttaşlık anlayışının oluşmasına katkıda bulunmak (**Yaşam kalitesini arttırma**).

Yükseköğretim kurumlarının toplumsal işlevi konusunda, genel olarak, uzlaşmaya varılmış anlayışı Günay (2007:3) UNESCO (1996)'dan yaptığı bir alıntıda şu şekilde özetlemektedir: Yükseköğretim kurumları, sosyal gelişmede, ekonomik büyümede, rekabet edebilir mal ve hizmetlerin üretiminin desteklenmesinde, kültürel kimliğin şekillenmesi ve korunmasında, sosyal bağın sürdürülmesinde, ve nihayet yoksulluğa karşı mücadelede ve barış kültürünün desteklenmesinde yükseköğretim, yeri doldurulamaz bir unsurdur.

Yöntem

Bu bölümünde, araştırmanın amacı, araştırma modeli, çalışma grubu, araştırmada kullanılan veri toplama tekniği ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı:

Bu çalışmada küreselleşme ve onun yansımaları olarak öne çıkan bilgi toplumunda yükseköğretim kurumlarının insan kaynaklarını yeniden yapılandırılma işlevine yönelik yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencileri ile bu kurumlarda görev alan öğretim üyelerinin bakış açılarının fenomenolojik olarak çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma Modeli:

Araştırma, Türk yükseköğretim sisteminde insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasındaki uygulamalara ilişkin mevcut durum değerlendirmesi yapmaya yönelik olduğundan tarama modelinde tasarlanmıştır. Karasar'a (1994:77) göre tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Böyle bir yaklaşımda, mevcut bir durum var olduğu biçimiyle betimlenmeye çalışılır.

İnsan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik olarak lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler ile lisansüstü eğitim programlarında görevli öğretim üyelerinin beklentilerini ve gereksinimlerini çözümlenmeyi amaçlayan bu araştırma, tarama modellerinden tekil ve ilişkisel tarama modelleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu:

Çalışmada, Ege Bölgesi'nde bulunan iki farklı devlet üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne kayıtlı yüksek lisans, doktora ve bütünlük doktora programlarında öğrenim görmekte olan öğrenciler ile bu programlarda görevli öğretim üyelerinin yükseköğretim kurumlarının insan kaynaklarını yeniden yapılandırılma işlevine yönelik bakış açıları çözümlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları ve araştırmacının imkanları dahilinde örneklem alma yoluna gidilmiştir. Zengin bilgiye ve deneyime sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermesi nedeniyle araştırmada nitel verilerin elde edilmesinde amaçlı örnekleme türlerinden tipik durum örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak örneklem grubuna iki devlet üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüleri seçilmiştir. Üniversitelerinin Sosyal Bilimler Enstitüsünde görev yapmakta olan 15 öğretim üyesi ve bu enstitüde öğrenim görmekte olan 25 lisansüstü öğrenci olmak üzere toplam 40 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, elde edilen cevapların birbirini tekrar etmeye başlamasıyla sonlandırılmıştır.

Nitel Veri Toplama Aracı

Araştırmada yapılacak görüşmelerde katılımcılara yöneltilecek olan soruların hazırlanmasında araştırmanın amacı doğrultusunda ve özellikle görüşmelerden elde edilecek verilerin çözümlenmesinde kullanılacak olan eyleyenler modelinin eyleyen ve kiplik unsurları dikkate alınmıştır.

Görüşme soruları hazırlanırken yeniden yapılanma süreci, insan kaynakları, yükseköğretim kurumlarının işlevleri, yükseköğretim kurumlarına yönelik beklentiler ile Bologna sürecinin yükseköğretim kurumlarına etkileri gibi kavramlar çerçevesinde görüşme sorularının teorik perspektif ve literatür ile tutarlılığı göz önünde bulundurularak araştırmanın nitel bölümünün geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için görüşmelerden elde edilen veri seti Greimas'ın Eyleyenler Modeli'nin unsurlarına göre (özellikle de kiplikler kapsamında) çözümlenerek metinler oluşturulmuştur. Modelin eyleyen unsurları düzenlenen metinler içinde kodlamalar yapılarak çözümlenmiş böylece unsurlar arasındaki ilişki şeması belirlenmiştir. Görüşmeler boyunca ve sonrasında elde edilen verilerin kendi içinde ve birbirleri arasındaki tutarlılıkları denetlenmiştir.

Araştırmada Kullanılan Teknikler:

Nitel Verilerin Göstergibilimsel Çözümlemesinde Kullanılan Eyleyenler Modeli ve Modelde Yer Alan Unsurlar (Eyleyenler ve Kiplikler)

Araştırmada katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen görüşme notlarının metinler halinde düzenlenmesinin ardından oluşturulan veri seti, göstergibilimin anlatı (metin) çözümleme stratejilerinden biri olan Eyleyenler Modeli kullanılarak çözümlenmiştir. Göstergelerin toplumsal yönünü ele alarak hem dünyanın insan, hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştıran göstergibilimin, metin çözümlemelerine yönelmesiyle ortaya çıkan modellerinden biri de aynı zamanda yapısal anlambilimin de kurucusu olan A.J.Greimas tarafından 1966 yılında geliştirilen Eyleyenler Modeli (Actantial Model)'dir (Vardar,2002:107).

Anlatı içinde yer alan kişi ve kişileri “eylem”i ile değerlendiren bu modelde eylem alanına giren her öge bir “eyleyen”dir. Eyleyenler, öncelikle anlatıdaki işlevlerinden hareketle belirlenirler, daha sonra durumları (özne, nesne, gönderen, gönderilen, yardımcı, engelleyici) saptanır ve bu durumların değişip değişmediği incelenir. Sonuç olarak anlatıdaki dönüşümler eyleyenler açısından ortaya konur ve anlatının çözümlenmesi çeşitli aşamalar sonunda gerçekleşir. Mantıksal bir ilişki sistemi içerisinde öznenin nesneye ulaşma gayretinin çözümlendiği bu modelde; doğrudan doğruya Özne'nin ulaşmayı amaçladığı ve Gönderen ile Gönderilen ara-

sında bir iletişim birimi olarak konumlanan Nesne çevresinde odaklanır. Özne'nin isteği ise Yardımcı ve Engelleyici'nin (karşı çıkan veya düşman olarak da adlandırılmaktadır) anlatıdaki rollerine göre biçimlenir.

Rifat (2009:74), bu modeldeki kavramları (altı eyleyeni) şöyle açıklamaktadır:

Gönderen: Anlatıyı harekete geçirir. Arayışın Nesne'sini belirler ve eksikliği duyulan bu Nesne'nin bulunması için bir aktörü (Özne'yi) göreve çağırır.

Nesne: Anlatıda aranan eyleyendir. Arayışın konusudur.

Özne: Gönderenin çağrısına uyararak, arayışın konusu olan Nesne'yi bulmakla / ona ulaşmakla görevlendirilen eyleyendir.

Engelleyici: Öznenin arayışını durdurmaya, engellemeye çalışan eyleyendir. Karşıt özne olarak da adlandırılır.

Yardımcı: Öznenin arayışını kolaylaştıran, ona görevini yerine getirmede katkıda bulunan eyleyendir. Özne-Nesne arasındaki iletişimi kolaylaştırır.

Gönderilen: Arayışın konusu olan Nesne'yi Özne'nin arayışı sonunda elde eden eyleyendir.

Gönderen, Özne'nin Nesne'ye ulaşma çabasının sonuçlarından yararlanan olduğu için Özne'yi ödüllendirme ya da başarısızlığı sonucunda cezalandırma yaptırımlarını kullanma gücüne sahiptir.

Eyleyenler, ikili karşıtlıklardan oluşan üç eyleyen grubundan oluşmaktadır. Her bir eyleyen grubu ise aralarındaki ilişki türüne göre üç eksenle tanımlanmaktadır.

Özne (*Subject*) / Nesne (*Object*) : **İstek eksen**

Gönderen (*Sender*) / Gönderilen (*Receiver*) : **İletişim eksen**

Yardımcı (*Helper*) / Engelleyici (*Opponent*) : **Güç eksen**

Kipleşme, özne ile bir başka özne ya da özne ile nesne arasındaki ilişkiyi niteleyen işlem olarak tanımlanmaktadır. Anlatıda eyleyenler arasındaki ilişkiler, kiplikler¹ yardımıyla ortaya konulur. Bir aktörün eyleyen olma durumu kipsel (kipe ilişkin) değerler kazanması ya da kaybetmesine bağlıdır (Adam,1991; akt: Günay,2002:91).

Kipleşme ve kipsel sözceler hakkında sunulan bu bilgilerden hareketle kipsel sözcelerin anlatı içinde yer alan eyleyenlerle ilgili olarak istek, gereklilik, zorunluluk gibi değişik ilişki biçimleri şu şekilde ortaya konulabilir:

1 Kiplik: Konuşmacı ile dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliğidir. Olumlu ya da olumsuz tümce, soru tümcesi, emir ya da dilek tümcesi anlatımlar içinde yer alan başlıca kipliklerdir (Vardar,2002:135).

Özne-Nesne : İstek eksenini : /İstemek/ kipliği (Öznenin, nesneye sahip olmayı yada olmama istemesi.)

Yardımcı-Özne-Engelleyici : Edim (Güç) eksenini: /Muktedir olmak/ kipliği

Gönderen-Gönderilen : İletişim eksenini : /Yapılmasını istemek/ kipliği

Gönderen-Özne arasında ise /yaptırtmak/ kipliği yer alır.

Böylece anlatı içinde kipsel yapılar, öznenin eyleyen olma durumunu belirleyerek, diğer eyleyenlerle etkileşimde bulunmasını sağlar.

Bu çalışmada göstergebilimin eyleyenler modelinden yola çıkılarak katılımcıların insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik yaklaşımları çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda katılımcıların kendilerini ve bu süreçte yer alan diğer aktörleri eyleyenler şemasında hangi eylemlerle tanımladıkları değerlendirilmeye çalışılmış, görüşmelerde kullanılan kiplikler incelenerek eylem-kiplik ilişkisi çerçevesinde yeniden yapılanma sürecinin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar:

Araştırmada lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler ve öğretim üyeleri ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen görüşme metinleri Greimas tarafından geliştirilen “eyleyenler modeli” çerçevesinde çözümlenmiştir. **“Yeniden yapılanma” süreci nesnedir, “insan kaynakları” ise bu sürece ulaşması beklenen öznedir.** Görüşmelerden elde edilen nitel verilerin çözümlenmesi ile bu iki eyleyenin dışında kalan dört eyleyenin ‘kim’ ya da ‘ne’ olarak tanımlandığı incelenmeye çalışılmıştır. Yükseköğretim kurumları bu süreçte hangi işlev ya da işlevleri üstlenmektedir? Yardımcı mı yoksa engelleyici midir? Gönderen yani bu süreci başlatan kimdir/nedir? Bu süreç sonunda özneyi bekleyen yaptırımlar (ödülleri ya da cezalar) var mıdır? Varsa nelerdir? Tüm bu sorular araştırmanın eyleyenler modeli çerçevesinde şekillenirken, görüşmelerde katılımcılara yöneltilen sorular da bu sorulara dayalı olarak geliştirilmiştir.

Modelde yer alan altı eyleyen (gönderen, özne, nesne, gönderilen, yardımcı ve engelleyici) her iki örneklem grubunda ayrı ayrı ele alınmış olsa da elde edilen veriler eyleyenlerin özellikle yeniden yapılanma sürecinde üstlendikleri roller çerçevesinde benzer olarak tanımlandıklarını ortaya koymakla birlikte kullanılan kiplikler açısından farklılıkların olduğu düşünülmektedir.

Görüşme metinlerinin eylem-kiplik ilişkisi çerçevesinde çözümlenmesi altı eyleyene göre şu şekilde sıralanmaktadır:

ÖZNE

Araştırma sorunsalında insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması üzerinde odaklanılmaktadır. Bu nedenle özne “*insan kaynakları*”dır.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Özne

Lisansüstü öğrenim gören öğrencilerle yapılan görüşmelerde araştırma sorunsalının insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevi ve değişimi olduğu paylaşılarak öznenin “insan kaynakları” olduğu belirtilmiştir. Öğrenciler, görüşmelerde insan kaynakları kavramını (n=5) nadiren kullanırken, “nitelikli insan gücü” (n=13) ve “birey / bireyler”(n=7) kavramlarını daha sık ifade etmişlerdir.

Öğrenciler tarafından öznenin tanımlanmasında dikkat çekici bir diğer nokta ise “insan kaynakları” kavramını kullanmış olsun ya da olmasın tüm katılımcıların özne yerine kendilerini ortaya koyarak, görüşlerini bizzat kendi yaşamlarından örnekler vererek “**biz ya da bizler**” olarak ifade etmeleridir. Böylece lisansüstü öğrenci grubunda yapılan görüşmelerde katılımcıların, öznenin bizzat kendisi ve kendisiyle birlikte yükseköğretim öğrencileri olduğu bilinciyle sorulara cevap verdikleri düşünülebilir.

Öğretim Üyelerine Göre Özne

Öğretim üyeleriyle yapılan görüşmelerde özne için çoğunlukla “insan kaynakları” (n=11) kavramı, nadiren de olsa “birey” (n=4) kavramı kullanılmıştır. Bu durum, öğretim üyelerinin referans çerçevelerinin yanı sıra görev yaptıkları akademik birimlerin ve anabilim dallarının alan yazınlarının birbirinden farklı olması ile açıklanabilir.

Öğretim üyelerinin çoğu yeniden yapılanmanın öznesini “insan kaynakları” olarak benimsemişlerdir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken unsur, araştırmanın amacı çerçevesinde tüm katılımcıların özneyi değerlendirirken insan kaynakları (gösterge) kavramı ile lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrencilerini (gösterilen) ifade etmekte olduklarıdır. Yine sekiz öğretim üyesi ise; yeniden yapılanmanın öznesini “**öğrenci**” olduğu kadar; yeniden yapılanan ve yapılandıran rolü nedeniyle “**öğretim üyesi**” olarak da kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

NESNE

Araştırmanın amacı doğrultusunda öznenin yöneldiği, elde etmeye çalıştığı nesne “*yeniden yapılanma*”dır.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Nesne

Lisansüstü öğrencileri hâlihazırda bir işte çalışıyor olsun ya da olmasın, küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan değişimin ve etkilerinin farkındadırlar. Bu etkilerin başında da geçmişte yapılan işler ile bu işle-

rin gerektirdiği niteliklerde meydana gelen değişim görülmektedir. Bilgi ekonomisi adı verilen küresel ekonomik yapıda bireylerin ekonomik gücü, bilgi ve öğrenim düzeyleri ile ölçülür hâle gelmiştir.

İnsan kaynakları için yeniden yapılanma, toplumsal yaşamda varolabilmenin, süreklilik sağlayabilmenin önkoşulu olarak algılanmaktadır. Öğrenciler elbette yalnızca meslek edinme ya da hâlihazırda yapmakta oldukları işlerde daha fazla nitelik kazanmak için değil, aynı zamanda yaşam ideallerini ve projelerini gerçekleştirmek ve kendilerini geliştirmek amacıyla da çeşitli eğitim imkanlarını kullanarak öğrenim görmeye devam etmektedirler. Yalnızca farklı meslek grupları üyelerinin değil, aynı zamanda geleceğin bilim insanı olmaya aday lisansüstü öğrencileri için de yeniden yapılanmanın, değer taşıyan, ulaşılması gereken bir hedef, arayışın konusu olan nesne olduğu görülebilir.

Öğretim Üyelerine Göre Nesne

Öğretim üyeleri, yeniden yapılanmayı özne için ulaşılması gereken ve öznenin de bunun için çaba harcadığı bir değer nesnesi olarak ifade etmektedirler.

Öğretim üyelerinin anlatılarında yeniden yapılanma, “değişim” ile özdeşleştirilirken; hem öğretim üyelerinin sahip oldukları konularının korumanın yanı sıra yükseltebilmelerinde, hem de öğrencilerin sahip olması beklenen yeterliliklerin kazandırılmasında gerekli bir süreçtir.

GÖNDEREN

Veri çözümlemesi sonucunda, insan kaynaklarını yeniden yapılandırmanın gücün genelde “toplum”, özelde ise “Bologna Süreci” olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle toplum, insan kaynaklarını yeniden yapılanma yönünde harekete geçiren nedendir.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Gönderen

Öğrenci anlatılarında göndereni; yüksek lisans öğrencileri (n=17) **toplum** kavramıyla ve “harekete geçiren güç”, “yönlendiren güç” ifadeleri ile doktora öğrencileri (n=8) ise **küreselleşme** kavramıyla ve “başlatan süreç” ifadeleri ile betimlemiştir.

Öğretim Üyelerine Göre Gönderen

Öğrenci anlatılarında olduğu gibi öğretim üyesi anlatılarında da gönderen “toplum”dur. Ancak yedi katılımcı tarafından toplumun yanı sıra “Bologna Süreci” de insan kaynaklarını yeniden yapılanma yönünde harekete geçiren neden olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda yeniden yapılanmayı belirleyen neden/güç (gönderen) olarak toplumun, yeniden yapılanma sürecinde kurumları ve bireyleri harekete geçirerek böylece kendi yapılanmasını da sürdürmekte olduğu düşünülebilir. Yükseköğretim ku-

rumlarının yeniden yapılanmasında ise “Bologna Süreci” doğrudan etkili bir güç olarak tanımlanmaktadır.

GÖNDERİLEN

Araştırmada gönderilen, insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasından yararlanmakta ve insan kaynaklarını (özneyi) eyleminin sonucundaki başarı durumuna göre ödüllendirmekte ya da cezalandırmaktadır.

Araştırmada her iki katılımcı grupta (öğrenci ve öğretim üyesi grubunda) da gönderilen genel olarak gönderenle aynı olup “toplum”dur.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Gönderilen

Yeniden yapılanma sürecinde bireyler, sahip oldukları yeteneklerine yenilerini ekleyerek kendilerini düzenlerken toplumu da yeniden inşa ederler. Lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler, insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasıyla toplumsal bir kalkınmanın gerçekleşebileceğini ve böylece toplumun da bundan fayda sağlayabileceğini düşünmektedirler. Program türüne göre görüşler karşılaştırıldığında yüksek lisans öğrencileri insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasından toplumun yanı sıra bizzat bireylerin ve dolayısıyla da iş yaşamının da fayda sağlayacağı görüşünderken doktora programında öğrenim gören öğrenciler ise toplumla birlikte gönderilen olarak yükseköğretim kurumlarını ifade etmektedirler. Bu durum doktora programındaki öğrencilerin %72’sinin (n=18 kişi) öğrenim görmekte oldukları üniversitelerde aynı zamanda araştırma veya öğretim görevlisi olarak görev yapıyor olmasıyla açıklanabilir.

Öğretim Üyelerine Göre Gönderilen

Öğretim üyelerine göre, toplumun sürekliliği, bugünden geleceği belirleme, şekillendirme gücü nedeniyle, başta eğitim kurumu olmak üzere yükseköğretim kurumlarının niteliğine ve bu kurumlarda verilen eğitimin kalitesine bağlıdır.

Görüşmelerde en sık vurgu yapılan görüş ise eğitimin kalitesinin yanı sıra, bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen araştırma-geliştirme faaliyetlerinin önemi olmuştur. Çünkü yükseköğretim kurumlarının işlevleri arasında öne çıkan temel işlev, bilimsel bilgi üretimi ve üretilen bilginin toplumda paylaşıma açılmasıdır.

İnsan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarındaki görevleri çerçevesinde öğretim üyeleri, inovatif faaliyetleri ile öncelikle kendilerini ve üniversitelerini yeniden yapılandırırken; sunmuş oldukları sosyal fayda ile de topluma yarar sağlamaktadırlar.

YARDIMCI

Eyleyenler arasındaki ilişkide güç ekseninin bir parçası olan yardımcı, öznenin eylemini ve amacını gerçekleştirebilmesi için gerekli yardımları yapan eyleyendir. Özne nesnesine ulaşmaya çalışırken öznenin yolunu açan bilgi veya düşünce ile özneye destek olan kişi ya da kişiler yardımcı eyleyen olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yardımcı unsurlar; başta yükseköğretim kurumu olmak üzere, aile ve bilişim teknolojileridir.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Yardımcı

Her iki üniversitede gerçekleştirilen öğrenci görüşmelerinde yardımcı eyleyen, **yükseköğretim kurumu** ve **aile** olarak ikili bir görünüme sahip olsa da yükseköğretim kurumu altında çeşitli aktörlerin bir arada anıldığı görülmektedir:

(1) İhtiyaç duyulan bilgi ve beceri yeterliliğine ulaşılması konusunda lisansüstü eğitim *programı*

(2) Akademik bilginin kazandırılmasının yanı sıra deneyimleriyle de yol gösterici olan ve isteklendirme sağlayan *danışman öğretim üyesi*

(3) Üniversitenin sunmuş olduğu *bilişim teknolojileri ve kütüphane hizmetleri* de diğer yardımcıları olarak nitelendirilmektedir.

Lisans öğrenimi sonrasında katılımcılar ya akademisyen olmak ya da meslek edinmek veya mesleğinde daha iyi bir konum edinmek amacıyla lisansüstü öğrenim görme ihtiyacı duymaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler lisansüstü program türüne göre karşılaştırma yapıldığında araştırmada elde edilen sonuç şöyledir:

Yüksek lisans programı öğrencileri *psiko-sosyal* ve *sosyo-ekonomik* beklentilerle, doktora programı öğrencileri ise bilimsel bakış açısı kazanma isteğinin ve akademik kariyer yapma hedefinin ön planda tutulduğu *araştırma-geliştirme* yeterliliğine sahip olma beklentisiyle lisansüstü öğrenim görmeye devam etmektedirler.

Eğitim süreci bir anlamda öğrenciler ve aileleri için ekonomik bir yatırım olarak değerlendirilmektedir. Hâlihazırda bir işte çalışmayan öğrencilerin eğitim sürecinde karşılamak durumunda oldukları; harç giderleri, barınma – beslenme masrafları, yayın ve dokümanların takip edilmesi gibi çeşitli ihtiyaçlarının gereksinim duydukları maddi destek, aileleri tarafından karşılandığı için bu süreçte **aile** bir diğer önemli yardımcı olarak değerlendirilmektedir.

Öğretim Üyelerine Göre Yardımcı

Öğrenci görüşlerinde paylaşıldığı gibi öğretim üyelerince de insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında “yükseköğretim kurumları” ve “aile” yardımcı eyleyen olarak tanımlanmaktadır.

Öğretim üyeleri arasından altı katılımcı da yeniden yapılanma sürecinde *bilişim teknolojilerinin*, öğrencileri ve kendileri adına gerek zaman, gerekse de emek açısından fayda sağlayıcı özellikleri nedeniyle vazgeçilmez bir yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.

Görüşmelerden elde edilen bir diğer veri ise; öğrenci görüşlerinde de olduğu gibi yeniden yapılanma sürecinde öğretim üyelerinin en önemli yardımcılarının *aileleri* olduğudur. Ancak; ailenin yardımcı eyleyen olarak tanımlanmasında *öğrenci grubundan farklı olarak* öğretim üyeleri ailelerinin, maddi (ekonomik) desteğinden çok, kendilerine sağlanan; inanç, güven, anlayış, sevgi ..vb. gibi olumlu, içten duygularla oluşturulan psikolojik atmosfer ortamının ve desteğinin etkili olduğu düşüncesindedirler.

ENGELLEYİCİ

Yardımcı eyleyenin yanı sıra insan kaynaklarının yeniden yapılanmasını engellemeye çalışan güçler de bulunmaktadır. Bu güçler, insan kaynakları açısından eylemin gerçekleştirilebilmesi için aşılması gereken engeller olarak nitelendirilebilir ki eyleyenler modelinde bu engeller; her türlü varlık, zaman ve insansı (antropomorphic) güçler olarak tanımlanmaktadır.

Lisansüstü Öğrencilerine Göre Engelleyici

Öğrencilerin yeniden yapılanmaları önünde tanımladıkları engeller, çalışma durumlarına göre farklılıklar göstermektedir. Hâlihazırda yükseköğretim kurumu dışında başka bir kurumda çalışan öğrencilerin karşılaştıkları engeller; lisansüstü eğitim çalışmaları (ders, proje, tez, ödev, araştırma, ..vb.gibi) için yeterli zamanı bulamamaları ve çalıştıkları kurumlardaki yöneticiler ve meslektaşları tarafından çalışmalarının gereksiz, önemsiz bulunmasıdır.

Hâlihazırda bir işte çalışmayan yedi öğrenci ise; öğrenim giderlerini karşılamak için gerekli ekonomik kaynağa sahip olmadıklarını, giderlerinin aileleri tarafından karşılandığını ifade etmişlerdir.

Öğrenci görüşleri arasındaki bir diğer farklılık ise lisansüstü eğitimde bulunan aşamaya (ders-tez) bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ders aşamasında bulunan öğrenciler, programdan ve programda görevli öğretim üyelerinin bir kısmının ders işleyiş yönteminden kaynaklanan engelleri ifade ederken, yüksek lisans öğreniminde tez aşamasında bulunan öğrenciler ise; üniversitedeki danışman öğretim üyelerinin hem niceliksel hem de nitelik-

sel yeterliliklerinin öğrenci için taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

Öğrenciler, lisans aşamasından farklı olarak lisansüstü derslerin işlenişinde; aktif olmak, eleştirel düşünebilmek, tartışmak, mümkünse uygulamalar yaparak bilgiyi pratiğe dökmek istemektedirler. Geleneksel yöntemlerle işlenen dersler ise programa yönelik öğrenci beklentilerinin karşılanmasında yetersiz kalmaktadır.

Öğrencilerin lisansüstü öğrenim sürecinde karşılaştıklarını ifade ettikleri olumsuzlukların (engeller), lisansüstü eğitim programının yetersizliğinden ve özellikle tez aşamasında danışman *öğretim üyesi* ile yaşanan iletişim engellerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Görüşme metinlerinden ve çözümlemelerinden hareketle; öğrenci görüşlerine göre yeniden yapılanma sürecinin engelleyici unsurları: Zaman, ekonomik yetersizlikler, lisansüstü eğitim programı, öğretim üyesidir.

Öğretim Üyelerine Göre Engelleyici

Öğretim üyelerine göre; yeniden yapılanma sürecinin engelleyici unsurları, başta gelir yetersizliği olmak üzere, bu engelleyiciye bağlı olarak ortaya çıkan; zaman, akademik kariyer edinme zorlukları ve akademik çalışmaların görev yapılan üniversite tarafından yeterince desteklenmesidir. Öğretim üyeleri ile yapılan görüşmelerin çoğunda, akademisyen gelirlerinin kamuda görev yapan diğer çalışanlara göre yetersiz olduğunun ve yetersizliğin diğer sorunları da (engelleri de) beraberinde getirdiğinin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir.

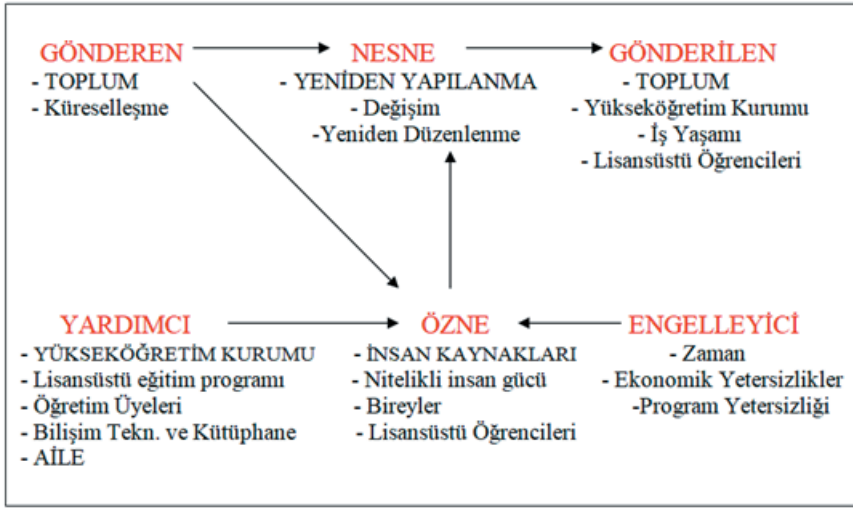
Nitelikli insan gücünün hem kaynağı hem de kullanım alanı olarak yükseköğretim kurumlarının insan kaynakları bakımından yeniden yapılandırılabilmesi için öncelikle gelir anlamında cazibesini yitiren akademisyen ücretlerinin iyileştirilmesi talep edilmektedir.

Öğretim üyelerince ifade edilen bir diğer sorun ise bilimsel araştırmalarla ilgili olup; görüşmecilerin tamamı (n=15) bu konuda görüş bildirmiştir. Tüm katılımcılar, yoğun ders yükü ve akademik çalışmalarının üniversiteleri tarafından yeterince desteklenmeyişi nedenleriyle yeterli sayıda ve nitelikte araştırma ve yayın yapılamadığı görüşünü paylaşmaktadırlar.

Öğretim üyelerinin yeniden yapılanmasındaki engellerden bir diğeri ise, hizmet verilen üniversitedeki olumsuz örgüt iklimidir. Görüşmelerde beş katılımcı, öğretim üyelerinin işbirliğinden ve ortak çalışma kültüründen uzak olduğunu ifade ederken iki katılımcı da anti-demokratik davranışları ve uygulanan yaptırımları belirtmiştir. Görüşmelerde öğretim üyelerince ifade edilen son engelleyici unsur çifti; lisansüstü eğitim programının içerik açısından eksik olması ve programlardaki lisansüstü öğrencilerinin derslerdeki devamsızlık ve katılım yönündeki isteksizlikleridir.

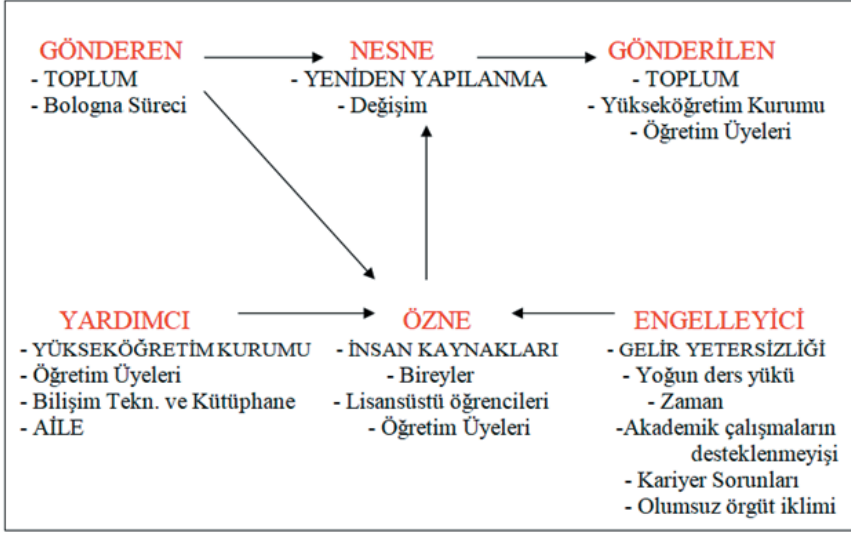
Bu çalışmada gösterebilimin eyleyenler modelinden yola çıkılarak katılımcıların insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik yaklaşımları çözümlenmeye çalışılmıştır. Aşağıda yer verilen iki şemada; öğrencilerin ve öğretim üyelerinin kendilerini ve yeniden yapılanma sürecindeki diğer aktörleri hangi eylemlerle tanımladıkları “eyleyenler şeması” aracılığıyla genel olarak değerlendirilmiştir.

Şema:1 Her İki Üniversitedeki Lisansüstü Öğrenci Görüşmelerinin Modellenmesi

Şema:1'e göre lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler, yeniden yapılanma sürecinin öznesini, insan kaynakları, nitelikli insan gücü, bireyler ve lisansüstü öğrencilerinden biri olarak tanımlamışlardır. Değişim ve yeniden düzenlenme olarak da ifade edilen yeniden yapılanma süreci, öznenin yöneldiği değer nesnesidir. İnsan kaynaklarını yeniden yapılandırmaya yönlendiren güç, toplum ve küreselleşme süreciyken yeniden yapılanmadan yarar sağlayacak olan da yine toplum ve toplumla birlikte yükseköğretim kurumu, iş yaşamı ve lisansüstü öğrencilerinin bizzat kendisidir. Yeniden yapılanmada, başta yükseköğretim kurumu ve aile olmak üzere öğretim üyeleri, lisansüstü eğitim programı, bilişim teknolojileri ve kütüphane de insan kaynaklarına yardımcı olan diğer aktörlerdir. İnsan kaynaklarının yeniden yapılanmasında aşılması gereken engeller ise yeniden yapılanma için ihtiyaç duyulan yeterli zamanın ve ekonomik kaynakların olmayışı ile yükseköğretim kurumlarında uygulanan lisansüstü eğitim programının nitelik açısından insan kaynaklarının beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliğidir.

Şema:2 Her İki Üniversitedeki Öğretim Üyesi Görüşmelerinin Modellenmesi

Şema: 2’ye üniversitelerinin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde görev yapmakta olan öğretim üyeleri yeniden yapılanma sürecinin öznesini, insan kaynakları ve bireyler olarak tanımlarken bu süreçte lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrencileri ile birlikte bizzat kendilerini de hem yeniden yapılanan hem de yapılandıran özne olarak kabul etmektedirler. Öğretim üyeleri, yükseköğretim kurumlarında insan kaynaklarının yapılandırılmasında üstlendikleri roller (eğitim, Ar-Ge faaliyetleri gibi) nedeniyle yeniden yapılanmayı akademisyen olma sorumluluğu olarak kabul etmektedirler. Yeniden yapılanma gerek lisansüstü öğrencilerin yeni bilgi ve becerileri kazanmasında gerekse öğretim üyelerinin akademik yeterliliklerini koruyabilme ve geliştirebilmelerinde başat bir öneme sahiptir. Bu bağlamda öğretim üyeleri, kendilerini ve öğrencilerini de dahil ettikleri insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında belirleyici gücün “toplum” olduğunu; yeniden yapılanmanın yükseköğretim kurumlarında “Bologna Süreci” ile başladığını düşünmektedirler. Bu nedenle yeniden yapılanma sürecinden fayda sağlayacak olan ise öncelikle akademik yeterliliklerini zenginleştiren öğretim üyeleri ve sunmuş oldukları kamu hizmetinde kaliteyi yakalayan yükseköğretim kurumları ile birlikte yine toplum olacaktır. Yeniden yapılanmada ihtiyaç duyulan nitelikli eğitim ortam ve imkanını sunan *yükseköğretim kurumları* ile özellikle psiko-sosyal desteğiyle motivasyon sağlayan *aile* kurumu bu süreçte yardımcı aktörler olarak görülür. Öğretim üyelerine göre; yeniden yapılanma sürecinin engelleyici unsurları başta *gelir yetersizliği* olmak üzere bu engelleyiciye bağlı olarak ortaya çıkan; yoğun ders yükü, akademik çalışmalar için yeterli zamanın olmayışı, akademik çalışmaların görev yapılan üniversite tarafından yeterince des-

teklennmeyişi, akademik kariyer edinmede yaşanan zorluklar ve olumsuz örgüt iklimidir.

Görüşmelerin Eylem-Kiplik İlişkisi Çerçevesinde Çözümlemesi

Öğrenci Açısından Eylem – Kiplik İlişkisinin Çözümlemesi

Lisansüstü öğrencileri ile gerçekleştirilen görüşmeler eylemler ve kiplikler (*isteme/bilme/zorunda olma/muktedir olma*) açısından değerlendirildiğinde; özne bizzat lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrencinin kendisidir. Özne gerek akademik kariyer sahibi olmak, gerekse alanında uzmanlık kazanarak çalışma yaşamında daha verimli olmayı istemektedir (*isteme/*). Ancak bu eylemleri gerçekleştirebilmek için gerekli olan yeterliliklere sahip olmadığı (*/muktedir ol-ma-mak/*) görülür. Öğrenciler (özne) isteklerinin ve bu istekleri için gerekli yeterliliklere sahip olmadıklarının bilincindedirler (*/bilmek/*).

Öğrenciler istek ve beklentilerini karşılamak üzere toplum (gönderen) tarafından yeniden yapılanma (nesne) sürecine yönlendirilirler. Küreselleşme süreciyle birlikte yeniden yapılanan ekonomik yapıda meslekler ve mesleklerin gerektirdiği insan kaynağı profili de değiştiği için öğrenciler toplumda beklentilerini karşılayacak statüleri elde edebilmek için yeniden yapılanmak zorundadırlar (*/zorunda olmak/*). Bu durumda toplum (*gönderen*) – öğrenci (*özne*) arasında */yaptırtmak/* kipliği yer alır. Diğer bir ifadeyle toplum, insan kaynaklarını (öğrenciler) yeniden yapılanmaya yönlendiren güçtür ve yeniden yapılanma yönünde eylemde bulunması için insan kaynaklarını görevlendirir.

Lisansüstü öğrencileri yeniden yapılanmayı gerçekleştirdiği takdirde hem kendi beklenti ve ihtiyaçlarını hem de toplumun yeniden yapılanmasını sağlamış olacaktırlar. Bu aşamada da (Bkz: Şema:1) toplum ve lisansüstü öğrencileri *gönderilen* olarak tanımlanmaktadır.

Öğretim Üyesi Açısından Eylem – Kiplik İlişkisinin Çözümlemesi

Öğretim üyeleri ile gerçekleştirilen görüşmeler eylemler ve kiplikler (*isteme/bilme/zorunda olma/muktedir olma*) açısından değerlendirildiğinde; özne, insan kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın sorunsalını yükseköğretim kurumlarının işlevi oluşturduğu için yeniden yapılandırılan insan kaynakları öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencileri ile birlikte hem yeniden yapılandıran hem de yapılanan konumunda olmalarından dolayı bizzat öğretim üyelerinin kendisidir. Özne gerek akademik

hedeflerine ulaşmak, gerekse akademisyen olma sorumluluğu yerine getirmek istemektedir (*isteme*). Bunun yanı sıra özne eylemlerini (akademik çalışma yapma, eğitim-öğretim faaliyetlerinde yer alma gibi) gerçekleştirebilmek için gerekli olan yeterliliklere ve yeteneklere sahiptir (*muktedir olmak*). Bilimsel çalışmalar ve projeler, akademik yaşamın bir parçasıdır ve öğretim üyelerinin kariyer hedefleri açısından önemlidir. Gerek yükseköğretim kurumlarının gelişmişlik göstergelerinin gerekse yükseköğretim kurumlarında görev yapmakta olan akademisyenlerin akademik yeterliliklerinin inovatif bilimsel çalışmalara dayandırılması ile oluşan akademik rekabet ortamında nicelik ve nitelik açısından yeterli akademik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi zorunluluğu (*zorunda olmak*) ortaya çıkmaktadır. Akademik çalışmaların yanı sıra öğrencilere alternatif öğretim yöntemlerini sunma ve değerlendirme becerilerine sahip olma, bilgi teknolojilerini kullanabilme, öğrencilere iş yaşamının gerektirdiği bilgi ve becerileri kazandırabilme, uluslararası projelere, eğitim programlarına katılma ve bu programlara öğrencileri yönlendirebilme ise öğretim faaliyetlerine ilişkin zorunlulukları oluşturmaktadır.

Öğretim üyeleri (özne) isteklerinin ve bu istekleri için gerekli yeterliliklere sahip olduklarının ve akademik yaşamın getirdiği zorunluluklarının bilincindedirler (*bilmek*).

Öğretim üyeleri istek ve beklentilerini karşılamak üzere toplum başta olmak üzere Bologna süreci (gönderen) tarafından yeniden yapılanma (nesne) sürecine yönlendirilirler. Öğretim üyeleri, Bologna süreciyle birlikte yeniden yapılanan yükseköğretim kurumları ile birlikte akademik yeterlilik ve yetkinliklere sahip olmak için yeniden yapılanmak zorundadırlar (*zorunda olmak*). Bu durumda toplum (gönderen) – öğretim üyesi (özne) arasında /yaptırtmak/ kipliği yer alır. Diğer bir ifadeyle toplum, insan kaynaklarını yeniden yapılanmaya yönlendiren güçtür ve yeniden yapılanma Bologna süreciyle başlamıştır. Bologna süreci, insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında eylemde bulunması için öğretim üyelerini görevlendirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme sürecinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla etkisinin gözlemlendiği alanlardan biri olan yükseköğretim kurumları bu süreçte kaçınılmaz ve karşı durulmaz bir değişim süreci ile karşı karşıyadır. Yükseköğretim kurumları, nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi, bilimsel bilginin üretilmesi ve toplumda paylaşımına açılması işlevleriyle yeniden yapılanma sürecindeki stratejik rolü nedeniyle bu sürecin hem etkileyicisi hem de etkileneni konumunda yer almaktadır.

Bilginin rekabetçi kullanımının ön plana çıktığı bilgi toplumunda yükseköğretim kurumlarının belirleyiciliğinin artması ise bu kurumların

uluslararası ortaklıkları temel alan, esnek, saydam, performans denetimi ve stratejik planlamayla daha etkin ve etkili bilimsel kurumlar olarak yeniden yapılanmalarını gerekli kılmaktadır.

Bilgi üretiminin hızla arttığı günümüzde, bireylerden bilgiden bilgi üretmeleri, ürettikleri bu bilgileri farklı sorunların çözümünde kullanarak problem çözme yeteneğini kazanmaları beklenmektedir. Bu nedenle bilgi toplumunda bireylerin sorgulayan, yaratıcı, yenilikçi ve üretici özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarının işlevlerinden biri olan lisansüstü öğretim de özellikle toplumsal sorunlara yönelik araştırmaların yapılması ve yine toplumun gereksinim duyduğu nitelikli insan kaynağının hazırlanmasında büyük bir önem taşımaktadır.

Lisansüstü öğretim, bilim insanı ve öğretim elemanlarını yetiştirmenin yanı sıra *öğretim ve araştırma bütünlüğü içinde* toplumda ihtiyaç duyulan üretken, toplum sorunlarına duyarlı, yaratıcı niteliklere sahip insan kaynaklarının yetiştirilmesindeki önemli katkısı görülebilmektedir.

Lisansüstü eğitim programları aracılığıyla insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında ise bu programlarda görevli öğretim üyelerinin belirleyici rolü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeniden yapılanma sürecinde, hem etkileyen hem de etkilenen olarak öğretim üyelerinin sunmuş oldukları eğitim-öğretim hizmetlerinin yanı sıra gerçekleştirmiş oldukları akademik çalışmalarıyla Ar-Ge faaliyetlerinde belirleyici olmaları, araştırmada lisansüstü öğrenciler kadar öğretim üyelerinin de diğer bir insan kaynağı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Araştırmada da elde edilen nitel verilere göre öğretim üyeleri, yükseköğretim kurumlarında insan kaynaklarının yapılandırılmasında üstlendikleri roller (eğitim, Ar-Ge faaliyetleri gibi) nedeniyle yeniden yapılanmayı, akademisyen olma sorumluluğu olarak kabul etmektedirler. Yeniden yapılanma, gerek lisansüstü öğrencilerinin yeni bilgi ve becerileri kazanmasında, gerekse öğretim üyelerinin akademik yeterliliklerini koruyabilme ve geliştirebilmelerinde başat bir öneme sahiptir. Bu bağlamda öğretim üyeleri, kendilerini ve öğrencilerini de dahil ettikleri insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında belirleyici gücün “toplum” olduğunu; yeniden yapılanmanın yükseköğretim kurumlarında “Bologna Süreci” ile başladığını düşünmektedirler. Bu nedenle yeniden yapılanma sürecinden fayda sağlayacak olan ise, öncelikle akademik yeterliliklerini zenginleştiren öğretim üyeleri ve sunmuş oldukları kamu hizmetinde kaliteyi yakalayan yükseköğretim kurumları ile birlikte yine toplum olacaktır.

Yeniden yapılanmada ihtiyaç duyulan nitelikli eğitim ortam ve imkanını sunan *yükseköğretim kurumları* ile özellikle psiko-sosyal desteğiyle motivasyon sağlayan *aile* kurumu bu süreçte yardımcı aktörler olarak görülür. Öğretim üyelerine göre; yeniden yapılanma sürecinin engelleyici

unsurları başta *gelir yetersizliği* olmak üzere bu engelleyiciye bağlı olarak ortaya çıkan, yoğun ders yükü, akademik çalışmalar için yeterli zamanın olmayışı, akademik çalışmaların görev yapılan üniversite tarafından yeterince desteklenmeyişi, akademik kariyer edinmede yaşanan zorluklar ve olumsuz örgüt iklimidir.

Dolayısıyla küreselleşen dünyada, yükseköğretim kurumlarının uluslararası rekabetteki belirleyici rolü nedeniyle Bologna Süreci ile gündeme gelen ve üniversitelerin izlemeleri gereken ölçütlerin hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Avrupa Yükseköğretim Alanı'na katılım için öğretim üyesi ve öğrenci hareketliliğinin sağlanmasının yanı sıra AB projelerine gereken düzeyde ilgi gösterilmesinin, farklı üniversitelerle işbirliği içinde ortak çalışmaların gerçekleştirilmesinin Türkiye'deki üniversitelerin gelişimine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Lisansüstü eğitim programlarında yer verilecek derslerin hazırlanmasında ve işlenişinde günümüzün değişen insan kaynakları profiline yönelik beklenti ve taleplerin göz önüne alınmasının yanı sıra gerek lisansüstü öğrencilerinin gerekse öğretim üyelerinin proje çalışmaları başta olmak üzere uluslar arası bilimsel faaliyetlere ve eğitim programlarına yönlendirilmesi ve bunun için ihtiyaç duyulan maddi desteğin sağlanması beklenilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. M. ve Eraslan, L. (2003). Yeni Eğitim Paradigması ve Türk Eğitim Sisteminde Dönüşüm Gerekliliği, *Millî Eğitim Dergisi*,160. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_ergisi/160/arslan-eraslan.htm
- Çelik, M.Y. (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:32, Cilt:2, s. 57-74, Kütahya.
- Duderstadt, J. J. (2000). *A University for the 21st Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Günay, D. (2007). Yirmibirinci Yüzyılda Üniversite, Çoşkun C. Aktan (Ed.) *Değişim Çağında Yükseköğretim*, s 77-78, İzmir: Yaşar Üniversitesi Yayını.
- Günay, V.D. (2002). Göstergebilim Yazıları, İstanbul: Multilingual.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt D., Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Global Transformations-Politics, Economics and Culture*, Cambridge: Polity Press.<https://www.geog.mcgill.ca/documents/Held%20et%20al%201999.PDF> (Erişim: 12.01.2023)
- Karasar, N. (1994). Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler, 6. Basım, Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kaya, Y.K. (1989). İnsan Yetiştirme Düzenimize Yeni Bir Bakış: Eğitimde Model Arayışı, Ankara: Bilim Yayınları.
- Küçükcan, T. ve Gür, B.S. (2009) Türkiye’de Yükseköğretim Karşılaştırmalı Bir Analiz, 1.Baskı, Ankara: Seta Yayınları.
- Laurillard, D. (2002). Rethinking Teaching for the Knowledge Society, *Educause from Educause Review*, Vol.37, No.1. <https://er.educause.edu/-/media/files/article-downloads/erm0201.pdf> (Erişim: 24.02.2023)
- Nohutçu, A. (2006). Bilgi Toplumunda Yükseköğretim Kurumlarının Yeniden Yapılandırılması ve Yönetimi: Başlıca Eğilimler, Gelişmeler ve Bologna Süreci, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 12.
- Rifat, M. (2009). Göstergebilimin ABC’si, İstanbul: Say Yayınları.
- Scott, P. (2002). Küreselleşme ve Üniversite: 21. Yüzyılın Önündeki Meydan Okumalar, Çev. S. Çiftçi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1). 191–208.
- Taylor, J. & A. Miroiu (2002). Policy-Making, Strategic Planning, and Management of Higher Education, UNESCO-CEPES, Paris. https://www.researchgate.net/publication/44829799_Policy-making_strategic_planning_and_management_of_higher_education#fullTextFileContent
- Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual.

Bölüm 13

JEOTURİZM - TEMEL KAVRAMLAR VE TÜRKİYE'DE JEOTURİZM ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nihat ÇEŞMECİ¹

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği
Bölümü, ORCID: 0000-0003-0736-4133

GİRİŞ

Günümüzde her alanda olduğu gibi turizm alanında da çok hızlı bir dönüşüm söz konusudur. Dünya çapındaki teknolojik gelişmelerin, şehirleşme ve nüfus artışının da tetiklediği bu dönüşümde, doğaya ve doğal ürünlere yönelim artmakta, bunun paralelinde de turistik faaliyetlerde doğa temelli turizm türlerine ilgi giderek artmaktadır. Doğaya yönelişle birlikte, bütün ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyet alanlarında sürdürülebilirlik her zamankinden fazla ön plana çıkmaktadır. Turizm alanında sürdürülebilirliğin sağlanmasında, ülkemiz için de oldukça yeni bir turizm türü olan jeoturizm, değerli bir fırsat olarak görülebilir. Jeoturizm, ağırlıklı olarak cansız doğayı incelemeye dayalı, jeolojik unsurları ve yeryüzü şekillerini konu alan, ancak bütünsel bakış açısıyla canlı doğayı ve kültürü de kapsayan sürdürülebilir bir turizm türüdür. Jeoturizm, turistlerin volkanik ve tektonik süreçler ve bunların sonuçları hakkında bilgi edinebilecekleri, manzaraya dayalı estetik izlenimler oluşturabilecekleri, çevreye bakış açısında yenilik getiren, doğaya dayalı turizm yaklaşımlarının bir alt dalı olarak da ele alınabilecek bir yaklaşımdır.

Türkiye özelinde bakıldığında, ülkemizin jeoturizme yönelik oldukça geniş bir potansiyele ve doğal kaynak çeşitliliğine sahip olduğu ifade edilebilir. Alp-Himalaya dağ kuşağının bir parçası olan ülkemizde, her jeolojik zaman ve hatta her jeolojik devreye ait farklı niteliklerde araziler görülmektedir. Milyonlarca yıl boyunca çok sayıda dağ oluşumu hareketi geçiren Anadolu yarımadası, ayrıca tarihi çağlara kadar devam eden volkanik faaliyetlere de sahne olmuştur. Bu bakımdan ülkemiz, Atalay'ın (1992: 9) da belirttiği gibi, "hem yer hareketleri açısından hem de çeşitli jeolojik zamanlarda oluşmuş volkanik, tortul ve metamorfik kaya gruplarına sahip olup bir jeoloji laboratuvarı ve albümü görünümü arz etmektedir." Tektonik hareketlerin, yani depremlerin sıklıkla görüldüğü ülkemizde, jeoturizm turistlere yönelik değerli bilgilenme imkânı da sunmaktadır. Bu tür felaketlerin tarih boyunca nasıl ve nerelerde yaşandığı, ne tür izler bıraktığı ve bu felaketlere yönelik hangi tedbirlerin alınması gerektiği ile ilgili turistlerin bilinçlendirilmesi, bu turizm türünün temel çıktılarından biri olarak görülebilir.

Jeoturizm konusunda son yıllarda akademik ilgi oldukça artmış durumdadır. Konuya yönelik uluslararası hakemli dergiler yayına başlamış, kongreler gerçekleştirilmiş (Ruban, 2015) ve hatta henüz çok aktif olmasa da Polonya'da Uluslararası Jeoturizm Birliği (IAGt) kurulmuştur (Hose vd., 2011). Dünya genelinde artan bu ilgiye rağmen, Türkiye'de özellikle turizm araştırmacıları tarafından konuya yönelik ilginin sınırlı kaldığı ifade edilebilir. Örneğin, Ruban (2015), jeoturizm ile ilgili yaptığı Scopus veri tabanına dayalı bibliyometrik araştırmasında, 2012-2014 yılları arasında

yayınlanmış 165 makale tespit etmiş ve bu makalelerin yazarlarını ülkeler bazında sınıflandırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre en fazla İtalyan, Brezilyalı, Çinli ve Polonyalı araştırmacıların konuya ilgi gösterdiği belirlenirken, bu araştırmacıların içerisinde sadece bir Türk araştırmacının yer alması, konunun ülkemizde yeterince ilgi görmediğini düşündürmektedir. Bu tespitten yola çıkarak, bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: Birinci amaç, jeoturizm ile ilgili temel kavramları inceleyerek, jeoturizmin günümüz turizmi içerisinde nasıl bir yere sahip olduğunu belirlemektir. Bu amacın yanı sıra, çalışmanın ikinci amacı, Türkiye’de jeoturizm ile ilgili yapılmış olan akademik araştırmaları ele alarak, bu araştırmalarda konu odağı olarak seçilen coğrafi bölgeleri/illeri ve sıklıkla ele alınan konuları tespit ederek, araştırmaların niceliği ve genel özelliklerini belirlemektir. Bu iki amaca dayalı olarak, çalışmanın birinci bölümünde jeoturizmin tanımı, turizm türleri içerisindeki yeri ve jeoturizmin temel kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Türkiye’de jeoturizm alanında yapılmış olan ve sistematik literatür taraması yöntemiyle belirlenmiş araştırmaların özellikleri ve ele aldıkları konulara değinilmiştir.

1. Jeoturizm Tanımı ve Kapsamı

Jeoturizm bir terim olarak oldukça yeni olsa da Hose (2008), faaliyet olarak jeoturizmin kökenin on yedinci yüzyılın sonlarına dayandığını ifade etmektedir. O dönemde, İngiltere’nin farklı bölgelerinde kırsal alanlara giden gezginlerin, kayalık bölgelerin, şelalelerin, tepelerin, göllerin ve farklı yeryüzü şekillerinin görselliğinin yarattığı estetik ve uyumu huşu ve hayranlıkla seyretmek için seyahat ettiklerinden bahsetmektedir (Hose, 2008: 43). Buna rağmen, bilimsel bir terim olarak jeoturizm kavramı, diğer birçok turizm türüne göre oldukça yeni olarak görülmektedir. En basit tanımıyla jeoturizm, jeoloji veya jeomorfoloji ile bir bağlantısı olan turizmdir (Ollier, 2012: 58). Akademik manada ise ilk jeoturizm tanımı 1995 yılında Thomas A. Hose tarafından yapılmıştır (Hose, 2006; Dowling, 2013; Sadry, 2021). Daha önceki araştırmalarında yaptığı tanımlardan da yola çıkarak ve geliştirerek Hose, (1996: 211), jeoturizmi şöyle tanımlamıştır: “Turistlere bir sit alanının jeolojisi ve jeomorfolojisi (Yerbilimlerinin gelişimine katkısı dahil) hakkında, estetik takdir seviyesinin ötesinde, bilgi ve anlayış kazanmalarını sağlamak amacıyla yorumlanarak anlatılması ve bununla birlikte gerekli hizmet olanaklarının sağlanmasıdır”. Bu dar kapsamlı tanımında, jeoturizme katı bir “jeolojik turizm” bakış açısıyla yaklaşılmış ve jeoturizm bir özel ilgi turizmi türü olarak ele alınmıştır. Jeolojik alanlara seyahat eden turistler ise iki farklı kategoriye ayrılmıştır (Hose, 2008: 39): Birincisi, konuda lisans veya lisansüstü eğitim alan ya da araştırma yapan ve araştırmalarının ya da eğitimlerinin gereği olarak seyahat eden turistler ve ikinci kategori ise, jeolojiye (fosiller, mineraller, kayalar

vb.) amatörce veya ileri seviyede ilgi duyan ve hoş bir doğal ortam arayın, bireysel veya grup olarak rekreasyonel amaçlarla seyahat eden turistler.

Bu erken dönem tanım ve turist sınıflandırmasından sonra, çok daha geniş kapsamlı bir tanım, “Amerika Seyahat Endüstrisi Birliği” tarafından yaptırılan bir araştırmanın yazarlarınca kaleme alınmıştır. “Jeoturizm” teriminin bir destinasyonun coğrafi karakterini korumakla ilgili olduğu ve bir yeri diğerinden farklı kılan, doğal ve beşerî özelliklerin tümünü kapsadığını ifade eden Stueve, Cook ve Drew (2002), ayrıca jeoturizmin seyahatle ilgili kültürel ve çevresel kaygıların yanı sıra, turizmin topluluklar ve bireysel ekonomileri ile hayat tarzları üzerindeki yerel etkisini de kapsadığını ifade etmişlerdir. Bu tanımın çok genelleyci olduğu ve bu bakış açısının anlamlı bir tanımda olmaması gerektiğini ifade eden Newsome ve Dowling (2006: 23), jeoturizm tanımında jeoloji ve jeomorfolojinin temel bileşenler olduğunu ve bunların jeoturizm faaliyetinin odağını oluşturduğunu belirtmişlerdir. Newsome ve Dowling, (2010: 4) sonraki yıllarda oluşturdukları tanımda “jeoturizmin, özellikle jeoloji ve yeryüzü şekillerine odaklanan, jeolojik alanlara (jeositlere) ziyaretleri, jeoçeşitliliğin korunmasını ve öğrenme yoluyla yer bilimlerinin anlaşılmasını teşvik eden bir doğal alan turizmi olduğunu” belirtmişlerdir.

Pralong (2006: 20) ise jeoturizmi, “yerbilimleri açısından ilginç özellikler taşıyan doğal alanların ve manzaraların eğitsel ve eğlenceli bir şekilde kullanımıyla ortaya çıkan, hayal gücü ve heyecana dayalı” yeni bir turizm biçimi olarak tanımlamıştır. Ayrıca, yazara göre jeoturizm, sürdürülebilir ve doğaya dayalı bir turizm biçimi olan ekoturizmin bir bölümünü oluşturabilir. Jeoturizmin genellikle doğal alanlarda yapılması nedeniyle, bu tür alanların korunmasına da katkı sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle, sadece jeoloji bilimi açısından değil, aynı zamanda doğal, kültürel, ekonomik ve ekolojik potansiyelin de göz önünde bulundurularak turistlere yönelik değerler yaratılması gerektiğini vurgulamıştır (Pralong, 2006: 21).

2011 yılında Portekiz’in Arouca kentinde UNESCO himayesinde düzenlenen Uluslararası Jeoturizm Kongresi’nde, jeoturizm kavramının tanımlanmasının önemi bir kez daha dile getirilmiştir. Konferans sonunda yayınlanan bildirmede, “Jeoturizm, jeolojisi, kültürü, estetiği, mirası ve sakinlerinin refahı göz önünde bulundurularak bir bölgenin kimliğini sürdüren ve geliştiren turizm” olarak tanımlanmıştır (Arouca Declaration, 2011). Bu tanımda da jeoturizmin geniş ve kapsayıcı bir kavram olarak ele alındığı görülmekte, ancak tanımda yer alan “jeoloji” ifadesi, jeoturizmde jeolojinin önemine vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra, bildirmede çok önemli bir hususa da değinilmektedir. Jeolojik miras hakkındaki yorum ve bilgilerin genellikle sıradan halkın kolayca anlayamayacağı ve son derece uzmanlaşmış bir dil kullanılarak sunulduğu belirtilmektedir. Bu bilgilerin

halkın geneli için erişilebilir ve anlaşılır olması, birkaç temel kavramla ve açıklıkla sunulması gerekliliği ifade edilmektedir. Bu bildirge sonrasında, jeoturizm kavramı jeoloji odaklı bir özel ilgi turizmi türü olarak görülmekten büyük ölçüde kurtulmuş, ancak yine de jeolojik mirasın temel çekicilik olarak görüldüğü bir sürdürülebilir turizm çeşidi olarak ele alınmaya başlandığı ifade edilebilir (Dowling ve Newsome, 2018).

Jeoturizme bir turizm türü değil de bir turizm yaklaşımı olarak bakıldığında, çok daha geniş kapsamlı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Boley (2009: 20) jeoturizmi çeşitli sürdürülebilir turizm türlerinden temalar içeren bütünsel bir sürdürülebilir turizm biçimi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Jeolojik (abiyotik) unsurların bulunduğu ortam veya mekanlarda aynı zamanda yabancı bitki ve hayvanların bulunması (biyotik unsurlar) ve bunun yanı sıra, insanların tarih boyunca oluşturduğu kültürel izlerin de olması oldukça yaygın görülebilen bir durumdur. Türkiye’de Kapadokya bölgesi buna çok iyi bir örnek oluşturmaktadır. Jeoturizmde bütünsel bakış açısını benimseyen araştırmacılar, çevreyi tam olarak anlamak ve takdir etmek için, önce jeoloji, yeryüzü şekilleri ve iklim gibi Abiyotik unsurlar hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini savunmakta. Bu unsurlar, belirli ortamda/alanda yaşayan hayvanların ve bitkilerin de büyük ölçüde (Biyotik unsurları) belirleyicisi olduğu görüşündedirler. Ayrıca, çevrenin abiyotik ve biyotik bileşenleri, insanların geçmişte bölgede nasıl yaşadıklarının yanı sıra, günümüzde de orada nasıl yaşadıklarını, yani kültürünü (Culture) belirlemektedirler. Bu ABC yaklaşımı, bütünsel jeoturizm anlayışını (Tablo 1) temsil ederken, jeoturizmin özünü, plaka tektoniği, fosiller, mineraller ve yaşamın evriminden oluşan jeolojik tabanı oluşturmaktadır. Ayrıca, **Form** (yer şekilleri ve peyzaj), **Süreç** (yer şekillerinin nasıl oluştuğu) ve **Zaman** (bu süreçlerin ne zaman ve ne kadar sürdüğü) bileşenleri aracılığıyla jeoturizmde bilgilendirme ve yorumlama yöntemi benimsenmektedir (Dowling 2013; Dowling ve Newsome, 2018).

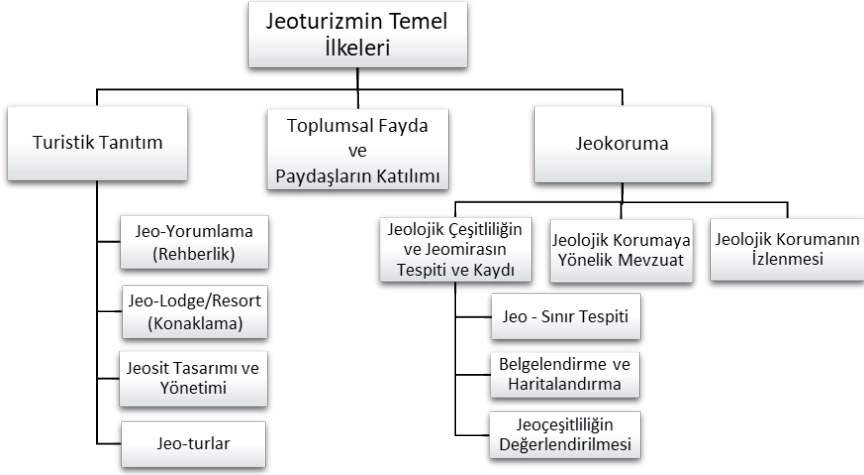
Tablo 1. Jeoturizm kavramının kapsamı (spektrumu)

Çevre Türleri	Abiyotik	Biyotik	Kültürel
	Jeoloji, Yeryüzü Şekilleri ve İklim	Hayvanlar (Fauna) Bitkiler (Flora)	Günümüz ve Geçmişte İnsan
Turizm Türleri	Jeoloji Turizmi İklim Dayalı Turizm (Deniz-Kum-Güneş) Kış/Kayak Turizmi)	Doğaya Dayalı Turizm Vahşi Yaşam Turizmi Ekoturizm Botanik turizmi	Kültür Turizmi Miras Turizmi Yerel Turizm
Jeoturizm	Bir turizm türü olarak ele alındığında jeoturizm daha çok "jeolojik" turizm olarak görülmekte	Bir turizm yaklaşımı olarak alındığında, "jeoloji" temeline sadık kalınarak, bir bölgenin kültürü ve biyotik unsurları hakkında da bilgi içermekte ve çok daha geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır	
Jeoturizm kapsamı (spektrumu)	Bir turizm türü (çeşidi) olarak	← Jeoturizme Bakış Açısı →	Bir turizm yaklaşımı olarak

Kaynak: Dowling ve Newsome (2018: 8)

Ólafsdóttir ve Tverijonaite (2018), yaptıkları araştırmaya dayalı olarak, birçok araştırmacının jeoturizm tanımında jeoloji ve jeokorumaya odaklanılması gerektiği görüşünde hemfikir olduğunu vurgulamaktadır. Newsome ve Dowling (2010) de jeoturizm kavramına geniş bir yaklaşımın, kavramın etkisini azaltabileceğine işaret ederek, dar kapsamlı bir tanımın jeoturizmin amaçlarına ulaşmak için gerekli olan odaklanmış bir stratejinin geliştirilmesine daha çok hizmet edeceğini ifade etmektedirler.

Sadry (2009), jeoturizmi: “genel halk kitlesine yönelik, jeositlerde “abiyotik doğa” özelliklerinin korunması ve yorumlanmasında kültürel konuları da göz önünde bulunduran, turizm endüstrisinin disiplinlerarası bir entegrasyonu ve bilgi temelli bir turizm” olarak tanımlayarak bir ara çözüm bulmaya çalışmıştır. Ayrıca, günümüze daha yakın bir çalışmada Sadry (2021), sürdürülebilir turizmin temel ilkelerinden de esinlenerek ve bunları jeoturizme uyarlayarak, jeoturizmin dört temel ilkesini şöyle sıralamıştır (Şekil 1): birincisi, turistik tanıtım; ikincisi, toplumsal fayda; üçüncüsü, paydaşların katılımı; dördüncüsü ise jeolojik koruma önlemleri. Bir jeoturizm planlama stratejisinin etkili olması için de belirtilen bu dört bileşenin doğru kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

Şekil 1. Jeoturizmin Temel İlkeleri

Kaynak: Sadry (2021: 8).

Dowling, R. (2013: 66) ise jeoturizm için temel olan beş temel ilke sıralamıştır. Bunlardan birincisi, jeolojik temelli olması (yani jeomirasa dayanması); ikincisi sürdürülebilir olması (yani ekonomik olarak uygulanabilir, toplumu güçlendiren ve jeokorumayı teşvik eden); üçüncüsü eğitici olması (coğrafi yorumlama yoluyla bilgilendirme); dördüncü ve beşinci ilkesi ise yerel halka faydalı olması ve turist memnuniyeti yaratmasıdır. Yazar bu ilkelerden ilk üçünün, bir ürünün “jeoturizm” olarak kabul edilmesi için şart iken, son ikisinin, tüm turizm türleri için arzu edilen nitelikte olduğunu ifade etmiştir.

2. Jeoturizmle İlgili Temel Kavramlar

2.1. Jeokoruma (Geoconservation)

UNESCO'nun 1972 yılında kabul ettiği Uluslararası Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Dünya Miras Listesi'nin oluşturulması ve uygulanması, büyük yankı ve ilgi görmesine rağmen, doğal tahribatı önlemekte yeterli olamamıştır. Ayrıca, bu sözleşmede yer alan önlemlerin çoğu kültürel ve biyolojik varlıkları ve sulak alanları korumaya odaklı olduğu için jeolojik oluşumları kapsamamıştır. Bu durum sözleşmenin imzalandığı tarihten yaklaşık olarak yirmi yıl sonra bir bildirge ile değişmiştir. Digne Bildirgesi, 1991 yılında 30'dan fazla ülkenin yer bilimcilerinin giderek artan çevre tahribatına karşı bir ayaklanması olarak görülebilir (Kazancı, Şaroğlu ve Suludere, 2015). Bildirgenin jeolojik koruma için dünya çapında bir temel oluşturduğu ifade edilebilir. Bildirgede, dünyanın inorganik (abiyotik unsurlar) kısmının da yenilenemez ve ikame edilemez

olduğu için acilen korunmaya ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. Bazı özel kayaçların, fosillerin, minerallerin, tortul dizilimlerin, jeolojik yapıların, dokuların ve benzer oluşumların yeryüzünün tarihi hakkında belge niteliği taşıdığına altı çizilerek “jeolojik sit alanı – jeosit” ve “jeolojik miras” kavramları ilk kez dile getirilmiştir (Erikstad, 2008; Koçan, 2013; Kazancı vd., 2015).

Burek ve Prosser (2008: 2) jeokoruma kavramını şöyle tanımlamışlardır: “jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, süreçleri, alanları ve örnekleri korumak ve geliştirmek amacıyla yapılan tüm eylemler”. Yazarlar ayrıca jeokorumanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinin korunacak özelliğin, sürecin, alanın veya örneklerin iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine bağlı olduğundan, korumanın genellikle tanıtım ve farkındalık yaratma faaliyetlerini de kapsadığını belirtmişlerdir.

2.2. Jeolojik Çeşitlilik veya Jeoçeşitlilik

Jeokoruma için yeni fikirler ve stratejiler büyük ölçüde uluslararası iş birliği sayesinde desteklenerek gelişmiştir. Önemli bir eğilim, biyolojik korumaya paralel bir isimlendirme getirme girişimidir. Çeşitlilik, jeokoruma nitelik tespiti ve korunacak alan seçimi için temel bir değerlendirme kriteri olarak uzun zamandır kullanılmaktadır, ancak biyolojik çeşitlilik teriminin yükselişi ve politik düzeydeki önemi, bu terime paralel bir isimlendirme eğilimini arttırmıştır (Erikstad, 2008). Kısacası, jeolojik çeşitlilik kavramı, biyolojik çeşitlilik kavramından ilham alınarak türetilmiş bir kavramdır. Biyolojik çeşitlilik “Kara, deniz ve diğer su ekosistemlerinde yaşayan ve bunların parçası olduğu ekolojik bütünlükler de dahil olmak üzere, türler arasında, türlerin kendi içinde (alt türler) ve ekosistemler arasındaki çeşitlilik” olarak tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 1992; Çeşmecı, 2021). Bu tanımın jeolojiye uyarlanmış hali ise şöyledir: “Münferit bir jeositte, jeoparkta veya Milli Park gibi geniş bir alanda, jeolojik unsurlar ya da yer şekillerindeki çeşitliliğin derecesidir” (Ollier, 2012: 59). Çok fazla çeşitliliğin iyi olduğuna dair bir değer yargısı var gibi görünüyor. Biyolojik çeşitliliğin azaltılması kötü bir şey olarak görülüyor ve bazıları biyolojik çeşitliliği ekosistemlerin sağlığının bir ölçüsü olarak görüyor. Kaya türlerinde veya yer şekillerinde zengin bir çeşitliliğin, daha azına sahip olandan daha üstün olduğu varsayılmaktadır.

2.3. Jeomiras veya Jeolojik Miras

Jeomiras terimi jeolojik mirastan evrimleşmiştir (tıpkı jeoçeşitlilik gibi). Geçmişten aktarılan veya gelenek tarafından aktarılan bir şey anlamına gelen “miras” kelimesine jeolojik nitelikte olduğunu belirten “jeo” ön eki eklenmiştir. Geçmişten miras alınacak ve geleceğe aktarılabilecek değerli bir şey olduğu fikrini vermektedir. Jeokoruma ise, daha önce bahsedildi-

ği gibi, değerli ve önemli olan jeomiras alanlarının korunmasına yönelik sürdürülen eylemlerdir (Brocx ve Semeniuk, 2007). Kazancı, Erdem ve Erturaç (2017), Bir ülkedeki jeolojik miras potansiyelinin tescilli alanlar (jeositlerin sayısı) ile orantılı olduğunu ifade etmektedirler. Türkiye’de korunması arzu edilen değerler olarak kültür varlıklarının öne çıktığını ancak, doğal koruma alanlarının ülke büyüklüğü ve jeolojik zenginliği ile orantılı olmadığını vurgulamaktadırlar. 1999 yılında Ankara’da kurulmuş olan Jeolojik Mirası Koruma Derneği’nin verilerine göre 2015 yılı itibarıyla Türkiye’de 815 jeosit bulunmaktadır (Kazancı vd., 2017).

2.4. Jeosit ve Jeopark

Türk Dil Kurumu (t.y.) sözlüğünde “sit” kelimesi: “Tarih öncesinden günümüze kadar değişik çağların ve uygarlıkların kültür değerlerini temsil eden eser veya kalıntı” olarak açıklanmaktadır. Jeolojik sit veya jeosit (geosite/geotop) ise, özel jeolojik ve jeomorfolojik öneme sahip sit olarak tanımlanabilir (Migoñ ve Pijet-Migoñ, 2017: 511). Jeositler yer bilimleri için olduğu kadar, jeoturizm için de kilit alanlardır. Reynard (2004: 440), jeositi “yeryüzünün, katı, cansız bölümünün (jeosferin) tarihinin anlaşılabilmesi için özel bir önem taşıyan parçası” olarak tasvir ederek, “insan algısı veya kullanımı nedeniyle bilimsel, kültürel/tarihi, estetik ve/veya sosyo-ekonomik bir değer kazanmış jeolojik veya jeomorfolojik unsur” olarak tanımlamıştır. Daha teknik olsa da çok daha açıklayıcı ve ayrıntılı bir tanımla jeosit: “Yerkabuğunun oluşumu veya evrimi sırasında bir olayı, dizilimi, jeolojik yapıyı, doku tipini, oluşumunu veya evrimini gösteren kaya-mineral-fosil topluluğu, bazı durumlarda görsel güzelliği olan doğal bir varlığın bilimsel bir belgesidir (Wimbledon, 1996; Kazancı vd., 2015: 260; Kocalar, 2020: 181).

Jeositler daha çok bilim adamları tarafından bilinir ve her zaman halkın ziyaretine açık olmayabilir. Bir jeosit veya birkaç jeositi bir arada barındıran bir alanın önemli bir jeolojik miras olduğunu vurgulamak ve önemini, bilinirliğini ve değerini arttırmak için jeopark kavramı ortaya çıkmıştır. Jeoparklar bilgi kaynağı, turizm, rekreasyon ve eğitim alanı ve ayrıca jeoloji ile ilgili bilimsel araştırmalara da ev sahipliği yapan alanlar olarak tanımlanabilir.

Jeoparklar, jeolojik miras için farkındalık yaratmada önemli bir potansiyele sahip alanlardır ve bu nedenle günümüzde jeokorumada öne çıkan temel yenilik olarak görülmektedirler (Erikstad, 2008; Farsani, Coelho ve Costa, 2014). Jeoparklar, özellikle jeoturizm ve konuya yönelik bilgi alışverişinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dünyada küresel jeopark ağları da ortaya çıkmıştır. Avrupa Jeopark Ağı (EGN) ve Asya Pasifik Jeopark Ağı (APGN) gibi ağlar, fikirlerin, deneyimlerin ve en iyi uygulamaların alışverişini kolaylaştırarak, hedeflerini gerçekleştirmek için

birbirlerini desteklemektedirler. Bu ağlar ayrıca doğal, jeolojik ve kültürel mirasın korunması, eğitim ve jeoturizm yoluyla yerel ekonomilerin geliştirilmesine de büyük katkı sağlamaktadırlar (Farsani vd., 2014). Jeoturizm geliştirilirken, jeoparkların kurulması, özellikle kırsal bölgelerde yeni iş fırsatları, yeni ekonomik faaliyetler ve ek gelir kaynakları oluşturmaktadır (Farsani, Coelho, ve Costa, 2011). Jeoturizme olan ilginin artması nedeniyle ve küresel olarak jeoturizmin büyümesini teşvik etmek için, 2015 yılında UGGp - UNESCO Küresel Jeoparklar ağı kurulmuştur (Thomas, 2016). 2021 yılı itibarıyla 46 ülkeden 177 jeopark bu ağda yer almaktadır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, t.y.) ve bu sayının hızla artması muhtemel. Bununla birlikte, Türkiye’de sadece bir UNESCO Küresel Jeoparkı bulunmakta, o da Manisa’daki Kula-Salihli Jeoparkıdır. Ankara’daki Kızılcahamam-Çamlıdere Jeoparkı, geniş bir alana yayılmış ve turizme açık 23 jeosit barındırır da (Aşılıoğlu, 2021) henüz Küresel jeoparklar ağına katılamamıştır. Türkiye’de örneğin Nevşehir - Kapadokya’da (Ardıç Yetiş, 2022), Bitlis – Nemrut Dağı’nda (Toktaş, 2022), Zonguldak’ta (Yılmaz, 2022) ve bunlar gibi daha bir çok alanda jeopark kurulmasına ilişkin çalışmalar devam etmektedir.

3. Türkiye’de Jeoturizm Konusunu Ele Alan Araştırmalar

Çalışmanın bu bölümünde, ikinci amacımız olan, Türkiye’de jeoturizm ile ilgili yapılmış araştırmaları ele alarak, bu araştırmalarda konu odağı olarak seçilen coğrafi bölgeleri/illeri ve sıklıkla ele alınan konuları tespit etmek ve bunların niceliği ve genel özelliklerini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen sistematik literatür taramasına yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

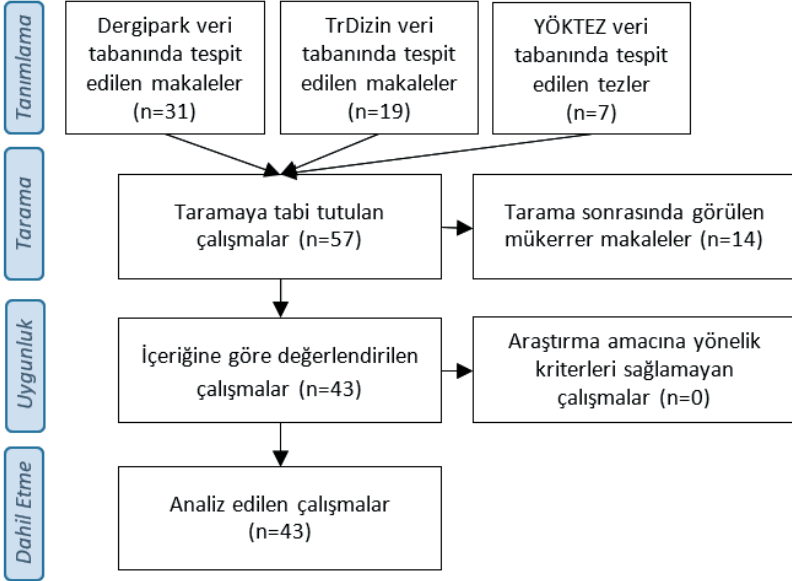
Çalışmada açıklayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi veya diğer bir deyişle belge incelemesi (Gürbüz ve Şahin, 2018: 430) gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci temel amacını gerçekleştirmek için, tespit edilen araştırmalar şu alt araştırma soruları (değerlendirme kriterleri) çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

- Araştırmalar, türlerine göre (tez / makale) nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Makalelerin en sık yayınlandığı dergiler hangileridir?
- Araştırmalar, yayınlanma yıllarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Araştırmaların odağındaki jeoturizm alanlarının illere göre dağılımı nasıldır?

- Araştırmaların odağındaki jeoturizm alanlarının coğrafi bölgelere göre dağılımı nasıldır?
- Araştırmaların ele aldıkları temel jeoturizm konuları nasıl bir dağılım göstermektedir?

İncelenecek bilimsel yayınların tespitinde PRISMA modelinde tarif edilen sürece sadık kalınmıştır. PRISMA modeli sistematik literatür incelemeleri, derleme ve meta-analiz araştırmalarında (Moher vd., 2009) sıklıkla kullanılan bir süreç raporlama modelidir. Bu araştırmada ele alınan ve incelenen makale ve tezlerin tespitinde izlenen sürece yönelik açıklama özeti Şekil 1.'de görülebilmektedir. Sürece yönelik detaylar takip eden kısımda paylaşılmaktadır.

Şekil 2. *İncelemeye Tabi Tutulacak Çalışmaların Belirlenme Süreci*

Kaynak: PRISMA modeline (Moher vd., 2009) dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de bilimsel araştırmaların dizinlendiği, tarandığı ve yaygın olarak kullanılan bilimsel yayın platformları TrDizin ve Dergipark veri tabanları ile lisansüstü tezlerin tarandığı YÖKTEZ veri tabanında, 30 Ocak 2023 tarihinde tarama gerçekleştirilmiştir. TrDizin veri tabanında “geotourism” ve “jeoturizm” anahtar kelimeleriyle yapılan arama sonucunda 19 makale tespit edilmiştir. Dergipark dizininde aynı anahtar kelimelerle yapılan taramada ise 31 makale tespit edilmiştir. Ayrıca, aynı anahtar kelimelerle bir de YÖKTEZ veri tabanında arama yapılmış ve 7 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Arama sırasında İngilizce “geotourism” ve Türkçe

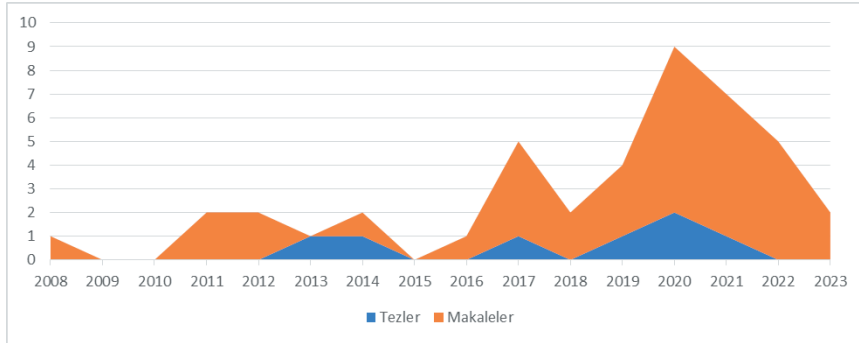
“jeoturizm” anahtar kelimeleri dışında herhangi bir sınırlandırma kriteri kullanılmamıştır. Ulaşılabilen bütün araştırmaların künyeleri bir araştırma formuna kaydedilmiş ve tespit edilen araştırmalar arasındaki mükerrer araştırmalar (n=14) elenerek analiz dışı bırakılmıştır. Bu süreç sonrasında analize elverişli toplam 36 makale ve 7 tez belirlenerek analize tabi tutulmuştur.

3.2. Araştırma Bulguları

Gerçekleştirilen sistematik literatür taraması neticesinde jeoturizm ile ilgili toplam 43 araştırmaya ulaşılmıştır. Bunlardan 36’sı makale (%83,7) ve 7’si lisansüstü tez (%16,3) olarak hazırlanmış çalışmalardır. Tespit edilen 7 lisansüstü tezdten birinin doktora tezi, diğer 6’sının ise yüksek lisans tezi olduğu belirlenmiştir. İki yüksek lisans tezi, turizm alanında (biri Turizm İşletmeciliği ABD, diğeri Turizm Yönetimi ABD), ikisi peyzaj mimarlığı, diğeri ikisi coğrafya alanında ve biri de jeoloji mühendisliği alanında gerçekleştirilmiştir.

Belirlenen araştırmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında (Grafik 1), jeoturizmle ilgili ilk makalenin 2008 yılında yayınlandığı, ilk tezin ise 2013 yılında tamamlandığı görülmektedir. Jeoturizmle ilgili en fazla araştırmanın yayınlandığı yılın ise 2020 yılı olduğu (2 tez ve 7 makale) ve son iki yıldır konuyla ilgili araştırma sayısında bir düşüş eğilimi olduğu ifade edilebilir.

Grafik 1. Jeoturizmle İlgili Tez ve Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 2. Araştırmaların Odağındaki Jeoturizm Alanlarının Coğrafi Bölgelere ve İllere Göre Dağılımı

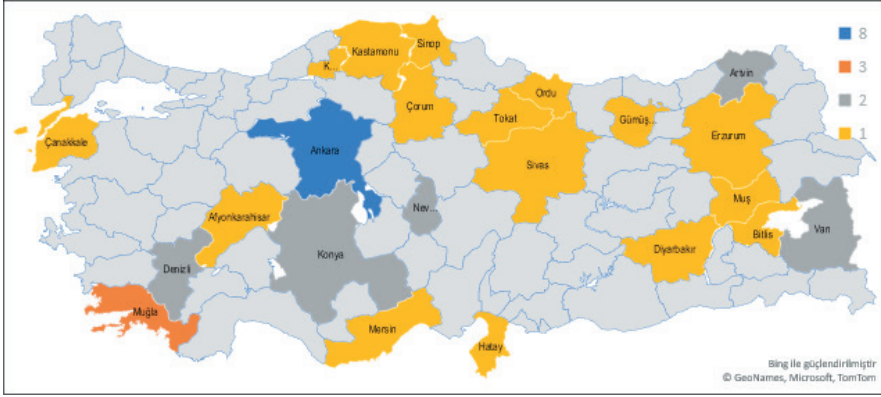
Coğrafi Bölge	İller	Tez Sayısı	Makale Sayısı	Toplam	Yüzde %	Bölgelere Göre Toplam Sayı	Yüzde %
İç Anadolu Bölgesi	Ankara	2	6	8	22	14	37,8
	Konya	1	1	2	5,3		
	Nevşehir		2	2	5,3		
	Çorum		1	1	2,7		
	Sivas		1	1	2,7		
Karadeniz Bölgesi	Artvin	1*	1	2	5,3	8	21,6
	Gümüşhane		1	1	2,7		
	Karabük		1	1	2,7		
	Kastamonu		1	1	2,7		
	Ordu		1	1	2,7		
	Tokat		1	1	2,7		
	Sinop		1	1	2,7		
Ege Bölgesi	Muğla	1	2	3	8,2	6	16,2
	Denizli		2	2	5,3		
	Afyonkarahisar		1	1	2,7		
Doğu Anadolu Bölgesi	Van	2		2	5,3	5	13,5
	Bitlis		1	1	2,7		
	Erzurum	1*		1	2,7		
	Muş		1	1	2,7		
Akdeniz Bölgesi	Hatay		1	1	2,7	2	5,4
	Mersin		1	1	2,7		
Marmara Bölgesi	Çanakkale		1	1	2,7	1	2,7
Güneydoğu And. Bölgesi	Diyarbakır		1	1	2,7	1	2,7
Toplam Analiz Edilen		8*	29	36	100	37*	100
Analiz edilen araştırmaların tespit edilen toplam araştırmalar içerisindeki oranı							83,7
Türkiye Coğrafyası Dışında Alanlara Yönelik			1	1			16,3
Teorik / Kavramsal Araştırmalar			6	6	-	-	
Genel Toplam		7	36	43			100

*İncelenen tezlerden biri iki coğrafi bölge ve iki farklı ili kapsamaktadır.

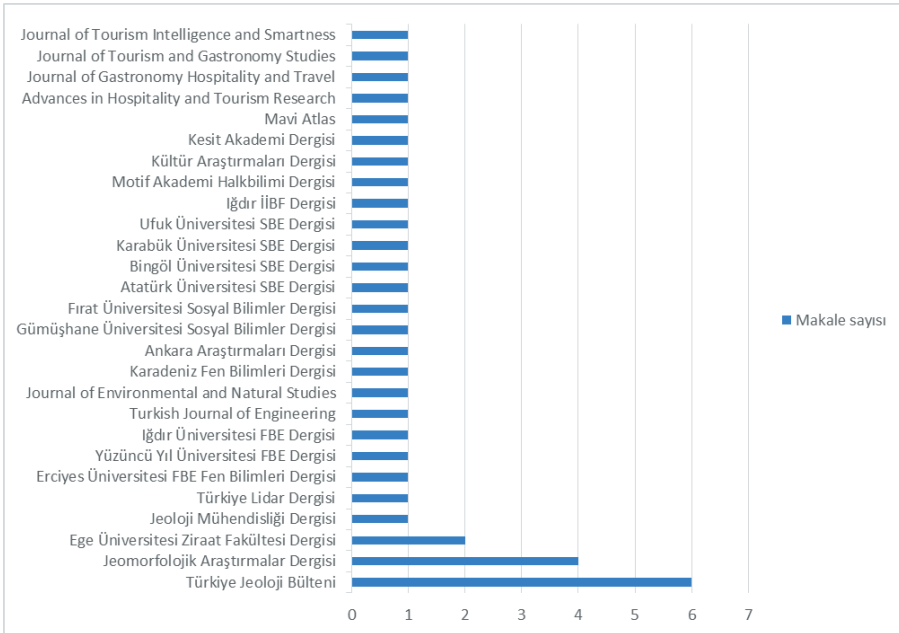
Analiz sonuçlarına göre (Tablo 2), jeoturizmle ilgili araştırmaların en fazla İç Anadolu (%37,8), Karadeniz (%21,6), Ege (%16,2) ve Doğu Anadolu (%13,5) Bölgeleri'nde odaklandığı görülmektedir. Araştırma alanı olarak en az tercih edilen coğrafi bölgelerimiz ise Akdeniz (%5,4), Marmara (%2,7) ve Güneydoğu Anadolu (%2,7) Bölgeleri olarak belirlenmiştir.

Araştırmaların odaklandığı alanlara iller bazında bakıldığında, jeoturizmle ilgili araştırmaların en fazla Ankara iline yönelik (%22) gerçekleştirildiği görülmekte. Ankara'nın yanı sıra, Muğla (%8,2), Konya (%5,4), Nevşehir (%5,4), Artvin (%5,4), Denizli (%5,4) ve Van (%5,4) illerine yönelik yapılan araştırma sayısı da 1'den fazladır (Grafik 2).

Grafik 2. Araştırmaların Odağındaki Jeoturizm Alanlarının İllere Göre Dağılımı

Grafik 3. Türkiye’de Jeoturizm Konulu Makalelerin Yayınlandıkları Dergilere Göre Dağılımı

Jeoturizm ile ilgili tespit edilen makaleler (n=36) en sık “Türkiye Jeoloji Bülteni” (%16,7’si) ve “Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi’nde” (%11,1’i) yayınlanmıştır (Grafik 3). Bununla birlikte üniversitelerin fen bilimleri ve sosyal bilimler dergileri de konuyla ilgili makalelerin yayınlanması için sıklıkla tercih edilmiştir. Makalelerin sadece 4’ü (%11,1’i) turizm alanında yayın yapan dergilerde yer almaktadır. Makalelerden bazılarının halkbilimi ve kültür araştırmaları dergilerinde yayınlanmış olduğu da dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Araştırmaların Ele Aldıkları Temel Konulara Göre Dağılımı

Ele Alınan Temel Konular	Makale	Tez	Toplam	Yüzde %
Bölgenin jeoturizm potansiyelini belirlemeye veya mevcut durumu değerlendirmeye yönelik araştırmalar	21	4	25	58,1
Sürdürülebilir Kalkınma aracı olarak Jeoturizm (Yerel Topluluklar ve Paydaşlar ön planda)	2	2	4	9,3
Jeopark alanı Planlama ve Peyzaj düzenleme	3	1	4	9,3
Jeomiras ve Jeomirasın Korunması	4		4	9,3
Teknikler/Modeller/Yöntemler	3		3	7
Jeorota/Jeogüzergah Önerileri	2		2	4,6
Jeo-Turistler (kavramsal)	1		1	2,4
Toplam	36	7	43	100

Tablo 3’te jeoturizmle ilgili araştırmalarda ağırlıklı olarak ele alınan konuların dağılımı gösterilmiştir. Araştırmaların neredeyse %60’ının, incelenen bölgenin/alanın jeoturizm açısından potansiyelini belirlemeye ya da jeoturizmde mevcut durumu değerlendirmeye yönelik araştırmalar olduğu belirlenmiştir. Jeoturizmi sürdürülebilir kalkınma aracı olarak ele alan ve/veya yerel toplulukların ya da paydaşların jeoturizme bakış açısını ele alan araştırmaların oran %9,3 olarak tespit edilmiştir. Jeoparkların planlanması ve peyzaj düzenlemesi ile ilgili araştırmaların (%9,3) da oldukça yaygın olduğu ifade edilebilir. Ayrıca jeolojik miras ve jeolojik mirasın korunmasıyla ilgili araştırmalar da aynı orandadır (%9,3). Jeorota/Jeogüzergah önerilerine dayalı araştırma sayısı az görünse de (%4,6), bazı potansiyel belirlemeye yönelik olan araştırmalarda da bu tür önerilere yer verilmiştir. Turistlere yönelik araştırmaların neredeyse hiç olmadığı, tespit edilen bir araştırmanın (%2,4) ise yabancı bir yazara ait çeviri bir makaledir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada son yıllarda jeoturizm konusunda giderek artan bir ilgi ve araştırma yoğunluğu görülmektedir (Ólafsdóttir ve Tverijonaite; 2018; Herrera-Franco vd., 2020;). Bu çalışmanın temel tespitlerinden biri, dünyadaki bu trendi destekler biçimde, 2008-2020 yılları arasında Türkiye’de

de jeoturizm ile ilgili araştırmaların sayısında istikrarlı bir artış olduğu yönündedir. Ancak, son iki yıldır, konuya yönelik yapılan araştırmaların sayısında bir düşüş olduğu da göz ardı edilmemelidir. Diğer önemli bir tespit ise, Türkiye’de yapılan jeoturizm araştırmaların odaklandığı coğrafi bölgeler ve illerin belirlenmesidir. Araştırmaların en fazla İç Anadolu (%37,8), Karadeniz (%21,6), Ege (%16,2) ve Doğu Anadolu (%13,5) Bölgeleri’nde odaklandığı belirlenmiştir. İç Anadolu Bölgesi jeoçeşitlilik açısından ön plana çıkan bir bölgemiz. Volkanik yeryüzü şekilleri açısından zengin olduğu kadar, karstik yeryüzü şekillerine ve fosillere de ev sahipliği yapmaktadır. İller bazında ise, Ankara ili en fazla araştırmaya konu olan il olarak belirlenmiştir. Bu durumun temel nedeni, Ankara’da bulunan Kızılcahamam-Çamlıdere Jeoparkı ve burada yürütölen Jeoturizm Projesi’nin oldukça eski olması (Koçan, 2013) ve neredeyse her alandan (turizm, coğrafya, jeoloji, planlama, peyzaj mimarlığı vb.) araştırmacılar için zengin bir bilimsel çalışma alanı olarak görülmesi olabilir. Manisa iline yönelik bir jeoturizm araştırmasına rastlanmamış olması oldukça şaşırtıcıdır. Bu ilde bulunan Türkiye’nin ilk ve tek UNESCO küresel jeoparkı turistlerce de oldukça fazla ziyaret edilmekte ve özellikle turizm araştırmaları için değerli bir alan olarak görölebilir.

İncelenen jeoturizm konulu makalelerin çoğunlukla yerbilimleri ve coğrafya dergilerinde yayınlandığı belirlenmiştir. Turizmle ilgili dergilere rağbet edilmemiş olması, jeoturizm konusunun ağırlıklı olarak jeoloji ve coğrafya alanından araştırmacıların ilgisini çektiğini göstermekte ve turizm alanından konuya ilgi duyan araştırmacı sayısının henüz çok az olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, turizm eğitiminde coğrafi ve jeolojik terim ve bilgi kullanımına yönelik bir altyapının oluşturulmamış olmasına da dayandırılabilir. Turizmde çekicilik unsurları temel iki kategoride ele alınmaktadır: doğal ve insan yapısı (sosyo-kültürel) çekicilikler. İnsan yapısı çekiciliklerin ve kültürel mirasın bir destinasyon için önemli olduğu kadar, doğal mirasın bir parçası olan jeolojik mirasın da önemli bir çekicilik unsuru olduğunu tekrar vurgulamakta fayda bulunmaktadır.

Türkiye’de jeoturizm konusuna yönelik incelenen araştırmalara baktığında, diğer önemli bir bulgu da araştırmaların çoğunlukla (%58) belirli bir coğrafi alanın veya jeolojik oluşumun jeoturizm açısından potansiyelinin belirlenmesine ve jeoturizm amaçlı değerlendirilmesine yönelik araştırmalar olduğudur. Ólafsdóttir ve Tverijonaite (2018) tarafından gerçekleştirilen sistematik literatür taramasında incelenen 256 makalenin % 46,1’inin benzer bir şekilde, bir alanın potansiyelinin jeoturizm açısından tespitine yönelik olduğu saptanmıştır. Herrera-Franco vd., (2020) ise, 848 bilimsel araştırma taradıkları çalışmalarında, farklı olarak, en aktif araştırma alanının jeolojik/ jeomorfolojik miras ve jeoparklar olduğunu belirlemişlerdir.

Ele alınmış araştırmalar arsında, jeoturizmde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, yorumlama konusunda, yani rehberlik ve turistlerin bilgilendirilmesi konusunda yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Newsome, Dowling ve Leung (2012) jeoturizmde kaliteli coğrafi yorumlamaya ihtiyaç olduğunu ve özellikle görselliğin ve peyzajın çok ön planda olmadığı alanlarda turist rehberi eğitimine sahip çalışanların olmasının zaruri olduğunu ifade etmektedirler. Turistlerin doğru bilgiye nasıl erişeceği çoğu durumda bilinmemekte ve bu durum, jeoturizmin gelişiminde sınırlayıcı bir faktör olarak görülmektedir (Newsome, Dowling ve Leung, 2012). Buradan yola çıkarak, Türkiye’deki jeoturizm faaliyetlerinde başarılı olabilmek için, bu konuda yetişmiş uzman turist rehberlerine ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Özellikle konuya ilgi duyan ve bu alanda kendini geliştirmek isteyen turist rehberlerine yönelik rehberlik meslek örgütlerince uzmanlaşma eğitimlerinin verilmesi önerilebilir. Belki şu anda jeoturizm alanında Türkiye’ye yönelik yurtdışından çok yüksek bir talep bulunmamakta, ancak yeni jeoparkların açılmasıyla birlikte, bu talebin katlanarak artabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Jeoturizm konusunda Türkiye’deki sektörel deneyimin ve akademik birikimin henüz oldukça yetersiz olduğu ifade edilebilir. Ancak, turizmin çeşitlendirilmesi ve mekânsal olarak yoğun olan turizm bölgelerinde, turist yoğunluğunun farklı alanlara dağıtılarak aşırı turizmin olumsuz etkilerini azaltabilecek bir potansiyele de sahip olduğu ifade edilebilir. Farklı yeryüzü şekillerinin yapısı (jeomorfolojisi), bu yeryüzü şekillerinin nasıl oluştuğu, kaya türleri ve fosiller konusunda her turistin ilgisi olmayabilir, yine de jeoturizmin öğretici yönü daha özel amaçlarla da kullanılabilir. Sıklıkla depremlerin yaşandığı ülkemizde bu turizm türünün özellikle iç turizm pazarına yönelik yaygınlaştırılması, halkın konuyla ilgili bilinçlenmesine de oldukça büyük katkılar sağlayabilecektir. Deprem, sel gibi farklı doğal felaketlerin ne tür etkileri olabileceği, bu felaketlerde olumsuz etkilerin nasıl azaltılabileceği gibi konular, örnekleriyle birlikte bu tür felaketlerin yaşanmış olduğu alanlarda oluşturulacak noktalarda anlatılabilir. Örneğin Migoñ ve Pijet-Migoñ (2019), araştırmalarında jeoturizmi, tarihte doğal afetlerin yaşanmış olduğu yerlere turistlerin jeoloji perspektifinden bakmalarını sağlayacak bir araç olarak ele almışlardır. Antik çağlardan kalma birçok arkeolojik alanda, depremler ve volkanik patlamalar nedeniyle kapsamlı yıkımların kanıtları görülebilir (Migoñ ve Pijet-Migoñ, 2019), ancak günümüzde bu alanlar doğanın gücü hakkında derslerden ziyade, sadece geçmiş yaşam tarzına, tarihe ve kültüre odaklanılarak incelenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ardıç Yetiş, Ş. (2022) Kapadokya Bölgesi'nin jeoturizm açısından mevcut durumunun belirlenmesi. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 5(2), 702-709.
- Aşılıoğlu, F., (2021). Evaluation of Pelitçik Petrified Forest Landscape Application Project within the framework of UNESCO Global Geoparks and SITES Rating System / Pelitçik Fossil Ormanı Peyzaj Uygulama Projesinin UNESCO Küresel Jeoparkları ve SITES Derecelendirme Sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi, *Journal of Environmental and Natural Studies*, 3(2), 137-167.
- Arouca Declaration. (2011). Arouca Declaration on Geotourism, November 12, 2011 Portugal. <http://www.europeangeoparks.org/?p=223> (Erişim Tarihi: 03.02.2023).
- Atalay, İ. (1992). *Türkiye Coğrafyası* (Genişletilmiş 3. Baskı), Ege Ün. Basımevi, İzmir.
- Birleşmiş Milletler Çevre Programı, UNEP. (1992). Convention on Biological Diversity. Convention Text. <https://www.cbd.int/convention/articles/?a=cbd-02> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Boley, B. B. (2009). Geotourism in the crown of the continent: Developing and testing the geotourism survey instrument (GSI). Unpublished Master Thesis, University of Montana Missoula.
- Brocx, M., & Semeniuk, V. (2007). Geoheritage and geoconservation-history, definition, scope and scale. *Journal of the Royal Society of Western Australia*, 90(2), 53-87.
- Burek, C.V., & Prosser, C.D. (2008). A history of geoconservation: an introduction. In: Burek, C.V., Prosser, C.D. (Eds.), *The History of Geoconservation*. (pp. 1-5). The Geological Society, vol. 300. Special Publications, London.
- Çeşmeci, N., (2021). Ekoturizm ve biyoçeşitlilik. A. Ö. Özgen Çiğdemli (Ed.). *Ekoturizmi Anlamak*. İçinde. (ss. 36-50), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dowling, R. K. (2013). Global geotourism – An emerging form of sustainable tourism. *Czech Journal of Tourism*, 2(2) 59-79.
- Dowling, R. K., & Newsome, D. (2018). Geotourism: Definition, characteristics and international perspectives. In R. K. Dowling & D. Newsome (Eds.), *Handbook of geotourism* (pp. 1-22). Edward Elgar.
- Erikstad, L. (2008). History of geoconservation in Europe. In: Burek, C.V., Prosser, C.D. (Eds.), *The History of Geoconservation*. (pp. 249-256). The Geological Society, vol. 300. Special Publications, London.
- Farsani, N. T., Coelho, C. O., & Costa, C. M. (2011). Geotourism and geoparks as novel strategies for socio-economic development in rural areas. *International Journal of Tourism Research*, 13(1), 68-81.

- Farsani, N. T., Coelho, C. O., & Costa, C. M. (2014). Analysis of network activities in geoparks as geotourism destinations. *International Journal of Tourism Research*, 16(1), 1-10.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Herrera-Franco, G., Montalván-Burbano, N., Carrión-Mero, P., Apolo-Masache, B., & Jaya-Montalvo, M. (2020). Research trends in geotourism: A bibliometric analysis using the Scopus database. *Geosciences*, 10(10), 379.
- Hose, T. A. (2006). Geotourism and interpretation. In: R. K. Dowling and D. Newson (Eds.), *Geotourism* (pp. 221–241). Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann.
- Hose T. A. (1996). Geotourism, or can tourists become casual rock hounds? In: Bennett M. R. (Ed.) *Geology on your doorstep: The role of urban geology in earth heritage conservation*. (pp 207–228). London: The Geological Society.
- Hose, T. A. (2008). Towards a history of geotourism: definitions, antecedents, and the future. Geological Society, London, Special Publications, 300(1), 37-60.
- Hose, T. A., Marković, S. B., Komac, B., & Zorn, M. (2011). Geotourism—a short introduction. *Acta geographica Slovenica*, 51(2), 339-342.
- Hose, T. A., & Vasiljević, D. A. (2012). Defining the nature and purpose of modern geotourism with particular reference to the United Kingdom and South-East Europe. *Geoheritage*, 4, 25-43.
- Kazancı, N., Erdem, N. Ö., & Erturaç, M. K. (2017). Kültürel jeoloji ve jeolojik miras; yerbilimlerinin yeni açılımları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1), 1-16.
- Kazancı, N., Şaroğlu, F. & Suludere, Y. (2015). Geological heritage and framework list of the geosites in Turkey. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 151 (151), 259-268.
- Kocalar, A. C. (2020). Latmos geopark (Beşparmak mountains) with Herakleialatmos antique harbour city and Bafa lake natural park in Turkey. *Turkish Journal of Engineering*, 4 (4), 176-182.
- Koçan, N. (2013). Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Bölgesi Jeolojik Mirasının Koruma Kullanma Potansiyeli. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 13 (1), 36-47.
- Migoń, P., & Pijet-Migoń, E. (2019). Natural disasters, geotourism, and geo-interpretation. *Geoheritage*, 11(2), 629-640.
- Migoń, P., & Pijet-Migoń, E. (2017). Viewpoint geosites-Values, conservation and management issues. *Proceedings of the Geologists' Association*, 128(4), 511-522.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the

- PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.
- Newsome, D., & Dowling, R. K. (2006). The scope and nature of geotourism. In: R. K. Dowling and D. Newsome (Eds.), *Geotourism*. (pp. 31–53). Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann.
- Newsome, D., & Dowling, R. K. (2010). Setting an agenda for geotourism. In: D. Newsome and R. K. Dowling (Eds.), *Geotourism: The tourism of geology and landscape*. (pp. 1-12). Goodfellow Publishers Ltd.
- Newsome, D., Dowling, R.K., & Leung, Y. F. (2012). The nature and management of geotourism: A case study of two established iconic geotourism destinations. *Tourism management perspectives*, 2, 19-27.
- Ólafsdóttir, R., & Tverijonaite, E. (2018). Geotourism: a systematic literature review. *Geosciences*, 8(7), 234.
- Ollier, C. (2012). Problems of geotourism and geodiversity. *Quaestiones Geographicae*, 31(3) 57-61.
- Pralong, J. (2006). Geotourism: A new form of tourism utilising natural landscapes and based on imagination and emotion. *Tourism Review*, 61(3), 20–25.
- Reynard, E. (2004). Geosite. In A. S. Goudie (Ed.), *Encyclopedia of Geomorphology*. vol. 1, (p. 440) London: Routledge.
- Ruban, D. A. (2015). Geotourism - A geographical review of the literature. *Tourism Management Perspectives*, 15, 1-15.
- Sadry B. N. (2009). *Fundamentals of Geotourism: With Special Emphasis on Iran*. Tehran: SAMT Publications.
- Sadry B. N. (2021) The scope and nature of geotourism in the 21st century. In: Sadry B.N. (Ed.) *The Geotourism Industry in the 21st Century: The Origin, Principles, and Futuristic Approach*. (pp. 3–21). Palm Bay: Apple Academic Press.
- Stueve, A. M., Cook, S. D. & Drew, D. (2002). *The Geotourism Study: Phase 1 Executive Summary*. National Geographic Traveller, Travel Industry Association of America.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Sit. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim Tarihi: 18.02.2023, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Thomas, M. F. (2016). New keywords in the geosciences—some conceptual and scientific issues. *Revista do Instituto Geológico (Descontinuada)*, 37(1), 1-12.
- Toktaş, Ş. (2022). Nemrut Jeoparkı'nın UNESCO ağına alınması için arazide çalışma yapıldı. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 19.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/nemrut-jeoparkinin-unesco-agina-alinmasi-icin-arazide-calisma-yapildi-/2752884>.
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu (t.y.). *UNESCO Küresel Jeoparkları*. Erişim Tarihi:19.02. 2023, <https://www.unesco.org.tr/Pages/129/126/UNES->

CO-Küresel-Jeoparkları.

- Wimbledon, W. A. P. (1996). Geosites - a new conservation initiative. *Episodes Journal of International Geoscience*, 19(3), 87-88.
- Yılmaz, G. (2022). Zonguldak Kömür Jeoparkı, UNESCO adayı oldu. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 19.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/zonguldak-komur-jeoparki-unesco-adayi-oldu/2733468>.

Bölüm 14

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMASI ÖRNEĞİ: KARABÜK/OVACIK İLÇESİNDE “YILANCIK OCAĞI”¹

Öznur ÇELİK², Fahri DAĞI³

1 Bu çalışma Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Disiplinlerarası Kültürel Miras ve Miras Alan Yönetimi Anabilim Dalında, Dr. Öğretim Üyesi Fahri DAĞI'nın Danışmanlığında “KARABÜK KADIN SAĞALTICILAR” adlı YÜKSEK Lisans Tezinden üretilmiştir.

2 Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mail: oznur7877@gmail.com., Orcid ID:0000-0001-8142-5526

3 Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, mail: fahridagi@karabuk.edu.tr., Orcid ID:0000-0002-2222-1192

GİRİŞ

Yüzyıllardır tarih sahnesinde yer alan Türkler, çok geniş coğrafyalara yayılarak bu alanlara yerleşmiş, bunun sonucunda birçok milletle, dini inançla ve kültürle temasta bulunmuştur. Farklı topluluklarla temas halinde bulunan Türkler, farklı dinleri ve kültürleri zaman içerisinde benimseyerek kabul etmiştir. Türk kültürünün, tarih serüveninde hangi dinden ya da kültürden ne kadar etkilendiğini tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. Son derece zengin birikime sahip olan Türk kültürü halk hekimliği yöntemleri bakımından da önemli bir birikime ve deneyime sahip olmuştur. Türk halk hekimliğini İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası ve günümüz halk hekimliği olarak değerlendirmek gerekmektedir. İslamiyet'ten önce Türk inancının kamlık geleneği, İslamiyet'ten sonra Türk halk hekimliğinin odak noktası olmuştur. Türklerin Orta Asya göçünden itibaren Anadolu topraklarının pek çok bölgesinde varlığını sürdüren halk hekimliği uygulamaları günümüzde bağımsız olarak etkinliğini devam ettirmektedir.

Müslüman Türklerde de unutulmayan kamlık geleneği, Horasan'a Müslüman olarak geçen Selçuk Oğuzlarının, Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığı üzere kam geleneklerini koruduğu aşikârdır. Örneğin aygır kesip yemek vermek, ağacı kutlu saymak, kurban adağını adak edenin çevresinde dolaştırmak vb. gibi. Selçuk Oğuzların torunları olan Anadolu Türklerinde de eski inanç ve göreneklerin derin izleriyle karşılaşılmalıdır. Uzun ömürlü olması için çocuklara, Yaşar, Durmuş, Dursun, Satılmış gibi isimler vermek, çalılara, kutlu ağaçlara ve türbelere bez parçası bağlamak, albastı (al karası), hastalık dolayısıyla çocuğun adını özel bir törenle değiştirmek vb. gibi adetler günümüze kadar intikal etmiştir (İnan, 2006: 207). Kurşun dökmek tespih çekmek, lohusalık, çocuk bakım usulleri, ölümden sonra lokma tatlısı pişirmek, yağmur duası gibi yaygın olarak Anadolu coğrafyasında devam ettirilen adetler de kam izlerinin devamı niteliğindedir (Yörükan, 2019: 37). Unutulmayan eski Türk geleneklerinden bir diğeri Kamların, kutsal mekân sayılan ölmüş kimselerin mezarlarının ziyaret edilmesi sonucunda şifa bulacağı inancına sahip olmalarıdır. Bu mekânlar zaman içerisinde değişime uğrayarak "*Kutsal Atalar Mezarlığı*" ismini almıştır. Bir Allah dostunun mezarını ziyaret edenlerin hastalıklarına şifa bulacağını, isteklerinin yerine geleceğini düşünerek kurban kesip dua etmesi ve ağaçlara bez bağlanması gibi davranışlar kam geleneğinin izleridir. Günümüzde halen Anadolu'da muska yazma, okuyup üfleme, yel bağlama, vb. usuller hastalıkların sağaltılmasında kullanılan yöntemler arasındadır. Buda İslamiyet'in binlerce yıldır kam geleneklerinin izlerini silip atmadığını gösterir. Türk kültüründe inançlar, tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal gibi olgularla beslenmiş ve zamanla geleneksel kültür haline gelip toplumun kendi istekleri doğrultusunda şekillenerek günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Geleneksel kültür ister şahsi ister sosyal düzeyde olsun önceden beri var olan bir başka ifadeyle önceden oluşan, öğrenilen ve kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülen kültürdür (Diker ve Deniz, 2017: 6). Geleneksel Türk halk hekimliği uygulamaları kendine has metotları barındırmaktadır. Ocakların piri olarak bilinen İslam âleminin Peygamberi Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma (Fatıma, Fadime) adı söylenerek dinsel yöntemle dua okuyarak tedavi etmişlerdir. Ayrıca el verme/el alma yönteminde de *"Benim elim değil Fatma ananın eli"* diyerek kendi soyundan gelene veya isteyen ocak işine inanan kişiye halk hekimliği uygulaması için el verilmiştir. Halk hekimliğinde *"belli bir soydan gelen"* ve *"belli bir soya dayanma"* ocak geleneğinde ana faktördür. *"El verme"* gibi işleme gerek duyulmadan bu soylarda hastaları tedavi etmek mümkündür.

Halk hekimliği uygulamaları genellikle anadan-kızı, babadan-oğula, kan bağı olmaksızın *"el verme"* ritüelleriyle ya da *"usta-çırak"* ilişkilerine bağlı olarak deneyim ve birikimleriyle kuşaktan kuşağa kültür taşıyıcılarıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu uygulamalar genellikle kocakarı yöntemleri ya da batıl inanç olarak görülse de özellikle Anadolu'nun bazı kesimlerinde çeşitli rahatsızlıklara çare bulduğuna inanılan bir alternatif tıp haline gelmiştir. İnsanların sağlıklı yaşam sürdürmek istemesiyle modern tıbbın cevap veremediği durumlarda özellikle nazar değdiği inancıyla ocaklıya başvurulması, kutsal mekanların ziyaret edilmesi, kırık çıkıkçıya gidilmesi gibi davranışlarla ön plana çıkmaktadır.

Ulaşımın zor olduğu, dağlık ve yayla kültürüne sahip yörelerde genellikle geleneksel halk tedavileri uygulandığı görülmektedir. Karabük yöresinde dağlık alana sahip olması nedeniyle halk ilaçlarının sıkça kullanıldığı yerlerden biridir. Modern tıbbın ilerlemesi halinde halk hekimliğinin bugün dahi kullanılmasının birçok nedeni olduğu söylenebilir. Öncelikle anlık müdahaleyi gerektiren durumlarda evde bulunan malzemeyi kullanarak doktora gitmekten kurtulma düşüncesidir. Çünkü kırsal kesimlerde ya da merkeze uzak olma ulaşımın zorluğu gibi nedenlerde geleneksel halk tedavilerini uygulamışlar ve doğru olduğuna inanmışlardır. Günümüzde insanların tedavi yöntemlerine yaklaşımı, hasta olan kişinin yaşadığı sosyal çevreye, ekonomik durumuna, eğitim seviyesine ve yaşına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yörede her ne amaçla olursa olsun yapılan tedavilerin temelinde inanç yatmaktadır. Çeşitli hastalıkların tedavisinde aktif rol oynayan sağaltmacılarla Türkiye'nin hemen hemen her şehrinde karşılaşmak mümkündür.

Çalışma konumuzu oluşturan Ovacık ilçesi Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde Karabük İli sınırları içerisinde yer almaktadır. Karabük il merkezine 47 km uzaklıkta bulunan ilçenin, toplam nüfusu 5.500'dür. Ovacık ilçesinin üç mahallesi ve kırık iki köyü bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekte olan ilçe halkının geçim kaynağı hayvancılık

ve tarımdır (URL-1). Karabük ili ve ilçeleri pek çok kültürel özelliği ve mirası içinde barındırmaktadır. Ovacık ilçesinde okur-yazarlık seviyesinin ve sosyal hareketliliğin düşük olması sebebiyle dışarıya göç yaşansa da gelenek ve görenekleri, doğal güzellikleri özellikle de kültürel birikimin önemli ögesi olan halk hekimliği bakımından oldukça zengindir. Bu çalışmada; Halk hekimliği uygulaması yönünden zengin olan ilçenin “*Yılançık Ocağı*” ile ilgili inanç ve ritüelleri incelenmeye çalışılacaktır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada; Anadolu yöresinde halk hekimliği uygulamasını halen devam ettiren Karabük ili, Ovacık ilçesinin Bürnük köyü doğumlu olan Şerife BATI tespit edilerek kaynak kişi olarak ele alınmıştır. İlk görüşmede, görüşmenin amacı hakkında kaynak kişiye bilgi verilmiştir. Saha çalışmasında araştırmanın sağlam zemine oturtulması için gözlemlerin sayısal olmayan bir biçimde incelenmesi ve yorumlanmasını ifade eden nitel araştırma ve verilerin toplanmasında yapılandırılmamış mülakat/görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Derlemeler doğal ortamda gerçekleştirilmiş, kaynak kişi mümkün olduğunca sıkmadan, sohbet havasında bilgiler toplanmış, bu bilgiler ses kaydına alınarak ve doğal ortamda fotoğrafları çekilerek belgelendirilmiştir. Halk hekimi olan sağaltıcı uyguladığı geleneksel yöntemlerini kendisi de bir halk hekimi olan eşinin halasının el verdiğini daha sonra insanlara yardım etmek amacıyla günümüzde aktif bir şekilde devam ettiğini belirtmektedir.

1. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HALK HEKİMLİĞİ

Türkler Orta Asya'dan getirdikleri kültür unsurlarını ve binlerce yıllık Türk tıbbına dayanan pratikleri barındırır. Türklerin geleneksel hekimlik bilgileri, yaşamış oldukları coğrafyalar kadar ilgi çekici kendi tarihleri kadar ezeldir. Türklerin batıya göçmesiyle birlikte değişik coğrafyalarda farklı yaşam tarzlarının oluşması, artan bitki çeşitliliği ilaç yapımını zenginleştirerek halk hekimliğinin de çeşitlenmesini sağlamıştır (Şentürk, 2019: 26).

Halk hekimliği yöntemleri bakımından Türk dünyasında son derece zengin bir birikim oluşturmuştur. İslam öncesi uygulamaların geneli İslamiyet'ten sonra da devam ettiği için din ve halk hekimliği Türk toplumlarında birbiriyle ilişkili olarak yürümüştür. Örneğin; Kutsal mekânlarda “*çaput bağlamanın*” kam inancının önemli bir ritüeli ve İslamiyet'ten sonra türbelerde halen devam ettiği görülür. Diğer bir örnek ise eski dinlerde kutsal saydıkları kişilerin din adamının mezarını ziyaretgâh haline getirmiş gerek dua etmek amacıyla gerekse dilek dilemek amacıyla ziyaretten vazgeçmemiştir. Birtakım ritüellerle kutsamışlardır. Türk toplumu din değiştirmenin kültürel ve sosyal hayatta çok fazla değişime neden olmadığı

göstererek İslamiyet'ten sonra da birçok kültürel olguyu devam ettirmiştir (Uyar, 2013: 9). İslamiyet'in kabulü ile yeni din içinde kamlığı korumaya çalışan Orta Asya kamları yeni dine çok çabuk adapte olmuşlar fal bakmaya ve kamlığa başlamadan önce Allah'a ve erenlere danışmayı kendilerine bir borç bilmişlerdir. Orta Asya Türkleri kamlığa başlamadan ruhları çağırırken, ilk önce Hz. Peygamber'den, Hz. Eyüp'ten, Hz. Süleyman'dan ve diğer müslüman eren evliyalarından yardım istemişlerdir. Bütün bunların hepsi Türklerin geleneksel hayatında dini itikatlarının yok olmadığını göstermekle beraber şu veya bu şekilde görevlerini tamamladığı anlamına gelmektedir. Geleneksel inançların geriye doğru bir yaşam savaşı içinde olduğu, inancın var olması kültürün sürekliliği bağlamında olduğunu göstermektedir. Eski zamanlarda etkin konumda olan dini olgular ve inanç sistemi; coğrafi, tarihi, ekonomik ve sosyal gibi vb. olguların etkisinde ve kapsamında varlığını sürdürebilmektedir (Bayat, 2010: 54-55-56).

Eski çağlarda her toplumun sağaltıcıları olduğu gibi Türklerde de bu görevi üstlenen sağaltıcılar vardı. Hekim, büyücü, musikişinas, ruh güdücülük gibi özelliklere sahip olduğu düşünülen bu kişiler toplumun en saygın kişilerinden biriydi. Zamanla medeniyetin gelişmesiyle birçok görevi tek bir kişide toplayan “*kam, ozan, baksı,*” gibi adlarla anılan bu şahıslar görevlerinin bir bölümünü başka kimselere devretmişlerdir. Müzik ile ilgilenenlere “*âşık*”, hakanın yanında danışmanlık ve hikâye anlatanlara “*meddah*”, ruh güdücülere “*şeyh, Abdal, veli*”, sihir-büyü ile ilgilenenlere, “*cindar, üfürükçü*”, eğitim görmüş ve üst sınıf insanları sağaltanlara “*tabip, hekim*”, halk sağlığı ile ilgilenenlere de “*ocak*”, “*sımkçı*” gibi adlar almıştır.

Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı “*Türk halkının hakiki doktoru olan ocaklılar, Orta Asya Kamların bugüne ulaşmış şeklidir*” ifadesini kullanmıştır (Öngel, 1997: 10). Anadolu'da olmakla birlikte Türk topluluğunda çeşitli adlarla da günümüze kadar gelen ve folklorumuzun ayrılmaz bir parçası olsa da ocaklar, eski kamların görevini üstlenmiş ve İslamiyet'in etkisiyle hastalık sağaltıcısı olarak görevlerine devam eden ocaklıya dönüşmüştür.

Dağı (2020) “*Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği*” adlı kitabında ve Kumartaşlıoğlu (2012) “*Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*” adlı doktora tezinde halk hekimliği hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. Dağı, tarihi yazılı kaynaklarında halk hekimliği görünümünün incelendiğinde Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügat-it Türk'te, Türk destanları ve halk hikâyelerinde halk hekimliği uygulamalarının göze çarptığını ifade etmektedir. Ayrıca Kumartaşlıoğlu (2012: 241) doktora tezinde halk hekimliği geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan ziyaret ritüellerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu bizlere açıklarken “*Nasıl ocaklılar ocak geleneğinin bir halkası olarak bir takım kural ve kaidelere uyup kendilerine gelen hastaları tedavi ederken geleneğin icap ettirdiği pratikleri uyguluyorlarsa*

hastalarda hem ocaklara gitmeden önce birtakım pratikler yapmakta, hem de tedavileri sırasında bazı kurallara uymaktadır” cümlelerini kullanır. Barlas (2020: 9) ise “*Anadolu Halk Hekimliğinde Geleneksel Ağrı Kesiciler*” adlı çalışmasında Geleneksel halk hekimliğinin uygulamalarını anlayıp anlatabilmek için “*Halk Hekimliği ve Geleneksel Halk Hekimliği*” nin ne olduğunu bilmek gerekir ifadelerini kullanmaktadır.

Halk hekimliği üzerine yapılan birçok saha çalışmasından, edinilen bilgilerden ve Kumartaşlıoğlu’nun bahsettiği ziyaret ritüellerinden de destek alarak hastaların sağaltımı sırasında yapmış oldukları birtakım pratikler ve uymaları gereken bazı ritüeller şu şekilde özetlenebilir. Hastaların gidebilecekleri birden fazla ocak var ise hangi ocağa gideceği (yörede bıçak bırakma) gibi birtakım yöntemlerle tespit edilebilmektedir. Hastanın ocağa giderken abdestli gitmesi, ocağın şifa verici olduğuna inanması, ocaklının verdiği emleri kullanması önem arz etmektedir. Ayrıca ocaklının verdiği diyete uyulması, ocaklı evinde verilen ikramların yenilmesi-içilmesi ve hastanın ocaklıya hediye veya para vermesi sık karşılaşılan durumlardır. Ocakların ziyaret ettikleri gün ve vakitlerde gitmek uyulması gereken pratiklerdendir. Aslında genel hatlarıyla incelediğinde Dünya mitolojilerinde ve Türk mitolojisinde simgeciliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Türk mitolojisi ve kültürleriyle ilgili simgecilik kamlık ile karışmış eski Türk kozmolojisidir.

Halk hekimliği kavramı; Nesilden nesile aktarılarak halk hekimliğinin doğmasına ve süregelmesine neden olan hastalıklardan korunma ve hastalıkların iyileştirilmesinde yaşanan bazı olaylar ve bu olaylar sonucunda kazanılan deneyim ve bilgi birikimlerin yanı sıra, dinsel-büyüsel yorumlar günümüze kadar gelmiştir. Halk hekimliği sağlık ve hastalıklar hakkında tutum, davranış ve inanç şeklinde ifade edilebildiği gibi bazı antropologlar tarafından toplumların inanç, gelenekler ve değer sistemleri ile ilgili tıbbi uygulamalar “*ev tedavisi*” olarak ifade edilebilmektedir. Hastalık tutunda, kısırlığa kadar dışardan veya gerçek dışı varlıkların neden olduğu cin peri gibi, insanlardan gelebilecek kötü etkilere, türlü sakatlıklara kadar kavramı kapsamaktadır (Türkdoğan 1991 akt. Şar, 2005: 131).

Türk İslam metinlerinde halk hekimliği incelendiğinde, Türklerde halk hekimliğinin terimleri ve geleneksel sağaltımın varlığına rastlamak mümkündür.

Balasağunlu Yusuf Has Hacıp “*Kutadgu Bilig*”de kamları tabipler (otacılar) ile bir tutmuş, Kamların insan topluluğu için yararlı adamlar olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlar hakkında şöyle der: “*Otacılardan sonra afsuncular gelir. Yel şeytan (yek) hastalıklarımı bunlar tedavi ederler. Bunlara karışmak (katılmak) yel, şeytan dokunanları bunlara okutmak gerekir*” (İnan, 2006: 72-73). İlk Türk İslami eser olan “*Kutadgu Bilig*” de

tabip yerine “*emci*” ilaç yerine de “*em*” denilmektedir.

Divan-ü Lügat-it Türk'te: ilaç (em, ot); Atasagun, eczacı, ilaç yapan adam, hekim (emci, otacı); hastalık (kem, ig); hasta (talganlığ, talgançil deyimi halk hekimliğinde; kişinin sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra, nazar değmesinden, sükel); hasta (igle, kemle, argın); katran-, karta-, em semle-, yinet (iyileştir-, tedavi et-) terimleri kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli yerlerde “*em*” kelimesi ilaç manasında kullanılmaktadır (Dağı, 2020: 53). Eski Türklerde “*hekim*” sözcüğünün karşılığı olarak “*otacı*” kullanılır. Kelimenin kökü olan “*ot*” ise hem bitki hem de ilaç anlamına gelir. Uygurlar döneminde otacılar “*yarayı kesmek, yarayı temizce yıkamak, kan almak, sulu ilaç içirmek, ilaçla ovalamak*” tedavilerini uygulamışlardır (Dağı, 2020: 49-50).

Halk hekimleri, tedavi yöntemlerinden elde ettikleri sağlık bilgilerini bir sonraki nesile kuşaktan kuşağa aktararak bilgi birikimiyle günümüze kadar getirmiştir. Hastalıkları sağaltarak varlığını koruyup bugüne kadar gelen ocaklık geleneği halk arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Anadolu'da her hastalığın bir ocağı bulunmakta ve yöreden yöreye tedavi yöntemleri çeşitlilik göstermektedir.

2. KADIN-YILAN-AĞAÇ

Kadın, ağaç ve yılan ilişkisi hemen hemen tüm toplumda görülen evrensel bir ilişkidir ve derin bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Sümerlerde sağlık tanrısı olarak karşımıza çıkan yılan, sağaltma yetisini tüm toplumlarda korumayı başarmıştır. Tüm ilkel halklar ağacın, yılanın ve kadının yenilenme fonksiyonlarından onların kutsal olduğuna inanmışlardır.

Ağaç, köklerinin yeraltında olması gövdesinin yaşadığımız dünyada ve dallarının göğe ulaşan ile tüm eski toplumlarda olduğu gibi eski Türklerde de kutsal kabul edilmiştir (Ergun, 2012: 98). Türkler arasında Tanrısal varlık olarak kabul edilen ağaç, doğurganlık, bereket, zürriyet, cinsiyet, canlılık, ebedi yenilenme gibi özellikleriyle kadınla özdeşleştirilmiştir.

Evrensel bir üçlü olan ağaç, yılan ve kadın, ilk Türk yaşamının ve kültürünün ana yaratıcısı ve aktarıcıları olan kadınlar doğurganlık özelliğinin olması sebebiyle yaratılış mitlerinde kadın, yılan ve ağaç ilişkilendirilmiştir. Yılan, eski çağlardan beri birçok kültürün mitolojisinde yer alan, toprak altında ve toprak üzerinde yaşayan eril bir güç olarak düşünülür. Vücudunda zehir barındırarak ölümcül sonuçlara yer açan yılan, panzehrini bedeninde barındırmasıyla tıbbın sembolüdür. Yakındoğu'nun ilk medeniyetlerinden itibaren kutsallaştırılmış hayvanlar arasında yer alan yılan, Gılgamış destanında ölümsüzlük otunu çalarak ölümsüzlüğe ulaşması, Hint mitolojisinde sonsuz döngüyü, annenin yaratan yok eden ve gücü temsil eder. Yılan, Sümer mitolojisinde sağlık tanrıçası, Yunan ve Roma mitolo-

jisinde ise şifa veren ve tedavi eden özelliklerini sergilemektedir. Yılanın, baharda gömlek değiştirmesi gibi deri değiştirmesi yeteneği ve gençliğini yenilemesi ölümsüzlük kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Türk mitolojisinde yüz yaşına gelen yılanlar dönüşüme uğrayarak Ahi-Evran ismini alır. Su, ağaç ve yılan birbiriyle bağlantı kurulmuş unsurlardan biri olmasıyla beraber, yılan-kadın-ay arasında Türk mitolojisinde üçleme vardır. Ay her ay kendini yeniler ve kadınlarda kendini yeniler yılan ise yılda bir kez kendini yenileyerek ortak noktaya kavuşmuştur. Dünya mitolojisinde yılan birçok özellikleriyle öne çıkan zıtlıkları içinde barındıran, düalist bir yapıya sahip olan varlıktır.

Mitolojide ağacın (hayat ağacı) doğurganlıkla ilgili sembol olduğunu, bitki dalları ve kadının üreme organlarının bulunduğu bölge arasında ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Bitki dalı-ağaç simgeleriyle yılan arasında yakın bir bağlantının olduğunu savunur. Çünkü bu iki sembolü de kadın doğurganlığı ile bağlantılı bulur (Ateş 2012'den akt. Sivri ve Akbaba, 2018: s. 55). Ana rahmi simgesel olarak içi oyuk ağaçlara benzetilmektedir. Böylelikle ağacın kadın gibi doğurgan olabileceğine dair inanç artmaktadır. Türk topluluklarında ve Yakutlarda erkeğin büyük göğüsleri olan dişil ağaç tarafından beslendiğine inanırlar. Bayat ağacı (hayat ağacını) Mitolojik Ana'nın simgelerinden biri olarak kabul eder (Bayat, 2012: s. 38).

Meşe ve çam ağaçlarının özellikleri düşünüldüğünde yaz-kış yapraklarını dökmemesi, dayanıklı ve uzun ömürlü olması sebebiyle farklı kültürlerde ölümsüzlük kavramını oluşturmuştur. Eski Türk kültüründe ağaç kutsal sayılmış birçok ağaca kutsallık atfedilmiş, kötü iyeleri kovma ve sağaltma törenlerinde tedavi amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca kamların ritüellerinde kullandığı davulun ana malzemesi de ağaç olmuştur.

Sonbaharda yapraklarını döken ağaç, ilkbaharda tekrar açar. Sonbaharda yeraltına çekilip ilk baharda yeniden doğduğuna inanılan ve sürekli yenilenen yılan ile her ay yenilenen kadın arasında bağlantı olduğuna inanmışlardır. *“Kadınla yılan arasındaki ilişki çok anlamlı ve çeşitlidir, ama hiçbir biçimde yalnızca basite indirgenmiş bir cinsellik simgecilikle açıklanamazlar. Yılanların temsil ettiği pek çok anlam vardır ve bu özelliklerinin en önemlileri arasında “yenilenme” özelliği kabul edilir. Yılan “dönüşen” bir hayvandır. Gressman, Havva'nın Fenikelilerin eski yeraltı tanrıçası olduğunu ve yılanla kişileştirildiğini söyler. Bazı Akdeniz tanrıalarının da ellerinde yılanlarla (Arkadyalı, Artemis, Hekate, Persephone vb.) ya da yılanlardan oluşan saçlarla temsil edildiklerini görüyoruz. (Gorgo'lar, Erinys'ler vb). Orta Avrupa'daki bazı batıl inanışlara göre, eğer ayın etkisinde kalmış (yani adet döneminde) bir kadının saçlarını kazır ve bunları gömerseniz saçlar yılanla dönüşür.”* (Eliade, 2003: 178-179).

Yılan karanlığı, gücü, yaratılışı, ölümsüzlüğü, temsil etmekte, şifa veren ve tedavi eden özelliklerini sergileyen ölümsüzlüğü temsil eden yılan ve hayat ağacı birçok kültürde birlikte anılmıştır (Cambell, 1992: 383-384).

Türk mitolojisinde yılanın “Akbuğa, Abra, Büke, Badraç, Ev iyesi, Ejder, Yılan, Ker Arba, Ker Yutpa, Şahmaran, Maran, Yuha, Yutba” gibi isimlerle anıldığı tespit edilir. Ebre “evren”, Abran “devasa yeraltı yılanı”, Badraç “yedi başlı ejder”, Büke “yılana benzeyen dev sürüngen/kanatlı ejderha”, Akbuğa “hekimlerin koruyucusu, tıp tanrısı” olarak kabul edilir (Durbilmez ve Tekin, 2020: 309).

Yılan kam inancının en eski simgelerindendir. Ruhlarla ve tanrılarla iletişim kuran, ölüleri diriltten, gelecekte haber veren kamların aynı zamanda hastalığın kaynağını bulup tedavi eden ve hastalıkları iyileştiren tarafı vardır. Kamların giydikleri manyak adlı elbiseleriyle ve yanlarında buldukları özel nesnelere olan davul ve tokmaklarıyla bu tedaviyi pekiştirirler. Manyak adlı elbiselerinin üzerindeki kutsal hayvan olan yılan figürleri veya yılan adı verilen şeritlerin sarkması, davulunda ve kam başlığında yılan figürünün bulunması bir bağın olduğunu göstermektedir.

Kam seanslarının yürümesi için vazgeçilmez ögesi olan bu nesnelere arasında davul, kam törenlerinde birinci planda oynar. Çünkü “Davulun kasnağı, Evren ağacından yapılmış olduğu için, kam davulunu çalmakta, sihirli bir şekilde bu ağacın yanına “Dünyanın merkezine” fırlatılmış olur; bu sayede göğe çıkarılabilir.” Kamların törenlik ağaçlar (evrensel ağaç), kam davulu ve gökyüzüne çıkış arasında sıkı bir bağ vardır. Davulun çemberi bile insanı aşan iradeye bağlıdır (Eliade, 2018: 222-223). Kamların izlerini ve imgelerini ayrıntılı olarak tasvir etmek ve sembollerini burada yorumlamak imkansızdır diyebiliriz.

2.1. Karabük Halk Hekimliği Uygulamasında Yılcık Ocağı Tedavisi

Sağaltma yöntemini yılan kafası iskeleti ve ağaç külü ile yapıldığını anlatan kaynak kişi vücudun çeşitli yerlerinde oluşan şişkinlik, kabarma, kızarıklık gibi ödem ve deri hastalıklarının tedavisi için başvurulduğunu belirtmektedir. Ocaklı hastalığın tedavi ritüelinde ilk önce ateşten yararlanmıştır. Ateşin ve suyun koruyucu, temizleyici ve arındırıcı özelliğinden dolayı meşe ve çam odunlarını yakıp küllerini suya atar. Hasta ocaklının evinde banyo yapar. Sağaltıcı, Yılan kafası iskeletini vücudundaki hastalıklı bölgeye sürmesini ister. Hasta odun küllerini üzerine döker ve iç çamaşırını ters giyer. Ocaklının asıl amacı hastanın çamaşırını ters giydirerek kötü ruhları kovmaktır. Ocaklılar hastalıkları sağaltım merasimlerinde ağacı ve yılanı iyileştirici tedavi edici özelliklerinden dolayı halk hekimliğinde tedavi amaçlı kullanmışlardır. Ayrıca ocaklı tedavinin olumlu sonuç

vermesi için de hastaya perhiz vermiştir.

1934 Bürnük köyü doğumlu olan Şerife BATI, gençlik yıllarında eşinin halasından el alarak başladığı “Yılanlık Ocağı” tedavisi ile ilgili bizlere aşağıdaki bilgileri aktarmıştır:

“Vücudun herhangi bir yerinde yara, kızarıklık, şişlik ve kaşıntı olan kişinin banyo-yıkama yapılarak tedavi edilmesi amaçlanmaktadır. Ocakta meşe ve çam odunları yakılarak su ısıtılır. Isıtılan bu sudan bir maşrapa alınarak içerisine ocaktan alınan meşe ya da çam ağacının küllü dökülür. Küllü su hastanın vücudundan aşağıya dökülerek hastaya yılan kafası iskeletini yara olan yere sürmesi istenir. Hastanın üzerine odun külleri dökülerek, iç çamaşırını ters giymesi gerektiği ve üç gün boyunca banyo yapmaması gerektiği söylenir. Ocak evinde ikram edilen yiyeceklerin yenilmesi ya da hastanın evden ayrılırken ikram edilen bir parça ekmeği yemesi telkin edilir. Bir süreliğine acılı ve baharatlı yiyeceklerin yenmemesi gerektiği söylenerek tedavi sonlandırılır. Rahmetli halasının vasiyetiyle, Yılan ocağı tedavisinin hane dışından kimseyle paylaşılmayacağını ifade eden Şerife BATI bu tedavi yöntemini yaklaşık 60 yıldır uyguladığını söylemektedir.”

Fotoğraf.1. Ocaklı Şerife BATI

Fotoğraf.2. Yılanbaşı iskeleti ve yılanlık taşları

Bu derleme esnasında dikkati çeken birçok etken bulunmaktadır. Türk mitolojisi ve Türk folklorunun alt yapısını oluşturan halk bilimi açısından sağaltmayı gerçekleştiren halk hekiminin öncelikle el alması “ocaklı” olması gerekir. Hastalığın olması için kişinin vücudunda gözle görülen rahatsızlığın olması veya nazar değmesi, sağaltma sırasında kullanılan malzemeler ve tedavi esnasında gerçekleşen uygulamaların kökeninin hangi döneme ait olduğuna dikkat edilmelidir. Halk hekimi modern tıbbın yetersiz kaldığı durumlarda hastanın inancı doğrultusunda bu tedaviyi gerçekleştirmektedir. “Yılanlık Ocağı” hastalığının oluşabilmesi için öncelikle kişinin rahatsızlanması gerekir. Hastanın tedavisinin uygulanmasında

dinsel yöntemlere başvurulması, yılanbaşı iskeleti, ağaç külü ve yılanlık taşları gibi nesnelere kutsal gücünden yararlanarak tabunun bu uygulamalarda görülmesi ve üç sayısının tedavi esnasında defalarca tekrarlanmış olması gibi folklorik unsurlardan biri olan bu uygulamalar Türk mitolojisinde ve kültüründe çok önemli yere sahip olduğunun göstergesidir.

Halk kültüründe önemli bir yere sahip olan üç sayısı, Türk mitolojisine göre kâinatın üç bölümden oluşması, semadan üç elma düşmesi, üçler, yediler, kırklar inancı, günün sabah/öğle/akşam olması, masalarda erkek evladın veya üçüncü kızın şanslı olması, belirli formüllerin üç katlı tekrarlanması hem büyüsel hem dinsel rol oynar. Buna benzer birçok örnek üç sayısının kullanım yerlerinden bazılarını göstermektedir (Schimmel, 2000: 91-93).

Sağaltma esnasında uygulanan dinsel yöntemin nedeni ise nazar değdiği düşüncesidir. İslami inanç içinde Hz. Muhammed'in nazarlık, mavi boncuk ya da benzeri şeyleri takmak yahut batıl pratikler uygulamanın Allah'a şirk koşmak olduğunu, bu sebeple bunları takan kişiden nazarlık koparmanın köle azat etmek kadar sevap olduğu bilgisi hadis kitaplarında yer almaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in uyumadan evvel İhlâs-ı Şerif, Nas suresi ve Felâk suresini okuduğu, çeşitli dualar yaptığı bilinmektedir (Erbuğa, 1983: 635). Türk İslam tarihinde atalar kültü ve kamlık geleneği, İslamiyet'ten sonra veli (pir) kültürüne dönüşmüştür. Ocaklılar sağaltma sonunda "*Fadime Anamızın Eli*" figürünü sembolize ederek Fatma Anayı aracı tutarak tedaviyi sonlandırmaktadırlar.

SONUÇ

Türk toplumunda önemli bir sosyal kurum olan sağaltma ocakları, yüzyıllardır Türk halkının sağlık merkezi olarak işlev görmüş ve bu kurumların birçok hastaya şifa kaynağı olduğuna inanılmıştır. Anadolu'nun her kasabasında bucağında bir sağaltma ocağı vardır. Bu ocakların çoğunluğu kadınlardır. Çeşitli bitkisel, madensel, hayvansal dinsel/büyüsel yöntemler bu sağaltma uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. Yılanlık ocağında da evrensel ve mitolojik bir varlık olan yılan kadın şifacı ile birlikte sağaltmanın temel unsuru haline gelmiştir. Hemen hemen tüm toplumlarda uzun yaşamayı, ölümsüzlüğü, yeniden doğumu ve yenilenmeyi temsil eden yılan Anadolu halkı tarafından bir sağaltma unsuru olarak kullanılmıştır. Anadolu'da yüz yaşına gelen yılan "*evren*" olur ve ölümsüzlüğe ulaşır. Mitolojik olarak kadın ve yılan arasında güçlü bir bağ olduğu tüm mitolojik araştırmalarda ortaya konmuştur. Türk mitolojisinde ocağın, kadının ve çocukların koruyucusu olan "*Umay, Umay Ana*" ve İslamiyet'te "*Fatma Ana*" motifine bürünerek ocaklı kadınların piri haline dönüşmüştür. Böylece eski toplumlarda sürekli kendini yenileyen, doğum yapan kadın ebedi yenilenmenin bir temsilcisi olarak algılanmıştır. Kadın

ve yılan sürekli yenilenme bağlamında asırlardır sağaltmanın temsilcisi ve uygulayıcıları olarak karşımıza çıkar.

Halk hekimleri tedavi yöntemlerinden elde ettikleri sağlık bilgilerini, bir sonraki nesile kuşaktan kuşağa aktararak bilgi birikimiyle günümüze kadar getirmiştir. Ocaklık geleneği de halk arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Asırlardır deneyim ve birikimle geleneksel bilgilerin öğrenilmesi ve toplumun kültürel değerlerine ait bu tedavi yöntemlerinin aktarılmasında kadının rolü büyüktür.

Türklerin İslamiyet'ten önceki hayatlarında önemli bir yere sahip olan bazı inanış ve değerler, İslamiyet'in kabulüyle etkisini yitirmiş olsa da bugün halk hekimliği uygulamalarında bu inanışlara rastlamak mümkündür. İslamiyet'ten sonra yeni değerler ve normlar kazanan halk hekimliği uygulamaları eski Türk inancı ile birleştirilmiş, dünyadaki çeşitli milletlerle de sağlıklı ilişkisi olan bir olgu haline gelmiştir. Su kültü, taş kültü, ateş kültü, atalar kültü ve ağaç kültü gibi inanışlar, İslami değerlerle harmanlanarak varlığını devam ettirmektedir.

Tabiat kültürleri Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında önemli yer teşkil ederken çalışmanın yapıldığı yörede de kültürün önemli yere sahip olduğu görülmüştür. Ocaklığının uyguladığı ritüellerden odun külünü bir suya bırakarak banyo yaptırması su kültürünü; ağaç dallarının yakılması ağaç kültürünü, taşların tene sürülmesi-değdirilmesi taş kültüne olan benzerlikler kamların ritüellerine benzerlik olduğunun göstergesidir. Ocaklı sağaltma sonucunda "*Fadime Anamızın Eli*" figürünü sembolize etmiş Fatma Anayı aracı kullanarak tedaviyi sonlandırmıştır.

Saha çalışmasında ziyaret edilen ocaklığının uyguladığı el verme töreninde atalar kültürünün yer aldığı görülmektedir. Ağaç dallarını yakıp külünü kullanma, banyo yapma, ocak evinde ekmek yeme, su içme, dua etme ve kutsal sayılan taşların vücudun ağrıyan yerlerinde gezdirilmesi gibi davranışlar Eski Türk inanış kalıntılarının İslamiyet sonrasında da devam ettiği göstergesidir. Ayrıca ocaklığının tedaviyi uygularken dua etme esnasında belli sayıları tekrar etmesi, hastaya perhiz vermesi ve ocaklıya hediye verilmesi sık rastlanan gelenekler olarak gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ateş, M., (2012). *Mitolojiler ve Semboller “Ana Tanrıça ve Doğurganlık”* İstanbul: Milenyum.
- Barlas, U., (2020). *Anadolu Halk Hekimliğinde Geleneksel Ağrı Kesiciler*. Piya Art Yayınları, İstanbul.
- Bayat, F., (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Bayat, F., (2012). *Türk Mitolojik Sistemi (ontolojik ve epistemeolojik bağlamada Türk Mitolojisi)*. II. Cilt, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Dağı, F., (2020). *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği*. Gece Kitaplığı, Ankara.
- Diker, O. ve Deniz, T., (2017). *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*. Pegem A, Ankara.
- Durbilmez, B. ve Tekin, F., (2020). *Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında “Yılan”, “Ejderha” ve “Yuha”*. Türk Dünya Araştırmaları, Cilt:124, Sayı:245, Sayfa: 307-326.
- Eliade, M., (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. 1. Baskı, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M., (2018). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Erbuğa, H., (1983). *Nazarın Bilimsel Yönü*. Yankı Dergisi, 5-30 Haziran, s. 635.
- Ergun, P., (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. 2. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- İnan, A., (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kumartaşhoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Balıkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Balıkesir.
- Öngel, G., (1997). *Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
- Schimmel, A., (2000). *Sayıların Gizemi*. (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sivri, M. Ve Akbaba, C. (2018). *Dünya Mitlerinde Yılan*. Folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:96, 2018/4
- Şar, S., (2005). *Anadolu'da Halk Hekimliği Uygulamaları*. Eczacılık İşletmeciliği AD, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Ankara.
- Şentürk, G., Ş., (2019). *İslahiye'de (Gaziantep) Halk Hekimliği*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana-

bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.

Türkdoğan, O. (1991). *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2213, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 522, Araştırma ve İnceleme Dizisi:17, İstanbul.

Uyar, A., (2013). *Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocaklar*. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Yozgat.

Yörükan, Y., Z. (2019). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. 8. Baskı. Ötüken Yayınları. İstanbul.

İNTERNET KAYNAKÇASI

URL.1: <https://karabukili.tr.gg/Ovac%26%23305%3Bk.htm> (Erişim Tarihi: 21.11.2022)

KAYNAK KİŞİ

KK.1: Şerife BATI, 1934 Ovacık/Bürnü Köyü Doğumlu, Okuma-Yazma Yok, Yı-lancık Ocağı, Bürnük Yazıcılar Mah. (Görüşme Tarihi:21.07.2020).

Bölüm 15

EĞİTİM MÜZİK VE MÜZİK TERAPİ İLİŞKİSELLİĞİNE DAİR METODOLOJİK VE TERMİNOLOJİK BİR İNCELEME

Burak SAĞIRKAYA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü -
Türkiye, burak.sagirkaya@sirnak.edu.tr ,<https://orcid.org/0000-0001-5244-957X>

GİRİŞ

Bu incelemede eğitim, müzik ve müzik terapi ilişkisi analitik bir düzlemde ele alınmıştır. Eleştirel bir bakış açısıyla konuya dair terminolojik ve metodolojik bilgiler verilmektedir. İncelemenin son söz başlıklı bölümünde sürece dair yargı tümcelerine yer verilerek ulaşılan hipotezin dayanağı güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Eğitim sürecine dâhil edilen bireyin gelişim alanlarının desteklenmesine yönelik tamamlayıcı bir unsur olarak müzik destekli uygulamalardan yararlanıldığı bilinmektedir. Ne var ki eğitim süreçlerinin devamlılığı için bireyin rehabilitatif olarak desteklenip iyi olma halinin devamlığının sağlanması önemli bir ihtiyaçtır. Bu yüzden eğitim süreçlerinde müzik elementlerinin müzik dışı sosyal, fiziksel, zihinsel ve duygusal alanlara yönelik etkilerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu gereklilikten yola çıkarak ‐Eğitimde müziğin terapötik etkisi ne boyuttadır?‑ sorusuna cevap aranmalıdır.

Bu çalışmada eğitimde müzik terapinin medikal, psikolojik ve pedagojik alanlarla olan ilişkisinin örneklerle ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu noktada bir disiplin olarak eğitimde müzik terapinin doğru bir terminoloji ile tanımlanmasına gerek olduğu görülmüştür. Böylece eğitimde müzik terapinin pedagojik müzik uygulamaları ve pedagojik müzik eğitimi ile benzerliğine de yer verilerek, metodolojik ve terminolojik bir tanımlama yapılacaktır.

Çalışmada eğitimde müzik terapi üzerine ulusal ve uluslararası alanyazın incelemesi yapılmış ve tespit edilen kaynakların güncel, bilimsel, genelgeçer bilgiler içermesine özen gösterilmiştir. Alanın nispeten yeni oluşu ve terminolojinin sağlam temellerden beslenmesi adına popüler içerik ve temalı yazınlar tarama dışı bırakılmaya gayret edilmiştir. Elde edilen veriler araştırmacının bilgi ve birikim süzgecinden geçirilerek, betimleyici bir aktarım yolu izlenmiştir. Ne var ki alanyazında betimleyici ve terminolojik bir tanımlama üzerinde duran çalışmalara rastlanmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmada aktarılan bilgilerin, geçerlilik ve güvenilirliklerinin, tespit edilen alanyazın kaynaklarının kendi geçerlilik ve güvenilirlikleri dâhilinde sağlandığı ve araştırmacının alan üzerindeki akademik ve pedagojik birikimi neticesinde oluştuğu varsayılmıştır. Eğitim/pedagoji sarmalında müzik terapinin bilimsel bir terminoloji ışığında incelendiği çalışmanın alana yönelik çalışacak araştırmacılar için kavramsal bir zeminin oluşturduğu düşünülmektedir.

Buna göre bu çalışma; müzik terapi, eğitimde müzik terapi, pedagojik müzik terapi, müzik eğitiminin müzik dışı birey temelli etkileri, müzik eğitiminin terapötik etkileri, terapötik müzik ve müzik destekli uygulamalar,

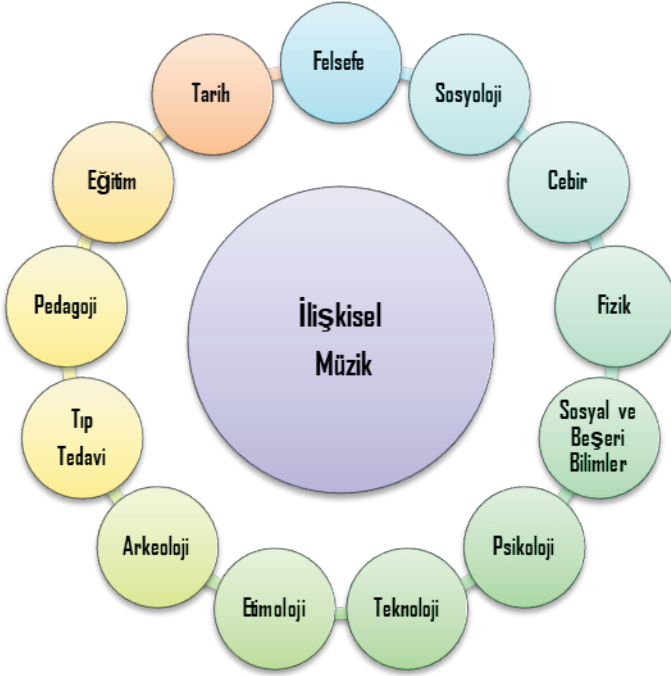
müzik destekli terapi, rehabilitasyon ve özel eğitimde müzik terapiye dair bilgiler içermektedir.

BİREY MÜZİK EĞİTİMİ VE MÜZİK TERAPİ İLİŞKİSELLİĞİ

Hümanizm felsefesi müziğin insan olmadan var olamayacağına inanır. Varlık olgusu ise süreklilik arz etmektedir. Müziğin sürekliliğinin ise bireyler arası bir aktarım sürecinin sağlanmasıyla var olduğu söylenebilir (Sağırkaya, 2022). Aktarım olmadan da eğitim süreçlerinin devamlılığı sağlanamaz. O halde eğitim süreçlerinde öğrenme, bilginin aktarımı ile sağlanmakta denilebilir. Bu ifadelere müzik temelinde bakıldığında ise müzik eğitimi; planlı bir davranış kazandırma ve geliştirme ekseninde gerçekleşmektedir (Uçan, 1994). Müzik eğitimi sırasında kişinin sosyal, zihinsel, fiziksel ve duygusal olarak etkilenmesi ve kazanımlar elde etmesi sürecin bir getirisidir. Bu etki ve kazanımlar, bilinçli olarak değil müzik eğitimi sırasında yancıl ve örtük, etki ve kazanımlar olarak meydana gelmektedir. Müzik eğitiminin amacı müziğe dair bilgi aktarımı yaparak performans odaklı şarkı söyleme ve enstrüman çalışmaları yapmaktır. Bireylerin rehabilitasyonu, sağaltımı ya da terapötik etkiye dair kazanımlar müzik eğitiminin amaçları arasında yer almaz. Ancak farklı amaçlar için müzik eğitiminden yararlanmak da mümkündür. Müzik eğitimi ile ilişkili ama bağımsız bir alan olarak, müzik elementlerinin müzik dışı amaçlar için ve bilinçli olarak kullanılması sonucu elde edilen etkiler bütününe; müziğin istendik terapötik etkisi denilmektedir. Bireylerin rehabilitasyon, sağaltım, gelişim ve değişim süreçlerinde elde edilmek istenen terapötik etkilere yönelik müzik elementleriyle geliştirilen birey odaklı müzik temelli uygulamalar bütünü ise müzik terapi kapsamında ele alınmaktadır.

Müzik terapi kanıt temelli bir disiplin olarak kabul edilmekte ve ampirik, eklettik, sentez ve genelgeçer unsurların bileşkesi ile tamamlayıcı müdahale yaklaşımlarını bünyesinde barındırmaktadır. Müziğin disiplinlerarası ve kapsayıcı yapısı, onun farklı kategorilerde ele alınmasına ve araştırılmasına olanak tanımaktadır. Son yapılan araştırmalar müzik biliminin kapsamını genişletmiş ve ilişkisel müzik adı verilen yeni bir dalın doğmasını sağlamıştır (Almen ve Pearsall, 2006). İlişkisel müzik, temelinde müzik ve insan ilişkisini ele alan transdisipliner, multidisipliner ve interdisipliner bütüncül bir alandır. İlişkisel müzik, müzik sosyolojisi, müzik psikolojisi, müzik felsefesi, müzik antropolojisi, müzik tıbbı, müzik pedagojisi ve müzik terapi gibi pek çok disiplin ve araştırma alanının bir başlık altında incelenmesini sağlamaktadır.

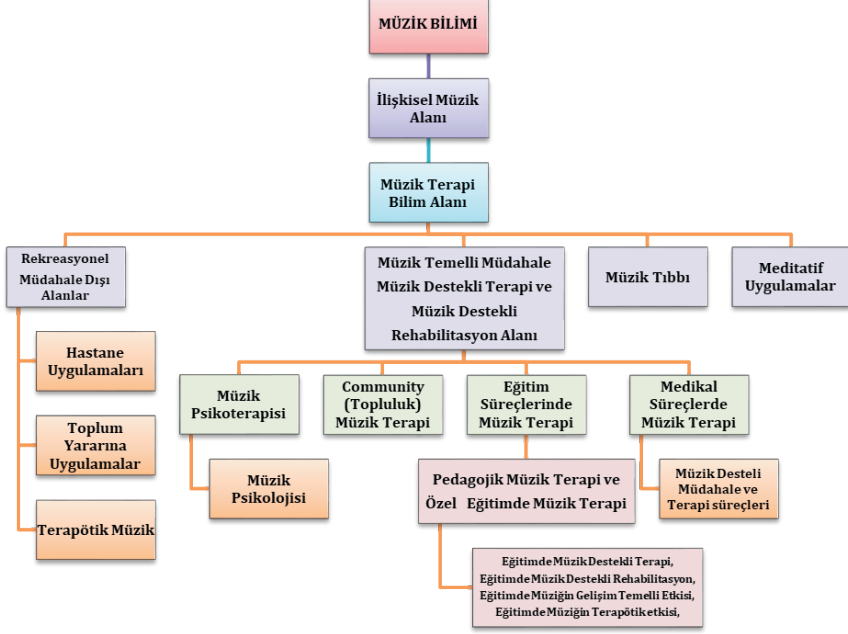
Şekil 1. İlişkisel Müzik Olgusu

Şekil 1’de müziğin farklı bilim dalları ve disiplinlerle olan ilişkisine dair bir kesit sunulmaktadır. Yukarıdaki şekil örnek teşkil etmekte olup, şekle dair alanların genişletilmesi mümkündür.

Müzik terapi bilim alanını; klinik (medikal) süreçlerde müzik terapi, psikoterapötik süreçlerde müzik terapi, toplumsal süreçlerde müzik terapi, eğitim süreçlerinde müzik terapi olarak dört ana başlıkta kategorize etmek mümkündür. Ne var ki Müzik terapi bünyesinde meditatif müzik terapi, rekreasyonel müzik, terapötik müzik gibi yancıl başlıkları da bulundurmaktadır.

Şekil 2. Müzik Terapinin Disipliner ve Bilim Alanı Olarak İlişkisel Taksonomisi

Şekil 2’de müzik terapi ilişkisel taksonomisinde görüleceği üzere müzik terapi, müzik biliminin ilişkisel müzik dalında yer alan bir bilim alanıdır. Bu bilim alanı alt disiplinlere sahiptir. Müzik terapi bilim alanının alt disiplinlerinden biri olan müzik temelli müdahale ve onun alt birimi olan eğitim süreçlerinde müzik terapi yer almaktadır. (Burada kast edilen medikal müdahale değil, davranışsal ve gelişimsel müdahaledir) Müzik terapiyi müzik biliminin ilişkisel alanına dair bir disiplin olarak ele almak da mümkündür. Müzik temelli müdahale ile aynı başlık altında yer alabilecek klinik müzik terapinin kapsayıcı ve ilişkisel alanının geniş olmasından dolayı yukarıdaki taksonomide yer verilmemiştir. Başka bir örnek ise eğitim süreçlerinde müzik terapi klinik ve pedagojik olarak farklı başlıklara ve farklı alanlara genişletileceği gibi, okul ortamında gerçekleştirilen müzik terapide psikoterapötik süreçlerde müzik temelli müdahale ve psikoterapötik süreçlerde müzik terapi (müzik destekli terapi ve müdahale) ile de ilişkilendirilebilmektedir. Bu yüzden taksonominin yapısı temel olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temasını oluşturan eğitim ve müzik terapi ilişkisine baktığımızda ise tanımlanması gereken unsurların olduğu görülmektedir. Öncelikle eğitimin tanımlanması konunun genel yapısının şekillenmesi adına önem teşkil etmektedir. Eğitim birbirini takip eden kuşakların toplum yaşamında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri, anlayış bütünü edinmelerine; toplum içinde kişiliklerini ve aidiyetlik duygusunu ve birey olma farkındalığını geliştirmelerine yardım etmeyi kapsayan unsurlar

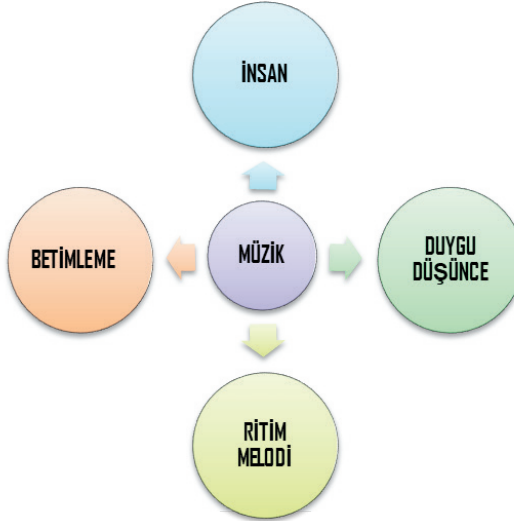
bütünü olarak açıklanabilir (Demirel, 1999: 5; Sağırkaya, 2021: 738). Eğitim süreçlerinin beşeri kaynaklı aktarımının yanında pedagojik düzlemde sargın, yaygın ve örgün olarak üç ana hatta aktarıldığı da görülmektedir (Okur-Berberoğlu ve Uygun, 2013). Böylece eğitimin hayat boyu devam eden bir olgu olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında eğitim süreçlerinde müzik terapinin; eğitim ve okul süreçlerine dâhil olan bireylerin eğitim süreçlerinin devamlılığına etki etmesi muhtemel ve eğitim süreçleri içerisinde tanımlanmış ve etmenlerin müdahalesinde bireyselleştirilmiş tamamlayıcı ve destekleyici müzik temelli uygulamalar bütünü olduğu görülecektir. Bu noktada sırası ile müzik, müzik eğitimi ve müzik terapi, müzik terapi disiplini, müzik terapistliği ve eğitim süreçlerinde müzik terapiyi tanımlamak gerekir.

Müzik

Müzik, ardışık ve farklı frekanslardaki seslerin ritmik ve melodik örüntüler ve belirli yöntemler kullanılarak onları düzenleyen ya da besteleyen kişinin duygu ve düşüncelerinin seslerle betimlenmiş halidir (Çuhadar, 2016: 219; Uçan, 1997: 10). Sesler bütünüdür kişi tarafından müzik olarak tanımlanabilmesi için belirli bir ahenk algısı ve birikim gereklidir. Bu yüzden müzik insana dair olduğu kadar toplumsal, kültürel ve olgusaldır (Sağırkaya, 2022: 2355).

Şekil 3. Müzik Olgusu

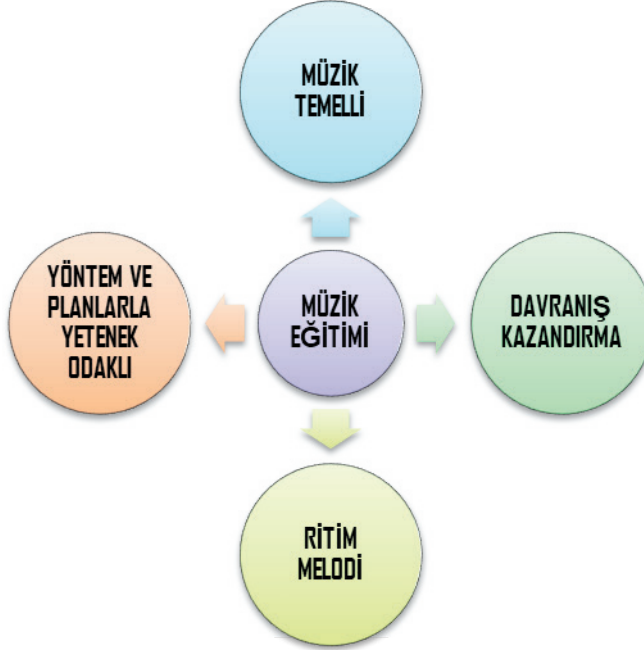

Şekil 3'de görüleceği üzere müzik aynı zamanda insanın duygu ve düşüncelerini ritmik ve melodik unsurlar kullanarak betimleyebildiği, duygu ve düşünce dünyasını ifadelendirebildiği bir olgusallık içinde varlığını sürdürmektedir.

Müzik Eğitimi

Müzik eğitimi bireyin kendi yeterlilikleri doğrultusunda istendik müzik temelli becerinin geliştirilme süreci olarak düşünülebilir (Çuhadar, 2016, Finkelstein, 2000). Zira müziğin hangi dalı olursa olsun ancak istek ve planlı çalışma bireyin müzik temelli olarak gelişimini sağlayacaktır. Bu çalışma süreci elbette bireyin müzik dışı pek çok alanına etki edecektir. Bunlar; duyu durum, hareket, refleks, ifade, bedensel, ruhsal gelişim ve bilişsel gelişim vb. pek çok alan olarak sıralanabilir. Fakat bunların hiçbiri müzik eğitimi amaçları arasında yer almaz. Müziğin; bireyin iyi olma halinin devamlılığı, rehabilitasyonu, gelişimi gibi müzik dışı alanlarda kullanılması süreçleri müzik terapi disiplini ile ilintilidir. Ne var ki müzik eğitiminin de gerektiğinde müzik temelli müdahale süreçlerinde araç olarak kullanılabileceği bilinmelidir.

Şekil 4. Müzik Eğitimi Olgusu

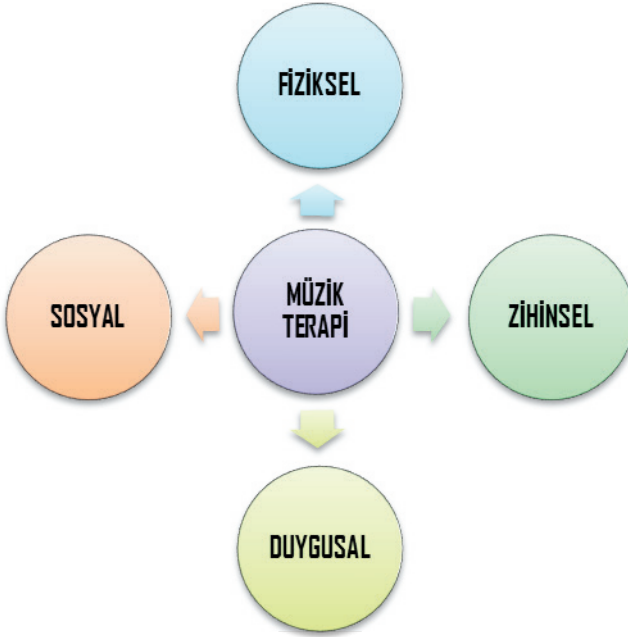
Şekil 4'de görüleceği üzere müzik eğitimi belirlenmiş yöntem ve planlar dâhilinde bireye müzik temelli bir hareketlilik kazandırma sürecidir.

Müzik Terapi

Müzik terapi; müzik terapistin uygulama gerçekleştirdiği kişide desteklemesi gereken durumlara yönelik amaç odaklı olarak müziğin terapötik bir ilişki içinde kullanımınıdır. Başka bir deyişle; kişinin fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için müzik terapi uzmanı tarafından klinik ve kanıt dayalı olarak bireyselleştirilmiş müzik temelli uygulamalar

bütünüdür (TCSB GETAT Mevzuatı, 2016: 25). Bruscia (2014), ise ülke ve kültür perspektifinden müzik terapinin birden çok tanımı olabileceği gibi müzik terapisti için de müzik terapinin farklı bir şekilde anlamlandırılmasının mümkün olduğunu söyler. Yine en güncel ve kapsayıcı tanımlardan biri de şu şekildedir. Müzik terapi; gerekli analizler ve değerlendirmeler ışığında belirlenmiş sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik terapötik hedefleri müzik aracılığı ile yapılandıran ve yasal olarak yetkilendirilmiş müzik terapistler tarafından klinik ve kanıt temelli bilimsel uygulamalar bütününe dair bir süreçtir (Torun, 2022).

Şekil 5. Müzik Terapi Olgusu

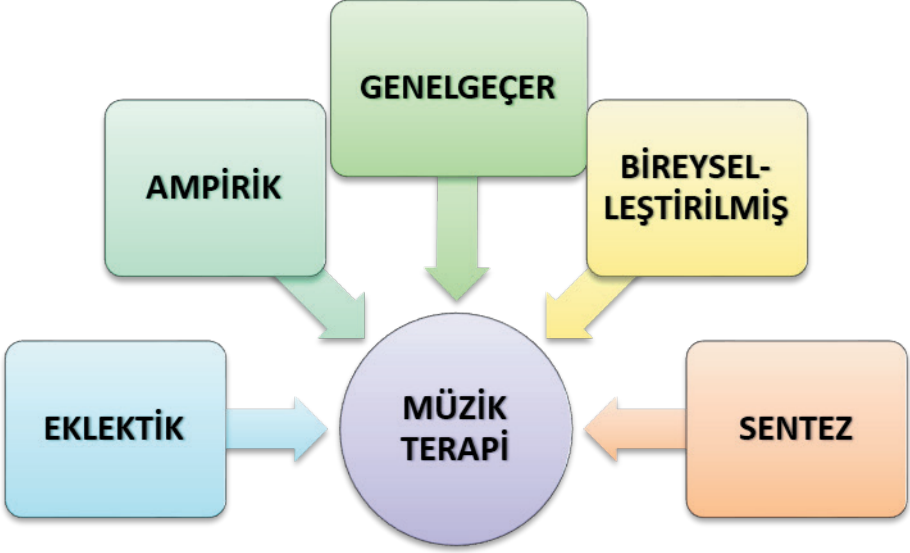
Şekil 5.'de görüleceği üzere müzik terapi bireyin zihinsel, fiziksel, duygusal ve sosyal süreçlerindeki iyi olma halinin ve iyi olma haline yönelik gelişim adımlarının müzik temelinde desteklenmesidir.

Müzik Terapi Disipliner Bilim Alanı

Müzik terapiyi pek çok yönden tanımlamak ve kişiselleştirmek mümkündür (Bruscia, 1987). Çünkü müzik terapi interdisipliner, multidisipliner ve transdisiplinerdir. Yani müzik terapi bir disiplinler bütünü ve ilişkisel bir bilim alanıdır. Yine de en genel olarak müzik terapi şu şekilde tanımlanabilir. *Eklektik* (farklı yaklaşım ve yöntemleri kapsayan), *ampirik* (deney

ve gözlemlere dayalı), *genelgeçer* (kanıtlanmış) bilgiden beslenen fakat *bi-reyselleştirilmiş* yaklaşımlarla (uygulamalarla) uygulanan, süreç ve birey odaklı modellemeler geliştiren ve buna yönelik araştırmalar yapan *sentez* (inter, multi, trans disiplinler) bir bilim alanıdır.

Şekil 6. Müzik Terapi'nin Disipliner Yapısı

Şekil 6'da görüleceği üzere müzik terapinin disiplinler yapısı olgusal olarak tanımlanmıştır. Ne var ki müzik terapi bir bilim alanıdır ve kendi içinde disiplinler araştırma, inceleme ve uygulama sahaslarına sahiptir.

O halde müzik terapisi hipotezler üreten bir bilim alanı, bilimsel araştırmalar ve incelemeler yoluyla müzik temelli bireyselleştirilmiş uygulamalar geliştiren ve bunları farklı yaklaşımlarla uygulayabilen, kanıt temelli, bütüncül disiplinler bir yapıdadır.

Müzik Terapistliği ve Müzik Terapi Uzmanlığı

Müzik terapistliği bir meslek dalıdır. Her bir müzik terapist bu disiplin bünyesinde bir ya da birden fazla uygulama sahasında kendine uygulama alanını bulur. Destek ve tamamlayıcı personel olarak ilgili birimlerde istihdam edilir. Müzik terapi uzmanlığı ise eğitim süreçlerini tamamlamış, alana yönelik bilimsel araştırmalar ve çalışmalar yapan, kanıt temelli araştırmalarının sonuçlarını akademik çevrelerle paylaşan ve disiplinin gelişmesine katkı sağladığı kadar eleştirel bir bakış açısı ile disiplini sorgulayabilen ve bunların yanında mesleki olarak alanın gelişmesine katkıda bulunan kişi olarak düşünülmelidir. Bu bilgiler dahilinde “Her müzik terapist her alanda

uygulama yeterliliğine sahip olmalı mıdır?” ya da “Her müzik terapist her alanda çalışmak zorunda mıdır?” gibi sorular ile karşılaşmaktadır. Müzik terapistlik meslek gurubu müzik terapi disiplini gibi sürekli gelişen ve büyüyen bir alandır. Bu yüzden müzik terapistlerin her alana dair uygulama ve bilgi yeterliliğine sahip olması elbette beklenmemelidir. Müzik terapistlik, spesifik uzmanlık gerektiren ve kişinin belirleyeceği alanlarda uzmanlığını yoğunlaştırması istenilen bir meslek dalıdır.

Müzik Terapi Odası

Müzik terapi uygulamalarının yapılacağı oda, enstrümanlar ve materyallerin olduğu bir oda olmalıdır. Çalgılar gözü yormaması ve dikkat dağınıklığına sebep olmaması için dolaplarda tutulabilir. Müzik terapi odası nispeten sade olmalıdır. Odada gerektiği kadar sandalye ve rahat oturulabilecek yer minderleri olmalıdır. Mümkünse jimnastik minderi yer alabilir. Ayrıca bir masa bulundurulmalıdır. Oda içerisinde çalışılacak öğrencinin hassasiyetleri göz önünde tutularak uyaranlara dikkat edilmeli ve kişiye fiziki zarar vermeyecek şekilde düzenlenmelidir. Uygulama sürecinde her zaman ikinci bir uzman ya da co-terapist bulundurulmalıdır. Bireye göre yaklaşım geliştirme ilkesinden yola çıkarak bu odalarda çalışma süresi genellikle 20 ila 60 dakika arası değişmektedir. Bu süre ancak aile görüşmeleri, raporlar ve kişi tanıma testleri sonucu ve ilk çalışma sonucu belirlenecek hedefler doğrultusunda kesinlik kazanabilir.

Tablo 1. Müzik Terapi Odası İçin Örnek Enstrüman Listesi

Materyal	Adet
Klasik bateri	1 adet
Elektronik bateri	1 adet
Akustik gitar	1 adet
Klasik gitar	2 adet
Elektrogitar	1 adet
Soprano Ukulele	2 adet
Tenor Ukulele	2 adet
Elektronik duvar piyano 88-tuşlu	1 adet
Org 66-tuşlu	2 adet
Darbuka (küçük Boy)	5 adet
Darbuka (orta boy)	5 adet
Darbuka (büyük boy)	5 adet
Saplı marakas (farklı ebatlarda)	5 çift
Yumurta marakas	5 çift
Üçgen zil (farklı ebatlarda)	4 adet
Ritim çubukları	5 ila 10 çift
El zilleri (farklı şekil ve ebatlarda)	10 adet
Guiro (balık sırtı)	2 adet
Kabasa (farklı ebatlarda)	4 adet
Agogo (tahta)	1 adet
Agogo (metal)	1 adet
Tumba (Tumba)	2 adet
Bendir	4 adet
Bongo	4 adet
Yer davulu	4 adet
Küçük boy askılı davul	4 adet
Orta boy askılı davul	2 adet
Büyük boy askılı davul	2 adet
Kahon (Cajon)	2 adet
Derili tef	4 adet
Def (derisiz zilli)	4 adet
Aquadrum (melodik davul)	1 adet
Hang drum (metal melodik davul)	1 adet
El arpı (lir)	2 adet
kalimba	2 adet
Renkli ritim zilleri (farklı notalarda)	2 takım
Ses borusu (Boomwhackers)	2 takım
Tek tonlar	2 takım
Ksilafon (tenor)	2 adet
Ksilafon (soprano)	2 adet
Glockenspiel	4 adet
Metalofon	4 adet
Pentatonik akordeon	2 adet
Mono ton akordeon	4 adet

Tablo 1'deki listeye ek taşınabilir ses sistemi, 4 adet nota sehpası, 10 çift Malet (yünlü ve plastik olanlar), 10 çift bagetler, bunlara ek farklı ebat ve miktarlarda ikili kullanıma uygun ritmik ve melodik çalgılar ve çalgı harici farklı uygulama materyalleri eklenebilir. Müzik terapi odaları Sağlık Bakanlığı Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı bünyesinde yayınlanan yönetmeliklere tabidir. Bu odalar ancak uzman kontrolünde ve yasal denetimler ışığında resmi olarak kurulabilmektedir. Bu yazıda geçen bilgiler sadece bilgi amaçlıdır.

EĞİTİMDE MÜZİK TERAPİ

Eğitimde müzik terapi müzik dışı amaçlar için müzik elementlerinin eğitim süreçlerinde destek ve tamamlayıcı olarak kullanılması olarak düşünülebilir (Robertson, 2000). Eğitim (okul) süreçlerine dâhil olan bireylerin (çocuklar ve ergenler) yine eğitim süreçleri içerisinde tanımlanmış ve eğitim süreçlerinin devamlılığına etki etmesi muhtemel etmenlerin müdahalesinde kişiye yönelik geliştirilmiş tamamlayıcı ve destekleyici müzik temelli uygulamalar bütünüdür. Bu uygulamalar bütünü çağımızda eğitimin en çok işlev kazandırdığı alanlara yönelik bir işlevsellik halindedir.

Bu alanlar sırasıyla;

- Etkileşim
- İletişim
- Sosyalleşme
- Gelişim
- Farkındalık ve farkındalığın işlevselleştirilmesi
- Olumlu davranış kazandırma (pekiştirme)
- İyi olma halinin devamlılığı olarak sıralanabilir.

Eğitimde Müzik Terapinin Uygulama Sahaları

Bir uygulama sürecinin eğitimde müzik terapi ekseninde ele alınabilmesi için; eğitim süreçlerine dahil olan bireylerin yine eğitim süreçleri içerisinde tanımlanmış ve eğitim süreçlerinin devamlılığına etki etmesi muhtemel etmenlere yönelik direkt kişiye yönelik geliştirilmiş tamamlayıcı ve destekleyici müzik temelli müdahaleler ve uygulamalar bütünü olarak görülmektedir. Başka bir deyişle bireyin eğitim süreçlerine tam ya da kısmen dâhil olmamasının nedenlerini yine eğitim perspektifinden ele alan süreç bütünü olarak da tanımlamak yerinde olacaktır. Bu süreç bütünü, temel olarak yedi alandan oluşmaktadır.

Bu alanlar sırasıyla;

1. Davranış Alanları

- Yaygın davranış sorunları
- Stereotipik davranışlar
- Diğer spesifik davranış bozukluk ve sorunları

2. Öğrenme Süreçlerine Dair Alanlar

- Dikkat (konsantrasyon) eksiklikleri
- Motivasyon süreçleri
- Anlamlandırma ve ifadelendirme eksiklikleri
- Diğer spesifik öğrenme eksiklik ve sorunları

3. Nörolojik Alanlar

- Öğrenme bozuklukları
- Konuşma bozuklukları
- YGB tanısı
- Disleksi tanısı
- DEHB (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu) tanısı
- Hipoaktivite tanısı
- Çevresel farkındalık ve anlamlandırma sorunları
- Diğer spesifik tanısal yetersizlikler, bozukluklar ve sorunlar

4. Fiziksel Etmenler

- Motor beceri bozuklukları
- Devinimsel bozukluklar
- Hareket kaybı
- İşlev kaybı
- Diğer spesifik bozukluk ve destek gerektiren yetersizlikler

5-Sosyalleşme ve İletişim Süreçleri

- Sosyal yaşama katılım
- Dikkat çekme fırsatı
- Başarı hissi
- Kendine Güven hissi
- Sosyalleşme

- İletişim kurabilme
- Günlük yaşama destek süreçleri
- Kendini ifade edebilme
- Diğer sosyal ve iletişimsel eksiklikler

6-Psikolojik Alanlar

- Anksiyete
- Travma süreçleri
- Travma sonrası stres bozukluğu
- Duygusal sorunlar
- Duygulanım (duygu durum) bozuklukları
- Psikolojik süreçlerde destek gerektiren diğer spesifik süreç ve bozukluklar

7-Özel Eğitim/Zihin Engelliler Alanları

Özel eğitim süreci yukarıda yer alan hemen her bir alanda bir ya da birden fazla yetersizlik durumuna sahip bireylerden oluşmaktadır. Bireyler bir uzman tarafından verilen ve belgelendirilmiş tanıdan sonra RAM (Rehberlik Araştırma Merkezleri) tarafından yönlendirilmektedir. Bireylerin MEB'e bağlı eğitim kurumlarında eğitim hayatlarına devam ettikleri sürece Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Birimi tarafından eğitim süreçleri desteklenmektedir. Özel eğitim süreçlerine dâhil edilen bireyler hafif düzey zihinsel yetersizlik durumundan çok ağır düzey zihinsel yetersizlik durumuna, Otizm Spektrum Bozukluğu'ndan (OSB), diğer Yaygın Gelişim Bozuklukları'na (YGB) ya da çoklu zihinsel ve birden çok alandan yetersizlik durumuna sahiptirler. Bu yüzden pek çok alanda destek eğitimine ve rehabilitasyon sürecine ihtiyaç duymaktadırlar. Ne var ki günün koşulları her bir özel eğitim öğrencisinin gereksinim duyduğu her bir alan için birden fazla uzmana yönlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Bu yüzden özel eğitim öğretmenlerinin her alanda olduğu gibi müzik ve müzik temelli destek alanlarında da mesleki gelişimleri sağlanmalıdır (Sağırkaya, 2020)

Eğitim Süreçlerinde Kimler Müzik Terapiden Yararlanabilir?

Müzik terapinin bütün alanlarında olduğu gibi eğitim süreçlerinde de müzik terapiden yararlanacak kişilerin müzik temelli uyarılara açık olması gerekmektedir (Ockelford, 2000). Başka bir deyişle bireyin müzik terapi sürecine yatkın olması beklenir. Bu kategorideki bireyler genelde kendilerinden sorumlu kişilerin ve ebeveynlerinin talepleri doğrultusunda

müzik terapi sürecine dâhil edileceği için yetişkinler gibi müzik temelli müdahaleyi talep edemeyeceklerdir (Nordoff ve Robbins, 1983; Ockelford, 2000; Robertson, 2000). Bu yüzden bireyin en basit tabirle duyduğu müziği anlamlandıran, müzik temelli süreçlere cevap verebilen potansiyelle sahip olması beklenmektedir. Ancak bu şekilde bireyler müzik temelli bir etkileşim kurup müdahale süreçlerinden yararlanabilmektedirler.

Müzik Terapi Uygulayıcıdan Beklenen Özellikler Nelerdir?

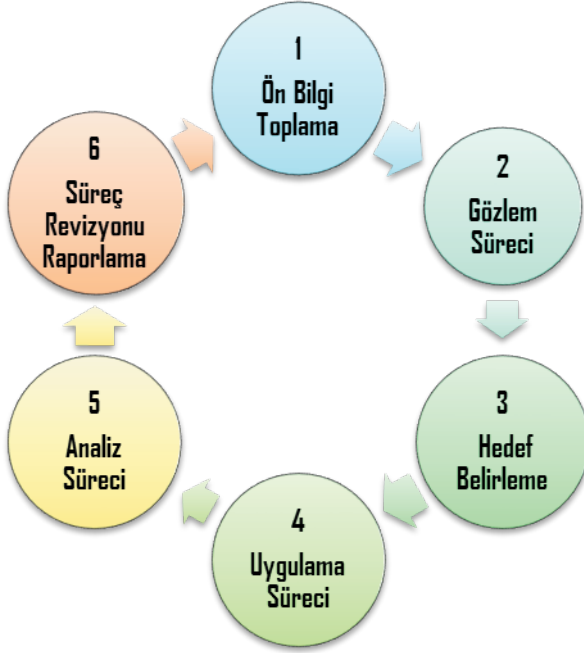
Müzik terapinin bütün alanlarında olduğu gibi eğitim süreçlerinde müzik terapi uygulayan bir müzik terapistin ya da müzik temelli müdahale yapacak uzmanın danışanı ile arasında; güven ortamını geliştirebilecek, iletişim sürecini devam ettirebilecek, müzikal bağı kurabilecek ve devam ettirecek potansiyelle sahip olması gerekmektedir. Uygulayıcının aynı zamanda analitik gözlem kabiliyetinin yüksek olması ve pedagojik birikime sahip olması da gerekmektedir. Eğitim süreçlerinde uygulama yapan bireyin raporlandırma yapabilmesi ve bireyselleştirilmiş bir hedef planı çıkarılması da gereklidir. Uygulayıcının çalıştığı bireyin ebeveynleri, sorumlu öğretmeni, PDR uzmanı, okul/kurum idaresi, sorumlu hekimi ve diğer alan uzmanları ile sürekli etkileşim halinde olması gerekecektir.

Eğitimde Müzik Terapi Ölçme Değerlendirme Süreci

Müzik terapinin genelinde olduğu gibi eğitim süreçlerinde müzik terapide de ölçme değerlendirme süreci aynı düzlem üzerinde işlemektedir. Bu düzlem 6 madde üzerinde sıralanabilir:

- 1-Ön bilgi toplama süreci
- 2-Gözlem süreci,
- 3-Hedef belirleme süreci,
- 4-Uygulama süreci,
- 5-Analiz süreci,
- 6-Raporlama süreci,
- 7-Süreç revizyonu.

Şekil 7. Ölçme Değerlendirme Süreci

Şekil 7'de müzik terapide ölçme ve değerlendirme aşamaları gösterilmiştir.

Ne var ki müdahale öncesi danışan hakkında verileri toplamak ve müzik temelli bir biyografi çıkarabilmek için terapistin danışanın ebeveynlerinden, sorumlu öğretmeninden, sorumlu eğitimcilerinden, sorumlu PDR uzmanından, okul/kurum idaresinden, sorumlu hekim ya da diğer alan uzmanlarından bilgi alması gerekecektir. Zira eğitim süreçlerinde müzik temelli klinik ve klinik dışı müdahaleye ihtiyaç duyan birey ister örgün eğitim isterse özel eğitimde yer alsın izin ve onam yazıları her zaman kişiden sorumlu olan bireyler ve kurumlar tarafından verilmelidir. Ayrıca müdahale talebinin kişinin kendinden değil ondan resmi olarak sorumlu bireyler tarafından talep edileceği de unutulmamalıdır.

Aşağıda eğitimde müzik terapi ölçme değerlendirme sürecine dair bir vaka örneği paylaşılmıştır. Bu şekilde süreç işleniş şemasının daha net anlaşılacağı düşünülmektedir.

Yaygın Gelişim Bozukluğu Tanılı Bireyin Okul Ortamından Sosyal ve Bilişsel Gelişimine Yönelik Müzik Destekli Terapi Sürecinin Etkinliği: Vaka Örneği

1-Ön bilgi toplama süreci

Alan öğretmeni, aile ve sorumlu alan uzmanı (PDR) ile yapılan görüşme sonucunda; Duygu durum bozukluğuna sahip 8 yaşındaki öğrenci, özel eğitim kurumunda 1 yıldır düzenli eğitim almaktadır. Anksiyetesi yüksek, konuşma güçlüğü çeken (Non-verbal), sözel (verbal verici) reseptörleri hasarlı, içe kapanık YGB tanısı almış ve özel olarak 5 yıldır yoğun bir rehabilite sürecine dâhil edilmiş bir bireydir. Ayrıca öğrencinin ailesi ve öğretmeninden müziğe olan ilgisi, hareket kabiliyeti ve sevdiği şarkılardan oluşan bir bilgi formu hazırlamaları istenmiştir. Elde edilen bu bilgiler öğrenciye yönelik geliştirilecek olan müzik temelli uygulamalar için araştırmacının gözlem raporlarına eklenmiştir.

2-Gözlem süreci

Araştırmacı öğrencinin eğitim ve ders sürecine bir hafta boyunca katılmış buna göre; öğrencinin şiddet eğilimli olduğu, kodladığı kalıpların dışına çıkmadığı, duygularını regule edip dışa aktaramadığı, yeni kişi ve mekânlara karşı son derece tedirginlik beslediği görülmüştür. Öğrencinin müzik ve ses elementlerine dönüt verdiği ve müzik temelli bir algılamaya sahip olduğu görülmüştür.

3-Hedef belirleme

Öğrencinin depresif hali ve anksiyete durumu üzerine yoğunlaşıp iletişim aygıtlarını güçlendirmek üzere müzik temelli elementler yolu ile terapötik bir sürece alınarak öğrencinin desteklenebileceği görülmüştür. Bu bilgiler ışığında 8 haftalık yoğun bir müzik terapi uygulama sürecine başlanmıştır.

4-Uygulama süreci

İkinci hafta uygulama raporundan kesit: Müzik terapi uygulayıcısı öğrencinin konuşma ve ifade güçlüğünden kaynaklı olarak süreç boyunca ifadelerini, müzik enstrümanlarını kullanarak geliştirmeye dair uygulamalar gerçekleştirmiştir.

Dördüncü hafta uygulama raporundan kesit: Müzik terapi sürecinde aynalama ve yansıtma çalışmaları sıklıkla yapılarak öğrencinin kendini seslerle ifade etmesine olanak tanıyacak uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Altıncı hafta uygulama raporundan kesit: Müzik terapi sürecinde terapist, öğrencinin iletişim aygıtlarını güçlendirici müzik temelli uygulamalar geliştirmeye yoğunlaşmıştır.

Sekizinci hafta uygulama raporundan kesit: Müzik terapi sürecinin geneline bakılarak terapistin, öğrencinin yansıtma kabiliyetini geliştirme, iletişim aygıtlarını güçlendirme, kendini ifade etme ve dolayısı ile anksiyete düzeyini regule etmeye ve dikkat seviyesini geliştirmeye yönelik müzik temelli uygulamalar geliştirdiği ve uyguladığı söylenebilir.

5-Analiz süreci

Müzik destekli terapi süreci sonunda öğrencinin; müzik temelli dikkat sürecinde gelişme, yönerge almada isteklilik, müzik temelli ifadelendirmede artış, ikili ve sosyal iletişim kurmada farkındalık ve istek, yansıtma yoluyla ifadelendirmede gelişmeler tespit edildiği araştırmacı gözlemleri ve alan öğretmeni, aile ve sorumlu alan uzmanı (PDR) ile yapılan görüşme sonucuna ulaşılmıştır.

6-Süreç revizyonu ve raporlama

Öğrenci ile yapılan müzik temelli terapötik/rehabilitatif süreçten dönüt alınabilirliğin yüksek olmasının kurulan müzik temelli güven ortamına ve aile/kurum desteğine bağlı olduğu düşünülmektedir. Güven sonucu kurulan müzikal bağın sürdürülebilirliği, öğrencinin müzik elementlerine dönüt verebilir potansiyeli ve bunu tespit edebilen terapistin mesleki yeterlilikleri ve motivasyonuna bağlı olduğu da düşünülmektedir. Öğrencinin yansıtma süreçlerinde müzik elementlerini kullanarak iletişimde kalabildiği gözlenmiştir. Ne var ki öğrenciye yönelik farklı amaçlar için geliştirilen müzik temelli terapi uygulamalarının; öğrencinin gelişim sürecinde bir araç olarak daha kapsamlı terapötik etki sağlayabilmesi, bireyselleştirilmiş müzik temelli uygulamaların öğrencinin yaşam kalitesini istendik şekilde artırabilmesi, anksiyete durumunda regülasyonu, dikkat ve farkındalık seviyesinin gelişimi için geniş kapsamlı ve uzun süreli müzik destekli rehabilitasyon uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

PEDAGOJİK MÜZİK TERAPİ

Hedeflenen kazanımlar üzerinden geliştirilmiş *Müzik Temelli Uygulamalar* sayesinde öğrenci ve uygulayıcı arasında kurulan müzik temelli bağ ve bu bağ sonucu meydana gelen gelişim ve değişim üzerindeki terapötik etkiler bütünü pedagojik müzik terapi olarak adlandırılabilir. Pedagojik müzik terapinin birincil yanı müziğin destekleyici (sağaltım, korumak) tedavi süreçleri yerine öğrencilerin (bireylerin) gelişimini ve değişimini destekleyen hedefler üzerinden birey odaklı geliştirilmiş müzik temelli

uygulamalar ve bu süreçte elde edilen kazanımlar bütünü olmasıdır. Pedagojik müzik terapide temel amaç iyileştirme yerine gelişim ve değişim süreçlerinde müzik temelli uygulamaların destekleyici olarak kullanımınıdır. Kişinin ihtiyaçları doğrultusunda yaklaşım geliştirme ilkesinden yola çıkılarak müzik temelli uygulamalarla, hedef belirlenmeli ve kazanım elde etme üzerinden süreç gerçekleştirilmektedir (Degryse, 2010). Yani müzik temelli müdahale ya da klinik müzik müdahale değil müzik temelli terapötik süreç sonucu elde edilecek istendik ve hedeflenmiş kazanımlar sürecin belirleyicisidir.

Pedagojik Müzik terapide:

- Belirlenmiş bir kazanım hedefi üzerinden müzik temelli uygulamalar geliştirilir.
- Müzik temelli bireyselleştirilmiş eğitim planı ve bu plana yönelik bir program geliştirilir.
 - Mekân okul ve sınıf ortamı olabilmektedir.
 - Müzik hedef değil araçtır.
 - Süreç boyunca sağaltım aranmaz.
 - Müzik elementlerinin gidişatı hazır bulunuşluk düzeyine göre gelişmektedir.
 - Müzik temelli müdahale değil destekleme kavramı kullanılır.
 - Desteklemenin tedavi sürecinde değil gelişim ve değişim sürecinde ele alınması beklenir.
 - Öğrencinin dâhil edildiği (yönlendirilmediği) bir yaklaşım benimsenerek kurulan bağ üzerinden hedefe ulaşılmak esastır.
 - Ölçme, değerlendirme, gözlem, uygulama süreçlerinden oluşmalıdır.
 - Yaygın olarak eğitim süreçlerinde kullanılmaktadır.
 - Sürecin bütün eğitim paydaşları kurumlar ve uzmanlar arası iş birliği gerektirmektedir.

Genel olarak pedagojik müzik terapinin amaçları pedagojik müzik eğitim süreçleri ile örtüşmektedir. Zira müzik eğitimi boyunca müzik dışı pek çok örtük kazanım elde etmek mümkün olduğu gibi pedagojik müzik eğitim süreçleri bunu istendik olarak ele almaktadır. Yani müzik temelli uygulamalar yolu ile müzik dışı kazanımlarda istendik olarak hedeflenmektedir. Fakat elde edilen çıktılar terapötik kazanımlar olarak tanımlanmamaktadır. Pedagojik müzik terapide ise süreç müzik eğitimi yolu ile gerçekleştirilse dahi müzik elementlerinin gelişim ve değişim odaklı bireyselleştirilmiş sü-

reçlerde bir destekleyici araç formunda kullanılması beklenmektedir. Yani müzik temelli kazanımlar hiçbir zaman ana hedef olmamaktadır. Buna göre; pedagojik müzik eğitim süreçleri müzik eğitiminin örgün eğitim şablonları içerisinde düşünülmeli, pedagojik müzik terapi süreçleri ise işleniş şeması bakımında ölçme, değerlendirme ve müzik terapi temelli uygulama modellerini kullanarak bireyin gelişimi/değişim sürecinin yanında eğitim paydaşları ile kontrollü iş birliğine odaklanmış terapötik bir destek süreci olarak anlaşılmalıdır.

ÖZEL EĞİTİMDE MÜZİK TERAPİ

Özel eğitime ve destek eğitimine ihtiyaç duyan çocukları; çok ağır düzeyde zihinsel yetersizlik, ağır düzeyde zihinsel yetersizlik, orta düzeyde zihinsel yetersizlik, hafif düzeyde zihinsel yetersizlik düzeyine sahip çocuklar olarak sıralamak mümkündür. Ne var ki özel eğitim süreçlerinde bu genel sıralamanın dışında kişilere dezintegratif bozukluğu, yaygın gelişim bozukluğu gibi sıralanabilecek pek çok özel tanı konulmaktadır. Bu özel tanılarının yanında ortopedik, fiziki, somatik ve psikolojik yetersizlik durumunun da bulunması muhtemeldir. Yukarıda sayılan durumların yanında kişiler her zaman bilişsel, hareketsel, duygusal, davranışsal ve iletişimsel gibi pek çok alanda destek eğitimlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Müzik her alanda gelişime gereksinimi olan özel eğitim çocuklarının eğitim, rehabilitasyon ihtiyaçlarını karşılamak için işlevsel bir terapi aracı olarak kullanılmaktadır (Mawby, 2015).

Özel eğitimde müziğin terapötik etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Yaygın gelişim bozukluğu tanılı ya da herhangi bir alanda zihinsel yetersizlik tanısı almış bir öğrenci, pek çok alanda destekleyici uygulamalara ihtiyaç duymaktadır. Özel eğitime dair alanyazın incelendiğinde müzik elementleri yolu ile bilişsel, duygusal, duygusal, fiziksel ve sosyal temelli gelişim alanları üzerine çalışmaların sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu araştırma ve uygulama bütünü müzik terapi yerine müzik destek uygulamalar ve müzik dışı alanlar için müziğin kullanımı olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Ne var ki süreç ister bir terapist tarafından ister bir uzman tarafından yürütülsün, öğrencinin yararınadır. Burada aslolan farklı öğrenen bir öğrenci ile gelişimsel bütünlük üzerine müzik elementlerini kullanacak herkesin bireyselleştirilmiş müzik temelli uygulamalar geliştirebilme yeterliliğidir. Ne var ki müzik terapi çok ince bir hatla başka bir zorunluluğa da bağlıdır. Müzik terapideki bu zorunluluk müzik temelli bağ kurmak üzerine kurulmuştur. Daha açık bir ifade ile özel eğitim müzik terapisti, müzik yoluyla etkileşim kuran ve duygusal deneyimler aracılığı ile bireyin gelişim alanlarına etkisi olan kişidir. Bunun için terapist çalıştığı öğrencinin duygularını tanımlamalı, kaynağını bilmeli ve gerekiyorsa deneyimlemeyebilmelidir (Nordoff, ve Robbins, 1983). Böylelikle duygu-

ların regüle edilmesine destek olurken öğrencinin gelişim alanları üzerine müzik temelli terapötik bir etki sağlayabilecektir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere özel eğitimde müzik terapi bir iyileşme aracı olmaktan çok değişim ve gelişme sürecinde tamamlayıcı süreçler bütünüdür.

Bu sahada çalışacak bir müzik terapisti ise müziğin kullanım alanlarını iyi bilmeli, özel eğitim süreçlerinde uzman olmalıdır ki; bireyle müzik temelli etkileşim sürecini başlatıp gelişimsel ve iletişimsel duygu durum ilişkisini sürdürürebilsin, müzikal bağ kurabilsin ve kalıcı etki üzerine odaklanabilsin ((Nordoff, ve Robbins, 1983; 2004). Diğer bir husus ise özellikle stereotipik uyarınları göz önünde bulundurmalıdır. Özellikle yaygın gelişim bozukluğu tanılı otizm spektrum bozukluğuna sahip bazı bireylerde müzikal ilişkinin kurulmasında en çok zorlanılacak alan budur. Bu yüzden terapist müzik pekiştiricilerini ve uyarınları iyi tanımalıdır. Öğrenciye yönelik her yönüyle sevdiği müziklerden, müzik temelli ilgisine ve müziğin elementlerinin oluşturabileceği negatif durumlara kadar gerek ailenin gerekse özel eğitim öğretmenin dolduracağı kişisel müzik formlarından yararlanılmalı ve gerekiyorsa müzik temelli bir bibliyografya çalışması yapılmalıdır.

Ailelerin de terapi sürecine sorgulayıcı olmaları çok önemlidir. İster müzik terapi süreci ister müzik temelli uygulama süreci isterse müzik destekli terapi süreci olsun aile süreç hakkında çocukla en fazla eğitsel vakit geçiren kişi olan özel eğitim öğretmeni bilgilendirmeli ve gerekirse onun da sürece dahil olmasını sağlamalıdır. Çünkü özel eğitim öğretmenleri davranışsal açıdan çocuğu en iyi tanıyan bireyler olmakta ve kısa süreçler içinde etkili sonuçlara ulaşılmasında aktif rol oynamaktadır.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak özel eğitimde müzik terapinin önemini vurgulayan bir vaka örneğinin paylaşılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca aşağıda yer alan bu vaka örneğinin özel eğitim öğretmenlerinin eğitim kadar rehabilitasyon süreçlerinde de ne denli önemli oldukları konusunda araştırmacılara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Özel Eğitim Müzik Terapide Vaka Örneği

Doğa'nın hikâyesi: (Bu çalışma araştırmacı tarafından yasal izinler alınarak 8 haftalık bir çalışma süresi içerisinde gerçekleştirilmiştir. Öğrencinin gerçek ismi kullanılmamıştır.)

Doğa; ailesi ve özel eğitim öğretmeninden alınan bilgiye göre: 12 yaşında duygu durum bozukluğu yaşayan, anksiyete seviyesi yüksek, konuşma güçlüğü çeken, yaygın gelişim bozukluğu tanılı otizm spektrum bozukluğuna sahip bir kız çocuğudur. Doğa'nın günlük rutini ev, okul odası ve okul yemekhanesi arasında geçmektedir. Aşırı saldırgan olmasından kaynaklı zaman içerisinde 6 farklı rehabilitasyon merkezi değiştirmiştir.

Doğa'nın şiddet eğiliminden kaynaklı olarak sürekli gözetim altından tutulması gerekmekte ve kodladığı kalıpların dışına çıkmadığı için de yeni kişilere karşı son derece kaygılı, tedirgin ve saldırgan olabilmekte, bu yüzden yeni kişilerle iletişim kuramamaktadır.

Müzik terapi çalışmalarına başlamadan önce yapılan gözlemler neticesinde kolayca bıkan, çok çabuk sinirlenen ve duygularını regüle edip doğru şekilde dışa vuramayan, şiddete meyilli bir birey olduğu gözlenmiştir. Müzik terapi yoluyla Doğa'nın anksiyetesini ve iletişim aygıtlarını güçlendirmek üzerine çalışmalar yapılmaya karar verilmiştir. Doğa'nın öğretmeninden ve ailesinden müziğe olan ilgisi, hareket yeterlilikleri öğrenilmiştir. Ayrıca dinlemekten keyif aldığı ve almadığı şarkıların bir listesi istenmiştir. Gelen bilgiler neticesinde bir şarkı bibliyografisi çıkarılmaya çalışılmıştır.

Süreç boyunca Non-verbal olan Doğa'nın ifadelerini müzik enstrümanlarını kullanarak geliştirmesi sağlanmıştır. Örneğin: sinirlendiyse davula vurmak, yapılan uygulamayı beğendiğinde ise marakasını sallamak gibi. Uygulama sürecinde aynalama ve yansıtma çalışmaları sıklıkla yapılmıştır. Birkaç seans sonucu müzik terapist ile Doğa arasında bağ olduğu görülmüştür. Bunda Doğa'nın güven duyduğu sınıf öğretmenin de çalışmalara katılmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Doğa'nın birkaç çalışma sonucu kendini önce enstrüman sesleri sonra ise kendi sesi ile ifade etmeye başladığı görülmüştür. Burada müziğin anlamlandırma ve ifade etme sürecinde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Doğa'nın müzik odasında kendini güvende hissetmeye başlaması ve danışanla arasında bir pozitif iletişim kurabilmeleri, farklı duygular üzerine yansıtma çalışmaları yapılabilmesini sağlamıştır.

Sekiz haftalık çalışma sonucu araştırmacı gözlemleri ve Doğa'nın sınıf öğretmenin sözel beyanına dayanarak; güven duygusunda artışın sağlandığı, sembolik ifadelerde netleşmelerin arttığı, kızgınlık ve şiddet seviyesinde azalmanın gözlemlendiği, verilen yönergeleri kabul ettiği, duygu durumuna karşı farkındalık seviyesinin arttığı, duygu durumunu nesnel ve seslerle ifade edebildiği, kısaca iletişim kurmaya başladığı söylenebilir. *Sonuç olarak*; Doğa'nın gelişim sürecinde müzik terapi uygulamalarının bir ifade ve gelişim aracı olarak terapötik etki sağladığı ortaya konulmuştur.

"Eğitim, Müzik ve Müzik Terapi İlişkiseliliğine Dair Metodolojik ve Terminolojik Bir İnceleme" başlıklı bu çalışmada eğitimde müzik terapinin uygulama dalının (sahasının) genel yapısı kavramsal bir şekilde açıklanmaya, metodolojik ve terminolojik olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile eğitimde müzik terapiye dair sistematik ve bütüncül bir bakış açısının alanyazına kazandırılması istenmiştir. Aşağıda son söz başlığı altında yer alan yargı tümcelerinin alan üzerine çalışacak araştırmacılar ve diğer alan paydaşları tarafından, zaman içerisinde alana katkılar yapılarak geliştirileceği düşünülmektedir.

SON SÖZ

Örgün, yaygın eğitim ve özel eğitim süreçlerinde akademik müzik çalışmalarını, sürekli tekrarlanarak yapılan müzik çalışmaları, gösteri odaklı yapılan müzik çalışmaları, müzik terapi değil müzik eğitim sürecinin parçası olarak görülmelidir.

Yeterlilik analizi, hazır bulunuşluk durum tespiti, alana yönelik ölçme ve değerlendirilmesi yapılmamış, hedef-kazanım planı yapılmamış, plan ve programı geliştirilmemiş, uzman iş birliği sağlanmamış, gelişim ve değişim süreçleri raporlandırılmamış ritim, hareket, yansıtma ve taklit odaklı çalışmalar, müzik terapi değil müzik uygulamaları olarak görülmelidir.

Terminolojik olarak "terapötik müzik eğitimi" kavramının doğru olmayan bir tabir olarak kullanıldığı görülmektedir. Müzik eğitiminin tanımı pek çok alanyazın araştırmasında aynı şekilde geçmektedir: *Müzik eğitimi çocuğun kendi yaşantısından yola çıkarak amaçlı ve belirli müziksel davranış kazandırma sürecidir (Uçan, 1994:13)*. Yukarıdaki tanı pek çok eğitim otoritesi tarafından kabul edilmiştir. Şu halde terapötik bir müzik eğitiminden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Müzik eğitiminin terapötik etkisinden elbette ki bahsedilebilir. Fakat bu terapötik etki başlı başına bir amaç olamamalıdır. Yani amacın müzik eğitimi olduğu süreçler için elde edilecek yancıl kazanım ve yancıl etkiler, müzik terapi olarak ifade edilmemelidir. Müzik eğitimin amacı terapötik etki elde etmek değil müzik eğitimi vermektir. Ne var ki konu müzik ise terapötik etki her daim var olacaktır. Müzik eğitimi süresinde müzik dışı ya da müzik temelli alanlarda elde edilen, gözlemlenen veya gözlemlenemeyen yancıl etki ve kazanımların olması doğal kabul edilmelidir. Bu kazanımlar duygusal olabileceği gibi, bilişsel, zihinsel ve fizyolojik olabilir. Meydana gelen bu yancıl kazanımlar bilimsel temellerle saptanıp, amaçlandırılıp incelenmediği sürece müzik terapi olarak adlandırılmamalıdır.

Özel eğitim süreçlerinde uygulanan müzik uygulamalarının ve müzik derslerinin amacı; müzik temelli uygulamalar ve eğitim yoluyla, MEB'in özel eğitim yönetmeliklerinde belirtilen hedeflerin yerine getirilmesidir. Ne var ki özel eğitim süreçlerinde müzik tamamlayıcı ve pekiştirici olarak da kabul edilmelidir. Özel eğitimde uygulanan müzik temelli uygulamalar gelişim, değişim ve rehabilitasyon sürecine büyük oranda katkı sağlamaktadır. Fakat bu katkı salt müzik terapi olarak adlandıramamalıdır. Özel eğitim süreçlerinde müzik dışı kazanımlara yönelik gerçekleştirilen müzik temelli uygulamaların, terapötik etkilerinin müzik terapi bilim alanının çerçevesinde işlenebilmesi için; yeterlilik analizi, hazır bulunuşluk durum tespiti, yatkınlık analizi, alana yönelik ölçme ve değerlendirmelerin, gözlemlerin yapılması, hedef-kazanım planı geliştirilmesi ve sürecin raporlandırılması gerekmektedir. Bunları yapan kişilerin ise müzik terapist olması

beklenir. Ne var ki özel eğitim öğretmenlerinin müzik dışı değişim, gelişim ve rehabilitasyon süreçleri için geliştirecekleri müzik temelli uygulamaların, müzik terapi perspektifinden ele alınabileceğine dair alanyazın çalışmaları mevcuttur.

Müzik terapi bilim alanının ve eğitimde müzik terapi uygulama dalının, özellikle örgün ve yaygın eğitim süreçlerini uygulayan eğitim paydaşları tarafından terminolojik olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Eğitimde faydacılık, pragmatizm ve yaşam boyu eğitim gibi yaklaşımlar farklı disiplinlerle etkileşime geçerek gelişime ve değişime sürekli açıktırlar. Bu yüzden bu yaklaşımların eğitsel sınırları net olarak belirlenememektedir. Ne var ki müzik terapi; kanıta dayalı, araştırmalara dayalı, bulgusal, test ve gözlem süreçlerine dayalı müzik temelli uygulamalar bütünüdür. Uygulayıcı kişiler; psikolojik alanlarda, tıbbi ve medikal alanlarda, pedagoji alanlarında eğitim almış analitik bilgi bakış açısına sahip, müzik icrası ve doğaçlama alanında yeterli ve sertifikalı kişiler olmalıdır.

Müzik eğitiminin temelinde; değerlendirme, ölçme vardır. Kişide yetenek, çalma/söyleme istediği ve kabiliyeti aranır. Verilen eğitimin sonucu olarak bir performansın sergilenmesi ya da sınanması muhtemeldir. Eğitimde müzik terapinin temelinde ise değerlendirme, müzik çıktıları üzerinden yapılmaz. Performans ise gerektiğinde sadece amaç için bir araçtır. Terapötik etki ve ilişki bilinçli olarak ele alınır. Süreç odaklıdır. Süreç bilimsel bir temellerden beslenir. Kişilerde müzik terapi sürecine yakınlık ve müzik temelli uygulamalara dönüt verebilme durumu aranır.

Hipotez: Yukarıdaki yargı tümcelerine ek olarak; eğitim süreçleri içerisinde gerçekleştirilen müzik terapi müdahalelerinin uzman iş birliğinin sağlanması kadar eğitim paydaşlarının sürece dahil edilmesi de gereklidir. Buna gerekçe olarak; eğitim süreçlerinde müzik terapinin medikal, psikoterapötik ve toplumsal süreçlerde gerçekleştirilen müzik terapi müdahalelerinden farklı bir kategoride ele alınması gerektiği varsayılmaktadır.

Öneri: Bu çalışmaya konu olan müzik terapi bilim alanının eğitimde müzik terapi uygulama dalının doğru, etik ve toplum yararına ilerleyebilmesi, bilimsel ve terminolojik kargaşanın yaşanmaması adına; eğitim paydaşlarının müzik derslerinde ve müzik çalışmalarında yancıl ve örtük olarak terapötik pek çok kazanım elde edilebileceğini bilmeleri gerekir. Fakat temel hedefin bu terapötik kazanımlar olmadığı, temel hedefin bireylerin eğitim süreçlerinin devamlılığının sağlanması olduğu bilinmelidir. Bu yüzden 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun dokuzuncu maddesi (*Eğitimin Sürekliliği*) ve on üçüncü maddesinden de (*Eğitimde Bilimsellik*) anlaşılacağı üzere, bireylerin eğitim süreçlerine devamlılığının sağlanabilmesi için gerektiğinde eğitim paydaşlarının diğer alan ve alan dışı uzmanları ile iş birliği yapmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Almen, B. ve Pearsall, E. (2006). *Approaches to meaning in music*. USA: Indiana University Press.
- Bruscia, K. E. (1987). *Improvisational models of music therapy*. USA: Charles C. Thomas. Publisher.
- Bruscia, K. E. (2014). *Defining music therapy*. (3 Edition). USA: Barcelona Publishers.
- Çuhadar, C. H. (2016). Müzik ve müzik eğitimi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 217-230.
- Degryse, M. (2010). Creating a safe place in the midst of aggression: Music therapy in child psychiatry. *Approaches: Music Therapy & Special Music Education*, 2(2), 48-54.
- Demirel, Ö. (1999). *Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Finkelstein, S. (2000). *Müzik neyi anlatır*. Çeviri: M, H, Spatar. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mawby, S. (2015). *Music education and music therapy in schools for children with special educational needs: similarities, crossovers and distinctions*. University of Leeds School of Music, UK: Researchgate Publishers.
- Nordoff, P. and Robbins, C. (1983). *Music therapy in special education*. (2nd Edition), By Paperback, USA: Barcelona Publishers.
- Nordoff, P. and Robbins, C. (2004). *Therapy in music for handicapped children*. USA: Barcelona Publishers.
- Ockelford, A. (2000). Music in the education of children with severe or profound and multiple learning difficulties: Issues in current U.K. provision, a new conceptual framework, and proposals for research. *Psychology of Music*, 28(2), 197-217.
- Okur-Berberoğlu, E. ve Uygun, S. (2013). Sınıf dışı eğitimin dünyadaki ve Türkiye'deki gelişiminin incelenmesi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 32-42.
- Robertson, J. (2000). An educational model for music therapy: the case for a continuum. *British Journal of Music Therapy*, 14(1), 41-46.
- Sağırkaya, B. (2020). *Özel eğitim öğretmenlerinin pedagojik müzik terapi tekniklerini uygulama durumları*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sağırkaya, B. (2021). Eğitimde müzik terapi, 8. *EJER Uluslararası Euroasian Eğitim Araştırmaları Kongresi, Özet Bildiriler Kitabı* (s. 7738-329) Anı Yayıncılık.
- Sağırkaya, B. (2022). İnsanlık ve toplum perspektifinden müzik temelli etkileşim ve iletişim. *International Social Sciences Studies Journal*, 8 (100), 2355-2360.

- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları ve İlgili Mevzuat, (2016). Erişim: (14.03.2023) <https://shg-mgetatdb.saglik.gov.tr/Eklenti/27552/0/mevzuat-trpdf.pdf>
- Torun, Ş. (2022). Kanıtla dayalı müzik terapisi uygulamalarında müziğin rolü. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü GETAT Daire Başkanlığı. *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 2: 1-12
- Uçan, A. (1994). *Müzik eğitimi: temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar ve Türkiye'de Cumhuriyetin ilk altmış yılındaki durum*. Ankara: Müzik ansiklopedisi yayınları.
- Uçan, A. (1997). *Müzik eğitimi: Temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Bölüm 16

KİLİKİA BÖLGESİ VE MISIR TİCARİ İLİŞKİLERİNE DAİR YENİ VERİLER: ELAIUSSA SEBASTE'DE ELE GEÇEN MISIR ÜRETİMİ AMPHORALAR

H. Asena KIZILARSLANOĞLU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kuzeykent Kampüsü, KASTAMONU, E-Mail: asenakizilarслан@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-6727-8232.

Neolitik Dönemden itibaren, farklı dönem ve özelliklerde yerleşimlerin tespit edildiği Kilikia Bölgesi, konumunun avantajını hem üretim, hem de ticari faaliyetler açısından kullanabilmiştir. Özellikle Dağlık Kilikia Bölgesi limanlara sahip kentleri ile Batı Akdeniz, Ege Bölgesi, Mezopotamya, Afrika, Mısır ve Kıbrıs için bir durak, geçiş bölgesi olmuştur. Çalışmanın konusunu oluşturan amphoralar, Dağlık Kilikia kentlerinden, Roma Döneminde kurulduğu bilinen Elaiussa Sebaste’de ele geçmiştir. Günümüz Mersin ili sınırları içerisinde bulunan ve doğal iki limana sahip olan kent, ilk olarak ana karaya ince bir kıstakla bağlanmış olan ada üzerinde kurulmuştur (Equini-Schneider, 1998). Şu ana kadar Elaiussa Sebaste kazıları sonucunda ortaya çıkan seramik buluntulardan, belli grupların genel değerlendirmeleri yapılmış ve yayınlanmıştır. Hazırlanan makale çalışması ile kentte tespit edilen Mısır üretimi amphoraların bir ön değerlendirmesinin yapılması, Elaiussa Sebaste’nin, Kilikia Bölgesi ile Mısır arasında bilinen ticari ilişkiler içerisindeki konumunun, amphora buluntuları aracılığıyla ortaya konması amaçlanmıştır.

Kilikia Bölgesi’nin özellikle Hellenistik çağ ile hareketlendiği tarihsel süreç ve sonrasını Elaiussa Sebaste kentinde de takip edebilmek mümkündür. Kentin şekillenmesi ve gelişmesinde etkili olan süreç ise Roma İmparatorluk Dönemi ile başlamıştır. MÖ 20’de Augustus tarafından Archelaos idaresine verilen kent, sadece ticari faaliyetler açısından değil, aynı zamanda idare merkezi kimliği de kazanarak büyümeye başlamıştır. Kentin ana üretim ve ticaret ürünleri, kereste (Strabon, XIV, V-6), şarap ve kente adını veren zeytinin ihracatında, Toroslardan kesilen sedir ağaçlarının Mısır’a götürülmesinde Sebaste’nin iki büyük limanı kullanılmıştır (Özbay, 2001: 146). Yunan koloni şehirleri ve diğer kentlerin tercihi olan Rhodos ve Knidos şarabı, ekonomik üstünlüğünü MS 1. yüzyıl başlarına kadar devam ettirmiş, sonrasında yavaş yavaş Roma şarapları piyasaya hakim olmaya başlamıştır (Alpözen, 1975: 6). Roma’nın ticaret sistemindeki etkisi, İmparatorluğun MS 395’de bölünmesinin ardından gücünü yitirmiş, Doğu Roma olarak ta adlandırılan, Bizans İmparatorluğu’nun temelleri atılmaya başlanmıştır (Akşit, 1970: 9). Bu tarihsel süreç Roma İmparatorluğu’nun hakim olduğu tüm toprakları değişim sürecine sokmuştur. Kilikia Bölgesi ve dolayısıyla Elaiussa Sebaste de bu değişimden etkilenmiştir. Ticari sistem içerisinde ürünlerin taşınmasında kullanılan amphoralar önemini korumuş, Kilikia, Kıbrıs, Mısır, Afrika, Suriye-Filistin gibi Doğu Akdeniz ülkeleri ticaret hayatında çok daha etkin rol oynamaya başlamıştır. MS 7. yüzyıldaki Arap akınlarına kadar Elaiussa Sebaste hem amphora üreten, hem de amphora ithal eden bir kent olmaya devam etmiştir (Ferrazzoli ve Ricci, 2010; Kızılarşlanoğlu ve AYTEK, 2018; Kızılarşlanoğlu, 2019).

Kilikia Bölgesi gibi, Mısır’ın da Akdeniz’e kıyısı olmasının yanı sıra, Mareotis Gölü, Nil nehri kanalları sisteminin avantajı ve verimli arazisi

sayesinde üretim ve ticaret açısından gelişmesini sağlamıştır (Şenol, 2000: 46). Mareotis Gölü'nün güney kıyısında keşfedilen üretim atölyelerinden oluşan zincirde farklı tipte amphoralar üretilmiştir. Knidos modelinden uyarlanmış Hellenistik tipin yanı sıra, bifid kulplu AE4 (DR 2-4), AE3, AE5-6 (LR5-6), AE7 (LR7) amphoralarının da üretimi yapılmıştır (Empereur - Picon, 1989: 223-248; Şenol, 2000; Dixneuf, 2011: fig. 181). Mısır'da diğer seramik üretim merkezleri Nil nehrine yakın yerlerde kurulmuştur. Normal pişirme tekniği ile kırmızı ve kahverengi olarak üretilen seramiklerin, fırında redüksiyon yöntemi ile gri, kahverengiden siyaha değişen renklerde üretiminin yapıldığı da tespit edilmiştir. Nil deltası kilinin en karakteristik özelliği bol mika ve kuvars içeren kum katkıdır. Alüvyon killer özellikle kırmızı ve siyah ince seramik, pişirme kapları ve amphoraların büyük bir kısmının üretiminde kullanılmıştır. AE7 amphoralarının üretiminde de bu kilin kullanıldığı belirlenmiştir. Kaolinitik kil kaynakları, İskenderiye civarındaki bazı yerleşim bölgeleri, Delta, Fayoum, Mayonne ve Yukarı Mısır'daki sitelerin çoğunda ve Aswan bölgesinde bulunmaktadır. Alüvyon killerin genel tablosu bölgesel grupların varlığını etkilememekte, killerin benzerliğine rağmen, yapılan analizler yardımıyla aralarındaki farklar ortaya konabilmektedir. Örneğin, Bouto bölgesinin yapısı ince ve bol mikalı, Thébaine kili ise mineral içeriği fazla, kırmızimsı ve nispeten kabadır. Mısır'da kalkerce zengin iki bölgede, seramik üretimine kaynak oluşturmaktadır. Kuvaterner çökellerden oluşan, İskenderiye'nin güneybatısındaki Mareotis gölalanı ile yukarı Mısır'da, özellikle Qena ve halen testi üreten Ballas civarında, Theban bölgesi ve bu bölgenin güney sınırındaki Edfu örnek gösterilmektedir. Bu farklı tipteki kil yapılarından ince katkılı, homojen olanlar çoğunlukla amphoriskos, alabastron gibi kapalı ve küçük boyutlu formların üretilmesinde kullanılmıştır. Roma ve Geç Roma dönemlerinde ise, özellikle amphora üretiminde, ince mika, mineral katkılı, kalkerli, kaba hamur kullanılmıştır (Detaylı bilgi için bkz.: Ballet vd., 1991: 129-143; Şenol, 2000; Ballet, 2001: 107-108).

Elaiussa Sebaste'de yapılan kazı çalışmalarında, şu ana kadar değerlendirilmesi tamamlanmış seramik buluntular içerisinde, Mısır üretimi AE3 ve AE7 amphoralarına ait çok sayıda parça tespit edilmiştir. Makale çalışmasına form olarak farklı ve tüme en yakın olan buluntular seçilmiş, geri kalan malzeme istatistik çalışması aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Çalışma sırasında 545 adet, ağız kenarı, dip, boyun ve gövdeden oluşan parça değerlendirilmiştir. Makale kapsamında 8 adet buluntu katalog içerisinde detaylandırılmıştır. İleride devam edecek seramik değerlendirme çalışmaları ile bu sayının değişebileceği öngörülmektedir.

Gövde formu nedeniyle "bitronkonik amphoralar" olarak adlandırılan, Egloff 172 (Egloff, 1977: pl. 59, 1) olarak ta bilinen AE3 formunun üretimine, Mısır'da MÖ 1. yüzyılda başlanmıştır. İskenderiye Greko-Romen

Müzesi'nde korunan çok sayıda amphora, formun gelişimini açıklamaya yardımcı olmuştur. Özellikle ağız kenarının şekli, gövde çapı, uzunluk, boyutunda küçülme ve cidar kalınlığı bu gelişimi açıklayan önemli form özellikleridir. İçe çekik üçgen veya yuvarlak ağız kenarı; dışta yivli, genişleyerek konikleşip omuzla birleşen silindirik boyun; ağız kenarının hemen üstünden veya altından başlayıp boyunda son bulan oval kesitli kulplar; ovoidal yapıda yapı, içi dolu sivri dip formun genel özellikleridir (Şenol, 2000: 248; Şenol ve Cankardeş-Şenol, 2000: 127). Orta Mısır'da, özellikle Ashmounein'de (antik Hermoupolis Magna) yapılan çalışmalarda bitronkonik formun başka üretim alanları da bulunmuştur. Hermes kutsal alanı içinde, kahverengi hamurlu, astarsız çok sayıda üretim atığı tespit edilmiştir. Son olarak ta, Fayoum'da muhtemelen üçüncü bir üretim merkezinin varlığı belirlenmiştir (Empereur ve Picon, 1989: 234-235). Mareotis Gölü civarında üretilen formlarda renk kırmızı, Orta Mısır üretimlerinde ise koyu kahve tonlarındadır. Ağız kenarı erken örneklerde üçgen profil sergilerken, MS 3. yüzyıldan sonra yuvarlaklaşmaya başlamıştır (Şenol, 2000: 248). Şarap (Peacock ve Williams, 1986: 206-207, Class 53) taşıdığı düşünülen form için Benoit (Gallia 1958, 35, fig. 46) balık sosu taşımış olabileceğini öne sürmektedir. Formun MS 1. – 5. yüzyıllar arasında üretildiği düşünülmektedir (Empereur ve Picon, 1989; Şenol 2000).

Formun benzerlerine bakacak olursak; Fransa'nın güney kıyılarında bulunan form MS 1. yüzyıla (Zemer, 1978: 49, No. 39); Karnaka, Dendara'da MS 1. – 2. yüzyıla (Marchand, 2007: fig. 14: 18); La Valle des Reines'de MS 2. yüzyıla (Lecuyot, 2007b: fig. 1: 5-9); Royal Ontario Müzesindeki amphoralar MS 3. yüzyıla ve bir diğer örnek MS 5. – 6. yüzyıla (Hayes; 1976: Pl. 40, 364-365); İngiltere'de MS 4. – 5. yüzyıla (Tomber ve Williams, 2000: fig. 2, 7); Saggara'da MS 5. yüzyıldan itibaren (Lecuyot, 2007a: fig. 2: 1, 6-8; Beyrut'ta Nil vadisinde üretilen konik amphoralar MS 5. – 7. yüzyıla (Pieri, 2007: 9, fig. 14/17); Galya'da MS 5. – 6. yüzyıla (Pieri, 1998: Fig. 7); Fos Körfezi buluntusu, MS 1. – 2. yüzyıla (Corsi-Sciallano ve Sibella, 1991: 87); Taşucu Aslan Eyce Müzesindeki buluntular, MS 1. - 2. yüzyıla (Şenol, 2009: 103 – 106) tarihlendirilmiştir.

Kiremit renginde, sert dokulu olan Elaiussa Sebaste buluntularında morfolojik olarak yapılan incelemede katkı maddesi olarak, kum, kireç, mika, şamot ve kesit ile yüzeyde orta, ince gözenekler gözlemlenmiştir. Kat.No.1 (fig.1) form özellikleri ve beraber ele geçtiği diğer buluntular değerlendirildiğinde MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Renk olarak kırmızı tonlarda olması, Mareotis Gölü civarında üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Form gelişimi içerisinde ağız kenarının erken örneklere göre yuvarlatılmış olması da, bu değişimin MS 1. yüzyılda başlamış olabileceğini de düşündürmektedir. Sebaste buluntuları içerisinde formun daha geç örnekleri de tespit edilmiştir (Kat.No.2-4) (fig.2-4). Amphoraların gövde

kısmı korunamadığından bu örneklerde ağız kenarındaki kademelenme, kulpların direk ağız kenarından başlaması, kil renginin kahve ve tonlarında olması gibi özellikler dikkate alınmıştır. Form açısından Kat.No.1 ile çok büyük farklılıklar sergilemeyen bu geç dönem buluntuları, birlikte ele geçtikleri diğer malzemeler de dikkate alındığında MS 4. – 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Elaiussa Sebaste buluntularından bir diğer grup ise yaygın olarak LRA7 olarak bilinen, makale çalışmasında form adlandırmasında bir bütünlük olması açısından AE7 adı kullanılan, ilk gruba göre daha küçük kapasiteli olan form grubudur. Form LRA7 adını Riley'in (1979: 225, fig. 92, 359) Kartaca buluntuları için yaptığı sınıflandırmadan almıştır. Egloff'un yaptığı sınıflandırmada ise 173-174 formları ile aynı gruptur (Egloff, 1977: pl. 58, 5). Şarap taşındığı düşünülen formun ele geçen örnekler yardımıyla yapılan genel tanımlaması, basit, düz veya hafif içe dönük ağız kenarı; uzun veya kısa silindirik, üzeri yivli boyun; boyun üzerinde başlayıp, omuzda son bulan oval kesitli kısa kulplar; keskin veya yuvarlak formu omuzda ve dibe doğru daralan, ovoidal gövdede derin veya ince yivler; içi dolu, konik, sivri dip şeklindedir (Riley, 1979; 1981: 117, fig. 10; Peacock ve Williams, 1986: 204-205; Şenol, 2000: 259). AE7 grubu, yükseklik ve genişlikleri oldukça değişken olan çok sayıda farklı tipten oluşmaktadır. Ağız kenarı yüksekliğinin giderek azalması ve omuz kısmında yer alan çıkıntılı yiv yapısı bize tipolojik ve kronolojik bir gelişim için önemli iki morfolojik kriter vermektedir. Yuvarlak omuzlu amphoraların MS 4. - 6. yüzyıl sonuna; keskin ve çıkıntılı omuzlu olanların ise MS 7. - 8. yüzyıla ait olduğu yönünde görüşler vardır (Pieri, 1998: 103-104, fig. 7). Formun MS 6. ve 7. yüzyıl örnekleri daha yüksek boyunlu, konik omuzludur (Riley, 1980; Pieri, 2005: 131, fig. 86). Yine ele geçen bazı örneklerde yapılan morfolojik ve petrografik çalışmalarda kil ve hamur yapısı hakkında da veriler elde edilmiştir. Yapılan çalışmalarda, piroksen, muskovit, biyotit, mika, plajiyoklas, feldispat ve ara sıra kireçtaşı ile birlikte, seyrek olarak daha büyük boyutlu kuvars katkı maddesi olarak belirlenmiştir. Bazı örneklerde kil içerisine eklenen ot ve samanın pişirilme sonucunda oluşturduğu boşluklar da görülmektedir (Peacock ve Williams, 1986: 204-205, Class 52). Kahverengi ve tonlarında renge sahip olan formun yaygın kabul edilen tarihi MS geç 4. – 6. ve 7. yüzyıllardır (Egloff, 1977; Riley, 1979; 1981).

Mısır'ın AE7 amphorasını ürettiği, Orta Mısır'da belirlenen atölyelerle kesinlik kazanmıştır. Form, Oxyrhynchos, Hermoupolis Magna ve büyük boyutlu atölyelerin bulunduğu Antinooupolis'te üretilmiştir. Çok sayıda atık malzemenin tespit edildiği kentte şarap işliklerine ait buluntular da tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar da yerleşim yerinin başka alanlara kaydırılması sonucunda bu bölgede üretim atölyelerinin kurulduğu

belirlenmiştir (Empereur ve Picon, 1989: 234-235). Farklı atölyelerdeki üretimlerine bağlı olarak ağız kenarı ve gövdede farklılıklara sahip olan formun, Nil nehri kilinden üretilen örneklerinde altın mika katkısı ile belirgin bir kahverengi görülmektedir (Riley, 1980: 117; Şenol 2000, 259).

Formun benzer örnekleri; İskenderiye Müzesinde MS 4. yüzyıla (Empereur, 1998: 398, fig. 14); Ravenna'da MS 5. yüzyıla (Baldassari ve Ci-relli, 2009: 925); İtalya-Liguria'da MS 500 – 650'e (Vingo, 2005: Fig. 3: 8); Apamea'da MS 6. - 7. yüzyıla (Vokaer, 2017: 801, fig. 5, 2-4); pek çok farklı tipi ile Galya'da MS 4. yüzyıl sonu – 8. yüzyıla (Pieri, 1998: Fig. 7); Kopetra'da MS 5. – 7. yüzyıllara (Rautman, 2000: 321); Royal Ontario Müzesindeki amphoralar MS geç 5. yüzyıl – erken 7. yüzyıla (Hayes, 1976: Plate 40-368, 369); İngiltere'de MS 4. – 6. yüzyıla (Tomber ve Williams, 2000: fig. 2, 8-13); Umayyad'da MS 6. – 7. yüzyıla (Reynolds 2018a: fig. 3/13-14); Saggara'da MS 5. yüzyıldan itibaren (Lecuyot, 2007a: fig. 1: 11-12); La Valle des Reines, Ramesseum'da MS 4. yüzyıla (Lecuyot, 2007b: fig. 2: 3, Fig. 3: 1-6, 14); Nil Vadisi'nde, özellikle orta bölgede üretilmiş, aralarında yuvarlak, keskin omuzlu veya üzerlerinde bir çıkıntı bulunan örnekler şeklinde ele geçen Dongola buluntuları MS 7. yüzyıla (Danys, 2018: 610); Kartaca Sarnıç buluntuları MS 6. yüzyıla (Riley, 1981: 117, fig. 10); Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) buluntuları (Kara, 2021: 81-82, Şekil 12 a-b) MS 7. yüzyılın ortası - 7. yüzyılın sonuna; İstanbul, Saraçhane buluntuları MS 6. – 7. yüzyıla (Hayes, 1992: 66-67, Type 12, Fig. 49.189-192); Tomi'de MS 5. – 6. yüzyıla (Scorpan, 1977: fig. 23-3, Type XVII; Corsi-Sciallano ve Sibella, 1991: 105); Ephesos'ta MS 4. – 6. yüzyıla (Bezeczky, 2013: 172, Type 58) tarihlendirilmiştir. Levant'ta az sayıda ele geçen LR7 örnekleri, yalnızca Caesarea ve Tell Keisan'da tespit edilmiştir (Uscatescu, 2003: 549). Berenice - Benghazi (Riley, 1980: 117) ve Carthage'da yaygın olarak bulunan form, MS 4. – 6. yüzyıl aralığında LR 1 ile 7 arasında sınıflandırılmış olan formlar arasındadır (Reynolds, 2018b: 355-356, fig. 12.2). Aynı formların, Kilikia Bölgesi kentlerinde de bulunması, bu dönemde bölgelerarası, sistemli bir ticari faaliyetin varlığını ortaya koymaktadır.

Kahverengi ve tonlarında, yumuşak dokulu Elaiussa Sebaste buluntularında morfolojik olarak yapılan incelemede, katkı maddesi olarak, kum, kireç, kuvars, mika, şamot ve kesit ile yüzeyde ince gözenekler gözlemlenmiştir. Renk, doku ve genel hatlarıyla benzer olan formlardan **Kat.No.5** (fig.5) daha keskin, Kat.No.6, 7 ve 8 (fig.6-7) amphoraları daha yumuşak omuza sahiptir. Buldukları tabaka, benzer örnekler ve tipolojik özelliklerden yola çıkarak AE7 grubu içinde Kat.No.5 MS 5. – 6. yüzyıla, Kat. No.6, 7 ve 8 örnekleri MS 5. – 7. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Elaiussa Sebaste'nin ilk kentsel yerleşimi Helenistik dönemde yavaş yavaş başlamış, Roma döneminde anakarada geniş bir anıtsal alanın inşa edilmesiyle önemli ölçüde büyümüştür. Roma İmparatorluğu'nun Kilikia Bölgesine sağladığı imkanlardan da faydalanabilen Sebaste, kentleşme sürecini başlatmıştır. MÖ 1. – MS 3. yüzyılın ortasına kadar geçen süreç içerisinde anıtsal yapıların inşa edildiği kent, hem bölge içinde hem de diğer bölgelerle ticari ilişkiler kurduğu bir döneme girmiştir. MS 3. yüzyılda, Sasani saldırıları ve MS 4. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi sonrası kriz dönemini, tüm şehirde, büyük ölçekli yeni mimari yapılaşma ve dönüşüm süreci izlemiştir. Elaiussa Sebaste, özellikle MS 4. yüzyılın sonları ile MS 7. yüzyılın başı arasında dönemin en popüler formu olan LR1 amphoralarını üretmeye başlamıştır (Ferrazzoli ve Ricci, 2010; Kızıllarslanoğlu ve Aytek, 2018; Kızıllarslanoğlu, 2019). Dönemin siyasi ve politik olayları sonrası, yoğun amphora üretim sürecinin de etkisiyle kent, ticari faaliyetler konusunda önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu sayede hem ithalat hem de ihracat açısından ilişki içerisinde olduğu bölgeler artmış, var olan ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır (Kızıllarslanoğlu, 2019).

Elaiussa Sebaste'nin Roma Döneminde Mısır ile olan ticari ilişkilerini belgeleyen buluntu sayısı, Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'ne kıyasla az sayıdadır. Ancak Kilikia Bölgesinin Mısır ile olan ticari ilişkilerinin Hellenistik Dönemde başladığı, Mısır'da az sayıda tespit edilmiş olan Kilikia üretimi amphora parçaları ile belirlenebilmiştir. İskenderiye'nin MÖ 331'de kurulmasından sonra, Roma'nın Doğu Akdeniz'i bağ bölgesi olarak düzenlemesiyle birlikte Kilikia ile Mısır arasındaki ticari ilişkiler artmaya başlamıştır (Şenol, 2008: 110). Hellenistik Dönemde daha çok kendi ihtiyaçları doğrultusunda şarap üreten Mısır, MS 1. yüzyıldan sonra üretimlerini dış pazarlara da ulaştırmaya başlamıştır (Şenol ve Cankardeş-Şenol, 2000: 125). Roma döneminde sınırların genişlemesi, MS 1. yüzyılda Kilikia Bölgesi'nin İmparatorluk tarafından öncelikli bölgeler arasına dahil edilmesi de bu ticari ilişkileri arttırmış olmalıdır (Şenol, 2009: 74). İki bölgenin Roma Dönemindeki bu ilişkilerini Mısır'da ele geçen, Kilikia Bölgesi üretimlerinden Zemer 41, Pompei V ve Agora M 54 / Pseudo-Cos amphoraları belgelemektedir (Empereur ve Picon, 1989: 223-248; Şenol, 2007: 66; Şenol, 2008: 113). Geç Roma - Erken Bizans Dönemi'nde ise her iki bölge, dönemin siyasi değişikliklerinden etkilenmiş, ürettiği amphoralar aracılığıyla taşıdıkları ürünler sayesinde Akdeniz ticaret sistemi içerisinde varlıklarını devam ettirebilmiştir.

Kilikia ve Mısır arasındaki ticari ilişkilerde MS 4. yüzyıl sonundan sonra artış yaşandığını, İskenderiye'ye ihraç edilen ve toplam amphora buluntularının % 25.2'sini oluşturan, Kilikia üretimi LR1 amphoraları

belgelemektedir. Kilikia ürünlerinin hakim olmaya başladığı bu dönemde Mısır'ın, LR1 amphoralarını Nil Nehri – Çöl Yolu – Kızıldeniz limanları aracılığıyla Hindistan'a ihraç etmiş olduğu düşünülmektedir (Şenol, 2008: 114-115). MS 5. – 6. yüzyıllarda her iki bölgede şarap ve amphora üretiminde yaşanan artış bu ticari ilişkilere de olumlu anlamda yansımış görülmektedir (Şenol, 2008: 119- 120). Elaiussa Sebaste'de tespit edilen çok sayıda AE7 amphora parçası da bu öneriyi desteklemektedir. İki bölge arasında yoğunlaşan ticari ilişkilerde Mısır, Kilikia'dan kereste, yağ, şarap ve balık; Kilikia ise, Mısır'dan farklı lezzette şarap ve Anemurium'da (Williams, 1989: 57, fig. 30) tespit edilen kırmızı astarlı, Aswan seramiklerini (Hayes, 1972: 387- 401) ithal etmiştir (Elton, 2005: 694).

Her iki bölge ve liman kentleri düşünüldüğünde, ticari ilişkilerin varlığının olması beklenen bir durumdur. Mısır'ın önemli bir liman kenti olan İskenderiye'de yapılan yüzey araştırması ve kazılarda tespit edilen, İspanya, İtalya, Afrika, Ege ve Kilikia Bölgesi gibi Akdeniz ticaret sistemi içerisinde aktif rol alan bölge üretimlerinin, aynı dönemlerde Elaiussa Sebaste'de de varlığının belirlenmesi, sistemli bir ticaretin varlığını ortaya koyan en somut verilerdir. Özellikle Sebaste, Kilikia Bölgesi kentleri arasında, ithal buluntularda, üretim ve form çeşitliliği en fazla olan liman kentlerinden biridir.

Bu nedenle Elaiussa Sebaste'de, İskenderiye (Şenol, 2000: 63-64) gibi Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde diğer bölgeler için transit ticaret merkezi görevi görmüş olmalıdır.

Bölgesel üretim amphora buluntularının dağılımları, üretim merkezlerinin ticari ilişkileri hakkında yorum yapmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle antik kentlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen yerel üretim ve ithal seramiklerin yayınlanması, ekonomi, ticari ve kültürel ilişkiler açısından oldukça faydalı bilgiler sağlamaktadır. Hazırlanan bu makale çalışması sayesinde Kilikia Bölgesi'nin Mısır ile olan ticari ilişkilerine, Elaiussa Sebaste özelinde, buluntu destekli yeni veriler sunulmuştur.

KATALOG

Kat. No.: 1

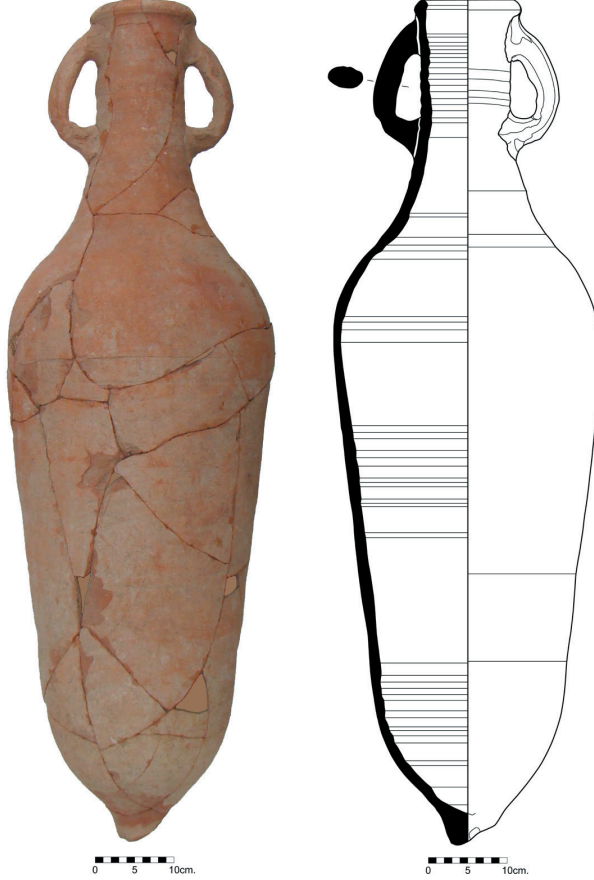

Fig.1

Tanım: E.Sebaste - AE3

Dışa çekik yuvarlak ağız kenarı; yivli, konik boyun; ağız kenarının hemen altından başlayan ve boyuna birleşen oval kesitli kulplar; geniş, yuvarlak omuz, dibe doğru daralan bikonik gövde; sivri, içi dolu dip. Boyun kısmında iç ve dış yüzeyde şekillendirmeden kaynaklanan yivler, gövdenin iç kısmında da aralıklı devam etmiştir.

B.Y.: PS 234-3

H.: 107 cm.

A.Ç.: 11.2 cm.

H.R.: 5 YR 5/8 – 5/6

Tarih: MS 1. yüzyıl.

K.Ç.: 4.5x2.7 cm.

D.Y.R.: 5 YR 8/4

Kat. No.: 2

Fig.2

Tanım: E.Sebaste - AE3

Dışa çekik yuvarlatılmış ağız kenarının alt kısmında sivri bir çıkıntı; yivli, konik boyun; hemen ağız kenarından başlayan ve boyuna birleşen oval kesitli kulplar; boynun altından devam eden ve muhtemel bikonik devam edecek olan yivli gövde başlangıcı.

B.Y.: TR 727

H.: 21 cm.

A.Ç.: 11 cm.

Hamur: 7.5 YR 4/6

Tarih: MS 4. – 5. yüzyıl.

K.Ç.: 3.9x2 / 2.9x1.7 cm.

D.Y.R.: 7.5 YR 5/4

Kat. No.: 3

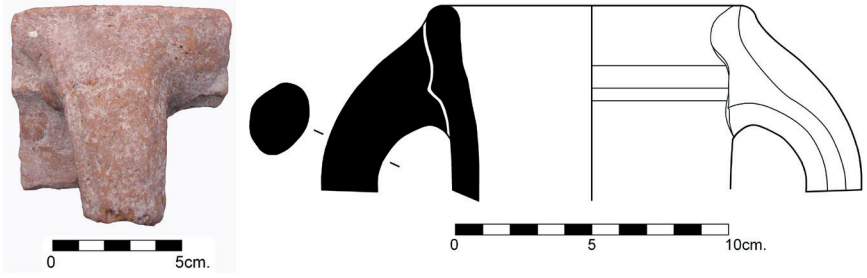

Fig.3

Tanım: E.Sebaste - AE3

Dışa çekik yuvarlatılmış ağız kenarının alt kısmında sivri bir çıkıntı; yivli, konik boyun; hemen ağız kenarından başlayan oval kesitli kulp.

B.Y.: CW – MN 2138

H.: 7 cm.

A.Ç.: 10.5 cm.

K.Ç.: 2.7x2.1 cm.

H.R.: 5 YR 4/4

D.Y.R.: 7.5 YR 4/4 - 5/3

Katkı Maddesi: Az miktarda mika, kireç; orta kum katkı. Kesit ve yüzeyde orta ince boşluklar.

Tarih: MS 4. – 5. yüzyıl.

Kat. No.: 4

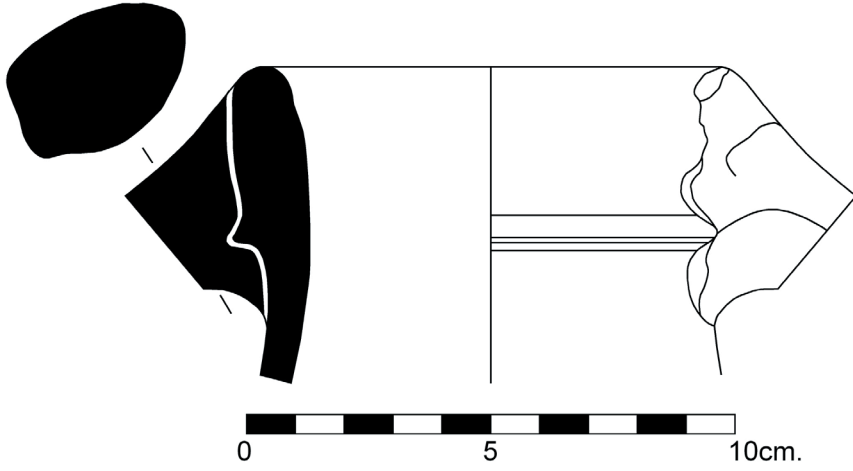

Fig.4

Tanım: E.Sebaste - AE3

Dışa çekik yuvarlatılmış ağız kenarının alt kısmında sivri bir çıkıntı; yivli, konik boyun; hemen ağız kenarından başlayan oval kesitli kulp.

B.Y.: CW – MN 2138

H.: 6.5 cm.

A.Ç.: 9 cm.

K.Ç.: 4x2.7 cm.

Hamur: 7.5 YR 4/3

D.Y.R.: 10 YR 4/3

Tarih: MS 4. – 5. yüzyıl.

Kat. No.: 5

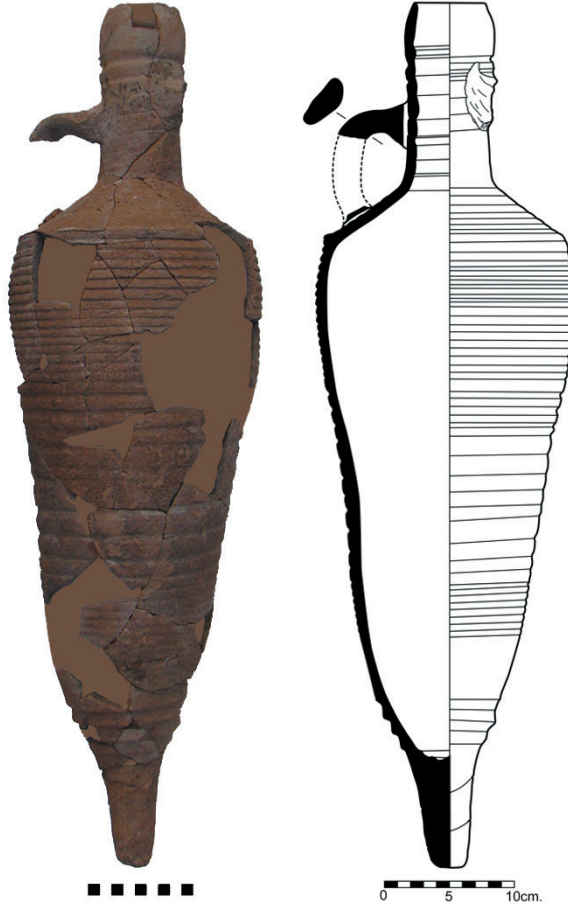

Fig.5

Tanım: E.Sebaste - AE7

Basit, hafif içe dönük ağız kenarı; uzun, silindirik, üzeri yivli boyun; boyun üzerinde başlayıp, omuzda son bulan oval kesitli kısa kulplar; keskin formu omuzda ince, dibe doğru genişleyen derin yivli, ovoidal gövde; içi dolu, konik ve sivri dip. Kulpların boyun ve omuz ile birleştiği noktalarda kil topakları görülmektedir.

B.Y.: CW 194

H.: 66.5 cm.

A.Ç.: 5.4 cm.

K.Ç.: 4.1x1.7 cm.

D.Ç.: 4 cm.

Hamur: 10 YR 4/4

Tarih: MS 5. – 6. yüzyıl.

Kat. No.: 6

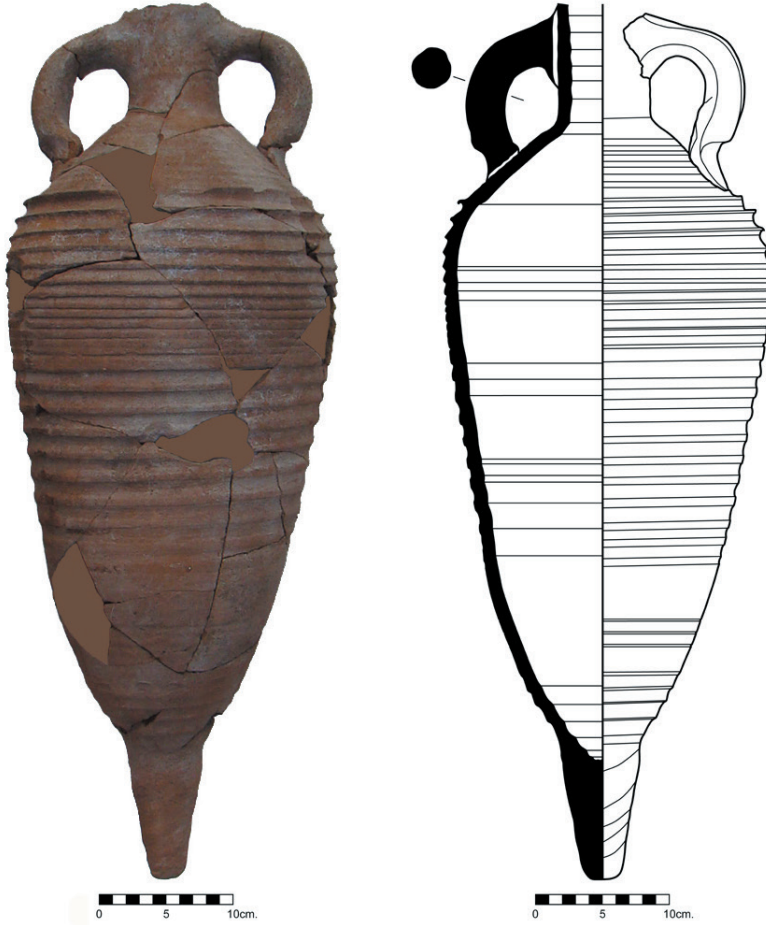

Fig.6

Tanınım: E.Sebaste - AE7

Ağız kısmı kırık; silindirik, dar, uzun boyun; boyundan omuza birleşen yuvarlak kesitli kısa kulplar; derin yivli şişkin, yuvarlak formulu omuz; dibe doğru daralan, yivli ovoidal gövde; içi dolu, konik, sivri dip. Kulpların gövdeye birleşme yerleri çok keskin ve belirgindir.

B.Y.: ISO1-194

H.: 64.2 cm.

A.Ç.: -

K.Ç.: 3x3 cm.

D.Ç.: 2.2 cm

H.R.: 10 YR 4/4 – 4/6

Tarih: MS 5. – 7. yüzyılın başı.

Kat. No.: 7

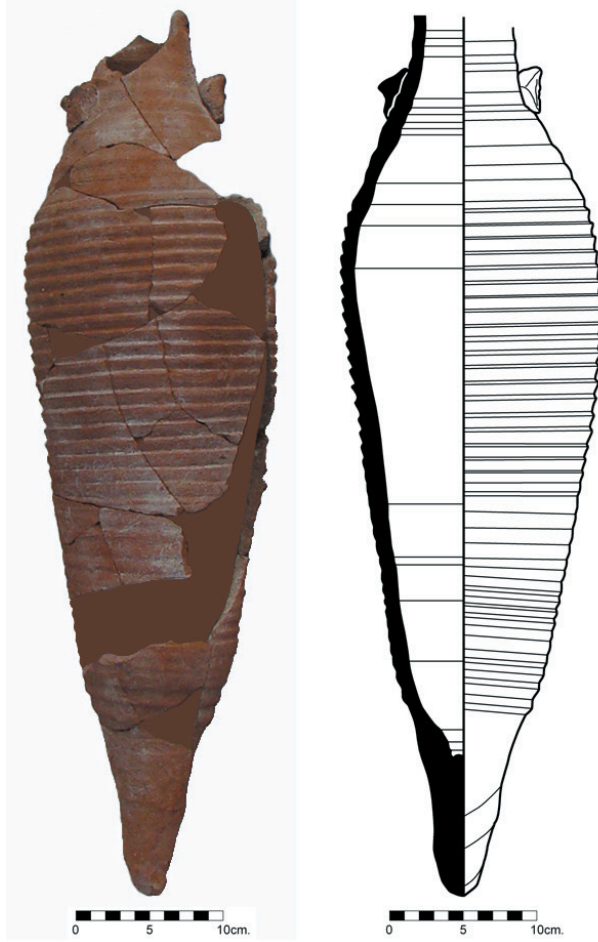

Fig.7

Tanım: E.Sebaste - AE7

Ağız kısmı ve kulpları kırık; silindirik, dar, uzun boyun; yumuşak ve yuvarlak geçişli yivli omuz; dibe doğru daralan, belirgin yivli ovoidal gövde; içi dolu, konik, sivri dip.

B.Y.: ISO 1-194

H.: 59.6 cm.

A.Ç.: -

K.Ç.: -

D.Ç.: 2 cm.

H.R.: 10 YR 4/6

Tarih: MS 5. – 7. yüzyılın başı.

Kat. No.: 8

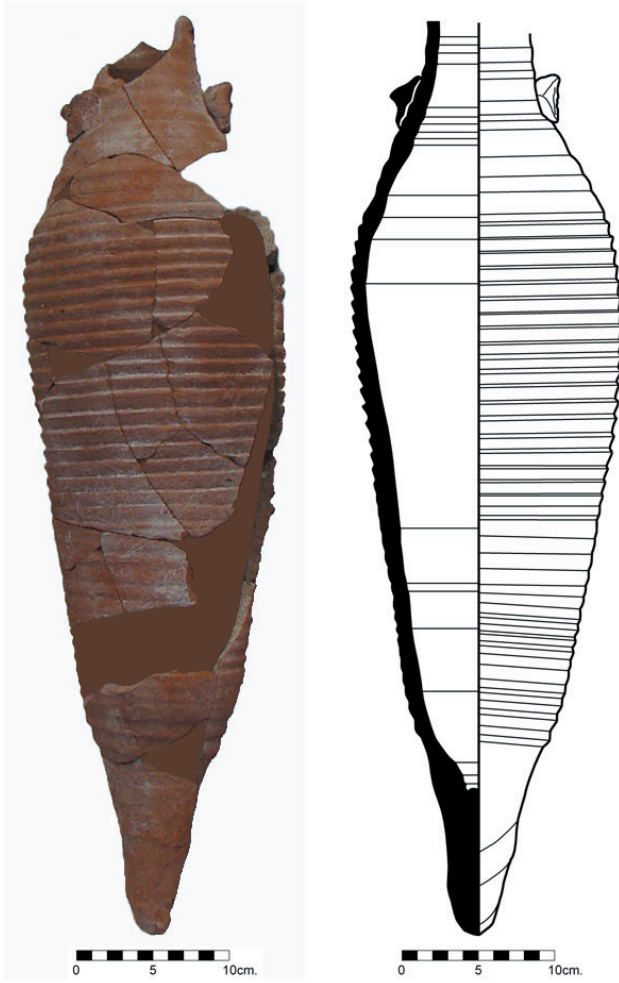

Fig.7

Tanım: E.Sebaste - AE7

Ağız kısmı, kulpları ve dibi kırık; silindirik, dar, uzun boyun; omuz kısmında kulp bağlantı izleri; derin yivli şişkin, yuvarlak formulu omuz; dibe doğru daralan, yivli ovoidal gövde.

B.Y.: ISO 1-194

H.: 48.8 cm.

A.Ç.: -

H.R.: 10 YR 4/4

Tarih: MS 5. – 7. yüzyılın başı.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, O. (1970), *Roma İmparatorluk Tarihi (MS 193-395)*, İstanbul.
- ALPÖZEN, T. O. (1975), “Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları”, *Türk Arkeoloji Dergisi (TAD)*, Sayı: XXII-2, Ankara, 5-32.
- BALDASSARI, R., CIRELLI, E. (2009), “Amphorae and Trade in Classe and Ravenna from 5th to 7th Century”, *Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo* (Ciudad Real, 2006), 923-927.
- BALLET, P., MAHMOUD, F., VICHY, M., PICON, M. (1991), “Artisanat de la Céramique dans L’Égypte Romaine Tardive et Byzantine. Prospections D’Ateliers de Potiers de Minia à Assouan”, *Cahiers de la Céramique Égyptienne*, Caire, 129-143.
- BALLET, P. (2001), “Céramiques Hellénistiques et Romaines d’Égypte”, *Céramiques Hellénistiques et Romaines d’Égypte III*, 105-144.
- BENOIT, F. (1958), “Nouvelles Épaves de Provence”, *Gallia, Tome 16*, 5-39.
- BEZECZKY, T. (2013), *The Amphorae of Roman Ephesus*, OAW, Forschungen in Ephesos, Band XV/1, Wien.
- CORSI-SCIALLANO, M., SIBELLA, P. (1991), *Amphores, Comment les Identifier?*, Aix-en-Provence, 1991.
- DANYS, K. A. (2018), “Seventh Century Pottery from Old Dongola in the Light of Recent Finds from Palatial Building B. I”, *Nubian Archaeology in the XXIst Century, Proceedings of the Thirteenth International Conference for Nubian Studies, Neuchâtel, 1st-6th September 2014*, Orientalia Lovaniensia Analecta 273, Ed.: M. Honegger, Paris, 609-614.
- DIXNEUF, D. (2011), “Amphores Égyptiennes. Production, typologie, contenu et diffusion (IIIe siècle avant J.-C.- IXe siècle après J.-C.)”, *Études alexandrines* 22, CeAlex, Alexandrie, CRAIBL, Vol. 155, 1591–1594.
- EGLOFF, M. (1977), *Kellia, La Poterie Copte. Quatre Siecles D’Artisanat et D’Echanges en Basse-Egypte*, Geneva.
- ELTON, H. (2005), “The Economy of Southern Asia Minor and LR 1 Amphorae”, *LRCW 1, Late Roman Course Wares and Amphorae in the Mediterranean*, Volume II, Ed.: J. M. Gurt i Esparraguera - J. Buxeda i Garrigós - M. A. Cau Ontiveros, BAR International Series 1340, 691-695.
- EMPEREUR, J. Y., PICON, M. (1989), “Les Regions de Production D’Amphores Impériales en Méditerranée Orientale”, *Anfore Romane e Storia Economica: Un Decennio Di Ricerche*, Collection De L’Ecole Française de Rome 114, 224-248.
- EMPEREUR, J. Y. (1998), “Les Amphores Completes du Musee d’Alexandrie: Importations et productions locales”, *Commerce et artisanat dans l’Alexandrie Hellenistique et Romaine, Actes du Colloque d’Athènes*, 1988, *BCH Suppl.* 33, 393-399.

- EQUINI SCHNEIDER, E. (1998), *Elaiussa Sebaste I, Campagne di scavo 1995–1997*, Bibliotheca Archaeologica Series 24, Roma.
- FERRAZZOLI, A. F. - RICCI, M. (2010). “Un Centro di Produzione delle Anfore LR 1: Elaiussa Sebaste in Cilicia. Gli Impianti, Le Anfore”, *LRCW 3, Volume II*, Ed.: S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci, BAR International Series 2185, 815-819.
- HAYES, J. W. (1972), *Late Roman Pottery*, The British School at Rome, London.
- HAYES, J. W. (1976), *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum, A Catalogue*, Toronto.
- HAYES, J. W. (1992), *Excavations at Saraçhane in İstanbul*, Volume II, The Pottery, Princeton, New Jersey.
- KARA, Ü. (2021). “Constantinopolis’in Hinterlandının Geç Antik Dönem Ticaretine Bir Bakış”, *TÜBA-AR 29*, 73-93.
- KIZILARSLANOĞLU, H. A., AYTEK, A. İ. (2018), “Elaiussa Sebaste Üretimi “Geç Roma 1” Amforalarının Geleneksel Tipoloji ve Geometrik Morfolojik Analizlerle Değerlendirilmesi”, *MASROP E-Dergi*, 12/2, 16-44.
- KIZILARSLANOĞLU, H. A. (2019), “Elaiussa Sebaste Seramik Buluntuları: Üretim ve Ticaret Verileri”, *SEBASTE, Studies in Honour of Eugenia Equini Schneider*, Ed.: A. Polosa – H. A. Kızılarślanoğlu – M. Oral, Ege Yayınları, 413-423.
- LECUYOT, G. (2007a), *Amphores de la Basse Époque à l’époque copte Provenant de Saqqâra, secteur de mastaba d’Akhethetep*, Amphores D’Égypte, de la Basse Époque à l’époque arabe, Volume I, Cahiers de la Céramique Égyptienne 8, Ed.: S. Marchand – A. Marangou, Amphores d’Égypte, *CCE 8*, 199-206.
- LECUYOT, G. (2007b), *Amphores de provenant de Thèbes-Ouest de la Basse Époque à l’époque copte*, Amphores D’Égypte, de la Basse Époque à l’époque arabe, Volume I, Cahiers de la Céramique Égyptienne 8, Ed.: S. Marchand – A. Marangou, Amphores d’Égypte, *CCE 8*, 377-187.
- MARCHAND, S. (2007). “Amphores de Karnak, Cfeetk, secteur de “tombeau d’Osiris” et de Dendara”, Amphores D’Égypte, de la Basse Époque à l’époque arabe, Volume I, Cahiers de la Céramique Égyptienne 8, Ed.: S. Marchand – A. Marangou, *Amphores d’Égypte*, *CCE 8*, 369-376.
- ÖZBAY, F. (2001), “Elaiussa Sebaste ve Korykos Su Sistemi”, *OLBA IV*, 145-161.
- RAUTMAN, M. (2000). “The Busy Countryside of Late Roman Cyprus”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 317-331.
- PEACOCK, D. P. S., WILLIAMS, D. F. (1986), *Amphorae and the Roman Economy*, London.
- PIERI, D. (1998). “Les Importations D’Amphores Orientales en Gaule Meridionale Durant L’Antiquite Tardive et le Haut-Moyen Age (IVe - VIIe siecles apres J.-C.) Typologie, chronologie et contenu”, *SFECAG, Actes du Cong-*

res d'Istres, 97-106.

- PIERI, D. (2005), *Le Commerce du vin Oriental, A l'Epoque Byzantine (V e- VIIIe siècles), Le Temoignage des Amphores en Gaule*, Institute Francais du Proche-Orient, Bibliothèque Archéologique Et Historique T. 174, Beyrouth.
- PIERI, D. (2007), Béryte dans le Grand Commerce Méditerranéen, Production et importation d'amphores dans le Levant protobyzantin (Ve-VIIIe s. ap. J.-C.), Productions et échanges dans la Syrie gréco-romaine. Actes du 2e colloque international sur la Syrie antique (Tours, 12-13 juin 2003), suppl. *Topoi* 8, 297-327.
- REYNOLDS, P. (2018a), "Amphorae in Beirut from the Umayyads to the Crusaders: a Guide to Trends in Local and Imported Products", *Archeologia Medievale XLV*, 91-110.
- REYNOLDS, P. (2018b), "The Supply Networks of the Roman East and West: Interaction, Fragmentation and the Origins of the Byzantine Economy", Trade, Commerce and the State in the Roman World, Oxford Studies on the Roman Economy 4, Oxford University Press, Oxford, Ed.: A. Wilson – A. Bowman, 353-395.
- RILEY, J. A. (1979), "Typology of the Hellenistic and Roman Coarse Pottery of Berenice, Amphoras", *Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice), Volume II, , Suppl. to Libya Antiqua V, Vol. II*, Ed.: J. A. Lloyd, Tripoli.
- RILEY, J. A. (1980), "New Light on Relations Between the Eastern Mediterranean and Carthage in the Vandal and Byzantine Periods: The Evidence from the University of Michigan Excavations", *Actes, Colloque sur la Ceramique Antique*, Carthage.
- RILEY, J. A. (1981), "Chapter 4. The Pottery from Cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3", *Excavations at Carthage 1977, Conducted by the University of Michigan, Volume 6*, Ed.: J. H. Humphrey, 85-124.
- SCORPAN, C. (1977), "Contribution à la Connaissance de Certains Types Céramiques Romano-Byzantins (IVe – VIIIe Siècles) dans L'Espace Istro-Pontique", *DACIA, Revue D'Archéologie et D'Histoire Ancienne, Nouvelle Série*, XXI, 269-296.
- ŞENOL, A. K. (2000), *İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Kentin Roma Dönemi Şarap, Zeytinyağı, Salamura Balık ve Sos Ticareti*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ŞENOL, A. K. - CANKARDEŞ-ŞENOL, G. (2000), "Yeni Bulgular Işığında Mısır Amphoralarının Tipolojik Özellikleri ve Akdeniz'deki Dağılımı", *SBT*, Ankara, 125-133.
- ŞENOL, A. K. (2007), "A Statistical Essay on the Distribution of Imported Amphorae Finds of the CEAlex Salvage Excavations", *Amphores D'Egypte, de la Basse Epoque a l'Epoque Arabe, Vol I*, Ed.: S. Marchand – A. Marangou, 57-75.

- ŞENOL, A. K. (2008), “Cilician Commercial Relations with Egypt due to the New Evidence of Amphora Finds”, *OLBA XVI*, KAAM Yayınları, 109-131.
- ŞENOL, A. K. (2009), Taşucu Aslan Eyce Amphora Müzesi, Taşeli Matbaacılık, Mersin.
- TOMBER, R., WILLIAMS, D. (2000), “Egyptian Amphorae in Britain and the Western Provinces”, *Britannia*, Vol.31, 41-54.
- USCATESCU, A. (2003), “Report on the Levant Pottery (5th- 9th century AD)”, *Table Ronde de Rome à Byzance; de Fostat à Cordoue: Évolution des Faciès Céramiques en Méditerranée (V^e-IXe siècles)*, Ed.: M. Bonifay, 546-558.
- VINGO, P. D. (2005), “Liguria in Late Antiquity and in the Early Middle Ages: Its Trade Relations with the Western and Eastern Mediterranean Sea Through Transport Amphorae”, *LRCW I, Late Roman Coarse Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, *BAR International Series 1340*, 341-353.
- VOKAER, A. (2017), “Late Roman Amphorae from Apamea, Syria”, *LRCW 5, Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean, Archaeology and archaeometry*, Vol. 2, Ed.: D. Dixneuf., 779-703.
- WILLIAMS, C. (1989), *Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery, The Excavations at Anemurium in Rough Cilicia*, *Subsidia Mediaevalia*, 16. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 59, Queen’s Park Crescent East.
- ZEMER, A. (1978), *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, The National Maritime Museum, Haifa.

Kısaltmalar

AE: Amphores Egyptiennes

A.Ç.: Ağız Çapı

B.Y.: Buluntu Yeri

D.Ç.: Dip Çapı

DR: Dressel

D.Y.R.: Dış Yüzey Rengi

Ed.: Editör

fig.: Figür

H.: Yükseklik

H.R.: Hamur Rengi

Kat.No.: Katalog Numarası

K.Ç.: Kulp Çapı

LR: Late Roman (Geç Roma)

LRA: Late Roma Amphora (Geç Roma Amphorası)

Figürler Listesi

Figür 1: Kat.No.1 / E.Sebaste - AE3.

Figür 2: Kat.No.2 / E.Sebaste - AE3.

Figür 3: Kat.No.3 / E.Sebaste - AE3.

Figür 4: Kat.No.4 / E.Sebaste - AE3.

Figür 5: Kat.No.5 / E.Sebaste - AE7.

Figür 6: Kat.No.6 / E.Sebaste - AE7.

Figür 7: Kat.No.7 ve Kat.No.8 / E.Sebaste - AE7.

Bölüm 17

SAĞLIK İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA SAĞLIK BAKANLIĞI OBEZİTE KONULU FAALİYETLERİ VE ABD'DE UYGULANAN LET'S MOVE KAMPANYASI ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ömer Faruk ÖZGÜR¹

¹ Ömer Faruk Özgür, Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, omerfarukozgur@duzce.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5263-2403

Bu çalışmada Sağlık İletişimi bağlamında halkla ilişkilerde kampanya süreci kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde halkla ilişkiler faaliyet alanlarından biri olan sağlık iletişimi kavramına değinilmiştir. Çalışmanın örnek olay bölümlerinde ise T.C Sağlık Bakanlığı'nın uyguladığı obezite karşı faaliyetler ve ABD'de uygulanan Let's Move konulu kampanya faaliyetleri halkla ilişkiler perspektifinden incelenmiştir.

Halkla İlişkiler ve Kampanya Süreci

“Halkla ilişkiler deyiminin ilk kez ABD Başkanı Thomas Jefferson'un 1807 yılında Kongreye gönderdiği bir mesajda kullanıldığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmiş ve genel kabul görmüş bir durumdur. Bununla birlikte halkla ilişkilerin gelişimine ilişkin olayları Kazancı kitabında şu başlıklarla ifade etmiştir: a. İdeolojik devlet faaliyetinin önem kazanması b. Yönetel etkinliği artırma zorunluluğu c. Yönetimin karmaşıklaşması d. Halkla güvene dayalı ilişkiler koyma zorunluluğu e. Özel kesimde rekabetin etkisi” (Kazancı, 2007, ss. 16-36). Her ülkenin kendi dinamikleri olmakla beraber Kazancı'nın yukarıda bahsettiği hususlar birçok ülkede halkla ilişkilerin öneminin anlaşılmasına sebep olan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde halkla ilişkilerle alakalı birçok tanım yapılmaktadır. Ayrıca halkla ilişkilerin tam olarak ne olduğu ile alakalı da tartışmaların varlığı göz ardı edilmemelidir. Kimileri için halkla ilişkiler bir bilim dalı iken kimileri için ise halkla ilişkiler bir sanattır. Ayrıca halkla ilişkiler bazı benzer alanlarla da zaman zaman ortak çalışma yapması zaman zaman ise aynı araçları kullanması sebebi ile birbirine karıştırılmaktadır. Halkla ilişkilerle birbirine karıştırılan bu alanlara reklam, propaganda ve pazarlama verilebilecek temel örneklerdendir. Ancak artık literatürde bu karışıklığın önüne geçecek tanımlamalar yapılmıştır. Halkla ilişkilerin bilim mi sanat mı meslek mi olduğu ve karıştırıldığı alanlara çok fazla girmeden kısaca halkla ilişkilerle alakalı birkaç tanımı burada paylaşmanın konu bütünlüğü açısından faydalı olacağına inanıyoruz.

“Halk ve ilişki kavramlarına yüklenen anlam halkla ilişkiler kavramıyla ne kastedildiğini genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Ancak bu yol halkla ilişkileri net bir biçimde betimlemek için pek de yeterli değildir. Bu bağlamda gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde halkla ilişkiler teorisyenleri tarafından halkla ilişkiler tanımları verilmeye çalışılmıştır” (Arklan, 2011, s. 43). “Halkla İlişkiler konusunda uluslararası çatı örgütlerinden IPRA (The International Public Relations Association) şu şekilde bir tanım söylemiştir: “IPRA, yaşadığımız zamana uygun yeni bir PR tanımı oluşturmuştur. Tanım şu şekildedir: Halkla ilişkiler, güvenilir ve etik iletişim yöntemleri aracılığıyla bilgilerin sağlanmasına dayalı olarak kuruluşlar ve kamuları

arasında ilişkiler ve çıkarlar oluşturmakla görevli bir karar verme yönetimi uygulamasıdır”(IPRA, 2023). İngiltere Halkla İlişkiler Enstitüsü (IPR) ise halkla ilişkileri “Bir kuruluş ile hedef kitlesi arasında iyi niyet ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkileri sürdürmeye yönelik, önceden planlanmış çabalar olarak tanımlayarak iyi ilişkilere dayanan iletişim sürecinin oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır” (Peltekoğlu, 2001, s. 3). “Halkla ilişkilerin kalıcı tanımlarından birini Edward Bernays 1923’teki *Crystallizing Public Opinion* kitabında yapmıştır. Kitapta halkla ilişkileri “kamu ile organizasyon arasında uyumu ve anlayışı sağlama olarak nitelemiştir. Bu tanım günümüze kadar geçerli kalmış ve halkla ilişkileri karşılıklı iletişim, kaynaşma, anlayış ve uyum sağlama olarak niteleyenlerin tanımlarıyla desteklenmiştir” (Erdoğan, 2006, s. 19). “Halkla ilişkiler kişi ya da kuruluşun diğer kişi ya da kuruluşlarla bir çıkar elde etmek amacıyla ilişkiler kurmak veya var olan ilişkilerini geliştirmek için gerçekleştirdiği faaliyetlerin tamamıdır. Tanımda sözü edilen “çıkarcı” reklam ve propagandadaki maddi bir menfaat anlamındaki çıkarcıdan farklıdır” (Budak & Budak, 2004, s. 8). “Rex Harlow 1976’da o zamana kadar halkla ilişkiler için yapılmış 472 tanımı derleyip şöyle bir paragraf elde etmişti: Halkla ilişkiler, bir organizasyon ve bu organizasyonun hitap ettiği kitle ile arasında iletişim, anlayış, yardımlaşma ve kabule dayanan bağlar oluşturmayı ve bu bağları korumayı amaçlayan idari bir fonksiyondur; idari sorunlarla ilgilidir; şirket yönetiminin halkın fikir ve görüşlerinden haberdar olması ve uygun karşılıkları vermesini sağlar; şirket yönetiminin kamu yararına hareket etmesi gerekliliğini vurgular; trendleri önceden tahmin ederek şirketin değişime ayak uydurmasına yardımcı olur; temel araçları olarak araştırma ve ahlaki iletişim tekniklerinden faydalanır” (aktaran Theaker, 2006, s. 16; Wilcox, Cameron, Ault, & Agee, 2003). Biz bu çalışmada halkla ilişkileri literatürdeki daha yaygın kullanım şekli olan bir kurum veya kuruluşla onun muhatap olmak durumunda olduğu farklı hedef kitlelerle arasındaki olumlu iletişimin, ilişkinin yürütülmesi için planlı çabalar bütünü olarak ele alacağız. Literatürde bazılarının halkla ilişkilere yüklemiş olduğu olumsuz anlamları bu çalışmada bakış açımız haricinde değerlendiriyoruz. Bu çalışmadaki bakış açısı ile halkla ilişkiler disiplini insanları belli bir konuda düşüncelerini etkilemenin ve kurumun hedef kitlesine benimsetilmesinin ve kurumun hedef kitlesinin istek ve arzularının ilgili kurum yöneticilerine aktarılmasının sağlanmasında bir aracı görevi yüklüyoruz. Yani birilerinin literatürde yazdığı gibi halkla ilişkileri olumsuz, kötü, bir tür propaganda tekniği olarak görenlerden ayrılıyoruz. Halkla ilişkiler teknik ve yöntemlerini adeta bir teknolojik keşif gibi görüyoruz. Nasıl ki bir bilim dalı olarak fizik ele alındığında atom bombası yapımında fizik biliminin bilgilerinden istifade ediliyor diye fizik bilimi suçlanamazsa bazı halkla ilişkiler ajanslarının yaptığı yanlışlar sebebi ile de halkla ilişkiler disiplininin karalanmasını kabul etmediğimizi ifade etmek istiyoruz.

Halkla İlişkilerde Kampanya Süreci

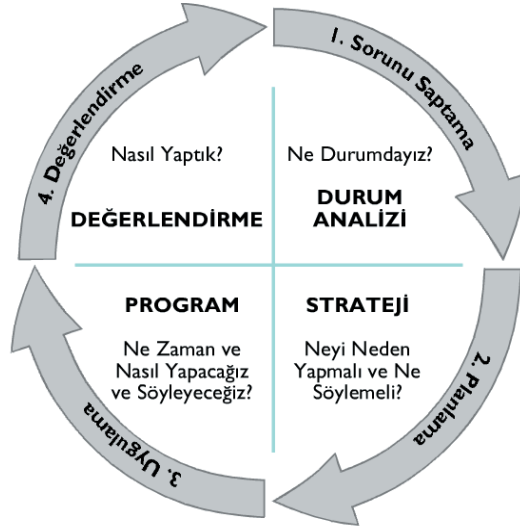
Halkla ilişkilerde önemli unsurlardan biri de halkla ilişkiler süreci konusudur. Halkla ilişkiler bir süreç işidir. Bazı kişiler halkla ilişkilerin kısa bir zaman diliminde yapılabileceğini düşünmektedirler. Oysa gerçek bundan farklıdır. Halkla ilişkiler bu ay yaptık bitti denilebilecek bir olay değildir.

Halkla ilişkilerde hedef kitleye ulaşmanın en temel yollarından biri hedef kitleye yönelik halkla ilişkiler kampanyası yapmaktır. Bu kampanyanın da belli bir süreç dahilinde yürütülmesi gerekir ki buna literatürde halkla ilişkiler süreci denilmektedir. Halkla ilişkiler bir süreç işidir. Hatta döngüsel bir süreç şeklindedir. Aşağıda halkla ilişkiler sürecinin bu döngüsel yapısı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Görsel 1: Halkla İlişkiler Süreci

*Halkla İlişkiler
Kampanya Sürecinin
Aşamaları*

Kaynak:
*Allen H. Center, Scott
M. Cutlip, Glen. Broom,
Effective Public
Relations, 6. ed. by
Prentice Hall Inc.
Englewood Cliffs, New
Jersey, 1985, s.200)*

Kaynak: (Gürgen, 2006, s. 122)

Görüldüğü üzere ilk adım Sorunu Saptama aşamasıdır. Bu aşama da mevcut durumun tespiti ile başlamaktadır. Bu aşamada kampanyamıza konu olan durum nedir? Sorusuna odaklanılır. Mesela bizim çalışmamızın konusu olan Sağlık Bakanlığı Obezite kampanyası üzerinden bakacak olursak ilk adımda sorulacak soru olarak Sağlık Bakanlığı verilerine göre Türkiye’de obezite durumu olan insan sayısı ne kadardır? Toplumdaki insanların farklı yaş gruplarına göre obezite durumu nedir? Sorularına cevap bulunması birinci adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkla ilişkiler sürecinin ikinci adımı Planlama aşamasıdır. Bu aşamada da kampanya stratejisi belirlenir. Hangi hedef kitleye hangi mesajlar verilecektir sorusuna cevap aranacaktır. Obezite kampanyası üzerinden örnek verecek

olursak gençlere, çocuklara ve yetişkinlere yönelik kampanyada hangi temel mesaj verilecek, nasıl adımlar atılacak sorularına bu aşamada cevap aranmaktadır. Sürecin üçüncü adımı uygulama aşamasıdır. Burada bir önceki adımda belirlediğimiz mesajlar hedef kitleye hangi araçlarla ulaştırılacaktır sorusuna cevap aranmaktadır. Örneğin gençlere hangi araçlarla ulaşacağız mesela yeni medya araçları ile ulaşılacak diyebiliriz. Gençlere sosyal medya veya yeni medya platformları ile ulaşım şeklinde karar alınabilir. Bunlar program dediğimiz üçüncü aşamada karar verilmesi beklenen önemli hususlardır. Dördüncü adım değerlendirme aşamasıdır. Bu aşamada halkla ilişkiler kampanyası bağlamında bu zamana kadar yapmış olduğumuz çalışmalarda nasıl sonuç aldık sorusuna yanıt bulunmaya çalışılır. Yani hedef kitemize istediğimiz mesajları iletebildik mi? Mesela bu çalışmanın konusu olan Sağlık Bakanlığı'nın obezite ile alakalı yapmış olduğu kampanya sonucunda hedef kitemiz sağlıklı beslenme, eskisine göre daha az yeme konusunda bir farkındalık oluşturulmuş mu sorularına bu aşamada yanıt aranır.

Halkla ilişkiler süreci ana hatları benzer olmakla beraber alt başlıklarında bazı kırılmalarla birlikte farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bunlardan biri John Marston tarafından 1963 yılında formüle edilen ve literatüre "Race Formülü" olarak geçmiştir ve şu şekilde aşamalandırılmıştır:

1. Research (Araştırma): Sorun nedir, olayın kendisi nedir? 2. Action (Eylem): Bu problemi/sorunu/olayı çözmek için hangi adımlar atılmalıdır? Programın planlanması. 3. Communication (İletişim): Hedef kitleye mesajımızı nasıl ileteceğiz? 4. Evaluation (Değerlendirme): Hedef kitemize ulaşabildik mi? Mesajımızı aldılar mı? Mesajımız ulaştı ise nasıl bir etki oluşturdu? Bir fikir değişikliği veya davranış değişikliği sağlayabildik mi?

Herhangi bir durumla alakalı halkla ilişkiler kampanyası yapmak istediğimiz aşamada bu sırlamaya göre öncelikle, halkla ilişkilerini yürüttüğümüz kurum veya kuruluşla alakalı olarak sorun olarak gördüğümüz konu, olay, durum vb. nedir sorusuna cevap bulmamız gerekiyor. Ardından bu konu hakkında hangi adımları atacağımıza ilişkin eylem planı oluşturulması gerekmektedir. Ardından kendisinde fikir, düşünce veya davranış değişikliği umduğumuz hedef kitemize hangi araçları (kitle iletişim araçları bağlamında düşünebiliriz) kullanacağımız belirlememiz gerekmektedir. Tüm bunları yaptıktan sonra da kampanyamızın başında ulaşmak istediğimiz doğrultuda hedef kitemize ulaşabildik mi, ulaştıysak istediğimiz değişiklik oldu mu? Sorularına yanıt aramamız gerekmektedir.

Okay ve Okay da kitaplarında Halkla İlişkilerde Kampanya sürecinin aşamalarını şu şekilde özetlemişlerdir: Bir halkla ilişkiler kampanyası klasik dört adım çerçevesinde tasarlanır. Bu adımlar: 1. Araştırma 2.

Planlama 3. Uygulama 4. Değerlendirme'dir. Bu adımlar esas alınarak şu şekilde bir süreç de karşımıza çıkmaktadır: 1. Geçici sorun tanımlama 2. Hedef saptama 3.Strateji 4. Taktik 5. Uygulama 6. Kontrol'dür (Okay & Okay, 2014, s. 241).

“Halkla ilişkiler kampanyalarının stratejik olarak yönetilmesi ile ilgili olarak şöyle bir özet sunulabilir: Kampanyanın yönetilme süreci halkla ilişkiler kampanya stratejisinin belirlenmesi aşaması ile başlar. Doğru stratejinin seçilmesi için araştırma aşamasının iyi yapılması gerekmektedir. Sorunun doğru analiz edilmesi çok önemlidir. Ardından iletişim stratejisinin iyi bir şekilde belirlenmesi gelmektedir. Kampanya iletişim stratejisinden verilen mesajların bütünlük arz etmesi, ortak olması, birbirini desteklemesi beklenmektedir. Halkla ilişkiler kampanyasının bütçesinin belirlenmesi önemli bir adımdır. Ardından uygulama aşamasında medya planlaması büyük önem arz etmektedir. Medya planlaması aşamasında da hangi hedef kitleye hangi mesajları hangi kitle iletişim araçları yoluyla hangi sıklıkla vereceğiz sorularının cevapları bulunmalıdır. Kampanya değerlendirme aşamasında ise kampanyanın başlangıcından bu yana yapılanlar dikkate alınmalıdır. Kampanya başlangıcında neler hedefleniyordu kampanyanın sonunda neler elde edildi sorularına cevap aranmalıdır” (Aktuğlu, 2013, ss. 277-297).

Sağlık İletişimi

“Sağlık sorunları, özellikle sağlık iletişimi araştırmaları ve sağlık ile alakalı halkla iletişim kampanyaları, kamu gündemi için giderek daha önemli hale geliyor” (Rice & Katz, 2001, s. 5). “Sağlık iletişimi, son yirmi beş yıl boyunca, sağlık hizmeti sunumunda ve sağlığın geliştirilmesinde insan ve aracılı iletişimin gerçekleştirdiği güçlü rollerle ilgili canlı ve önemli bir çalışma alanı olarak gelişmiştir” (Kreps, Bonaguro, & Query, 1998, s. 1). “Sağlık iletişimi, yani bireylerin ve nüfusun sağlığını geliştirmeye odaklanan kişilerarası veya kitle iletişim faaliyetleri, bu yüzyıldaki en önemli halk sağlığı sorunlarından biri olarak ortaya çıkmıştır” (Ishikawa & Kiuchi, 2010, s. 1). “Gözlemsel çalışmalardan gelen, sağlık davranışında büyük bir değişiklik olduğunu ve ayrıca bu davranış değişikliğinin hem kasıtlı iletişim programları hem de sağlık sorunlarının normal medya kapsamı dahil olmak üzere halk sağlığı iletişimi ile güvenilir bir şekilde ilişkili olduğunu gösteren önemli kanıtlar vardır” (Hornik, 2002, s. 1). “ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Departmanı tarafından sağlık iletişimi: Sağlığı iyileştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için etkili kararlar almada bireyleri, kurumları ve toplulukları bilgilendirmek, etkilemek ve motive etmek için iletişim stratejilerinin incelenmesi ve kullanılması olarak tanımlanmıştır” (Ahmed & Bates, 2016, s. 3). “Amerikan Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi Sağlık iletişimini “sağlığı artıran bireysel ve topluluk kararlarını bilgilendirmek ve etkilemek için iletişim stratejileri-

nin çalışma ve kullanımı olarak tanımlamaktadır” (Schiavo, 2014, s. 6). “Sağlık iletişimi, sağlıkla ilgili bilgilerin üretimi, yaratılması ve yayılması, bireysel sosyal aktörler ve kurumlar arasında sağlıkla ilgili etkileşimlerin ve bunların bireyler, topluluk grupları ve kurumlar dahil olmak üzere farklı halklar üzerindeki etkilerinin çalışması ve uygulanmasıdır” (Viswanath, 2008, s. 1).

“Amerikan Ulusal Kansere Enstitüsü’ne göre, sağlık iletişimi hedef kitlenin bir sağlık sorunu, sorun veya çözüm hakkındaki bilgisini ve farkındalığını artırabilir; sosyal normları değiştirebilecek algıları, inançları ve tutumları etkileyebilir; bilgi, tutum veya davranışı güçlendirmek; davranış değişikliğinin faydasını göstermek; bir sağlık sorunu veya politikası konusundaki bir pozisyonu savunmak; sağlık hizmetlerine olan talebi veya desteği artırmak; mitleri ve yanlış anlamaları çürütmek; ve örgütsel ilişkileri güçlendirmek gibi etkiler yapabilir” (Freimuth & Quinn, 2004, s. 2053). “Bir araştırma ve sorgulama alanı olarak sağlık iletişimi 40 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmektedir; en azından uluslararası bir iletişim konferansında başlı başına bir alan olarak kabul edildiği ilk andan itibaren sayarsak” (Kumar Vemula & Gavaravarapu, 2016, s. 1). “Sağlık iletişimi sosyolojik açıdan ele alındığında sağlık çalışanlarının birbirleriyle iletişimi, hasta-sağlık çalışanı iletişimi, hasta-hasta iletişimi ve hasta yakınlarının birbirleriyle iletişimi gibi farklı gruplar açısından ele alınabilir. Sağlık okuryazarlığının sağlanmasında ve etkili sağlık enformasyonunun geniş kitlelere iletilmesinde birincil araç iletişimdir. Etkili sağlık iletişimi, sağlık sorunları, riskleri, çözümleri konusunda farkındalığı artırır, bireylerin tutumlarını etkiler ve güçlendirir (Narcı & Konuk Kandemir, 2021, s. 1). Sağlık iletişimi bireysel ve toplumsal sağlığın geliştirilmesine katkı sağlayan önemli bir araçtır. Sağlık konusunda sadece iletişim stratejileri kullanılarak hedef izleyici kitlesinin bir sağlık sorununa ve bu sorunun çözümüne ilişkin farkındalığın artırılması mümkündür” (Koçak & Bulduklı, 2010, s. 5).

“Disiplinler arası bir arayış olarak sağlık iletişiminin bir görüşü, iletişim sorununun iş birliği içinde ele alınması gereken bir sağlık sorununun bir boyutu olarak iletişimi geliştirir. Bir ekip olarak, farklı disiplinler, bireysel ve halk sağlığını iyileştirmek için etkileri planlamak, uygulamak ve değerlendirmek için birlikte çalışır. Bu nedenle, sağlık iletişimi çabalarına farklı güçlü yönler, perspektifler ve zayıflıklar getirirler” (Thompson, Parrott, & Nussbaum, 2011, s. 9). “Sağlık iletişimi, sağlık eğitime vurgu yapmaktan davranış ve sosyal değişime doğru değişen gelişen bir alandır. İletişimin insanların olumlu sağlık davranışlarını benimsemelerine ve önleyici ve küratif hizmetlere yönelik talep yaratmalarına yardımcı olabileceğine dair kanıt artmaktadır” (Goldstein, MacDonald, & Guirguis, 2015, s. 4212).

Sağlık iletişimi konusunda literatürde bulunan kuramsal model ve yaklaşımlarını Sezgin, çalışmasında şu başlıklar altında toplamıştır (Sezgin, 2010): “1. Tutum ve davranış değişikliği Mikro Düzey Kuramları: a. Sağlık İnancı Modeli, b. Sosyal Öğrenme Kuramı, c. Akla Dayalı Eylem Kuramı, d. Risk İletişimi 2. Tutum ve Davranış Değişikliği Makro Düzey Kuramları: a. Sosyal Pazarlama, b. Yeniliklerin Yayılımı Kuramı, 3. Sağlık İletişiminde kullanılan modeller : a. COMBI Modeli, b. PRECEDE-PROCEED MODELİ, c. Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli (Sezgin, 2010, ss. 147-171). Orhan ise sağlık iletişimi konusunu halkla ilişkiler disiplini çerçevesinden ele aldığı çalışmasında halkla ilişkiler bakış açısı ile tutum değişimi ve ikna teorileri başlığı altında a. Sosyal Öğrenme Kuramı, b. Sosyal Yargı Kuramı, c. Denge ve Tutarlılık Kuramı, d. Bilişsel Tepki Kuramı, e. Aşılama Kuramı, f. Değer Beklenti Kuramı adlı kuramsal yaklaşımları öne çıkartmıştır” (Orhan, 2022, ss. 27-36). Öztürk çalışmasında sağlık iletişimi ile alakalı kuramsal temelleri başlığı altında şu yaklaşımlara yer vermiştir: “a. Yeniliklerin Yayılması Teorisi, b. Davranışsal Yönelimler, c. Akla Dayalı Eylem Kuramı/Sebepli Davranış Kuramı, d. Sağlık İnancı Modeli, e. Sosyal Öğrenme Modeli, f. Planlanmış Davranış Teorisi, g. Tüketici Enformasyon İşleme Süreci, h. Örgütsel Değişim Teorisi, 1. Toplumsal Organizasyon Teorisi” (Öztürk, 2022, ss. 21-25). “Demir, hazırlanmış olduğu tez çalışmasında sağlık iletişiminde kullanılan yöntemleri; a. Sosyal Pazarlama, b. Medya Savunuculuk, c. Sosyal Mobilizasyon, d. Halkla İlişkiler olarak sıralarken, sağlık iletişiminde kullanılan teori ve modelleri ise; a. McQuire’nin İkna Modeli, b. Nedene Dayalı Eylem Teorisi, c. Planlı Davranış Teorisi, d. Bütünleşik Davranış Modeli, e. Sağlık İnanç Modeli, f. Sağlığı Geliştirme Modeli, g. Sosyal Bilişsel Teori, h. Toplumsal Organizasyon Teorisi, 1. PRECEDE – PROCEED Modeli, i. Örgütsel Değişim Teorisi, j. Yeniliklerin Yayılması Modeli, k. Transteorik Model, l. Korunma Motivasyon Teorisi, m. Retorik Model, n. Semiyotik Model, o. Fenomenolojik Model, ö. Siberetik Model, p. Sosyo Kültürel Model şeklinde sıralamıştır” (Demir, 2022, ss. 21-62) . Erdem çalışmasında sağlık iletişiminde kullanılan yöntemler başlığı altında; “a. Medya Okur Yazarlığı, b. Sosyal Pazarlama, c. Medyada Savunuculuk, d. Reklam, e. Halkla İlişkiler, f. Eğlenceli Eğitim, g. Bireysel Grup Talimatları, h. Ortaklıkların geliştirilmesi yöntemlerine yer verirken, teori ve modeller başlığı altında ise; a. Bireysel Teoriler: Sosyal Bilişsel Teori, Transteorik Model, Sağlık İnancı Modeli, Tüketici Bilgi İşleme Süreci, İletişim-İkna modeli, Nedene Dayalı Eylem Teorisi, Planlı Davranış Teorisi, Bütünleşik Davranış Teorisi, Relaps Önleme Modeli. Topluluk ve Grup Modelleri: Toplumsal Organizasyon Teorisi, Örgütsel Değişim Teorisi, Yeniliklerin Yayılması Teorisi, Sosyal Normalar Teorisi, İletişim Teorisi, Precede-Proceed Planlama Modeli, Ekolojik Modeller üzerinde durulmuştur” (Erdem, 2021, ss. 57-126).

Görüldüğü üzere sağlık iletişimi konusunda özellikle insanların sağlıklılıkla alakalı konularda bir davranıştan başka bir davranışa geçmesine ilişkin örneğin sigara kullanımını alışkanlığından sigarayı bırakma davranışına geçmesini sağlamak üzere kuramsal boyutta çalışmalar yapılmış ve insanların bir konuya veya bir olaya ya da duruma karşı davranış ve tutum değişikliği sağlamaları konusunda farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Elbette insanların bir durum veya olaya bakışlarının değişmesi sürecinde iletişim disiplinine de ciddi şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. İletişim bilimi ana bilim dalı içinde de özellikle halka ilişkiler disiplininin insanların (halkla ilişkiler özelinde söylemek istersek hedef kitlenin) belli bir konuya ilişkin davranışlarının veya tutumlarının halkla ilişkiler kampanyasını yapan kişinin istekleri doğrultusunda değiştirilmesi söz konusu olduğu için “sağlık iletişimi” alanı ile “halkla ilişkiler disiplini”nin birçok noktada kesiştiği hemen görülebilir. Yukarıda literatür taramasında çeşitli farklı kaynaklardan alınan kuramsal temeller bize sağlık iletişimi konusunun halkla ilişkiler ile yakından bağlantılı olduğunu, sağlık iletişiminde insanları bir davranışa sevk etmek için halkla ilişkiler kuramlarından ve yöntemlerinden sıklıkla istifade edildiğini açıkça göstermektedir. Biz de bu çalışmada sağlık iletişimi ve halkla ilişkileri yakın ilişki içinde olan iki çalışma disiplini olarak ele alacağız. Sağlık Bakanlığı’nın yapmış olduğu obezite konulu çalışma ve kampanyaların halkla ilişkiler çerçevesinden nasıl gözüktüğünü irdelemeye çalışacağız.

“Sağlık iletişimi kuzey Amerikan iletişim bilimlerinde 70’li yıllardan itibaren gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlayarak çok yönlü bir iletişim alanı olarak gelişmiştir. Sağlık iletişimi, sağlık konusuyla ilgili kişi veya grupların ilgili hedef gruplarına yönelik gerçekleştirmiş olduğu iletişim şeklidir” (Okay, 2014, s. 10).

“Sağlık iletişim düzeyleri yüz yüze gerçekleşebileceği gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla da gerçekleşebilir. Eğer sağlık iletişimi yüz yüze gerçekleşmiyorsa aracılı biçimde kitle iletişimi ile gerçekleşebilir. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma duyurulan sağlık iletişimi kampanyalarının hedef gruplar üzerinde etki etmesi sağlanabilir. Kitle iletişim araçları ile topluma ulaşan mesajların bilişsel etkisi davranışsal etkiden daha fazladır. Davranış değişikliğini de sağlayabilmek için hedef kamuları iyi ayırtırmak gerekmektedir” (Bozkanat, 2018, s. 1) .

“Sağlık İletişimi Kampanyaları tipik olarak kişiler arası (eğitim ve danışmanlık) ve topluluk (mahalle grubu, savunuculuk) bileşenine sahiptir ve daha sofistike kampanyalarda bu çeşitli unsurlar, genel bir stratejik tasarım yoluyla dikkatlice iç içe geçmiştir. Bir kampanya, dört temel bileşene sahip olarak tanımlanabilir: “a. Kampanya amaçlıdır ve bireyleri etkilemeye çalışır b. Kampanya geniş kitlelere yöneliktir c. Kampanyanın aşağı yukarı belirli bir süre sınırı vardır d. Kampanya, bir dizi iletişim

faaliyetini içerir ve organize eder” (Backer, Rogers, & Sopory, 1992, s. 5).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan aile planlaması ile alakalı rehberde bir sağlık iletişimi kampanyasının şu görevleri yapması gerektiği ifade edilmiştir: “a. Farkındalığı artırmalı b. Yeteneği geliştirmeli c. Eylemi teşvik etmeli d. Tutumları veya inançları değiştirmeli e. Davranışı değiştirmeli” (World Health Organization, 1997, s. 1)

Kenya’da üreme sağlığı konulu halkla ilişkiler çalışmasında iletişim kampanyasının stratejisi için şu ilkeler tavsiye edilmiştir, bu ilkelerin birçok kampanya için uygulanabilir ve genellenebilir olduğunu düşünüyoruz:

“1) Sonuç odaklı: Bir iletişim çabasının etkinliği, nihai olarak sağlık çıktıları tarafından belirlenmelidir. Sağlıklı davranışın artan bilgisi, onayı ve benimsenmesi araştırma ile doğrulanmalıdır; 2) Kanıtı dayalı: İletişim planlaması, faaliyetleri bilgilendirmek ve yönlendirmek için doğru verileri ve teoriyi kullanmalıdır; 3) Müşteri merkezli: Kitleler, sağlık ihtiyaçlarının ne olduğunu belirlemek ve bu ihtiyaçları karşılamak için mesajların şekillendirilmesi sürecine katılmak amacıyla dahil edilmelidir; 4) Katılım: Müşteri katılımı, program tasarımı, uygulanması ve değerlendirilmesi dahil olmak üzere iletişim süreci boyunca olmalıdır; 5) Fayda odaklı: Müşteri, hedeflenen davranışı benimsemenin faydasını algılamalıdır; 6) Hizmet bağlantılı: Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi çabaları, hedefin öz yeterliliğini ve toplumun güçlendirilmesini artırmak için belirli hizmetlerin tanıtımına yönelik olmalıdır; 7) Çok kanallı: İletişimin etkinliğini artırmak ve hedef kitleye ulaşmak amacıyla tamamlayıcı olan birden çok kanal kullanılmalıdır; 8) Teknik kalite: İletişim ve ilgili süreçler, yüksek kaliteli mesajlaşma ve ürünler aracılığıyla etkili olmayı amaçlamalıdır; 9) Savunuculukla ilgili: Stratejik iletişim, savunuculukla ilgili olmalı, davranış değişikliğini etkilemek için bireyi ve politika düzeyini hedeflemelidir; 10) Genişletilmiş ölçek: İletişim, program düzeyindeki başarısı diğer düzeylere genişletilebildiğinde etkilidir; 11) Programatik olarak sürdürülebilir: Her seviyedeki etkili iletişim programları sürdürülebilir olmayı hedeflemelidir. 12) Uygun maliyetli: İletişim kaynakları en etkili kanallara odaklanmalıdır” (Sharif & Kimani, 2009, s. 2).

Okay sağlık iletişimi kampanyaları başlığı altında iletişim kampanyalarının karakteristik özelliklerini maddeler halinde aşağıdaki gibi özetlemiştir (Institute of Medicine Staff, 2002, s. 82):

“a. İletişim kampanyaları bir sağlık davranışını edinmesi ve değiştirmesi beklenen kişiler için doğrudan eğitim sağlamayı amaçlar b. Kampanyalar geniş kitleleri etkilemeyi hedefler ve değerli kaynakları göreve dahil ederler c. Kampanyalar sıklıkla çoklu kanalları kullanırlar ve araçlı kanalları (televizyon, radyo) kişisel kanallarla (sağlık profesyonelleri, sosyal yardım çalışanları) bütünleştirirler d. Kampanyalar tüketici-

cilerin davranış hakkında ne bildikleri ve ne inandıkları veya güncel ve/veya algılanan sosyal normları etkileyerek ve/veya önerilen davranışın kabul edilmesini etkilemeye çalışırlar e. Kampanyalar önerilen davranışın kabulünü, tüketicilerin davranış hakkında neye inandıklarını ve neyi bildiklerini etkileyerek, gerçeği ve algılanan sosyal normları etkileyerek, (özyeterlilik) yeteneklere güvenerek ve gerçek yetenekleri değiştirerek etkilemeye çalışırlar. f. Kampanyalar genellikle hükümet tarafından desteklenmektedir (Sponsore edilmektedir) g. Kampanyalar sıklıkla daha geniş bir sosyal pazarlama programının birer unsurudurlar. Sosyal pazarlama, ticari pazarlama fikirlerinin sosyal ve sağlık sorunlarını çözmeye yardımcı olmak için uygulanmasıdır. h. Daha yaygın olarak, pek çok kampanya doğrudan nüfusu kamu politikası etkilemek için tamamlayıcı çabalarda bulunmaktadır” (Okay, 2014, s. 115).

“Tarihsel gelişim süreci çerçevesinde dönem dönem toplulukları etkileyen (örneğin veba, frengi, çiçek hastalığı, Aids) veya etkisi sürekli devam eden (alkol tüketimi, sigara, verem) çeşitli sağlık sorunlarının yaygın olduğunu görmek mümkündür. Sağlık iletişimi kampanyaları aracılığı ile hem böyle geniş anlamda hastalıklar hakkında bireyleri bilgilendirmek hem de daha spesifik sağlık sorunları konusunda (örneğin meme kanseri) ilgili kişileri uyarmak mümkün olabilmektedir. Sağlık iletişimi kampanyaları büyük ölçüde toplumlarda davranış değişikliği oluşturmayı amaçlarlar ve bunu gerçekleştirmek için de farklı yöntemler kullanırlar. Bu yöntemler kimi zaman toplumu eğitmeyi amaçlayan bir kampanya sürecinin neticesinde bir gazetede çıkan bir haber, kimi zaman da bir billboard’daki duyuru olabilmektedir” (Okay, 2014, ss. 127-128).

Bu çalışmada da yukarıda örnekte verildiği gibi meme kanseri nasıl bir hastalıksa ve toplumsal olarak mücadele edilmesi gerekiyorsa obezite de bir hastalık olarak görülüp topluca mücadele edilmesi gereken bir alandır. Bu çalışmada da Sağlık Bakanlığı’nın obezite ile mücadele amacı ile yaptığı faaliyetler incelenecektir.

“Sağlık iletişimi değişik koşullar altında birçok yöntemi kullanmaktadır. Bu yöntemlerden bazılarını Amerikan Ulusal Kanser Enstitüsü şu şekilde sıralamıştır: Medya okuryazarlığı, medya savunuculuğu, halkla ilişkiler, reklamcılık, eğlenceli eğitim, bireysel ve grup talimatları, ortaklıkların geliştirilmesi” (Okay, 2014, s. 129). Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı’nın obezite ile alakalı yapmış olduğu faaliyetler bir halkla ilişkiler çalışması olarak ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Amerikan Kanser Enstitüsü’nün etkili sağlık iletişimi kampanyaları oluşturulmaya çalışılırken, yapılması veya dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“a. İletişim kampanyasının hedefinin etkili bir biçimde tanımlanması b. Ulaşılması amaçlanan hedef kitlenin etkili bir biçimde tanımlanması c. Mesajın etkili bir biçimde yaratılması d. Mesajların ve materyalin etkili bir biçimde önceden test ve revize edilmesi e. Kampanyanın etkili bir biçimde uygulanması” (Okay, 2014, s. 131).

Bu adımları Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen obezite kampanyasına uygulayacak olursak şu adımlar karşımıza çıkmaktadır:

a. Obezite kampanyasının temel hedefi alt hedeflerinin belirlenmesi. Kısa vadede, orta vadede ve uzun vadede ulaşılması düşünülen hedefler nelerdir? Mesela Türkiye’deki obezite durumunda olan insan sayısını bir yılda %15 oranına çekmek gibi somut hedefler belirlenmelidir. b. Obezite kampanyasındaki mesajların iletileceği hedef kitleler birincil, ikinci, marjinal hedef kitleler gibi alt başlıklara ayrılarak belirlenmelidir. Örneğin obezite tanısı konmuş 40 yaş ve üstü kadın ve erkekler kampanyamızın birincil hedef kitlesidir denilebilir. Sonrasında alt başlıklarla bu kampanyaya gençler ve hatta çocuklara kadar indirilip, çocuklarda sağlıklı beslenme ve obeziteden korunmak için yapılması gerekenler şeklinde alt hedef kitle gruplarına ayrılmalıdır. c. Mesajların her bir hedef kitleye göre farklı şekilde tasarlanması gerekmektedir. Zira obezite kampanyası için 40 yaş üstü insanlara vereceğiniz mesaj ile gençlere ve hatta çocuklara vereceğiniz mesajlar aynı şekilde olamaz. Her hedef kitle grubuna verilecek kilit mesajlar birbirinden farklılık gösterecektir. d. Bir kampanyada mesajlar oluşturulurken hemen dolaşıma sokulmaz. Bunun öncesinde hedef kitleyi temsil ettiğini düşündüğümüz örneklemeler belirlenerek pilot testler, ön testler yapılır. Zira halkla ilişkiler kampanya ekibine göre çok iyi olduğu düşünülen bir mesaj hedef kitle üzerinde beklemediğimiz etkiler doğurabilir. Tabiri caizse kaş yaparken göz çıkartabiliriz. Bu sebeple mutlaka mesajlarımız küçük örneklem grupları üzerinden test edilmeli hedef kitle slogan ve mesajlarımızdan istediğimiz etkiyi alıyor mu, bakmalıyız. e. Bilindiği üzere her halkla ilişkiler faaliyet temelde dört temel aşamadan geçer denilmiştir: Araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme. Dolayısıyla obezite kampanyası ile alakalı olarak da kampanya başlangıcında hangi hedef kitlelere yönelik hangi hedefler belirlenmişti. Kampanya sonucunda belirlediğimiz hedeflere hangi oranda ulaştık sorularına yanıt aranmalıdır. Bunun için kampanyanın başında belirlediğimiz hedef kitleleri temsil ettiğini düşündüğümüz kişilerle anket, derinlemesine görüşme veya odak grup çalışması gibi yöntemler kullanılmak sureti ile hedef kitleye mesajımızın ulaşip ulaşmadığı ulaştı ise istediğimiz etkiyi oluşturup oluşturmadığı ölçümlenmelidir.

İletişim kampanyaları temel olarak dört adımda gerçekleşir, bu adımlar sırasıyla araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirmedir. Bu gruplama sağlık iletişimi kampanyaları için de geçerli olmakla beraber farklı

araştırmacılar tarafından farklı gruplandırmalar söz konusudur.

Örneğin Thomas (Thomas, 2006, ss. 103-117), sağlık iletişimi sürecinin adımlarını: 1. Planlama 2. Geliştirme, 3. Uygulama 4. Değerlendirme şeklinde yaparken,

Amerikan Ulusal Kanser Enstitüsü (National Cancer Institute, 2004, s. 11) ise: “1. Planlama ve strateji geliştirme 2. Kavram, mesaj ve materyalin geliştirilmesi ve ön testi 3. Programın uygulanması ve etkililiğin değerlendirilmesi 4. Geliştirmelerin yapılması biçiminde bir ayırım gerçekleştirmiştir” (Okay, 2014, s. 139).

Alıntıda görüldüğü üzere her ne kadar ufak tefek farklılıklar olsa da sağlık iletişimi kampanyalarının sürecinin aslında halkla ilişkiler süreci veya halkla ilişkiler kampanya süreci adımları ile ortak olduğu hemen görülecektir. Bu bağlamda bu çalışmada Sağlık Bakanlığı Obezite Kampanyası da bir halkla ilişkiler kampanyası olarak sağlık iletişimi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Sağlığı geliştirmeye yönelik başarılı stratejiler Barnes, Neiger ve Thackeray tarafından aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır: “a. Sağlık İletişimi Stratejileri: Sağlığı artıracak olan bireysel ve toplumsal kararları şekillendirir ve etkiler. Sağlık fuarları, basın bültenleri, interaktif sağlık iletişimi faaliyetleri b. Politika veya yürütme stratejileri: Kanun koyucu, düzenleyici ajanslar veya kurumsal kurullarla tamamlanabilecek olan politikalar yaratır. Örneğin Türkiye’deki sigara yasağı. c. Toplum hareketine geçirme stratejileri: Yerel toplulukları paylaşılan sağlık meselelerini tanımlamak ve eyleme geçirmek için yardımcı olmaya dahil eder, katılımcı karar verme güçlendirme gibi yöntemleri dahil ederek gerçekleştirir. d. Sağlık Hizmetleri Stratejileri: Sağlık çıktıları artırmak için yerel toplum veya sağlık ajansları tarafından sağlanan testleri, taramaları ve özel hizmetleri veya tedavileri içermektedir. e. Mühendislik stratejileri: Bir cihazı, yapıyı veya bakım sistemini ya da bir servis tipi veya çevrenin modifiye edilmesini veya yaratılmasını içermektedir” (Okay, 2014, s. 156).

T.C Sağlık Bakanlığı Obezite Konulu Yaptığı Çalışmalar

Çalışmamızın bu bölümünde T.C Sağlık Bakanlığı tarafından Obezite başlığı altında yapılan çalışmalar halkla ilişkiler disiplini çerçevesinden ele alınmaya çalışılacaktır. Sağlık Bakanlığı’nın çalışmalarına geçmeden önce kısaca obezite hakkında bilgi vermek istiyoruz. Sağlık Bakanlığı’na bağlı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından obezite hakkında şu genel bilgiler verilmiştir: “Obezite günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sağlık sorunları arasında yer almaktadır. Obezite genel olarak bedenin yağ kütlesinin yağsız kütleye oranının aşırı artması sonucu boy uzunluğuna göre vücut ağırlığının arzu edilen düzeyin üstüne çıkma-

sıdır. Sağlıklı bir yaşam sürdürmek için, alınan enerji ile harcanan enerjinin dengede tutulması gerekmektedir. Günlük alınan enerjinin harcanan enerjiden fazla olması durumunda, harcanamayan enerji vücutta yağ olarak depolanmakta ve obezite oluşumuna neden olmaktadır. Anlaşılacağı üzere obezite; besinlerle alınan enerjinin (kalori) harcanan enerjiden fazla olması ve fazla enerjinin vücutta yağ olarak depolanması (%20 veya daha fazla) sonucu ortaya çıkan, yaşam kalitesini ve süresini olumsuz yönde etkileyen bir hastalık olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından da obezite, sağlığı bozacak ölçüde vücutta aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanmıştır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023b).

Bu tanımlamalardan da görüldüğü üzere obezite bir hastalık olarak tanımlanmaktadır ve bu bağlamda sağlık iletişimi konusu içinde birçok örnek olayda ele alındığı gibi HIV, Kanser, Hepatit vb. gibi mücadele edilmesi gereken konulardan biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yapılan çalışmalar göstermiştir ki; obezite konusunda kişilerini bilinçli olması, beslenme alışkanlıklarını değiştirmesi, spor yapması gibi kolay hayat tarzı değişiklikleri ile obezite ile güçlü şekilde mücadele etmek mümkündür. Bu bağlamda obezite ile mücadelenin dünyada en etkili yöntemlerinden biri olarak düzenli ve sağlıklı beslenme yanında düzenli spor faaliyetleri konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu aşamada da çalışmamızın konusu olan halkla ilişkiler kampanyaları ve sağlık iletişimi konusu büyük önem taşımaktadır.

Sağlık Bakanlığının Obeziteye Yönelik İletişim Çalışmaları

1. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Dairesi Başkanlığı

Sağlık Bakanlığına bağlı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü bünyesinde obezite ile alakalı çalışmalar için “Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Dairesi Başkanlığı” adı ile bir birim bulunmaktadır. Bu birim Sağlık Bakanlığının konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak görülebilir. Daire başkanı olarak internet sitesinde Doç. Dr. Mustafa Kemal BAŞARALI ismi bulunmaktadır (Sitede ilgili sayfa yapım aşamasında olduğu için konu hakkında daha detaylı bilgi alınamamıştır).

Daire başkanlığının internet sitesinde görev tanımında şu görevlere yer verilmiştir:

“a. Beslenme, obezite, diyabet ve metabolik hastalıklar ile ilgili araştırma önceliklerini belirlemek, mevcut durumu tespit etmek, bölgesel ve ulusal düzeyde araştırmalar yapmak, izleme ve değerlendirme çalışmaları yapmak. b. Toplumun her kesiminin yeterli ve dengeli beslenme konusunda bilinçlenmesini sağlamak amacıyla bireylerin besin seçimi, hazırlama, koruma, tüketim ve beslenme alışkanlıklarının iyileştirilmesine yönelik

bölgesel ve/veya ulusal düzeyde beslenme politikalarını ve programlarını geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak. c. Yürütülen programlarla ilgili görsel-işitsel materyallerin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili birimlerle koordineli çalışmak. d. Faaliyet alanları ile ilgili eğitim, sempozyum, panel, çalıştay, seminer vs. etkinlikleri düzenlemek ve düzenlenen ulusal ve uluslararası etkinliklere katkı sağlamak” (Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Daire Başkanlığı, 2023). Görüldüğü üzere Halk Sağlığı Genel Müdürlüğüne bağlı olarak kurulan başkanlığın görev alanı hayli geniştir. Bu bağlamda obezite konusunda bölgesel ve ulusal araştırmalar yapmak ve politika belirlemekten tutun, yürütülen programlarla alakalı görsel işitsel materyallerin hazırlanmasına kadar geniş bir boyutla görev tanımı belirlenmiştir. Bu manada obezite çalışmalarının iletişiminin yönetilmesi konusunun da bu daire başkanlığına bir sorumluluk olarak yüklendiğini belirtmekte fayda vardır.

2. Obezite İle Alakalı Web Sitesi

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Dairesi Başkanlığı'nın resmi bir internet sitesi bulunmakta ve bu internet sitesinde birçok kaynak insanların istifadesine sunulmaktadır. İlgili internet sitesinin linki şu şekildedir: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenmehareket-anasayfa.html>

İnternet sitesinde Başkanlığımız, yayınlar, haberler, sıkça sorulan sorular, iletişim ana başlıkları bulunmaktadır. Bu internet sitesinde genel bilgilerin yanı sıra “beslenme”, “obezite”, “tuz ve sağlık”, “okul sağlığı”, “fiziksel aktivite”, “diyabet”, “metabolizma ve çölyak” gibi alt başlıklar bulunmaktadır ve her başlığın altında da detaylı bilgi sunan içerikler bulunmaktadır. Beslenme alt başlığında; Yeterli ve dengeli beslenme, temel besin grupları, yaşlılıkta beslenme, yaş dönemlerinde beslenme, ergenlik döneminde beslenme, menopoz döneminde beslenme, okul öncesi sağlıklı beslenme, bebek beslenmesi, emzirme döneminde beslenme, gebelik döneminde beslenme, hastalıklarda beslenme, besin güvenliği ve hijyeni gibi birçok konuda detaylı bilgiler sunulmuştur. İnternet sitesinin “obezite” linkinde ise şu alt başlıklar yer almaktadır; obezite nedir, obezitenin nedenleri nelerdir, obezitenin tedavisi, obezite broşürleri, dünyada obezitenin görülme sıklığı, Türkiye’de obezitenin görülme sıklığı, obezitenin yol açtığı sağlık problemleri, obezite nasıl saptanır gibi alt başlıklarda detaylı bilgi paylaşılmıştır.

3. Obezite Konulu Kitaplar

Sağlık Bakanlığı tarafından obezite ile alakalı kamuoyunu bilgilendirici kitaplar hazırlandığı görülmüştür. Bu kitaplardan bazıları şunlardır: Sağlıklı beslenmenin teşviki için fiyat politikalarının kullanılması, Toplumun beslenmede bilinçlendirilmesi, Sağlıklı beslenelim kalbimizi ko-

ruyalım projesi araştırma raporu, Obezite ve fiziksel aktivite eğitim modülleri, Sağlık çalışanlarında obezite(şişmanlık) ve zayıflık durumunun belirlenmesi araştırma raporu, Türkiye aşırı tuz tüketiminin araştırılması programı, Okul öncesi ve okul çağı çocuklara yönelik beslenme önerileri ve menü programları, birinci basamak hekimler için obezite ile mücadele el kitabı, Obezite ve egzersiz, Ergenlerde sağlıklı beslenme ve hareketli yaşam, Şişmanlığın tedavi yöntemleri doğrular ve yanlışlar, Obezite ve kanser, Tuz tüketimi ve sağlık gibi birçok yaygın hazırlanmıştır. Yayınların bir kısmının obezite ile alakalı konularda hazırlanmış daha çok rakamsal ifadelerin yer aldığı raporlar olduğu görülürken yayınların bir bölümünün ise kamuoyunun obezite ve sağlıklı beslenme konularında bilinçlenmesine yönelik yayınlar olduğu görülmüştür.

4. Broşürler

Sağlık Bakanlığının obezite konusunda bilinçlenme düzeyini artırmak adına kullandığı bir diğer araç, broşürlerdir. Obezite sayfasında konuyla alakalı “Sağlık çalışanları için beslenme ve fiziksel aktivite kontrol listesi”, “Fiziksel aktivite açısından kardiyovasküler risk değerlendirme faaliyetleri”, “Yürüyüş reçetesi” adlı broşürler yayınlanmıştır. Bu broşürlerde sağlık çalışanlarının kendilerine gelen kişileri obezite açısından nasıl değerlendireceğine ilişkin kriterlerin verildiği görülmüştür. Obezite değerlendirme kriterlerine göre kişilerin değerlendirilip 1 ay 3 ay gibi periyotlarla kişilerin kontrol edilmesi, kişilerin spor, yürüyüş vb. aktivitelerle harekete geçmeleri konusunda tavsiyelerde bulunmaları önerildiği görülmüştür. Ayrıca bunların dışında “Soru ve cevaplarla çocuklarda diyabet”, “Masa başında egzersiz”, “Obezite”, “Sağlıklı Beslenme Önerileri”, “Yolculukta egzersiz”, “Örnek yürüyüş reçetesi”, “Tuz ve tuz kullanımı” gibi konularda da kamuoyunu bilgilendirici broşürler hazırlandığı görülmüştür.

5. Rehberler

Sağlık Bakanlığının hazırlanmış olduğu rehberlerde her biri özel bir konu noktasında çalışılmış ve bir konu hakkında detaylı bilgi veren çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu rehberlerin başlıkları şu şekildedir: “Beslenme dostu fiziksel aktiviteyi destekleyen işyeri programı uygulama rehberi”, “Sağlığı geliştiren belediye uygulama rehberi”, “Türkiye beslenme rehberi”, “Otizm spektrum bozukluğu olan bireylere yönelik sağlıklı beslenme önerileri rehberi”, “Erişkin için kronik hastalarda fiziksel aktivite rehberi”, “Çocuk ve ergen için kronik hastalıklarda fiziksel aktivite rehberi”, “Türkiye fiziksel aktivite rehberi”, “Birinci basamak sağlık kurumları için obezite ve diyabet klinik rehberi”, “Türkiye şeker tüketimini/kullanımını azaltma rehberi”. Rehberlerde genellikle alanında uzman olan kişilerle ve akademisyenlerle beraber çalışıldığı çalışmaların kimi zaman

Dünya Sağlık Örgütü dokümanları ve verilerinden faydalanılarak hazırlanmış görüşmüştür. Bu manada incelenen dokümanlarda Sağlık Bakanlığının yapmış olduğu bu çalışmaların bilimsel temellere dayandırıldığı görülmüştür.

6. Programlar

Sağlık Bakanlığı tarafından obezitenin önlenmesine yönelik bazı programlar da hayata geçirilmiştir. Bu programlar şunlardır: “Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı(2014-2017), Türkiye Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması Programı (2017-2021), “Türkiye Diyabet Programı”, “Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı (2019-2023). Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı amacı ilgili programda şu şekilde ifade edilmektedir: Dünyadaki gelişmelere paralel olarak 2010 yılında ilk kez hazırlanarak uygulanmakta olan bu programın amacı, ülkemizde görülme sıklığı giderek artan, çocuklarımızı ve gençlerimizi etkileyen bu hastalıkla etkin şekilde mücadele etmek, toplumun obezite ile mücadele konusunda bilgi düzeyini artırarak bireylerin yeterli ve dengeli beslenme ve düzenli fiziksel aktivite alışkanlığı kazanmalarını teşvik etmek ve böylece ülkemizde obezite ve obezite ile ilişkili hastalıkların (kalp-damar hastalıkları, diyabet, bazı kanser türleri, hipertansiyon, kas iskelet sistemi hastalıkları vb.) görülme sıklığını azaltmaktır” (T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2013).

Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin önlenmesi ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı çalışmasının amacı şu şekilde özetlenmiştir: “Obezite ile mücadele aslında bulaşıcı olmayan hastalıklarla mücadele demektir. Obezite kontrol çalışmaları uzun soluklu çalışmalar olup sağlık, eğitim, ulaşım, pazarlama, iletişim, şehirleşme, gıda, spor gibi birçok alanı doğrudan ilgilendiren geniş kapsamlı çalışmalardır. Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı kapsamında eylem planları 2010 yılından beri güncellenerek uygulanmaktadır. 2019-2023 dönemi için Eylem Planları erişkinler, çocukluk çağı ve fiziksel aktivite ana başlıklarında hazırlanmıştır. Söz konusu eylem planları hazırlanırken Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği eylem planları ve bilimsel literatür dikkate alınarak uyumlu olması sağlanmıştır” (T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2019).

2019 yılında hazırlanan bu çalışmada çok önemli hedefler belirlenmiştir. Ayrı hedef kitlelere yönelik ayrı hedefler oluşturulmuştur. Yetişkinlere yönelik eylem planında; a. Bütünsel sağlık yaklaşımı yönetimi ve sağlıklı beslenmenin geliştirilmesinde iş birliklerinin güçlendirilmesi, b. Sağlıklı beslenme çevreleri oluşturulması, c. Yaşam boyu sağlıklı beslen-

me kazanımlarının dezavantajlı gruplar başta olmak üzere desteklenmesi ve eşitsizliklerin giderilmesi, d. Sağlık hizmetlerinin reorganizasyonu; entegre sağlık hizmeti sunumu (beslenmeyle ilgili bilgi ve danışmanlık verilmesi erken tanı, tedavi, rehabilitasyon hizmetleri). Çocuklara yönelik eylem planında ise; a. Hayata sağlıklı bir başlangıcın desteklenmesi, b. Okullarda ve okul öncesinde sağlıklı çevrelerin teşvik edilmesi, c. Ailelerin bilgilendirilmesi ve güçlendirilmesi, d. Sağlıklı seçeneklerin kolay seçenek olmasının sağlanması, d. Çocuklara yönelik pazarlama baskısının azaltılması gibi konularda hedefler konuşmuştur. Sağlık Bakanlığının yapmış olduğu bu çalışmada halkla ilişkiler kampanyalarında çok önemli olan hedef kitle segmentasyonu olarak ifade edilen kampanyanın ulaşmak istediği hedef kitlelerin net bir şekilde belirlenmesi kuralına uyulduğu ve obezite kampanyasının çocuklar ve yetişkinler olarak sınıflandırıldığı ve her hedef kitleye yönelik farklı hedefler ve iletişim stratejisi oluşturulduğu görülmüştür.

7. İngilizce Yayınlar

Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlar başlığı altında İngilizce yayınlar olarak kampanyalar için kullanılan beslenme, obezite, çocuklarda ve yetişkinlerde obezite, kanser ve beslenme gibi konularda broşürler, afişleri raporlar vb. birçok materyalin İngilizce dilinde basıldığı görülmüştür. Bu da yapılan çalışmaların daha geniş kitlelere erişimi açısından önem arz etmektedir.

8. Dış Kaynaklar

Sağlık Bakanlığı obezite ile alakalı sayfada dış kaynaklar başlığı altında “Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Önlenmesi Ve Kontrolü İçin Küresel Eylem Planı”, “Küresel Beslenme Politikası İncelemesi”, “Sağlık Okuryazarlığı”, “Yağ, Tuz ve Şeker İçeriği Yüksek Besinlerin Çocuklara Pazarlanması”, “Evrensel Sağlık Kapsamı Araştırması”, “Bebeklerde ve Çocuklarda Şiddetli Akut Yetersiz Beslenmenin Yönetimine İlişkin Güncellemeler” gibi konularda uluslararası alanda içerisinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanmış olan çalışmaların yer aldığı görülmüştür.

9. Diyabet Eğitim Seti

Sağlık Bakanlığı tarafından “Diyabet Eğitim Seti” adı ile “Çocukluk Çağı Diyabeti Eğitici Rehberi”, “Çocukluk Çağı Diyabeti 1”, “Çocukluk Çağı Diyabeti 2”, “Erişkin Diyabeti Bireyler İçin Eğitimci Rehberi”, “Erişkin Diyabetli Birey Masaüstü Set 1”, “Erişkin Diyabetli Birey Masaüstü Set 2”, “Erişkin Diyabetli Birey Masaüstü Set 3” şeklinde basılı yayınlar hazırlanmıştır. Bu dokümanlarda diyabet nedir, diyabet yönetimi, insülin tedavisi, diyabette tıbbi beslenme tedavisi, diyabet ve egzersiz, çocukluk ergenlik çağı diyabeti gibi konularda detaylı bilgi verildiği görülmüştür.

10. Afişler

Sağlık Bakanlığı tarafından obezite konusunda bilgilendirici afişler hazırlandığı görülmüştür. Bu afişlerden bazıları “Türkiye beslenme ve fiziksel aktivite piramidi 12-18 yaş”, “Sağlıklı yemek tabağı”, “Sağlıklı yemek ve fiziksel aktivite piramidi”, “eğer çölyaklı iseniz”, “çölyak hastalığının belirtileri nelerdir” gibi konularda bilgilendirici afişlerdir. Bu afişlerden “Sağlıklı Yemek ve Fiziksel Aktivite Piramidi”nde bir piramid görseli üzerinde az tüketilmesi gereken ürünlerden daha çok tüketilmesi gereken ürünlere doğru bir sıralama yapılmış ve insanların sağlıklı beslenmesi ve sağlık için hareket etmesi yönünde tavsiyeler yer almıştır.

11. SSS (Sıkça Sorulan Sorular)

Sağlık Bakanlığının obezite internet sitesinde ana sayfada sıkça sorulan sorular bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde “yeterli ve dengeli beslenme nedir?”, “Neden her gün sebze, meyve yenmelidir?”, “ılık su içmek zayıflatır mı?”, “süt ve süt ürünlerini tüketirken nelere dikkat etmeli?”, “et ve yumurta tüketirken nelere dikkat etmeli?”, “kahvaltı neden önemlidir?”, “tuz tüketiminde nelere dikkat etmelidir?”, “sağlıklı kilo kontrolünde nelere dikkat etmelidir?”, “çocukluk döneminde ağırlık denetimi nasıl olmalıdır?” gibi sorulara kısa kısa cevaplar verildiği görülmüştür.

12. Etkinlik Yönetimi Faaliyetleri

Bu başlık altında Sağlık Bakanlığının obezite konulu kampanya kapsamında yapmış olduğu etkinlik yönetimi faaliyetleri hakkında kısa bilgiler vermeye çalışacaktır.

a. Toplu Beslenme Sistemleri (Toplu Tüketim Yerleri) İçin Ulusal Menü Planlama ve Uygulama Rehberi Güncelleme Çalıştayı Yapılması: “Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından “Toplu Beslenme Sistemleri (Toplu Tüketim Yerleri) İçin Ulusal Menü Planlama ve Uygulama Rehberi Güncellenmesi Çalıştayı”nın ilk toplantısı 22.12.20 tarihinde konunun uzmanı akademisyenler ile gerçekleştirilmiştir” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

b. Okulda Diyabet Programı Eğitim Platformu Kurulması: “Bu eğitim platformunun amacı, diyabetli çocukların okulda, evlerindeki gibi güvenli bir şekilde zaman geçirmelerini sağlamak, onları desteklemek ve bunun için başta öğretmenler olmak üzere okul çalışanlarını eğitmektir. Platformda 9 adet yeni video, şimdiki kadarki belgeler, videolar, çalışmalar ve seviyelere göre en gerekli bilgiler yer alıyor” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

c. 14 Kasım 2022 Dünya Diyabet Günü Etkinliği: “14 Kasım Dünya Diyabet Günü kapsamında farkındalık oluşturmak amacıyla Sağlık Ba-

kanlığı binamız diyabeti simgeleyen mavi ışık ile ışıklandırıldı. Sağlıkın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan pankartlar bir çok maça sahada kullanıldı ve Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde düzenlenen etkinliğe katıldı" (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

d. Çocukluk Çağı Obezite Politikasında Bilim ve Teknolojinin Yeri Toplantısı Yapılması: "Avrupa'daki bilim adamları, sağlık uzmanları ve sağlık politikası belirleyicileri, çocukluk çağı obezitesini önlemek ,yönetmek ve obezite ve diğer bulaşıcı olmayan hastalıkları azaltmak için etkili yaklaşımları belirlemek, değerlendirmek ve uygulamak için güçlerini birleştirip Horizon 2020 STOP (Çocukluk Çağı Obezite Politikasında Bilim ve Teknoloji) araştırma projesi, çocukluk çağı obezitesinin belirleyicilerini ele almayı ve çok sektörlü politikaları keşfetmeyi ve çocukluk çağı obezitesine kapsamlı bir şekilde değinmeye yardımcı olacak politika araçları ve öneriler sağlamayı amaçlamaktadır. Projenin önemli bir ayağı, diğerlerinin yanı sıra politika yapımcılar da dahil olmak üzere bir dizi paydaşın rollerini ve tutumlarını sistematik bir şekilde dahil etmeye ve anlamaya odaklanmıştır. Proje kapsamında Slovenya'da gerçekleştirilen paydaş toplantısına ülkemiz de dahil olup çalışmalara katılım sağlanmıştır" (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

e. 2 Ekim 2022 Dünya Yürüyüş Günü Etkinliği: "Ekim ayının ilk Pazar gününü "Dünya Yürüyüş Günü"ne dönüştürerek birlikte yürüme-yi alışkanlık haline getirdi. Amerikan Kalp Derneği ise, Nisan ayının ilk Çarşambasını Ulusal Yürüyüş Günü ilan ederek herhangi bir ekipmana ihtiyaç duymadan rahat ayakkabılarınızı giyip 30 dakika yürüyerek bugünün kutlanabileceğini duyurmaktadır. Dünya Yürüyüş Günü etkinlikleri ile gündelik hayatımızın içine fiziksel aktiviteyi entegre etmeyi teşvik etmek amaçlanmaktadır" (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

f. Çocukluk Çağı Şişmanlık Araştırması (COSI TUR) 2022 Saha Araştırmacıları Eğitimi Verilmesi: "Daire Başkanı Doç. Dr. Nazan YARDIM ve DSÖ Türkiye Ofisi Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar Program Sorumlusu Prof. Dr. Toker ERGÜDER'in açılış konuşmaları ile İl Sağlık Müdürlüğü araştırmacıları ve Eğitici Öğretim üyelerinin katılımı ile Çocukluk Çağı Şişmanlık Araştırması (COSI TUR) 2022 Saha Araştırmacıları Eğitimi 13-15 Eylül'de Ankara Kızılcahamam'da yapılmıştır" (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

g. 10 Mayıs Dünya Sağlık İçin Hareket Günü Etkinliği:"10 Mayıs, Dünya Sağlık Örgütü tarafından bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesinde fiziksel aktivitenin yararları konusunda toplum bilincini oluşturmak, iyi uygulamalara dikkat çekmek ve fiziksel aktivitenin yararlarını savunmak, okul, ev, işyeri gibi yaşamın her alanında ve her yerde toplum

genelinde fiziksel aktiviteye katılımı arttırmak, sağlıklı davranışları ve yaşam tarzlarını teşvik etmek için “Sağlık için Hareket Et Günü” olarak belirlenmiştir” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

h. 9 Mayıs Dünya Çölyak Günü Etkinliği: “Bakanlığımız tarafından STK’lar, Üniversiteler ve özel sektör işbirliğinde “Erişkin Bazı Metabolizma Hastalıkları (Tiroid, Osteoporoz, Gut) ve Çölyak Hastalığı Kontrol Programı 2019-2023” hazırlanmış ve uygulanmaktadır. Bu program kapsamında; Hastaların uygun ürünlere ulaşımının artırılması için ilgili kamu kurum ve kuruluşlar STK’ lar ile çalışmalar yapılmaktadır. Çölyak hastaları için marketlerde, halka açık yerlerde AVM’lerde uygun gıda satış noktaları oluşturulması çalışmaları kapsamında Türkiye Perakendeciler Federasyonu Başkanlığına ve Türkiye Lokantacılar, Kebapçılar, Pastacılar ve Tatlıcılar Fedarasyonuna resmi yazı yazılmıştır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

i. 4 Mart 2022 Dünya Obezite Günü Etkinliği: “2010 yılından itibaren ülkemizde Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı 2019-2023 güncellenerek uygulanmaktadır. Ayrıca Bakanlığımız; Türkiye Diyabet Programı, Tuz Azaltma Programlarını uygulamaktadır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

i. İş yeri Uygulama Rehberi ve Fiziksel Aktiviteyi Destekleyen İş Yeri Uygulaması ile İlgili Toplantı Yapılması: “Bakanlığımızca uygulanan Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı 2019-2023’ ve Bakanlığımız 2019-2023 Stratejik Planında “sağlıklı yaşamı teşvik etmek ve yaygınlaştırmak” amacı yer almaktadır. Sağlığın geliştirilmesi çalışmaları kapsamında önemli yer tutan iş sağlığı başlığı altında İşveren/İdare, işçi/çalışan ve toplum katılımı ile sağlıkla ilgili beslenme ve fiziksel aktivite gibi müdahale alanlarında çalışanlarda davranış değişikliği sağlayarak sağlığı desteklemek ve geliştirmek; sağlıklı, güvenli ve üretken bir işyeri ortamı oluşturmak amacı ile ‘Beslenme Dostu ve Fiziksel Aktiviteyi Destekleyen İş Yeri Programı Uygulama’ rehberi hazırlanmıştır. Prof. Dr. Saniye Bilici, Doç. Dr. Gülcan Harput ve Daire Başkanlarımız Selami Duman ve Doç. Dr. Nazan Yardım ve il sağlık müdürlüğü birim sorumlularının katılımları ile işyerlerinde sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivitenin önemi ve hazırlanan rehberin tanıtım toplantısı yapılmıştır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

j. Türkiye Diyabet Programı Güncelleme Çalıştayı Yapılması: “Türkiye Diyabet Programı 2022-2026 Güncelleme Çalıştayı çevrim içi Genel Müdür Yardımcımız Uzm. Dr. Bekir Keskinlik, TÜSEB Kronik Hastalıklar ve Halk Sağlığı Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. İlhan Satman, Daire

Başkanımız Doç. Dr. Nazan Yardım, Sosyal Güvenlik Kurumu, Bakanlığımız ilgili birimleri, ilgili uzmanlık dernekleri ve üniversitelerin katılımları ile yapılmıştır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

k. Sağlığı Geliştiren Belediye (SAGEB) Uygulama Rehberi Hazırlanması: “Bireylerin fiziksel aktivite yapmalarını kolaylaştıracak fiziki altyapının oluşturulması, belediyelere şehir planlama konusunda yardımcı olunması ve belediyelerin pozitif etiketlenme gibi faaliyetlerle hareketli hayat alışkanlıklarının yaygınlaştırılması amacıyla, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve belediyeler başta olmak üzere diğer kamu ve özel kuruluşlarla iş birliği geliştirilmesi olarak belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda yerel yönetimler tarafından fiziksel aktivitenin artırılması için fiziksel ortamların oluşturulması ve bu fiziksel ortamların günlük yaşama entegrasyonuna ilişkin çalışmaların belirlenmesi amacıyla, Ankara’da 27-28 Kasım 2018 tarihlerinde “Sağlığı Geliştiren Belediye (SAGEB) Platformu Çalıştay” gerçekleştirilmiştir” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

l. Türkiye Şeker Tüketimini/Kullanımını Azaltma Rehberi Hazırlanması: “Bakanlığımızca sağlıklı beslenmenin teşvik edilmesi ve bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi amacıyla güncellenerek yürütülen “Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı ve Eylem Planı” kapsamında toplumda sağlıklı beslenme alışkanlıklarının teşvik edilmesi çalışmaları içerisinde şeker tüketiminin azaltılması için gerekli önlemlerin alınması yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında, ülkemizdeki gıda üreticileri dernek ve temsilcilerinin katkıları ile hazırlanan bu rehberin konuyla ilgili yürütülecek çalışmalarda katkı sağlaması hedeflenmektedir” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

m. Okul Öncesi Öğretmenleri İçin Beslenme ve Fiziksel Aktivite Öğretmen Rehberi Hazırlanması: “Bakanlığımız koordinasyonunda Millî Eğitim Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çalışanları, Ankara Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi’nden akademisyenlerin çalışmaları ile Okul Öncesi Öğretmenleri İçin Beslenme ve Fiziksel Aktivite Öğretmen Rehberi hazırlanmıştır. Rehber; yaşam boyu sürecek davranış temellerinin atılmaya başlandığı okul öncesi yaşlardaki çocuklarımıza özveriyle yaklaşan öğretmenlerimize, özellikle beslenme ve fiziksel aktivite konularında güvenilir bir kaynak sunabilmeyi amaçlamaktadır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

n. Türkiye Beslenme Rehberi Hazırlanması: “Türkiye’ye Özgü Beslenme Rehberi’nin hazırlanması görevi DPT ve Sağlık Bakanlığı tarafından 2001 yılında yapılan bir toplantı ile Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü’ne verilmiştir. Hazırlanan rehber 2004 yılında değişik kurum ve kuruluşların görüşüne açılmış ve ardından ulusal rehber olarak önce Türkçe ve 2006 yılında da İngilizce olarak yayınlanmıştır (www.

saglik.gov.tr). “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması-2010” verilerine dayalı olarak Sağlık Bakanlığı tarafından 8-10 Aralık 2014 tarihinde yapılan bir çalıştayla rehberin güncelleme çalışmaları başlatılmış ve bu rehber hazırlanmıştır” (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2023a).

o. Youtube Kanalı İçerikleri: Bu başlık altında Sağlık Bakanlığı tarafından resmi Youtube kanalından obezite kampanyasını destekleyen video içeriklere kısaca değinilecektir. Youtube kanalında yapılan analizde Sağlık Bakanlığının kısa videolar halinde insanlara beslenme, diyet, yürüyüş, sağlıklı yaşam gibi konularda uzmanların tavsiyelerinin aktarıldığı içerikler hazırladığı görülmüştür. Bu videolara örnek vermek gerekirse:

o1. Video Başlığı: Ramazan ayında fiziksel aktivite yapılabilir mi? #SağlıklıRamazan (link: https://youtu.be/R_Ygm8ZzhOA)

o2. Video Başlığı: Her Yaşta Düzenli Yürüyüş Yap, Sağlıklı Kal #HerGünYürüyüşYapSağlıklıKal #DünyaYürüyüşGünü (link: https://youtu.be/OOlobEB_UE0)

o3. Video Başlığı: Her Gün Yürüyüş Yap, Sağlıklı Kal (link: https://youtube.com/shorts/0DGn_oyz3c4?feature=share)

o4. Video Başlığı: Dünya Yürüyüş Günü-2021 (link: https://youtube.com/shorts/dX-Zmuyt_6Q?feature=share5.)

o5. Video Başlığı: Obezite (<https://youtu.be/pTLhQjVAJMc>)

o6. Video Başlığı: Her Yaşta Düzenli Yürüyüş Yap, Sağlıklı Kal (link: https://youtu.be/OOlobEB_UE0)

o7. Video Başlığı: Sağlık Bakanlığına bağlı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Youtube kanalında da obezite, yürüyüş ve hareketli yaşama ilişkin paylaşımlar yapıldığı görülmüştür. Bu kanaldaki videoların bazılarının başlıkları şu şekildedir: “Sağlıklı Beslenme ve Fiziksel Aktivite”, “Obez Bireyler İçin Beslenme ve Fiziksel Aktivite”, “Obezite ve Diyabet”, “Obezite”, “Boy, Kilo ve Bel Çevresi Ölçümü” gibi konularda videolar paylaşıldığı görülmüştür.

13. Sağlık Bakanlığı Instagram Hesabı Kullanımı: Sağlık Bakanlığının resmi Instagram sayfasının yaklaşık 3,4 milyon takipçisi bulunmaktadır. 5033 gönderi yapılmıştır. Bu manada takipçisi sayısı dikkate alındığında Instagram platformunun bakanlığın önemli sosyal medya araçlarından biri olduğu görülecektir. Instagram paylaşımları içerisinde beslenme ve hareketli yaşamla ilgili paylaşımlar da olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse 9 Ocak 2023 tarihli gönderide “Gıda çeşitliliği sağlıklı beslenmenin temelidir” teması ile paylaşım yapılmıştır. 7 Kasım 2022 tarihli gönderi de “Fiziksel Aktivite” teması ile yayınlanmış ve içeriğinde egzersiz ve spor faaliyetlerinin sağlık için önemi vurgulanmıştır.

ABD’de Obezite Karşıtı Kampanya: Let’s Move

2010 Yılı’nda ABD Başkanı Obama’nın eşi Michelle Obama tarafından yürütücülüğü yapılan obezite karşıtı kampanya ve bu bağlamda yapılanlar hakkında özet bilgileri aşağıda kısaca sunmak istiyoruz. Böylece Türkiye’den obezite ile alakalı bir kampanya ile Amerika’dan obezite karşıtı bir kampanyada yapılanları karşılaştırmalı olarak görülmesini hedefliyoruz.

Kampanyanın internet sitesinde Let’s Move (Hadi hareket edelim) temalı kampanya kısaca şu şekilde gerekçelendirilmiştir: Son otuz yılda, Amerika’daki çocukluk obezite oranları üç katına çıktı ve bugün Amerika’daki üç çocuktan yaklaşık biri aşırı kilolu veya obez. 8 ila 18 yaşındaki ergenler, TV, bilgisayar, video oyunları, cep telefonları ve filmler dahil olmak üzere eğlence medyasını kullanarak günde ortalama 7,5 saat geçiriyor ve lise öğrencilerinin sadece üçte biri önerilen fiziksel aktivite seviyelerini alıyor. Haydi harekete geçelim! Bir nesil içinde çocukluk obezitesinin meydan okumasını çözmeye adanmış ilk hanım tarafından başlatılan kapsamlı bir girişimdir, böylece bugün doğan çocuklar daha sağlıklı büyüyecek ve hayallerini sürdürebilirler. Kapsamlı stratejileri sağduyu ile birleştirerek hareket edelim! çocukları ilk ay ve yıllar boyunca sağlıklı bir geleceğe giden yola koymakla ilgilidir. Ebeveynlere yardımcı bilgi vermek ve sağlıklı seçimleri destekleyen ortamları teşvik etmek. Okullarımızda daha sağlıklı yiyecekler sağlamak. Her ailenin sağlıklı, uygun fiyatlı yiyeceklere erişmesini sağlamak. Ve çocukların fiziksel olarak daha aktif olmalarına yardımcı olmak. Herkesin ebeveynler, tüm hükümet seviyelerinden seçilmiş yetkililer, okullar, sağlık uzmanları, inanç temelli ve toplum temelli kuruluşlar ve özel sektör şirketleri de dahil olmak üzere çocukluk obezitesini azaltmada rol oynaması. Katılımınız, çocuklarımız için sağlıklı bir gelecek sağlamanın anahtarıdır (Let’s Move Web Site, 2023). “Sonuçta, First Lady olarak bu benim için sadece bir politika konusu değil. Bu bir tutku. Bu benim görevim. Bir nesil çocuğun düşünme biçimini değiştirmek için bu ülkedeki insanlarla birlikte yemek ve beslenme konularında çalışmaya kararlıyım.” Michelle Obama. ABD Başkanı Obama’nın eşi Michelle Obama kampanyaya ilişkin düşüncelerini bu sözlerle ifade ediyor.

Kampanyanın web sitesinde ana başlıklar şu şekildedir: a. Gerçekleri Öğrenin b. Sağlıklı yiyin (Yiyecek ve beslenme) c. Aktif olun (Fiziksel aktivite) d. Harekete geçin (Başarıya basit adımlar) e. Bize katılın (Birlikte hareket edelim)

a. “Gerçekleri Öğrenin” başlığı altında: “Çocukluk obezitesi salgını”, “Obezite nedir?”, “Sağlık sorunları ve çocukluk obezitesi”, “Videolar fotoğraflar”, “Beyaz Saray çocukluk obezitesi üzerine görev gücü”, “Daha

sağlıklı bir Amerika için ortaklık”, “Haber odası”, “Logo Kullanımı”, “Programlar”, “Başarılar”, “Kaynaklar” gibi alt başlıklar bulunmaktadır.

b. “Sağlıklı Yiyin” başlığı altında: “Sağlıklı ye”, “Sağlıklı anneler”, “Sağlıklı Aileler”, “Sağlıklı Okullar”, “Sağlıklı Topluluklar”, “Bahçe Rehberi”, “İlgili Mesajlar”, “Çocukların Eyalet Yemeği”, “Sağlıklı Öğle Yemeği Mücadelesi Kazananlar” alt başlıkları bulunmaktadır.

c. “Aktif Olun” başlığı altında: “Aktif aileler”, “Aktif okullar”, “Aktif topluluklar”, “Dışarı Çıkalım”, “The Pala Challenge (Başkanlık Aktif Yaşam Tarzı Ödülü)” alt başlıkları bulunmaktadır.

d. “Harekete Geçin” başlığı altında; “Ebevenyler”, “Okul”, “Yerel seçilmiş yetkililer”, “Topluluk liderleri”, “Şefler”, “Çocuk”, “Sağlık Hizmeti Sağlayıcıları”, “Başarı için 5 Basit Adım” Harekete Geçin alt başlıkları bulunmaktadır.

Let’s Move Kampanyası Etkinlikleri: Kampanyanın internet sitesi incelendiğinde kampanya kapsamında birçok etkinliğin yapıldığı görülmüştür. Bu etkinliklerden bazılarını sıralamak gerekirse:

a. First Lady Michelle Obama ve Ornitorenk Yürüyüşü b. First Lady’s Lets Move’un İlk Günü! Yıldönümü Turu c. Beyaz Saray Mutfak Bahçesini Dikmek d. Kış Bahçesini Hasat Etmek e. NFL Play 60 ve Başkan Obama f. Sekreter Tom Vilsack, Kurabiye Canavarı ile konuşuyor g. Amerika’da Yemek Tatlılarını Ortadan Kaldırmak h. Yeni Yemek Simgesi Tanıtımı: MyPlate ı. Haydi gidelim! Ebeveynlere Yıldönümü Konuşmasını Başlatın i. Dominique Dawes ile Harekete Geçelim - June South Lawn Serisi j. First Lady Michelle Obama ile Hızlı Antrenman k. Rachael Ray ve Marcus Samuelsson ile Aşçılar Okula Taşınıyor Etkinliği l. Elmo Beyaz Saray Mutfağını Ziyaret Etti m. First Lady Michelle Obama, Aileleri Açık Havada Aktif Olmaya Teşvik Ediyor n. First Lady Michelle Obama, Lets Move’da Sorularınızı Yanıtlıyor! o. Haydi Tenis Yıldızlarıyla Hareket Edelim - August South Lawn Serisi ö. Hadi Pişirelim - Şef Jose Andres p. Beyaz Saray Hangout’u: Harekete Geçelim! r. Haydi gidelim! Dünya Oyun Günü’nde

ABD’deki Let’s Move kampanyası dahilinde birden çok alanda aynı anda ortak temalı faaliyetler yürütüldüğü görülmektedir. Let’s Move kampanyasının yıldönümü etkinlikleri için yapılan açıklamada bu etkinlikler şu şekilde ifade edilmiştir: Beyaz Saray’a göre, 1.500’den fazla okulu beslenme ve zindelikte yüksek standartları karşılamaya teşvik etti, sağlıklı gıdaların bulunabilirliğini artırmak için ülke çapındaki zincirler ve küçük bakkallarla ortaklık kurdu ve restoranları ve gıda üreticilerini kalorileri kısımaya ve daha sağlıklı seçenekler sunmaya ikna etti. Bugün First Lady, Iowa’nın 2016 yılına kadar Amerika’nın en sağlıklı eyaleti olma hedefi-

ni tartışacağı Des Moines'teki gezisine bugün başlıyor. Bu öğleden sonra Little Rock Hava Kuvvetleri Üssü'nde Michelle Obama, besin değerini artırma çabalarını açıklayacak. askeri yemek Son olarak, Fort Worth, Teksas'ta First Lady, ailelerinin evde yeme alışkanlıklarını değiştiren ebeveynlerle bir yuvarlak masa tartışmasına ev sahipliği yapacak. Bu haftanın ilerleyen saatlerinde First Lady, Bravo'nun "En İyi Şefi" ve Dallas Cheerleaders'tan şeflerle güçlerini birleştirerek Dallas'taki okul öğle yemeklerini öne çıkaracak, Homestead, Fla'daki bir WebMD belediye binasına katılacak ve toplum kuruluşlarının destek konusundaki çalışmalarını tartışacak. Michelle Obama ayrıca radyo dalgalarında "Let's Move" yıldönümünü kutluyor. "The Tonight Show'da Jay Leno'yu daha sağlıklı yiyecekler yemeye zorladı, Ellen DeGeneres'i "The Ellen DeGeneres Show'da şınav çekme yarışmasına davet etti ve Beyaz Saray'da bir spor karşılaşmasında "Late Night" sunucusu Jimmy Fallon'u yendi (ABC News, 2012).

Let's Move kampanyası kapsamında çocuklardaki obeziteyi önlemek için okulların menülerinde daha sağlıklı yemekler sunulması için kampanya başlatıldığı görülmüştür. Bunun yanında ABD Savunma Bakanlığı ile yapılan anlaşmalarla ordunun yemeklerinin de menülerde daha fazla sebze meyve olacak şekilde güncellenmesi için çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Ayrıca büyük restoran zincirleri ile de sağlıklı yemek menüleri hazırlanması konusunda çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

Ayrıca kampanyanın sözcüsünün ABD Başkanı'nın eşi First Lady Michelle Obama olması da kampanyanın basın tarafından daha çok duyurulmasında bir unsur olmuştur denebilir. Yine kampanyanın geniş kitlelere yayılması için Amerika'da en çok izlenen talk showlara Michelle Obama konuk edilerek kampanyanın bilinirliği artırılmak istenmiştir. Bu etkinliklere örnek vermek gerekirse çok izlenen talk Showlardan biri olan Jay Leno'nun programına katılan Michelle Obama program yapımcısı Jay Leno'yu sağlıklı beslenme konusunda ikna etmeye çalışmıştır.

Bir diğer programda Amerika'nın çok izlenen izlenen talk show programlarından The Ellen Show programında sunucu Ellen Degeneres ile şınav yarışması yapmış ve Let's Move kampanyasının temalarından biri olan dans etkinliğini gerçekleştirmiştir.

Yine ABD'nin çok izlenen programlarından The Tonight Show Starring With Jimmy Fallon adlı programda Michelle Obama ve Jimmy Fallon Let's Move kampanyası kapsamında "Evolution of Mom Dancing" (Anne Dansının Evrimi) temalı dans figürleri sergilemişlerdir. Obama'nın öncülük ettiği Let's Move kampanyasının hareket edelim temasının alt başlıklarından biri de gençleri dans ederek hareket etmeye teşvik olarak ortaya çıkmaktadır ve bu manada Jimmy Fallon'un programında yapılan bu dans Let's Move kampanyasının teması ile son derece uyumludur.

Let's move kampanyasında “Harekete Geç” başlığı altında 5 basit adımda yapılabilecekler şu şekilde anlatılmıştır: Başarıya giden 5 basit adım harekete geçin. Aileler, okullar ve topluluklar için çocukların daha aktif olmasına, daha iyi beslenmesine ve sağlıklı büyümesine yardımcı olacak faydalı ipuçları ve adım adım stratejiler: a. Ebeveynler: iyi yemek yemek ve formda kalmak için doğru yolda olun b. Okullar: ders planına sağlıklı yaşamı ekleyin c. Seçilmiş yetkililer: Şehirlerde ve kasabalarda harekete geçin d. Topluluk liderleri: aileleri ve toplulukları sağlıklı kararlar almaları için güçlendirin e. Şefler: gıda ve beslenme hakkında öğretmek için sağlıklı yemekler yaratın f. Çocuklar: aktif olmanın ve sağlıklı beslenmenin keyfini çıkarın g. Sağlık hizmeti sağlayıcıları: hastalarınızı daha sağlıklı yaşama konusunda eğitin ve destekleyin

Let's Move kampanyasında yukarıda da görüldüğü gibi çocuklarda obezitenin önlenmesi için farklı hedef kitlelere yönelik farklı mesaj stratejileri ve görevler yüklendiği görülmektedir. Çocuklar başta olmak üzere çocukların aileleri ve okulların yetkilileri, kanaat önderleri, sağlık personellerine kadar herkese kampanya dahilinde çeşitli görevler verildiği görülmüştür.

Sonuç

Çalışmamızın geneli değerlendirilip Sağlık Bakanlığının obezite ile mücadele çalışması ve ABD'de Let's Move kampanyasına ilişkin nihai değerlendirmemiz maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

a. Sağlık Bakanlığının çalışması bir halkla ilişkiler kampanyasında olması gereken hassasiyetler genel anlamda göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

b. Sağlık Bakanlığının kampanyasında hedef kitleler çocuklar/gençler ve aileler olmak üzere belirlenmiş ve her hedef kitleye yönelik farklı hedefler belirlenmiştir.

c. Sağlık Bakanlığının obezite karşıtı çalışmasının Grunig ve Hunt'ın Dört Yaklaşımlı halkla ilişkiler modeline göre daha çok “Kamuoyunu Bilgilendirme” modeline daha uygun düştüğü iddia edilebilir. Zira kampanyada Sağlık Bakanlığı ve Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından çok fazla sayıda bilgilendirici broşür, afiş, kitapçık, rapor vb. yapıldığı görülmektedir. Ancak çalışmalarda iki yönlü simetrik yaklaşımda beklenen geri bildirim ve hedef kitlenin katılımı konusunun eksik bırakıldığı iddia edilebilir.

d. ABD Başkanı Obama'nın eşi First Lady Michelle Obama tarafından yürütücülüğü yapılan Let's Move kampanyasının da halkla ilişkiler kampanya sürecine uygun şekilde yürütüldüğü görülmüştür.

e. Let's Move kampanyasının da kendi içinde farklı hedef kitlelerin belirlendiği ve bu hedef kitlelere yönelik farklı mesajlar ve iletişim stratejileri kullandığı görülmüştür.

f. Let's Move kampanyasının Michelle Obama tarafından yürütülüyor olması kampanyanın basın güçlenmesine etki etmiştir denilebilir. Zira Michelle Obama hem bir medyatik figür hem haber değeri hem de kampanyaya devlet desteği sağlanması açısından önemli bir faktördür denilebilir.

g. Sağlık Bakanlığının yürüttüğü obezite kampanyası ile ABD'deki Let's Move kampanyasının büyük oranda benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Hedef kitlelerin seçimi, ayırımı verilen temel mesajlar bağlamında.

h. Let's Move kampanyasının basın ayağının çok iyi koordine edildiği iddia edilebilir. Hedef kitleye ulaşma amacıyla doğru araçlar kullandığı görülmüştür. Bunlar içerisinde en öne çıkanlar TV'de çok izlenen talk show programları olarak örneklendirilebilir.

1. Sağlık Bakanlığının yürüttüğü obezite konulu çalışmaların da ABD'de Michelle Obama tarafından sahiplenmesi ve yürütücülüğünün üstlenilmesi durumunun Türkiye'de de yapılması kampanyanın duyurulması ve hedef kitlenin ikna edilmesinde önemli bir katkısı olacağı iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

- ABC News. (2012). First Lady Launches “Let’s Move” Anniversary Tour.
- Ahmed, R., & Bates, B. R. (2016). *Health Communication and Mass Media An Integrated Approach Policy and Practice*. Routledge.
- Aktuğlu, I. (2013). Halkla İlişkiler Kampanyalarının Genel Çerçevesi. İçinde N. Başok (Ed.), *Halkla İlişkiler Kampanyaları* (ss. 277-297).
- Arklan, Ü. (2011). Halkla İlişkiler: Kavram, Kapsam ve İlişkili Olduğu Alanlar. İçinde M. Işık & M. Akdağ (Ed.), *Dünden Bugüne Halkla İlişkiler* (ss. 13-49).
- Backer, T. E., Rogers, E. M., & Sopory, P. (1992). *Designing Health Communication Campaigns: What Works?* Sage Publications.
- Bozkanat, E. (2018). *Sağlık İletişiminde Kamu Segmentasyonu* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Budak, G., & Budak, G. (2004). *Halkla İlişkiler Davranışsal Bir Yaklaşım* (4. bs). Barış Yayınları.
- Demir, E. (2022). *Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sağlık İletişiminde Yaşadıkları Kültürlerarası İletişim Problemleri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M. (2021). *Sağlık İletişimi Kampanyalarının Davranış Değişikliği Oluşturmadaki Rolü: “Türkiye’de Son 5 Yılda Yapılmış Kampanyalar Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü.
- Erdoğan, İ. (2006). *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler*. Ankara: Erk.
- Freimuth, V. S., & Quinn, S. C. (2004). The Contributions of Health Communication to Eliminating Health Disparities. *American Journal of Public Health*, 94, 2053-2055.
- Goldstein, S., MacDonald, N. E., & Guirguis, S. (2015). Health communication and vaccine hesitancy. *Vaccine*, 33, 4212-4214.
- Gürgen, H. (2006). Halkla İlişkilerde Ortam ve Araçları. İçinde H. Gürgen (Ed.), *Halkla İlişkiler* (ss. 161-187). Anadolu Üniversitesi.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2023a). Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Haberler.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2023b). Obezite Nedir.
- Hornik, R. C. (2002). *Public Health Communication Evidence for Behaviour Change*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- IPRA. (2023). IPRA: A new definition of public relations.
- Ishikawa, H., & Kiuchi, T. (2010). Health literacy and health communication. *Biopsychosocial Medicine*, 4(18), 1-5.

- Institute of Medicine Staff. (2002). *Speaking of Health: Assessing Health Communication Strategies for Diverse Populations*. National Academies Press.
- Kazancı, M. (2007). *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler* (7. bs). Turhan Kitabevi.
- Koçak, A., & Bulduklu, Y. (2010). Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları. *Selçuk İletişim*, 6(3), 5-17.
- Kreps, G. L., Bonaguro, E. W., & Query, J. L. (1998). The History and Development of the Field of Health Communication. İçinde L. D. Jackson & B. K. Duffy (Ed.), *Health Communication Research: Guide to Developments and Directions* (ss. 1-15).
- Kumar Vemula, R., & Gavaravarapu, S. M. (2016). *Health Communication in the Changing Media Landscape Perspectives from Developing Countries Global Transformations in Media and Communication Research* (R. Kumar Vemula & S. M. Gavaravarapu, Ed.). Palgrave Macmillan. Geliş tarihi gönderen <http://iamcr.org/>
- Let's Move Web Site. (2023). Let's Move.
- Narcı, M., & Konuk Kandemir, N. (2021). Sağlık İletişiminde Değişim ve Yeni Yönelimler. *Communication and Technology Congress*, 853-858. İstanbul Aydın University. <https://doi.org/10.17932/ctc.2021/ctc21.083>
- National Cancer Institute. (2004). *Making Health Communication Programs Work: A Planners Guide*.
- Okay, A. (2014). *Sağlık İletişimi* (İkinci Baskı). Derin Yayınları.
- Okay, A., & Okay, A. (2014). *Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Orhan, M. (2022). *Sağlık İletişimi Aracı olarak Kamu Spotları: Corona Virüs Temalı Kamu Spotları Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, G. (2022). *Sağlık İletişimi Bağlamında Kamu Spotları Analizi* (Yüksek Lisans). Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Peltekoğlu, F. B. (2001). *Halkla İlişkiler Nedir*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Rice, R. E., & Katz, J. E. (2001). *Teh Internet and Health Communication Experiences and Expectations*. Sage Publications.
- Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Daire Başkanlığı. (2023). *Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Daire Başkanlığı Görev Tanımı*.
- Schiavo, R. (2014). *Health Communication From Tehory to Practice* (Second Edition). Jossey-Bass.
- Sezgin, D. (2010). *Sağlık İletişimi Paradigmaları ve Türkiye: Medyada Sağlık Haberlerinin Analizi* (Doctoral Thesis). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.

- Sharif, S. K., & Kimani, F. M. (2009). *Reproductive Health Communication Strategy 2010–2012*.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2013). *Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı*. Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2019). *Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı* .
- Theaker, A. (2006). *Halkla İlişkilerin El Kitabı*. MediaCat Kitapları.
- Thomas, K. T. (2006). *Health Communication*. Springer Science+Business Media Inc.
- Thompson, T. L., Parrott, R., & Nussbaum, J. F. (2011). *The Routledge Handbook of Health Communication* (Second Edition). Taylor and Francis.
- Viswanath, K. (2008). Health Communication. İçinde *The International Encyclopedia of Communication* (ss. 1-16).
- Wilcox, D. L., Cameron, G. T., Ault, P. H., & Agee, W. K. (2003). *Public relations strategies and tactics*. Allyn and Bacon.
- World Health Organization. (1997). *Communicating Family Planning Reproductive Health Key Messages for Communicators*.